

ALTIN ORDA TARİHİ

TARİH LİSANS PROGRAMI

PROF. DR. MUALLÂ UYDU YÜCEL

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İKTİSAT LİSANS PROGRAMI

ALTIN ORDA DEVLETİ

Prof. Dr. Muallâ Uydu Yücel

ÖNSÖZ

13. Yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Türkistan Türk tarihinin önemli devletlerinden biri olan Altın Orda Devleti, başlangıçta bir Moğol devleti olma özelliğini taşısa da yıkıldığında tamamen Türkleşmiş bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu devlet pek çok devleti idaresi altına alırken özellikle Ruslar üzerinde yüzyıllarca süren bir hâkimiyet dönemine sahip olmuştur. Hem siyasi hem kültürel olarak Ruslar üzerinde üstünlük kurmuş ve bugünkü Rusya'nın sosyal yapılanmasında oldukça fazla etkili olmuştur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER.....	2
KISALTMALAR	1
YAZAR NOTU	2
1. ALTIN ORDA TARİHİNİN KAYNAKLARI	3
1.1. Altın Orda Tarihinin Kaynakları	9
1.1.1. Ötemiş Hacı'nın Çengiznâmesi.....	9
1.2. Rus Kaynakları	10
1.2.1. Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey (Rus YıllıklarıKülliyatı)	10
1.2.2. Voskresenskaya Letopis'	10
1.2.3. Tverskaya Letopists	10
1.2.4. Rogojkskiy Letopis'	10
1.2.5. Ermolinskaya Letopis'	10
1.2.6. Tipografskaya Letopis.....	10
1.2.7. İpatyevskaya Letopis'	11
1.2.8. Lavrentyevskaya Letopis'	11
1.2.9. Novgorodskiye Letopis'	11
1.2.10. Nikonovskaya Letopis'	11
1.2.11. Kazanskaya İstoriya (Kazan Tarihi).....	11
1.3. Moğol Kaynakları.....	11
1.3.1.Manghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi).....	11
1.3.2. Altan Tobçi.....	11
1.4. Arap Kaynakları	11
1.4.1. İbnü'l- Esîr	12
1.4.2. İbnü'l- 'Abduzzahir.....	12
1.4.3. İbn Vâsilî Hamevî	12
1.4.4. Rüknuddin Baybars.....	12
1.4.5. Nuveyrî.....	12
1.4.6. 'Alemeddîn Birzalî.....	12
1.4.7. Ez-Zehebî	12
1.4.8. El- Ömerî.....	12
1.4.9. El- Aynî.....	13

1.4.10. İbn Kesîr.....	13
1.5. Farsça Kaynaklar	13
1.5.1. Alâ'u'd-dîn Ata melik el-Cüveynî	13
1.5.2. Reşîdüddin Fazlullah el- Hemedânî	13
1.5.3. Şebânkâre'î.....	13
1.5.4. Benâketî.....	13
1.5.5. Hamdullah Mustevfi-yi Kazvîni	14
1.5.6. Hâfiz-i Ebrû.....	14
1.5.7. Mirhand	14
1.5.8. Hândemir.....	14
1.5.9. Semerkândî.....	14
1.5.10. Nizamüddin Şâmî.....	14
1.5.11. Şerefeddin Yezdî.....	14
1.6. Ermeni Kaynakları.....	14
1.7. Nümizmatik Kaynaklar	15
1.8. Seyahatnameler.....	15
1.8.1. Plano Carpini.....	15
1.8.2. Wilhelm Von Rubruk.....	15
1.8.3. Marco Polo	15
1.8.4. İbn Battuta.....	15
1.8.5. Herbersteyn	15
1.9. Diğer kaynaklar	15
2. ALTIN-ORDA DEVLETİNDEN ÖNCE MOĞOLLAR.....	24
2.1. Moğol İstlâsı'ndan Önce Deşt-i Kıpçak	30
2.2. Cuci Han ve Cuci Sülalesinin Teşekkülü	30
2.3. Cuci Ulusu'nda İkili Hâkimiyet: Altın Orda (Ak- Orda) ve Gök- Orda Hanlıkları	32
2.3.1. Cuci Sülalesi ve Şubeleri	33
2.4. Cuci Ulusu'ndaki İl ve Kabilelerin Ulus Yapısındaki Önemi.....	38
3. ALTIN-ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ	47
3.1. Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu.....	53
3.2. Ak Orda Hanedanı Döneminde Altın Orda Hanlığı	53
3.2.1. Batu (Sayın) Han Dönemi (1227- 1256).....	53

3.2.2. Sartak ve Ulakçı Hanlar	55
3.2.3. Berke Han Dönemi (1256- 1266).....	55
3.2.4. Mengü- Timur Han Dönemi (1266- 1281).....	57
3.2.5. Tuda Mengü Han Dönemi (1282-1287).....	58
3.2.6. Tula-Buka Han Dönemi (1287- 1291)	58
3.2.7. Tokta Han Dönemi (1291-1313).....	59
3.2.8. Özbek Han Dönemi (1313- 1340).....	60
3.2.9. Canı- Bek Han Dönemi (1340- 1357).....	61
3.2.10. Berdi- Bek Han Dönemi (1357-1360).....	62
4. ALTIN-ORDA'DA FETRET DÖNEMİ VE YENİDEN YÜKSELİŞ	71
4.1. İkinci Fetret Dönemi.....	77
4.2. Kulikova Savaşı ve Önemi	78
4.3. Altın Orda Hanlığının Yeniden Yükselişi	79
4.4. Toktamış-Timur Mücadelesi ve Altın Orda Devleti'nin Çöküşü.....	80
4.5. Kundurça (Kunduzca) Muharebesi.....	82
4.6. Terek Muharebesi	83
5. KIRIM HANLIĞININ KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ.....	93
5.1. Altın Orda Hanlığının Yıkılması ve Kırım Hanlığının Kuruluşu.....	99
5.2. Altın Orda Döneminde Güç Merkezleri	99
5.3. Kırım Hanlığının Kuruluşu.....	100
5.4. Kırım'ın Osmanlılar Tarafından Fethi.....	102
5.5. Kırım Hanlığının İdareyi Ele Geçirme Çabaları ve Sonuçları	103
5.6. Kırım Hanlığının Gerileyişi ve Rus Yayılması	105
6. KIRIM HANLIĞININ OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ.....	114
6.1. Kırım Hanlığının Osmanlı Siyaseti İçinde Erimesi.....	120
7. KIRIM HANLIĞININ DURAKLAMA VE YIKILIŞ DÖNEMİ.....	135
7.1. Rusya'nın Doğu Avrupa'da İlerlemesi.....	141
7.2. Rusların Kırım'a Doğru İlerlemeleri	142
7.3. Kırım Hanlığının Duraklama Devri ve Rus İşgali.....	147
8. TİMUR VE DEVLETİ (TİMURLULAR)	157
8.1. Harezmi Seferleri.....	164
8.2. Horasan Seferleri	164
8.3. Toktamış ile Mücadele ve Deşt-i Kıpçak Seferleri	166

8.4. Beş Yıllık Sefer (1392-1397) ve Hindistan Seferi	169
8.5. Taht Kavgaları ve Mirza Şahruh'un Yönetimi Ele alması	172
9. TİMUR DEVLETİNİN SİYASİ VE KÜLTÜR TARİHİ	182
9.1. Uluğ Bey Devri.....	188
9.2. Ebû Said Dönemi.....	189
9.3. Hüseyin Baykara Dönemi.....	192
9.4. Timurlular Devrinde İdari, Askeri, Mali ve Kültürel Durum.....	193
10. KAZAN HANLIĞI KURULUŞU VE GELİŞMESİ	203
10.1. Kazan Hanlığının Kuruluğu	209
10.2. Uluğ Muhammed Han'dan Sonra Kazan Hanlığı	211
11. KAZAN HANLIĞI NİN RUSYA'NIN HÂKİMİYETİNE GİRMESİ.....	225
11.1. Rusya'nın Kazan Hanlığını Hâkimiyeti Altına Alması ve Hanlığın Sona Ermesi	231
11.2. Kazan Hanlığının İdari, Askeri ve İktisadi Yapısı	238
12. KASIM HANLIĞI.....	247
12.1. Kasım Hanlığının Siyasi Tarihi	253
12.2. Kasım Hanlığında İdari, İktisadi ve Sosyal Yapı	262
13. ASTARHAN HANLIĞI.....	270
13.1. Astarhan Bölgesi ve Astarhan İsmi	276
13.2. Astarhan Bölgesinin Moğollar Tarafından İstilasası	277
13.3. Astarhan Hanlığının Kuruluğu	279
13.4. İdari ve Ekonomik Yapı	283
14. ALTIN ORDA DEVLETİNDE KÜLTÜR	290
14.1. Altın Orda Hanlığının Teşkilat Yapısı	296
14.2. Altın Orda Hanlığında Askerî Teşkilat.....	298
14.3. Altın Orda Hanlığında Posta ve Ulaşım	300
14.4. Altın Orda Hanlığında Maliye ve Vergiler.....	300
14.5. Altın Orda Hanlığında İçtimai Hayat	302
14.6. Altın Orda Hanlığında Bozkır Hayatı.....	302
14.7. Altın Orda Hanlığında Şehir Hayatı	303
14.8. Altın Orda Hanlığında Ticari Hayat	304
14.9. Altın Orda Hanlığının Kültürüne Ait Noktalar	305
KAYNAKÇA	314

KISALTMALAR

Vb: Ve benzeri

Vs: Vesaire

M: Miladi

YAZAR NOTU

Türk tarihinin çok önemli bir kısmını teşkil eden Altın Orda ve mirasçıları olan hanlıkların tarihini bilmek günümüzde Türkistan üzerinde oynanan oyunları daha iyi anlamamızı sağlaması açısından önemlidir. Bu topraklar özellikle Rusya'nın genişleme sahası içerisinde yer almış ve bu yüzden de buraları ele geçirmek için her türlü çareye başvurmuştur. Bu sırada hanlıkların başına geçen hanların hep şahsi davranmaları kazanarı daha başlangıçta belirlemiştir. Ders notlarını okurken zaman zaman yaşanan bu basiretsizliğin hanlıkları nasıl yok oluşı götürdüğünü göreceksiniz. İşte bu basiretsizlik günümüzde de ders almamız gereken en önemli erdem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. ALTIN ORDA TARİHİNİN KAYNAKLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1.1. Altın Orda Tarihinin Kaynakları

1.2. Rus Kaynakları

1.3. Moğol Kaynakları

1.4. Arap Kaynakları

1.5. Farsça Kaynaklar

1.6. Ermeni Kaynakları

1.7. Nümizmatik Kaynaklar

1.8. Seyahatnameler

1.9. Diğer Kaynaklar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Altın Orda Devleti'nin ana kaynakları nelerdir.
- 2) Seyahatnamelerin Altın Orda Devleti tarihi açısından önemini anlatınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altın Orda Tarihinin Kaynakları	Altın Orda Devleti'nin araştırılmasında kullanılacak kaynaklar hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Altın Orda
- Rus
- Fars
- Arap
- Ermeni
- Seyahatname
- Kaynak

Giriş

Bu dersimizde Altın Orda Devleti'nin tarihi kaynakları hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Altın Orda Tarihinin Kaynakları

Orta Çağ'ın büyük devletlerinden biri olan ve çok geniş bir coğrafyaya yayılan Altın Orda Devleti tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar: Rus kaynakları, Arap kaynakları, Fars Kaynakları, Ermeni Yıllıkları, Gürcü Yıllıkları ve Batılı seyyahların seyahatnameleridir. Altın Orda Devleti'nin kendisine ait günümüze ulaşan tarihî kaynaklarının başlıcaları ise, Altın Orda hanlarının verdikleri yarlıklar, hanların Rus knezlerine gönderdikleri mektuplar, Osmanlı padişahlarına gönderdikleri bitikler, Edigey han Destanı ve Ötemiş Hacı'nın Çengiznâmesidir.

1.1.1. Ötemiş Hacı'nın Çengiznâmesi

XVI. yüzyılda kaleme alınan eser, Altın Orda Döneminin en önemli yazılı kaynaklarından birisidir. Rus şarkiyatçı V. P. Yudin tarafından Çağataycadan Rusçaya çevrilmiştir. Eserden ilk bahseden ve bu eseri Altın Orda için bir kaynak olarak gösteren Zeki Velidî Togan ve V.V. Barthold'dur. Eserin temeli sözlü ifade ve rivayetlere dayanmış olsa da verdiği bilgiler güvenilirdir. Zira müellif eserini yazarken anlattığı olayların gerçekleştiği yerleri bizzat gidip gördüğünü ve şüpheli bilgilere eserinde yer vermediğini belirtmiştir. Eser Cengiz Han ile başlayıp Toktamış Han'ın Altın Orda tahtına geçmesi ile son bulmaktadır.

Eserin müellifi hakkında elimizde fazla bilgi mevcut değildir. Barthold, Ötemiş Hacı'nın eğitilmiş biri olduğunu ve eserini kaynaklar yardımı ile yazdığını belirtmiştir. İş-Sultan'ın kendisinden Altın Orda'nın tarihini yazmasını istemesi üzerine bu eserini kaleme almıştır.

1.1.2. Altın Orda Hanlarının Rus Knezlerine Yazdıkları Mektuplar

Altın Orda hanlarının Rus Knezlerine yazdıkları mektuplardan yalnızca üç tanesi günümüze ulaşmıştır. Diğer mektuplar siyasi ve bilinmeyen nedenlerden dolayı kaybolmuştur. Günümüze ulaşan mektuplar: 1408 yılında Edigey Han'ın Knez I. Vasiliy'e, Ahmet Han'ın Knez III. Ivan'a ve Murtaza Han'ın Knez III. Ivan'a gönderdiği mektuplardır. Mektuplar dönemin seyahatleri, vergileri hakkında bilgiler vermektedirler. Bu mektuplardan Altın Orda'da yaşanan Fetret dönemi ile bu dönemde Altın Orda- Rus münasebetlerinin seyri hakkında bilgi edinebilmemiz mümkündür.

1.1.3. Altın Orda Hanlarının Rus Metropolitlerine Verdikleri Yarlıklar

Yarlıklar, 1503-1550 yılların arasında Rus din adamlarının knezlerin baskılarına karşı bu yarlıkları saklama yoluna gitmeleri ile günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. Yarlıklar, Altın Orda Devleti'nin bünyesinde yaşayan dinlere karşı ne kadar müsamahalı davrandığını gözler önüne sererken, Rus knezliklerinden toplanan vergiler ve dönemin siyasi gelişmeleri hakkında da bilgiler vermektedirler. Ayrıca Altın Orda'nın kendisine ait bir yıllığın veya diğer kayıtlarının olmaması da bu yarlıkların değerini arttırmaktadır.

1.1.4. Hanları İtalyan Tüccarlarına Verdikleri Yarılıklar

Altın Orda Hanlarının Venedikli tüccarlara verdikleri yarılıkların Latince tercümeleri de günümüze ulaşan kaynaklar arasındadır. Bu yarılıklardan Altın Orda Devleti'nin özellikle ticaret alanındaki faaliyetleri ile ilgili bilgiler edinebilmekteyiz.

1.2. Rus Kaynakları

1.2.1. Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey (Rus Yıllıkları Külliyyatı)

Rus yıllıkleri, Rusların Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra rahip veya keşişler tarafından manastırlarda kaleme alınmışlardır. Bu yıllıkler, Rus knezliklerinin Altın Orda'ya bağlı olduğu dönem de dâhil olmak üzere IX-XVIII. Yüzyıllar arasında Rus tarihini ve Altın Orda- Rus münasebetlerini aydınlatmaktadırlar. Özellikle Rusların ortaya çıkışı, ilk kez devlet kurmaları, Moğol istilası, Altın Orda'nın Rus topraklarına yaptıkları akınlar hakkında bilgi vermektedirler. Ancak objektif bir yaklaşımdan uzak olup, eserler daha duygusal tarzda yazıldıkları için bu kaynakların kullanımında dikkatli olmak gereklidir. Altın Orda- Rus münasebetleri hakkında bilgi veren yıllıkleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1.2.2. Voskresenskaya Letopis'

1542- 1544 yılları arasında kaleme alınan yıllık, yıllık1075- 1541 yılları arasındaki olayları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Eser ilk kez 1793- 1794 yıllarında yayınlanmış ve Rus yıllıkleri külliyyatına dâhil edilmiştir.

1.2.3. Tverskaya Letopists

1534 yılında yazılan yıllık, dünyanın yaratılışından 1499 yılına kadar olan olayları içermektedir.

1.2.4. Rogojkskiy Letopis'

XV. yüzyılda kaleme alınmış olan eser, Tver Knezliği ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu yıllık da dünyanın yaratılışından 1412 yılına kadarki olayları ihtiva etmektedir.

1.2.5. Ermolinskaya Letopis'

852- 1533 yılları arasındaki olaylar hakkında bilgi veren yıllık XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan dönemim ünlü müteahhidi Ermolin'in siparişi üzerine yazılmıştır.

1.2.6. Tipografskaya Letopis

XV. yüzyılın sonu, XVI. yüzyılın başında yazılmıştır. Başlangıçtan 1497 yılına kadar olan olayları ihtiva etmektedir.

1.2.7. İpatyevskaya Letopis'

Bu yıllık, Povesti Vremennih Let'den sonra en eski Rus yıllığı olma özelliğini taşımaktadır. Başlangıçtan 1292 yılına kadar olan olaylar hakkında bilgi vermektedir.

1.2.8. Lavrentyevskaya Letopis'

En eski Rus yıllıklarından biridir. 1377 yılında Büyük Suzdal ve Nijegorod knezi Dmitriy Konstantinoviç'in emri üzerine yazılmıştır. Başlangıçtan 1377 yılına kadarki olayları anlatmaktadır.

1.2.9. Novgorodskiye Letopis'

Rusya'nın gerek siyasi gerekse kültürel hayatında her zaman büyük rol oynayan Novgorod, Rus yıllıklarının en önemlilerinden birisidir. XVI. Yüzyılın sonlarında yazılmıştır.

1.2.10. Nikonovskaya Letopis'

Başlangıçtan 1559 yılına kadarki olayları ihtiva etmektedir ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmıştır.

1.2.11. Kazanskaya İstoriya (Kazan Tarihi)

XVI. yüzyılda yazılmış en önemli Rus kaynaklarından biri olan eser, tarihî hikâye özelliğindedir. Eserde Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi, Altın Orda Devleti'nin yıkılması ve Altın Orda- Rus ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir. Ancak araştırmacılar eserde anlatılan olayların tam olarak gerçeği yansıtmadığını düşündüklerinden eserin dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmektedirler.

1.3. Moğol Kaynakları

1.3.1. Manghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi)

Eser, Moğol tarihi için en önemli ana kaynaktır. Moğolların menşe efsaneleri eserin başında destanî bir dille anlatılmakta ve Ögedey zamanına kadarki olaylar hakkında bilgiler verilmektedir.

1.3.2. Altan Tobçi

Moğolların Gizli tarihi ile benzer bilgiler vermektedir. Müellifi belli değildir. Günümüze ulaşan nüshalarının 1604 yılında yazıldığı düşünülmektedir.

1.4. Arap Kaynakları

Altın Orda Devleti'nin Mısır Memlûkleri ile siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerinden dolayı Arap kaynaklarında Altın Orda ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulmak

mümkündür. Arap kaynaklarından Altın Orda ile ilgili bölümleri neşreden ilim adamı W. Tiesenhausen'dir.

1.4.1. İbnü'l- Esîr

İbnü'l- Esîr'in **El-Kâmil** adlı eseri 1230/ 1231yılları arasında kaleme alınmıştır. Eserde, Moğol istilas, Kıpçaklar ve Altın Orda ile ilgili bilgiler verilmektedir.

1.4.2. İbnü'l-'Abduzzahir

Müelîf aynı zamanda kâtip olduğundan Altın Orda- Mısır münasebetlerini yakından takip etme imkânına sahip olmuş ve eserinde bu münasebetlerden ayrıntılı bir biçimde bahsetmiştir.

1.4.3. İbn Vâsilî Hamevî

Müferricu'l- Kurub adlı eserindeki bilgiler genellikle İbnü'l-'Abduzzahir'in verdiği bilgilerin tekrarı niteliğindedir.

1.4.4. Rüknuddin Baybars

Rüknuddin Baybars, asker kökenlidir ve el-Melik en-Nasir'in üçüncü hükümdarlığı sırasında naibliğe kadar yükselmiştir. Eserinde Altın Orda'nın Rus münasebetleri ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur.

1.4.5. Nuveyrî

1331 yılında tamamladığı **Nihâyetu'l- Ereb fî Funûni'l- Edeb** adındaki ansiklopedik eserinde Altın Orda- Rus ilişkilerinden bahsetmektedir.

1.4.6. 'Alemeddîn Birzâlî

Târîh-i Birzâlî adlı eserinde Moğolların Ruslarla savaşlarına ve Berke Han'ın Hülagû üzerine yaptıkları seferlerine yer vermiştir.

1.4.7. Ez-Zehebî

Târîh'ul- İslam adlı eseri 1300 yılına kadar olan olayları ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

1.4.8. El- Ömerî

Eserinde verdiği bilgileri, bizzat Altın Orda ile ticari münasebette bulunanlardan elde ettiği için verdiği bilgiler son derece önem arz etmektedir.

1.4.9. El- Aynî

‘İkdu’l- Cumân adlı eserinde 1446 yılına kadarki olaylar hakkında bilgi verdiğiinden Altın Orda tarihi açısından önemlidir.

1.4.10. İbn Kesîr

El- Bidâye ve’n- Nihâye adlı eserinde 1357 yılına kadarki olayları genel bir şekilde kaleme almış ve Altın Orda ile ilgili bilgiler vermiştir.

1.5. Farsça Kaynaklar

Altın Orda Devleti’nin İlhanlı Devleti ile münasebetleri hakkında bilgi veren kaynakları ise farsça kaleme alınan kaynaklardır.

1.5.1. Alâ’u’d-dîn Ata melik el-Cüveynî

Alâ’u’d-dîn Ata melik el-Cüveynî Moğol devleti tarafından İran, Gürcistan, Anadolu ve diğer ülkeleri yönetmek için görevlendirilmiş bir kişidir. Eseri Tarih-i Cihangûşa’da anlattığı olayların büyük bir kısmını bizzat görmüştür. Bu nedenle Moğol Tarihi için ana kaynak niteliğinde olan eseri Altın Orda Devleti tarihi içinde bir ana kaynaktır. Eserinde Cengiz Han ve faaliyetleri, Hârezmşahlar Devleti tarihi, Uygur ülkelerinin fethedilişi ve Mengü Kagan’ın tahta çıkışı ile ilgili bilgilere yer vermektedir.

1.5.2. Reşîdüddin Fazlullah el- Hemedânî

Eseri **Cami’üt Tevârih**, Moğol tarihi için genel bir kaynaktır ve son derece önemlidir. Zira müellif eserinde umumî bir dünya tarihini anlatmakta, Moğol ve Türk tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermekte ve ilk kez bir coğrafya kaleme almaktadır. Eser, üç kısımdan oluşmaktadır: ilk bölüm Gazan Han’ın emri ile Türk- Moğol tarihinin anlatıldığı bölümdür. İkinci bölüm, müellifin kendi zamanına kadar kaleme aldığı genel bir dünya tarihidir. Üçüncü bölüm ise coğrafya yazdığı bölümdür. Müellifin İlhanlı arşivlerinden de yararlandığı eser, Altın Orda tarihi için önemlidir.

1.5.3. Şebânkâre’î

Şebânkâre’î’nin **Mecmai’ul Ensab** adlı eseri 1332- 1333 tarihlerine kadar olan olayları anlatmaktadır.

1.5.4. Benâketî

1302 yılında Gazan Han için yazdığı medhiyeyi okumuş ve *meliku’ş-şuara* unvanını alarak büyük bir tarih yazmakla görevlendirilmiştir. 1318 yılına kadar olan olayları anlattığı **Ravzatu ûlîl-Elbâb fi Tevârihi’l-Ekâbir ve’l Ensâb** adlı eseri Câmî’ut Tevârih adlı eserin tekrarı olmaktan ileri gidememiştir.

1.5.5. Hamdullah Mustevfi-yi Kazvîni

Tarih-i Güzîde adlı eserini 1329 yılında tamamlamış ve Reşüdidin Fazlullah'ın oğlu vezir Gıyaseddin'e sunmuştur.

1.5.6. Hâfız-i Ebrû

Eseri, genel olarak Cami-üt Tevarih'in istinsahı niteliğinde olsa da müellifin yaptığı zeyl ile Gazan Han'dan sonraki gelişmeler hakkında da bilgiler vermiştir.

1.5.7. Mirhand

Eser, genel olarak Cami-üt Tevarih ve Tarih-i Vassaf'ın özeti niteliğindedir, ancak içinde fazla olmasa da orijinal bilgiler de yer almaktadır.

1.5.8. Hândemir

Eseri, **Habîbus-Siyer** genel bir tarih kitabı niteliğindedir. Müellif, eserinde Cami-üt Tevarih ve Tarih-i Vassaf'tan büyük ölçüde istifade etmiştir.

1.5.9. Semerkândî

Mahla'u's- sa'deyn ve Mecmma'u'l- Bahreyn adlı eserinde Özbek ve Canibek hanlar devri Altın Orda tarihi ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

1.5.10. Nizamüddin Şâmî

Zafernâme adlı eseri Timur'a ithaf edilmiş bir eserdir ve içinde altın Orda Rus münasebetleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

1.5.11. Şerefeddin Yezdî

Zafernâme adlı eser, Toktamış-Timur münasebetlerinin Altın Orda-Rus münasebetlerine etkileri hakkında bilgi vermektedir.

1.6. Ermeni Kaynakları

Ermeni kaynakları Altın Orda Devleti tarihinin genellikle ilk yılları ile ilgili bilgiler vermektedirler. **Sebastatsi, Episkop Stepanıs, Stepanos Orbelyan** ve **II. Getum yıllıkları** Moğol tarihi ile ilgili bilgi veren Ermeni kaynaklarıdır. Özellikle Moğolların Rus knezlikleri üzerine yaptıkları seferlere geniş ölçüde yer vermeleri bakımından da Altın Orda tarihi içinde önemli yer tutmaktadırlar.

1.7. Nümizmatik Kaynaklar

Altın Orda Hanları adına basılan paralar Altın Orda Devleti tarihine ait en önemli kaynaklardandır. Altın Orda döneminde Rusya'da basılan paralar hem Altın Orda-Rus ilişkilerini anlamak hem de Altın Orda'nın kültürel anlamda Rusya'ya yaptığı etkileri anlamak açısından önemlidir. St. Petersburg, Londra Paris, Viyana ve İstanbul'daki müzeler bu paraların toplandığı müzelerdir. Paraların dökümü A. K. Markov tarafından yapılmış ve eserler St. Petersburg'da bulunan Ermitaj Müzesi'ne götürülmüştür.

1.8. Seyahatnameler

1.8.1. Plano Carpini

Papa IV. Innokentiy tarafından Moğolları Hıristiyanlığa davet etmek üzere Moğol ülkesine gönderilmiştir. Moğolların dini ile ilgili bilgiler edinmiştir. Ayrıca seyahatnamesinde Moğolların örf ve adetleri, kıyafetleri, askerî düzenleri gibi pek çok konuda bilgiler vermiştir.

1.8.2. Wilhelm Von Rubruk

Marco Polo'dan sonra en büyük seyyah olan Rubruk Sartak Han döneminde Moğol ülkesine gitmiş ve Moğolların dini ile ilgili bilgiler edinmiştir. Moğolların Hıristiyan olmadıklarını öğrenen Rubruk bunun üzerine Moğolların ülkelerinde yaşayan Hıristiyanlara nasıl davrandıklarını gözlemleyerek seyahatnamesinde anlatmıştır.

1.8.3. Marco Polo

Marco Polo seyahati sırasında Çin, Mezopotamya, İran, Anadolu coğrafyalarını dolaşmış ve bu ülkeler ile ilgili son derece önemli bilgiler vermiştir. Hatta yazdıkları ile gelecekte yapılacak olan keşiflere rehber olmuştur.

1.8.4. İbn Battuta

İbn Battuta 1333 yılında Altın Orda ülkesini dolaşmış, Özbek Han döneminde devletin siyasi, ekonomik ve kültürel durumunu ayrıntılı biçimde inceleme fırsatı bulmuştur.

1.8.5. Herberstejn

1517 ve 1526 yıllarında iki kez Rusya'ya elçi olarak giden Herberstejn Rusya'nın içtimai yapısı hakkında bilgi edinmiştir. Dolayısıyla verdiği bilgiler arasında Altın Orda Devleti'nin Rusya ile münasebetlerine de değinmiştir.

1.9. Diğer kaynaklar

Altın Orda Devleti tarihi ile ilgili bilgi veren diğer kaynakların başında o dönemde yazılmış edebî eserler gelmektedir. Bunlar arasında **Büyük Knez Yaroslav'ın Ölümünden**

Sonra Rus Topraklarının Tahribi Hakkında Hikâye, Şevkal Hakkında Hikâye (1380) , Edigey Destanı bu eserlere örnek olarak verilebilir.

Altın Orda Devleti tarihi hakkında günümüze kadar çalışma yapan ilim adamlarının önde gelenleri arasında Nikolay Trubetskoy, Petr Savitskiy, Lev N. Gumilëv, N. M. Karamzin, A. Rihter, G. Vernadskiy, V. V. Trepavlov, B. Spuler, A. Yakubovskiy, Mustafa Kafalı, N. A. Baskakov, O. Pritsak, P. Smirnov'u sayabiliriz. Bu tarihçilerden bazıları Altın Orda'nın Rusya üzerindeki etkisini olumlu bulurlarken, bir kısmı olumsuz olarak değerlendirmişlerdir.

Uygulamalar

Altın Orda Devleti'nin kaynaklarını tasnif ederek inceleyiniz ve Rus kaynakları hakkında bilgi veriniz.

Uygulama Soruları

1- Arap kaynaklarında Altın Orda Devleti ile ilgili bilgiler bulabilmemizin sebepleri nelerdir? Değerlendiriniz.

2- Marco Polo seyahatnamesi hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Altın Orda Devleti kurulduğu dönemde geniş bir coğrafyaya yayılan büyük bir devlettir. Bu bölümde bu devlet hakkında bilgi edindiğimiz kaynakları ele almaya çalıştık. Altın Orda Devleti hakkında bilgi veren başlıca kaynaklar; Rus, Arap, Fars kaynakları, Ermeni yıllıkları ile Batılı seyyahların yazdıkları seyahatnamelerdir. Bu kaynakların yanı sıra günümüze dek ulaşan Altın Orda hanlarının verdikleri yarlıklar, Rus knezlerine gönderilen mektuplar, Osmanlı padişahlarının gönderdikleri bitikler, devletin tarihi hakkında önemli bilgileri bizlere aktarmaktadırlar. XVI. Yy'da Ötemiş Hacı'nın kaleme aldığı Çengiznâme Altın Orda Devleti'nin en önemli kaynaklarından biridir. Eser Çağatayca yazılmıştır ve Çengiz Han'dan başlayarak Toktamış Han'ın Altın Orda tahtına geçmesi ile son bulmaktadır. Altın Orda Hanlarının Rus Knezlerine gönderdikleri mektupların günümüze ulaşanlarının sayısı oldukça kısıtlıdır. Elimizdeki verilerle de devletin Fetret dönemi hakkında bilgiler edinerek Rus Knezleri ile Altın Orda Devleti münasebetlerini öğrenmekteyiz. Bir de Hanların Knezlere verdikleri yarlıklar vardır. Altın Orda Devleti'ne ait herhangi bir yıllığın olmaması nedeni ile bu yarlıkların önemi daha fazla artmıştır. Rus knezliklerine verilen yarlıkların yanı sıra bir de İtalyan Tüccarlara verilen yarlıklar vardır. Bu yarlıklardan da devletin siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler edinebilmekteyiz.

Rusların Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra rahipler ve keşişler manastırlarda olayları duygusal bir yaklaşımla objektiflikten uzak olarak ele almışlardır. Bu yıllıklar, Altın Orda Rus münasebetlerini aydınlatmakla kalmayarak Rusların tarihini, ilk kez devlet kurmalarını Moğol istilasını da aktararak yararlı bilgiler sunmaktadır. Rus Yıllıkları şunlardır: Voskresens, Tver, Rogoj, Ermolin, Tipografski, İpatyev, Lavrentyev, Novgod, Nikonov Yıllıkları ile Kazanskaya İstoriya (Kazan Tarihi).

Altın Orda Devleti tarihi açısından değerli diğer kaynaklar ise Moğol Kaynaklarıdır. Başlıca iki büyük Moğol kaynağı bize Altın Orda Devleti ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Bunlar Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı'dır.

Altın Orda Devleti ilerleyen derslerde göreceğimiz üzere gerek denge politikası gerekse de kültürel ve ekonomik bağlamda Mısır Memlûklüleri ile ilişkiler yaşamıştır. Bu durum nedeniyle de birçok Arap kaynağında Altın Orda Devleti ile ilgili bilgiler bulmaktayız. Arap kaynaklarından Altın Orda Devleti ile ilgili bölümleri W.Tiesenhausen çevirmiştir. Altın Orda Devleti ile ilgili bilgiler bulabileceğimiz başlıca Arap kaynakları şunlardır: İbnü'l- Esîr, İbnü'l 'Abdulzahir, İbn Vâsilî Hamevî, Rüknuddin Baybars, Nuveyrî, Alameddîn Birzalî, Ez-Zehabî, El- Ömerî, El-Aynî, İbn Kesîr.

Altın Orda Devleti'nin İlhanlı devleti ile münasebetlerini öğrenmemizi sağlayan Farsça kaynakları da şunlardır: Alâ'u'd-dîn Ata melik el-Cüveynî, Reşîdüddin Fazlullah el-Hemedânî, Şebânkâre'î, Benâketî, Hamdullah Mustevfi-yi Kazvîni, Hafız-i Ebrû, Mirhand, Hândemir, Semerkândî, Nizamüddîn Şâmî, Şerefeddin Yezdî.

Ermeni kaynakları genel manada Altın Orda Devleti'nin ilk yılları ile ilgili bilgiler vermektedirler. Ayrıca Moğolların Rus Knezlikleri üzerine yaptıkları seferler hakkında da bilgiler vermektedirler. Altın Orda Devleti için bir diğer kaynağımız da Nümizmatik verilerdir. Hanların adına basılan paralar bizim için en önemli kaynaklar niteliğindedir. Son olarak değişik sebeplerle devletin kurulduğu bölgelere seyahat eden seyyahların seyahatnameleri vardır. Plano Carpini, Wilhelm Von Rubruk, Marco Polo, İbn Battuta, Herberstejn seyahatnameleri.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi Altın Ordah tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar arasında yer almaz?

- a) Ermeni Kaynakları
- b) Moğol Kaynakları
- c) Japon Kaynakları
- d) Rus Kaynakları
- e) Fars Kaynakları

2) Altın Orda tarihi hakkında bilgi veren Altan Topçi adlı eser, Altın Orda tarihinin hangi kaynakları arasında yer almaktadır?

- a) Moğol Kaynakları
- b) Rus Kaynakları
- c) Fars Kaynakları
- d) Ermeni Kaynakları
- e) Rus Kaynakları

3) Altın Orda tarihinin kaynakları hakkında bilgi veriniz?

4) Sartak Han döneminde Moğol ülkesine giden seyyah aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Marco Polo
- b) Wilhem Von Rubruk
- c) İbn Batuta
- d) Plano Carpini
- e) Clavijo

5) Toktamış-Timur münasebetlerinin Altın Orda-Rus münasebetlerine etkileri hakkında bilgi veren eser aşağıdakilerden hangisidir?

- a) İbnü'l- Esîr

- b) Ez-Zehebî
- c) El-Aynî
- d) İbn Kesîr
- e) Şerefeddin Yezdî

6) Altın Orda tarihinin Rus kaynakları hakkında bilgi veriniz.

7) “Altın Orda Döneminin en önemli yazılı kaynaklarından birisidir. Rus şarkiyatçı V. P. Yudin tarafından Çağataycadan Rusçaya çevrilmiştir” cümlesinde bahsedilen eser aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Altan Topçı
- b) Cengizname
- c) Cami’üt Tevarih
- d) Tarih-i Cihangüşa
- e) Atabet’ül Hakayık

8) Aşağıdakilerden hangisi Altın Ordaya giden elçilerden biridir?

- a) Hsüan Tsang
- b) Evliya Çelebi
- c) İbn Fadlan
- d) İbni Batuta
- e) Mesudi

9) Altın Orda hanlarının Rus knezlerine yazdıkları mektuplardan kaç tanesi günümüze ulaşmıştır?

- a) 2
- b) 6
- c) 5
- d) 4
- e) 3

10) Altın Ordanın Arap kaynakları hakkında bilgi veriniz

Cevaplar: 1) c, 2) a, 4) b, 5) e, 7) b, 8) d, 9)

2. ALTIN-ORDA DEVLETİNDEN ÖNCE MOĞOLLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1. Moğol İstilasından Önce Deşt-i Kıpçak
- 2.2. Cuci Han ve Cuci Sülalesinin Teşekkülü
- 2.3. Cuci Ulusu'nda İkili Hâkimiyet: Altın Orda (Ak- Orda) ve Gök- Orda Hanlıkları
- 2.4. Cuci Ulusu'ndaki İl ve Kabilelerin Ulus Yapısındaki Önemi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Moğollar hakkında bilgi veriniz.
- 2- Altın Orda Devleti'ni oluşturan hanedanlık hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altın Orda Devleti'nden Önce Moğollar	Altın Orda Devleti'nin kurulduğu yer olan Deşt-i Kıpçak bölgesi ve devleti meydana getiren Cuci ulusu hakkında bilgi sahibi olmak	

Anahtar Kavramlar

- Deşt-i Kıpçak
- Çuci
- Ak-Orda
- Gök-Orda

Giriş

Bu bölümde Cuci Ulusunun Deşt-i Kıpçak sahasına hâkim olması, Altın Orda Devleti'ni kurması ile Cuci Sülalesi hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Moğol İstlası'ndan Önce Deşt-i Kıpçak

Kıpçakları yerleştikleri ve yayıldıkları sahaya verilen ad Deşt-i Kıpçaktır. Deşt-i Kıpçak olarak anılan sahanın sınırları doğuda İrtiş Irmağı'ndan başlamaktadır. Batı Sibirya, Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları da içine alan saha batıda Karpatlara dayanmaktadır. Güneyde Kırım'ı içerisine alan bölge, Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek ırmakları sınır olmak üzere Aral Gölü'ne ve Sır Derya'ya ulaşmaktadır. Kuzeyde ise Deşt-i Kıpçak, Rus knezlikleri ve Bulgar Hanlığı ile sınırlarına kadar uzanmaktadır.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Cuci Sülalesinin eline geçen Deşt-i Kıpçak sahasının ismi aynı kalmış, buraya yerleşen ve kadim kültürlerini yaşatan Kıpçaklar, bölge Cuci Sülalesine intikal ettiğinde bile varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Hatta kaynaklarda Cuci Sülalesinin ismi, Kıpçaklar veya Deşt-i Kıpçak olarak da zikredilmiştir. Cuci Sülalesinin hâkimiyeti altına girdikten sonra Deşt-i Kıpçak'ın sınırları Yukarı Bulgarya bölgesini, Derbend'e kadar Kuzey Kafkasya'yı ve Harezm ülkesini de içine alacak şekilde genişlemiştir.

2.2. Cuci Han ve Cuci Sülalesinin Teşekkülü

Cengiz Han, 1220 yılında başladığı Harezmsahlr seferi ile meşgul iken 1222 yılında kumandanları arasında en değerli ikisini, **Cebe Noyan** ve **Sübidey Noyan**'ı Derbent üzerinden Kuzey Kafkasya ve Kıpçak Hanlığına sefer yapmak üzere görevlendirmiştir. Bu sırada Cengiz Han, büyük oğlu Cuci (Coçi) Han'ı da Harezmsahlr ülkesinin zaptı tamamlandıktan sonra aynı yıl içinde kendisine verdiği İdil Irmağı doğusundaki yurduna göndermiştir. Cuci Han'ın bu şekilde ülkesine gönderilmesinin bir nedeni vardır. Cengiz Han'dan aldığı görev talimatına göre Cuci Han seferin ikmali için uğraşırken, Cebe ve Sübidey Noyanlar da Kafkasya üzerinden Batı Deşt-i Kıpçak'a akın edeceklerdi. Böylece Cuci Han da durumdan istifade ederek İdil Irmağı'ndan İrtiş'e kadar uzanan ve babası

tarafından kendisine verilen Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Cebe ve Sübidey'in Batı Deşt-i Kıpçak'taki zaptı düşünülen bu ülke için hazırlıkta bulunabilecekti. Cengiz Han'ın seferi bu şekilde planlamasının bir başka nedeni de Cebe ve Sübidey noyanların herhangi bir başarısızlığa uğramaları hâlinde orduyu koruma düşüncesidir.

Sefer devam edereken Cebe ve Sübidey Noyanlar Kuzey Kafkasya'ya girmişler, burada Moğollara karşı Alanlar, Çerkesler, Lezgiler ile Kıpçaklar birlikte hareket etmişlerdir. Moğollar bu durum karşısında oldukça güç durumda kalmış ve hileye başvurarak Türk-Moğol kardeşliği yalanı ile Kıpçak hanı **Konçak Han**'a hediyeler göndererek Kıpçakları bu ittifaktan ayırmayı başarmışlardır. Kıpçakların gücünü kaybeden, Lezgiler, Alanlar ve Çerkesler Moğol güçlerine yenilmişler, Moğollar bu galibiyetten sonra Kıpçaklara bir baskın yaparak onları da perişan etmişlerdir.

Kıpçakların yeni başbuğu **Köten (Kotan)** felaketin farkına vararak Rus knezleri ile anlaşmış, Moğollara karşı büyük bir ordu hazırlamıştır. Moğol ordusu bu güç karşısında geri çekilerek güç toplamaya ve düşmanı gevşetmeye çalışmıştır. Kalka Irmağı boylarına geldiklerinde Kıpçaklara karşı birden taarruza geçmişler, 1223 yılında burada kesin bir zafer kazanmışlar, sonrasında da önemli bir ticaret merkezi olan Sudak'ı yağmalamışlardır. Buradan elde ettikleri ganimetler ile geri döndükleri sırada Bulgar Türklerinin ani baskını ile hem ganimetlerini hem de askerlerinden pek çoğunu kaybetmişlerdir.

Deşt-i Kıpçak üzerine yaptıkları ilk seferden başarısızlıkla dönen Moğollar bu seferi bölgeye yapacakları ikinci seferin bir hazırlık tatbikatı olarak görmüşlerdir. Deşt-i Kıpçak'ın idaresini babası Cengiz Han'dan alan Cuci, babasının kendisinden istedikleri doğrultusunda **Birinci Kıpçak Seferi**'ni gerçekleştirmiştir. Cengiz Han'ın oğluna emri Deşt-i Kıpçak'ta bir **Uluğ Orda**'nın tesis edilmesi ve **Altın Taht**'in kurulması olduğundan Birinci Kıpçak Seferi yeni ulusun hâkim sahasının belirlenmesini sağlayan bir hareket olmuştur. Cengiz Han'ın emrettiği Uluğ Orda Cuci Han'dan teşkil olacak olan yeni ulusa, Altın Taht da Cuci Han evladının ulus üzerindeki haimiyetine işaret etmektedir. Böylece Cengiz Han'ın ölümünden önce dört oğlu arasında taksim ettiği Moğol ülkesinden ilk tesis edileni ulus Cuci Ulusudur.

Cuci Han babası Cengiz Han'dan önce 1227 yılı baharında av esnasında attan düşmüş ve omurgası kırılarak ölmüştür. Cuci Han'ın hatunlarından olan oğulların sayısı 18'dir. Bunların isimleri sırası ile şöyledir: 1- Orda- İçen 2- Batu 3- Berke 4- Berkçe 5- Şiban 6- Tangut 7- Bo'ul (Bogul) 8- Cilavun 9- Şinkur 10- Çimpay 11- Muhammed 12- Odur 13- Tokay -Timur 14- Senküm 15- Hükeci 16- İsen 17- Börü 18- Kavadar. Cuci Han'ın birçok hatunu olsa da bunlar içinde üç tanesi ayrıcalıklı durumda idi. Birinci ve Uluğ Hatun'u Kongırat kabilesinden Serkan Hatun, ikincisi Mekeş Noyan'ın kızı Almalık Hatun'un kızı Bek-Tutmak Hatun, üçüncüsü yine Kongırat kabilesinden Elçi Noyan'ın kızı Erkin-Kuçin (Ögey-Kuçin) Hatun idi. Büyük oğul Orda-İçen, Serkan Hatun'dan, Batu ise Erkin-Kuçin Hatun'dan dünyaya gelmişlerdi.

Cuci Han, 1222-1227 yılları arasında beş yıl kadar kendi yurdunda hüküm sürmüş ve kendi adıyla anılacak olan Cuci Ulusu'nun temelini atmıştır. Ancak ömrü yetmediği için Cuci

Ulusunu'nun büyümesi ve tabii hudutlarına ermesi, oğlu ve halefi Batu Han zamanında ve ikinci Kıpçak seferinin neticesinde mümkün olacaktır.

2.3. Cuci Ulusu'nda İkili Hâkimiyet: Altın Orda (Ak- Orda) ve Gök-Orda Hanlıkları

Cuci Han 1227 yılında öldükten sonra iki büyük oğlu Orda- İçen ve Batu arasında tahta kimin geçeceği konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. Her iki oğlu da diğerinin tahta geçmesi için tahttan feragat etmeyi göze almışlardır. Orda-İçen kardeşini tahta daha çok layık görürken Batu ise yaşının daha büyük olmasından dolayı ağabeyinin tahta geçmesini istemiştir. Konu Cengiz Han'a intikal etmiş, Cengiz Han torunlarının bu anlaşmazlıklarına Batu Han için Altın Busagalı Ak- Orda'yı (Altın aksamı Ak- Orda) Orda-İçen'e ise Gümüş Busagalı Gök Orda'yı (gümüş aksamı Gök Orda) 'yı tahsis ederek son vermiştir. Ayrıca Batu'ya “**Sayın Han**”, Orda İçen'e ise “**İçen Han**” lakaplarını vermiştir. Böylece Cuci Ulusu da Sağ Kol ve Sol Kol şeklinde teşkil olunmuştur. Bu taksimde Doğu Deşt-i Kıpçak Orda-İçen'e, Batı Deşt-i Kıpçak ise daha önce seferini gerçekleştiren Batu Han'a yurt olarak vermiştir. Ancak Orda-İçen ve Batu Han arasında gerçekleştirilen bu taksim iki ayrı hanlık olarak değil tıpkı Türk devlet teşkilatında olduğu gibi ikili idare sistemine göre planlanmıştır. Zira Orda-İçen Han Batu Han'a tabi kılınmıştır. Yine Ordaların isimlerinde geçen madenlerin ve renklerin de devlet teşkilatı bakımından birer sembolizmleri mevcuttur. Ordaların ikmal edilmişlerinde altın ile ak renk, gümüş ile gök renkten üstün olmuştur. Bu şekilde renklerin isimlendirilmesi yine ananeye uygun düşmektedir. Zira Türkler de batıyı ak, doğuyu gök renk ile isimlendirirken, güneyi kırmızı, kuzeyi kara, merkezi ise sarı renklerle adlandırmışlardır.

Altın Orda Hanlığı Arapça kaynaklarda “**Kıpçak Sultanlığı**” şeklinde geçmektedir. Farsça kaynaklar ile yerli Türkçe kaynaklarda asıl adı Ak-Orda olduğu hâlde Altın Orda adının daha sonraları yaygınlaşmasına ve Ak-Orda yerine kullanılması şu şekilde olmuştur: Avrupalı tarihçilerin Batı Deşt-i Kıpçak Hanlığını Altın Orda olarak tanımlarındaki temel sebep, Ak-Orda hanedanının aksamının altından oluşu ile alakalıdır. Rus kaynaklarında da Altın Orda'nın adı “**Zolotaya Orda**” yani Altın Orda şeklindedir. Rusça isimlendirmenin Altın Orda manasında oluşu bu ismin Avrupa dillerindeki kullanımında da etkili olmuştur. Zira İngilizce **Golden-Horde**, Almanca **Goldene-Horde**, Fransızca Horde d'Or şeklinde kullanılmıştır.

Moğollar da Altın- Orda tabirini kullanmışlardır. Bunu, Güyük Han'ın 1246 yılında kağan seçilmesi ile otağının yakınında Altın Orda adı verilen bir yerin olması göstermektedir.

Altın Orda Hanlığının doğal sınırlarına ulaşması 1228 yılında gerçekleştirilen **İkinci Kıpçak Seferi** ile olmuştur. Batı Deşt-i Kıpçak'ın istilasının tamamlanmasını sağlayan sefer, Cengiz Han'ın oğlu Batu'ya tahsis ettiği sahanın sınırlarını Karpat Dağlarına ve Tuna'nın döküldüğü sahaya kadar genişletmiştir. Bu hadiseden sonra Altın Orda (Ak- Orda) Hanlığı İdil Havzası dahil Hazar ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları, tabii durumda olan Gök-Orda

Hanlığı ise doğuda İrtiş Irmağı'na güneyde ise Sır-Derya (Seyhun) boyuna kadar geniş Doğu Deşt-i Kıpçak'ı içine alacak şekilde sınırlanmışlardır.

2.3.1. Cuci Sülalesi ve şubeleri

Cuci Han babası Cengiz Han'dan önce vefat edince, daha önce Orda-İçen ve Cuci Han arasında paylaştırılmış olan topraklardan Cuci'in payına düşen Batı Deşt-i Kıpçak sahası Batu (Sayın) Han'a verilmiştir. Dolayısıyla Deşt-i Kıpçak ülkesi Batu (Sayın) Han ile Orda-İçen arasında paylaştırılmıştır. İkili teşkilata göre Sağ Kol ve İdil Irmağı boyunda bulunan şehirler Batu (Sayın) Han'a, Sol Kol ve Sır Derya boyundaki şehirler de Orda İçen'e verilmiştir. Cengiz Han tarafından Batu (Sayın) Han'ın sahip olduğu bölge Altın Busagalı Ak Orda olduğundan bundan sonra bu Ordanın başına gelenler Ak Orda Hanedanı adı ile anılmışlardır. Bu hanedan 1227 yılında Cuci'nin tahta geçmesi ile başlamış 1360 yılında son han **Berdi-Bek Han**'ın ölümüne kadar 133 yıl varlığını sürdürmüştür. Orda-İçen'e verilen Gümüş Busagalı Gök Orda hanları da Batu (Sayın) Han hanedanına bağlı olarak yaşamışlardır. Bu bağlılık 1327- 1328 yıllarında **Mübarek Hoca**'nın istiklal alameti olarak adına para bastırmasına kadar devam etmiştir.

Cuci Han'ın hatunlarından olan 18 oğlu daha önce de zikrettiğimiz gibi şu şekildedir:

Orda- İçen 2- Batu 3- Berke 4- Berkçe 5- şıban 6- Tangut 7- Bo'ul (Bogul) 8- Cilavun 9- şinkur 10- Çimpay 11- Muhammed 12- Odur 13- Tokay -Timur 14- Senküm 15- Hükeci 16- İsen 17- Börü 18- Kavadar. Ak ve Gök Ordaların oluşmasından sonra Cuci Han'ın oğulları da bu iki hanedanın yanına verilmişlerdir. Tokay Timur, Odur, Senküm ve şinkur adlı oğulları Orda-İçen'in yanında yer almışlardır. Bunlar dışındaki bütün oğullar da Batu (Sayın) Han'ın yanında kalmışlardır. Ancak Cuci Han'ın bu oğulları hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Yalnızca Tokay-Timur ve şıban Han adlı oğulları Orda-İçen ve Batu Han'ın hanedanlıkları sona erdiği zaman kendi adlarına bir hanedan kurdukları için bu iki oğul hakkında daha fazla bilgiye sahip oluyoruz.

Cuci Han'ın ailesinden hanedan kurmuş olanlar hakkında kısaca bilgi verelim:

1- *Ak Orda Hanedanı (Sayın Han Sülalesi)*

Batu (Sayın) Han (1227- 1256) : Cuci Han'ın ölümünden sonra yerine ikinci oğlu Batu Han, geçmiştir. Deşt-i Kıpçak'ın tamamen ele geçirilmesi Batu (Sayın) Han zamanında tamamlanmıştır ve böylece de Cuci ulusu onun zamanında teşekkül etmiştir. Ak-Orda Sülalesi'ni de tesis eden Batu (Sayın) Han bu sülaleinin de ilk hükümdarıdır. Onun ardından hanedanı devam ettirecek olan Sertak, Togan (Tutugan) , Ebüken, Ulakçı adlarında 4 oğlu vardır.

Sertak Han (1256- 1257) : Batu Han 1256 yılında öldüğünde Sertak Han babasının tahtına çıkmıştır. Ancak 1 yıl bile hanlık yapamadan vefat etmiştir.

Ulakçı Han (1257) : Sertak Han'ın ölümünden sonra kardeşi Ulakçı, Mengü Kağan'ın yarlığı ile tahta çıkmış, fakat o da ağabeyi Sertak gibi bir yıl bile hanlık yapamadan vefat etmiştir.

Berke Han (1257-1266) : Sertak ve Ulakçı Hanların ard arda vefat etmeleri üzerine, Cuci Ulusu'ndaki beyler Batu (Sayın) Han'ın küçük kardeşi Berke'yi han ilan etmişlerdir. Berke Han, hanlığı boyunca Batu (Sayın) Han sülalesini İlhanlı baskısından korumuştur. Ancak Berke Han asıl, ilk Müslüman olan han olması dolayısıyla ün salmıştır. 1266 yılında vefat etmiştir ve oğlu olmamıştır.

Mengü -Timur Han (1266-1282) : Berke Han 1266 yılında ölünce Altın Orda tahtına, Batu (Sayın) Han'ın torunu Mengü-Timur geçmiştir. Kendinden önceki Berke Han, Batu (Sayın) Han sülalesinden olmadığından Mengü Timur hanın Han olması ile taht yeniden Batu (Sayın) Sayın Han Sülalesi'nin eline geçmiştir.

Tuda-Mengü Han (1282-1287) : 1282 yılında Mengü Timur'un ölümü üzerine kardeşi Tuda-Mengü tahta çıkmıştır. 5 yıl tahtta kalan Tuda- Mengü Han divaneliği ile ün salmıştır.

Tula-Buka Han (1287-1291) : 1287 yılında Tuda-Mengü Han'ın ölmesi ile kardeşi Dartu'nun oğlu Tula Buka tahta çıkmış ancak 1291 yılında öldürülmüştür.

Tokta (Toktoga) Han (1291-1313) : Tula-Buka Han'dan sonra Altın Orda tahtına çıkan Tokta Han, Mengü-Timur Han'ın oğludur. Tokta Han döneminin en önemli hadisesi 1300 yılında Emir Nogay'ı mağlup ederek öldürtmesidir. Daha sonra Batu (Sayın) Han sülalesindeki kendisine rakip olabilecek herkesi öldürtmüş, yalnızca oğlu İlbasar'ı tahta varis olarak bırakmıştır. Fakat oğlu kendisinden önce vefat edince kederinden daha fazla yaşayamamıştır.

Özbek Han (1313- 1340) : Tokta Han, Atalığı Uygur Bacırtuk Buka'nın teşvikiyle Batu (Sayın) Han sülalesinde kendisine rakip olabilecek herkesi öldürmüş, bunların arasında bulunan kardeşi Tuğrulca'nın eşini de kendisine nikâhlamıştır. Ancak Tuğrulca'nın bu sırada hamile olan eşi bir erkek bebek dünyaya getirmiş, bebeğe Özbek adını vererek, Tokta Han'ın onu da öldürmesinden korktuğu için bebeğini gizlice Kabartay Çerkeslerinin içine göndermiştir. Ancak Tokta han oğlu İlbasar'ın ölümünden sonra çok hastalandığında Tuğrulca'nın eşi onu oğlu Özbek'ten haberdar etmiş, bunun üzerine Tokta Han emirlerini görevlendirerek derhâl yeğeni Özbek'i Kabartay Çerkeslerine göndererek aldırması ve onu tahta varis ilan etmek istemiştir. Ancak Özbek Han gelene kadar Tokta Han vefat etmiş, emirleri Kıyat Astay ve Secut Alatay beyler Tokta Han'ın atalığı Bacırtuk- Buka ile girdikleri büyük mücadeleler sonucunda 14 yaşındaki Özbek'i Han ilan etmişlerdir. Tini-Bek, Canı-Bek ve Hızır-Bek adında üç oğlu olan Özbek Han zamanında Gök-Orda ve Cuci Han'ın bütün hanedanını ilgilendiren mühim hadiseler cereyan etmiş ve Özbek Han, bütün Cuci Ulusu'nda merkeziyetçi bir idare tesis etmiştir.

Canı-Bek Han (1340-1357) : Canı-Bek Han, kardeşleri Tini-Bek ve Hızır-bek'i bertaraf ettikten sonra tahta geçmiştir. Oğlu Berdi-Bek 1357 yılında babası Canı-Bek Han'ı öldürmüş, Altın Orda tahtına çıkmıştır.

Berdi-Bek (1357-1360) : Berdi-Bek Han babasını öldürerek tahta geçtikten sonra Atalığı Kanglı Tulubay'ın teşviki ile kendi sülalesinin tüm erkeklerini öldürtmüştür. Bunun için kendisine "Kökün Kırgan Köten Han" lakabı verilmiştir. Berdi-Bek Han'dan sonra Batu (Sayın) Han Sülalesi'nden kimse sağ kalmadığı için süale son bulmuştur.

2- *Gök-Orda Hanedanı (Orda İçen Sülalesi)*

Orda-İçen Han'a babası Cuci Han'ın ölümünden sonra Sol-Kol'da yani Sır-Derya boylarındaki şehirlerin hanlığı verilmiştir. Ancak bu hanlık müstakil bir devlet hükümdarlığı gibi değil, ikili yönetim sistemine göre Altın Orda Hanlığının bir bölümü durumunda olan Gök-Orda kısmının idareciliği anlamına gelmektedir. Orda İçen Han'ın da kendi soyunu sürdüreceği yedi oğlu şu şekildedir: 1- Sertak-Tay, 2- Kuli, 3- Kurmuş, 4- Konggiran, 5- Çurmakay, 6- Kutubay, 7- Hülagü. Orda-İçen Han, hanlığı boyunca hep kardeşi Batu (Sayın) Han'a tabi olarak hareket etmiş ve yarlıklarının başına dahi kardeşinin ismini yazdırmıştır. Hanedanının devamı ise şu şekildedir:

Konggiran Han: Orda-İçen Han öldükten sonra oğullarından Konggiran başa geçmiştir. Hakkında çok fazla malumat bulunmayan Konggiran Han'ın hiç evladı yoktur.

Kulçi (Koyunçi) Han: Konggiran Han'dan sonra Gök-Orda'nın başına Orda-İçen Han'ın torunu Kulçi (Koyunçi) geçmiştir. Lakâbı Toruk Han olan Kulçi (Koyunçi) Han'ın dört oğlu vardır: 1- Bayan, 2- Başkırtay, 3- Çıgan-Buka, 4- Mutuday.

Bayan Han: Kulçi (Koyunçi) Han'dan sonra yerine oğlu Bayan geçmiştir. Döneminde Timur-Buka'nın oğlu Köplek ile uzun mücadeleler vermiştir. Dört oğlu olan Bayan'ın oğullarının ismi şu şekildedir: 1- Şadi, 2- Sası-Buka, 3- Tekne, 4- Salciyutay.

Sası-Buka Han: Babası Bayan Han'ın ölümü üzerine Gök-Orda tahtı Sası- Buka Han'ın eline geçmiştir. Tokta Han ile çağdaştır.

İrzen Han: İrzen Han tahta çıktığı zaman Otrar, Sabran, Cend ve Barçkent gibi Sır-Derya boyundaki şehirlerde camiler, mescidler inşa ettirmiş ve hayır işleri ile uğraşmıştır. Özbek Han 1320 tarihinde Müslümanlığı kabul edince hanedan mensuplarına da kabul ettirmiştir. İrzen Han da Müslüman olanlardan birisidir. İstiklâli adına Ak ve Gök Orda'yı birbirinden ayırmak için para bastıran Mübarek Hoca onun oğludur.

Mübarek-Hoca: Babası İrzen Han'dan sonra Gök-Orda tahtına çıkan Mübarek-Hoca 1327-1328 yıllarında istiklal alameti olarak Gök-Orda'nın merkezi Sıgnak şehrinde para bastırmıştır. Bunun üzerine Deşt-i Kıpçak'ta **Bulkak** yani karışıklık meydana gelmiş, Özbek Han bu isyan hareketini şiddetli bir şekilde bastırmıştır. Özbek Han isyanı bastırdıktan sonra Gök-Orda hanedanına da son vermiştir. Böylece ikili idare sistemine de son verilmiştir.

Bunun en önemli delili de Urus Han, Toktamış Han ve Timur-Kutluk Han'ın Orda İçen değil Tokay- Timur neslinden olmalarıdır.

3- Tokay-Timur Sülalesi:

Cuci Ulusu'nda önce Orda-İçen, sonra da Sayın Han Sülalelerinin sona ermesi üzerine Saray tahtı boş kalmıştır. Saray için yapılan mücadelelerde en kayda değer olanı da Şiban oğulları ile Tokay-Timur oğulları arasında gerçekleşmiştir. Berdi-Bek Han'ın 1360'da ölümü üzerine Şiban Han neslinden Hızır Han Saray şehrinde han olurken, Tokay-Timur neslinden Kara Nogay Han da Sol-Kol'da hanlığını ilan etmiştir. Kara Nogay Han üç yıl hanlık yaptıktan sonra vefat etmiş, yerine küçük kardeşi Tuğluk-Timur Han geçmiştir. Ancak her ikisinin de para bastırması onların meseleye biraz uzak kaldıkları görüşünü öne çıkarmaktadır. Tuğluk-Timur Han'ın ölümünden sonra yerine yeğeni Urus Han, Sol-Kol'da han olmuştur.

Urus Han (1369-1379) : Urus Han, tahta çıkar çıkmaz Sol Kol Sıgnak şehrinde para bastırılmıştır. Akabinde 1377 yılında Saray tahtını da ele geçirmiştir. Ancak Kıyat Mamay'ı bertaraf edemediği için Sağ Kol'da Kırım tarafına hâkim olamamıştır. Bu sırada yine Tokay-Timur neslinden olan Urus Han'ın yeğeni Toktamış ve diğer yeğeni Timur Kutluk, Urus Han'ın hizmetinde bulunmuşlardır. Ancak Toktamış ile Urus hanın bir süre sonra aralarının bozulması üzerine Toktamış, 1379 yılında Altın Orda tahtını ele geçirmiştir.

Toktamış Han (1379-1397) : Toktamış, han oluktan sonra 1381 yılında Sağ-Kol beği Kıyat Mamay'ı Kalka Muharebesinde yenerek bütün Cuci Ulusu'nun hâkimi olmuştur. Toktamış Han'ın Celaleddin, Kebek, Cebbar-Berdi, Kerim-Berdi, Kadir-Berdi ve Küçük Sultan adlarındaki oğullarından Küçük Sultan hariç diğerleri 1412-1419 yılları arasında Altın Orda Hanı olmuşlardır. Çünkü Toktamış Han, Timur ile girdiği mücadelelerde önce 1391'de Kunduzça (Kundurça) 'da, 1395'te de Terek muharebesinde mağlup olduktan sonra tahtını kaybetmiştir. Yerine Edigü Bey'in yardımıyla Timur Kutluk, han olmuştur.

Timur-Kutluk Han (1397-1400) : Toktamış ve Urus Hanın yeğenleri olan Timur-Kutluk, 1397 yılında Saray tahtına çıkmış, daha sonra teşekkül edilen Astarhan hanlarının nesillerini teşkil etmiştir.

Şâdi-Bek Han (1400-1407) : Timur Kutluk Han'ın yeğeni olan Şâdi-Bek Han 1400 yılında han olmuştur. Tahta çıkmasına vesile olan Edigü Bey ile arası bozulunca hanlığını kaybetmiştir. Onun yerine Timur-Kutluk Han'ın oğulları sıra ile Polat Han (1407-1410) ve Timur Han (1410-1412) Altın Orda tahtına çıkmışlardır. Meşhur Küçük Muhammet Han bu Timur Han'ın oğludur.

Altın Orda tahtında kısa süren hanlıklar döneminin son hanı Kadir Berdi Han vefat edince Toktamış sülalesinden kimse bulunamamış, onun yerine yeğeni Uluğ Muhammed han olmuştur. Uluğ Muhammed Han daha sonraları Küçük Muhammed ile yaptığı hanlık mücadelesini 1436 yılında kaybetmiş, Kazan'a giderek Kazan Hanlığı'nı kurmuştur. Kazan hanları onun neslinden gelmişlerdir.

Kazan Hanlığı'ndan sonra Kırım'da da Kırım Hanlığı Uluğ Muhammed Han'ın yeğeni Hacı Giray tarafından tesis edilmiştir. Kırım hanları onun neslindedirler. Görüldüğü üzere Cuci Han'ın oğlu Tokay-Timur neslinden gelenler değişik yerlerde farklı şubeler hâlinde hüküm sürmüşlerdir. Tokay-Timur neslinden zuhur eden bu sülaleler dört isimde adlandırılmışlardır.

1- *Urus Han ve Evladı*: Urus Han'dan sonra oğlu Kayırçak'ın oğlu Barak Han, 1424-1427 yılları arasında Altın Orda Hanı olmuştur. Nesli, Kazak Hanlığı'nı teşkil etmiştir.

2- *Toktamış Han ve Evladı*: Toktamış Han'dan sonra oğulları Celaleddin Han (1412-1413) , Kerim-Berdi (1413-1414) , Kebek Han (1414-1415) , Kadir-Berdi Han (1415-1416) , Cebbar Berdi Han (1416-1419) ve Cebbar Berdi'nin oğlu Seyyid Ahmed Han (1436-1465) hanlık yapmışlardır. Aynı bir hanedan hâlinde teşekkül edememişlerdir.

3- *Kutluk-Timur Evladı*: Kutluk-Timur'un oğlu Timur-Kutluk Han sülaleyi devam ettirmiştir. Torunu küçük Muhammed Han'ın oğlu Mahmut Han'ın neslinden Astarhan hanları teşekkül etmiştir. 1600 yılında Buhara, Özbek hanlarının sona ermesi üzerine onların yerine geçen Caniyân Sülalesi bu sülalenin bir koludur. Büyük oğlu Ahmet Han 1465-1481 yılları arasında hanlık yapmış ve Şiban Han neslinden Tura Şibanilerinden İbak Han 1481'de Ahmet Han'ı baskınla katletmiştir. Zaten Ahmet Han daha önceki Altın Orda hanları gibi gücü temsil edememiş, yalnızca Saray etrafında varlığını sürdürmüştür.

4- *Habine (Çigay veya Canay Evladı)* : Uluğ Muhammed Han, 1436 yılında Altın Orda tahtını kaybedince Kazan şehrine giderek burada Kazan Hanlığı'nı kurmuştur. Çigay'ın torunu Hacı Giray Han da Kırım'da Kırım Hanlığı Sülalesi'ni kurmuştur.

4- *Şiban Han Sülalesi*:

Cengiz Han ölmeden önce oğulları Orda İçen ve Cuci'yi yanına çağırınca Şiban'da onlarla birlikte Cengiz Han'ın huzuruna çıkmıştır. Cengiz Han Cuci'nin oğlu Batu (Sayın) Han'a "Altın Busagalı Ak-Orda'yı, Orda-İçen Han'a "Gümüş Busagalı Gök-Orda'yı kurdurduktan sonra Şiban Han'a da "**Pulat Busagalı Boz-Orda**"yı kurdurmuştur. Deşt-i Kıpçak'ın ele geçirilmesinde Batu Han'a çok büyük gayretlerle yardım eden Şiban Han, Batu Han tarafından taltif edilmiş, on bin çadırılık tebaa ile Kuşçu, Karluk, Beyrek ve Nayman kabilelerine ve Batu Han ile Orda İçen'in ülkeleri arasındaki topraklara sahip olmuştur. Böylece Irgız, Savuk, Or ve İlek ırmaklarından Yayık Dağlarına kadar Yayık Irmağının doğusu yaylağı , Kara-Kum, Ara-Kum sahası ile Sır-Derya, Sarı-Su ve Çu ırmağı ayağı ise kışlağı olmuştur. Şiban Han'ın on iki oğlu şu şekildedir: 1- Baynal, 2- Bahadır, 3- Kadak, 4- Balaka, 5- Çerik, 6- Mergen, 7- Kurtoga, 8- Ayaçı, 9- Sayılğan, 10- Bayancar, 11- Macar ve 12- Konçi. Şiban Han'ın ölümü üzerine yerine ikinci oğlu Bahadır geçmiştir. Bahadır'dan sonra da yerine oğlu Cuci Buka geçmiştir.

Cuci Buka'nın da 1-Badakul, 2-Bek-Timur, 3-Yangıçar, (Ebulgazi'de Nikçar) , 4-Yisun-Buka adlarında dört oğlu vardır. Cuci-Buka ölünce yerine büyük oğlu Badakul geçmiştir. Onun da çok akıllı olduğu için "Külük" lakabı verilen oğlu Külük Ming-Timur

kendisinden sonra han olmuştur. Külük Ming-Timur Han'ın 1-İlig (İlgek) , 2-Fulat (Pulat veya Pusat) , 3-Canta, 4-Sevinç Bay (Sevinç-Timur) , 5-Bek-Kondu, 6-Tunga adındaki altı oğlundan tahta Fulat geçmiştir. Fulat'ın Sayın Han Sülalesi'nin son bulduğu günlerde han olmasından dolayı yerine Şiban Ulusu'nun başına Melik- Timur oğlu Kan- Bay geçmiştir. Ancak Toktamış Han ile arası bozulunca tahta Toktamış Han tarafından Fulat'ın oğullarından Arab Oğlan'a vermiştir. Arab Oğlan'dan sonra Şiban Sülalesinin başına Kan- Bay'ın oğlu Mahmudek Hoca geçmiştir. Mahmudek Hoca Tura ülkesinde hâkimiyet kurmuştur. Onu mağlup ederek yerine geçen Ebulhayr Han tahtın şehri Saray'ı ele geçirmiş ve adına hutbe okutmuştur. Timurlular ile mücadele ederek Maverâünnehr'in pek çok bölgesini ele geçirmiştir. Sonrasında yerine geçen Arab Oğlan soyundan Yadigâr Han Ebulhyr Han gibi kudretli olamamıştır. Ancak 1500- 1510 yılları arasında en meşhur Özbek hükümdarlarından Şeybak Han başa geçmiştir. Onun zamanında Timurluların elinden Maverâünnehr, Semerkand, Buhara ve Horasan'ın bir kısmı alınmıştır. Ancak bu zamanlarda İran'da görünmeye başlayan Şah İsmail Şeybak Han'ı mağlup ederek katlettirmiş, bundan sonra da Şiban Han sülalesi üç ayrı hanlık şeklinde teşkil olunmuştur.

1- Ebulhayr Han Sülalesi (Maverâünnehr Şibanileri) ; Semerkand, Buhara, Taşkent ve bütün Maverâünnehr sahasında hüküm sürmüşlerdir.

2- Yadigâr Han Sülalesi (Harezmi Şibanileri) ; Harezmi, Mangıtlar ve Esterabad'a kadar Hazar ötesi Türkmen-İli'ne hükmetmişlerdir.

3- Bek-Kondu Sülalesi (Tura Şibanileri) ise asıl Şiban yurdunda kalan Melik-Timur (Külük Ming-Timur) oğlu Bek-Kondu sülalesini teşekkülü ile oluşmuştur.

2.4. Cuci Ulusu'ndaki İl ve Kabilelerin Ulus Yapısındaki Önemi

Moğolların Deşt-i Kıpçak'ı istila ettikleri sıralarda Cuci ulusu genellikle Moğol asıllı beylerden oluşmuştur. Uygur, Bacırtuk, Boğa ve Kanglı Tulubay gibi Türk beyleri öne çıkmışlarsa da bu sayı yönetimde temayüz edebilmeleri için yeterli olmamıştır. Daha çok sayıda olan Moğol beyleri ile Cuci hanedanı pek çok başarıya imza atmıştır.

Cuci ulusu bünyesindeki kabilelere baktığımızda bu ulusun tarihini anlamamızın daha mümkün olduğunu görürüz. Cuci ulusunun bünyesindeki Moğol kabileleri Kıyatlar, Kongiratlar, Mangıtlar (Nogay) ve Şirinlerdir. Ayrıca Secut, Barin, Nayman ve Dörmen gibi kabileler de ikinci derece önemli rol oynamışlardır. Kıyatlar Deşt-i Kıpçak'ın istilasını sırasında Moğol birlikleri için de Şiban Han sülalesine önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Önemli komutanlarından Kıyat Mamay, 1381 yılında Toktamış ile giriştiği mücadelede Sağ Kol illerinin hâkimi olmuştur. Kongiratlar da Cuci ulusunun önemli kabilelerindendir. Harezmi ile Aral Gölü çevresinde oturan bu kabile genellikle Cuci ulusunun hanlarına kız vermişlerdir. Toktamış ve evladının tahttaki hâkimiyetlerinde büyük rol oynamışlardır.

Cuci ulusunun en önemli kabilelerinden biri olan Mangıtlar, Astarhan çevresinde yerleşmişlerdir. Bir diğer isimleri ise Nogay'dır. İlk olarak Berke Han zamanında Hülagü ile yapılan mücadelelerde bir tümen birliği olarak ortaya çıkan Mangıtlardan Noya kısa zamanda

Altın Orda'nın en önemli kişilerinden biri olmuştur. Nogay kadar önemi haiz olan bir başka bey de yine Mangıt kabilesinden Edigü Bey'dir. 25 yıl kadar kudretini devam ettiren bu bey de Terek Muharebesi'nde önemli rol oynamış, Timur Kutluk Han'ı, Şâdi- Bek Han'ı ve Polat Han'ı tahta çıkarmıştır. Böylece Mangıtlar Altın Orda tarihinde birinci derecede rol oynayan kabilelerden biri olmuşlardır.

Bir diğer önemli kabile olan Şirinler ise Toktamış Han'a Barin, Argun ve Kıpçak kabileleri ile birlikte miras kalan kabilelerdendir. 1380 yılındaki Kulikova Muharebesi'nde Toktamış tarafında savaşmışlardır. Zira Toktamış tarafında olmaları onların Altın Orda tarihinde önemli bir kabile olabilmelerinin yegane sebebi olmuştur. Onlar da Toktamış Han ve evladına sadakat ile hizmet etmişlerdir. Cuci ulusu bünyesindeki bir diğer önemli kabile de Barinlerdir. Onlar da Toktamış Han'a bağlı kabilelerdendir. Daima Şirin kabilesi ile birlikte Sağ Kol'da oturmuşlardır. Secutlar ise Cengiz Han'ın Sol Kol'da Cuci'ye verdiği 4000 askerin 1000'i idiler. Secut Alatay Bey, Altın Orda'nın en önemli hanlarından biri olan Özbek Han'ın tahta çıkmasına yardım etmiş, Uygur Bacırtuk- Boğa'yı bertaraf etmiştir. Mahmudek Han Secut tümenini yenerek Tura'da hâkimiyet kurabilmiştir. Deşt-i Kıpçak'ta yer alan Moğol kabilelerinden en kalabalık olanı Naymanlardır. Sayıca fazla olmalarına rağmen Cuci ulusu içinde pek fazla varlık gösterememişler, genellikle Kazaklar ve Özbekler arasında zikredilmişlerdir. Dörmenler ise Şibnilerden Kan-Bay'ın evlatlarından teşkil olmuşlardır. Ancak Kan-Bay'dan kötü muamele gördükleri için dağılarak Harezmi ülkesine gitmişlerdir. Gök Orda Hanedanlığı yerine gelen uluslardan Şiban ulusu diğer adıyla da Özbek Ulusu'na da burada yer vermek gerekmektedir. İlk olarak 1312 yılında Bacırtuk Boğa ile giriştikleri mücadeleler ile öne çıkan ulus, XVI. Yüzyılın başında Şeybak Han zamanında sahasını Semerkand ve Buhara'ya kadar genişletmişlerdir. 1515 yılında Safevilerin Harezmi'e kadar girerek Batı Türkistan'da hâkimiyet kurmaları ancak Özbek ulusunun onları yeniden bertaraf etmeleri ile Özbeklik yeni bir mana kazanmıştır. Zira bu bertaraf etme ile Batı Türkistanın Özbeklere dâhil olması bu ulusun büyüyüp parçalanmasına neden olmuştur. Bu zamandan sonra ulus, Maveraünnehir Şibanileri, Harezmi Şibanileri ve Tura Şibanileri olarak 3'e ayrılmıştır.

Uygulamalar

Altın Orda Devleti'nin tarihinde Ak-Orda Hanedanlığı dönemini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Cuci Ulusunun teşekkülü hakkında bilgi veriniz.
- 2- Cuci Ulusu Hanedanları hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde ilk olarak Moğol istilasından önce Deşt-i Kıpçak bölgesinin sınırlarını belirleyerek dersimize başladık. Deşt-i Kıpçak ismini burada yaşayan topluluk olan Kıpçaklardan almaktadır. Sınırlarını özetleyecek olursak doğuda İrtiş Irmağı, batıda Karpatlar, kuzeyde Bulgar Hanlığını ve güneyde ise Kırım bölgesini kapsamaktadır. Bu sınırlar XIII. Yy'da Çuci sülalesinin buralara hükmetmesi ile daha da genişlemiştir. Moğollar bu sahaya Cengiz Han'ın 1222 yılında iki ünlü komutanı olan Cebe ve Sübidey ve büyük oğlu Cuçi'ye verdiği görevler neticesinde gelmiştir. Verilen emirler ile gerçekleşen zorlu Deşt-i Kıpçak seferinde Moğolların karşısında birleşen Lezgiler, Çerkesler, Alanlar ve Kıpçaklar yer almışlardır. Moğollar birleşik karşı kuvvet karşısında hileye başvurmuşlar ve Kıpçakları bu ittifakın dışına çekmeyi başarmışlardır. Akabinde Lezgileri, Alanları ve Çerkesleri yenerek daha sonra da Kıpçakları perişan etmişlerdir. Bu ilk darbeden sonra Kıpçak Hanı Köten Han büyüyen Moğol tehdidine karşı Rus knezlikleri ile birleşerek Moğollara karşı dik durma yoluna gitmiştir ancak 1223 yılında ani bir Rus baskını ile kesin bir mağlubiyet alan Kıpçaklar geri çekilmiş Moğollar ise ticaret şehri olan Sudak'ı yağmalamışlardır. Ancak geri dönerlerken Bulgar Türklerinin ani baskını ile Moğollar hem ganimetlerini hem de oldukça fazla askerler kaybetmişlerdir. Moğollar gerçekleşen bu ilk seferi yapacakları büyük seferin bir tatbikatı olarak görmüşlerdir. Cengiz han oğlu Cuci'ye Deşt-i Kıpçak'ta bir Uluğ Orda tesis edilmesi ve Altın Taht'ı kurmasını emretmiştir. Bu emir ile Cuci Han Birinci Deşt-i Kıpçak seferinin gerçekleştirmiştir. Bu sefer yeni ulusun hâkimiyet sahasını belirlenmesini ve Moğol ülkesinden tesis olunan ilk ulusun Cuci Ulusu olmasını sağlamıştır. Cuci Han'ın birden fazla eşi ve 18 çocuğu olmuştur. Cuci Han bir av esnasında attan düşerek ölmüş, sadece 5 yıl kadar kendi yurdunda hüküm sürdükten sonra ulusun yönetimi oğlu ve halefi olan Batu Han'a kalmıştır. Ulusun büyümesi ve tabii sınırlarına ulaşması bu dönemdeki ikinci Kıpçak seferi ile mümkün olmuştur. Cuci han öldükten sonra kısa süreli bir liderlik anlaşmazlığı çıkmıştır. İki büyük oğul Orda-İçen ile Batu tahttan feragat etmeyi göze almışlar birbirlerinin tahta layıklığı konusunda âdeta yarışa girmişlerdir. Konu Cengiz Han'a intikal ettiği vakit ise çözüm bulunmuş ve Cuci ulusu ikiye bölünerek yönetilmeye başlanmıştır. Bu sistem Türk geleneğindeki ikili sistemin aynısıdır. Orda-İçen, Batu Han'a tabi olmuştur. Cengiz Han tarafından Batu Han'a bırakılan bölge Altın Busagalı Ak-Orda olduğundan artık bu hanlığın başına gelenler Ak-Orda Hanedanı adı ile anılmışlardır. Bu hanedan Cuci Han ile başlar ve 133 yıl sonra Berdi-Bek Han'a kadar devam eder. Orda-İçen liderliğindeki Gök Busagalı Gök-Orda 1327 yılında Mübarek Hoca dönemine kadar Batu Hanın tesis ettiği Ak-Orda'ya bağlı kalmıştır. Cuci Han'ın diğer 16 oğlu da bu iki hanedanlığın yanına verilmişlerdir. Cuci Han ailesinden kurulan hanedanlar şunlardır. Ak-Orda hanedanı (Sayın Han Sülalesi) , Gök-Orda Hanedanı (Orda-İçen Sülalesi). Orda-İçen sülalesinden Mübarek Hoca döneminde (1327-1328) başlayan isyan hareketlerine Özbek han sert bir şekilde cevap vermiş ve Gök-Orda Hanedanlığına son vermiş ve akabinde ikili idare sistemi de bitmiştir. Cuci ulusunda önce Orda-İçen sonra da Sayın Han hanedanlarının son bulması ile Saray tahtı boş kalmıştır. Boş kalan saray için en büyük mücadele Şiban oğulları ile Tokay-Timur oğulları arasında olmuştur. Şiban Han neslinden (Cengiz Han ölmeden önce oğulları Orda İçen ve Cuci'yi yanına çağırınca Şiban'da onlarla birlikte Cengiz Han'ın huzuruna çıkmıştır.

Cengiz Han Cuci'nin oğlu Batu (Sayın) Han'a "Altın Busagalı Ak-Orda"yı, Orda-İçen Han'a "Gümüş Busagalı Gök-Orda"yı kurdurduktan sonra Şiban Han'a da "Pulat Busagalı Boz-Orda"yı kurdurmuştur). Hızır Han, Saray Şehrinde Tokay Timur neslinden Kara Nogay Han'da Sol Kol'da hanlığını ilan etmiştir. Tokay Timur han sülalesi Urus Han döneminde 1377 yılında Saray tahtını da ele geçirmiştir. Urus Han sonrasında Altın Orda tahtına yeğeni Toktamış han geçmiştir. İlk olarak Sağ Kol beyi Kıyat Mamay'ı yenerek Cuci ulusunun tek hâkimi olmuştur. Toktamış Han 1391 ve 1395 yıllarında iki ayrı mücadelede Tümer'a mağlup olunca tahtını kaybetmiş ve onun yerine Timur Kutluk Han olmuştur. 3 yıl kadar tahta kalan Timur daha sonra teşekkül eden Astarhan Hanlarının atası olmuştur. Devletin başına geçen Uluğ Muhammed Kazan hanlığını, onun yeğeni Hacı Giray ise Kırım hanlığını kurmuşlardır. Dersimizi Cuci ulusunu meydana getiren beylerden ve onların devlet için öneminden söz ederek sonlandırdık.

Bölüm Soruları

1- Altın Ordah tarihinde “Sayın” unvanını alan han aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Berke
- b- Batu
- c- Özbek
- d- Mübarek
- e- Timur

2- Aşağıdakilerden hangisi Cengiz Han'ın 1220'de Kafkaslar'a gönderdiği komutanlarından biridir?

- a- Kutluk Timur
- b- İçen Han
- c- Cebe Noyan
- d- Yesügey Bahadır
- e- Kubilay Noyan

3- Cuci sülalesi hakkında bilgi veriniz.

4- Cengiz Han aşağıdakilerden hangisine Pulat Busagalı Boz-Orda'yı kurdu muştur?

- a- Berke Han
- b- Özbek Han
- c- Cuci Han
- d- Şiban Han
- e- Batu Han

5. Cucinin kaç tane oğlu olmuştur?

- a- 14
- b- 15

c- 18

d- 20

e- 10

6. Altın Orda tarihinde “Kökün Kırgan Köten Han” unvanını alan han aşağıdakilerden hangisidir?

a- Berdi Bek Han

b- Timur kutluk Han

c- İçen Han

d- Sayın Han

e- Özbek Han

7. Altın Orda Hanlığının doğal sınırlarına ulaşması 1228 yılında gerçekleştirilen kaçınıcı Kıpçak seferi ile olmuştur?

a- Birinci Kıpçak Seferi

b- Üçüncü Kıpçak Seferi

c- İkinci Kıpçak Seferi

d- Beşinci Kıpçak Seferi

e- Dördüncü Kıpçak Seferi

8. Aşağıdakilerden hangisi Altın Orda tabirinin Rusça karşılığıdır?

a- Zolotıye Kıpçaki

b- Zolotıye Mongolı

c- Zolotıye Tatarı

d- Zolotıye Bulgarı

e- Zolotoye Orda

9. Altın Orda Devleti'nin başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

a- Saray

b- Süt kent

c- Semerkent

d- Buhara

e- Sudak

10. Tokay-Timur Sülalesinden gelen ve Timur ile mücadele eden Altın Orda hanı aşağıdakilerden hangisidir?

a- Urus Han

b- Berdi Bek Han

c- Toktamış Han

d- Timur kutluk Han

e- Özbek Han

Cevaplar: 1) b, 2) c, 4) d, 5) c, 6) a, 7) c, 8) e, 9) a, 10) c.

3. ALTIN-ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1. Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu
- 3.2. Ak Orda Hanedanı Döneminde Altın Orda Hanlığı
 - 3.2.1. Batu (Sayın) Han Dönemi (1227- 1256)
 - 3.2.2. Sartak ve Ulakçı Hanlar
 - 3.2.3. Berke Han Dönemi (1256- 1266)
 - 3.2.4. Mengü- Timur Han Dönemi (1266- 1281)
 - 3.2.5. Tuda Mengü Han Dönemi (1282- 1287)
 - 3.2.6. Tula- Buka Han Dönemi (1287- 1291)
 - 3.2.7. Tokta Han Dönemi (1291-1313)
 - 3.2.8. Özbek Han Dönemi (1313- 1340)
 - 3.2.9. Canı- Bek Han Dönemi (1340- 1357)
 - 3.2.10. Berdi- Bek Han Dönemi (1357- 1360)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Altın Orda Devleti'nin kuruluşu hakkında bilgi veriniz.
- 2- Ak-Orda Hanedanlığı dönemi hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altın Orda Devleti	Geniş topraklara hükmetmiş Altın Orda Devleti'nin kuruluşu hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Çengiz Han
- Moğol
- Cuci
- Batu Han
- Altın Orda

Giriş

Bu bölümde Altın Orda Devleti'nin kuruluşu ile Ak-Orda Hanedanlığı dönemi hanları hakkında bilgi verilecektir

3.1. Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu

Cengiz Han seferlerine devam ederken 1222 yılında komutanlarını Kuzey Kafkasya ve Kıpçak Hanlığı üzerine, büyük oğlu Cuci Han'ı ise kendisine yurt olarak verdiği İdil Irmağı'nın doğusuna göndermiştir. Bilindiği üzere Moğol geleneklerine göre istila topraklar hükümdar daha hayatta iken oğulları arasında paylaştırılırdı. Cengiz Han'da çok güvendiği oğlu Cuci Han'a batıda “*Moğol atalarının basabileceği her yeri*” alma hakkını vermiştir. Cuci Han'ı Moğolların en önemli işi olan avlardan da sorumlu tutması Cengiz Han'ın oğluna ne kadar çok güvendiğini göstermektedir.

Cengiz Han'ın Kafkasya üzerine gönderdiği Cebe ve Sübedey adlı komutanlar Kafkas topluluklarından Alan, Çerkes ve Lezgiler'i mağlup ettikten sonra Kıpçakları yenilgiye uğratmışlardır. Bunun üzerine Kıpçaklar gelen Moğol tehlikesini önlemek ve yurtlarına girmelerini engellemek için Ruslarla anlaşarak Moğollar ile dışarıda karşılaşmaya karar vermişlerdir. İki ordu Kalka Irmağı kıyısında 1223 yılında karşılaşmışlardır. Ruslarla birlikte Kıpçak ordusu yenilgiye uğramıştır. Diğer yandan Harezmi üzerine seferde olan Cengiz Han Tula Irmağı boyuna dönmüş, Doğu Deşt-i Kıpçak'ın idaresini oğlu Cuci'ye vermiştir. Burada Büyük Orda'nın ve Altın Taht'ın kurulmasını istemiştir. Böylelikle bir Cuci ulusu tesis edilmiştir.

3.2. Ak Orda Hanedanı Döneminde Altın Orda Hanlığı

3.2.1. Batu (Sayın) Han Dönemi (1227- 1256)

1227 yılında Cuci'nin ölümü üzerine yerine Batu Han geçmiştir. Onun zamanında 1229-1242 yılları arasında gerçekleşen ikinci Kıpçak seferi sonunda daha önceden tesisi edilen Cuci ulusu büyümüş, Batı Deşt-i Kıpçak bozkırlarını da içine almıştır.

Batu Han döneminde yapılan seferler sonucunda 1236 yılında İdil Bulgar Devleti ve 1238 yılında da Rus knezlikleri hâkimiyet altına alınmıştır. Adriyatik Denizi'ne kadar ilerleyen Moğol orduları Avrupa'da büyük korku uyandırmış, bu korku onlara “kıyametin habercisi” unvanının yakıştırılmasına neden olmuştur. Batu Han Cengiz Han'ın “*At üzerinde birçok ülke alınabilir ama bu ülkeler at üzerinde yönetilemez.*” sözüne riayet ederek Ordasını İdil Bulgar Devleti'nin topraklarında kurmuştur. Bu şekilde Deşt-i Kıpçak, Harezmi ve İdil Bulgar Devleti topraklarında Altın Orda Devleti kurulmuştur.

Altın Orda Devleti ile ilgili yapılan araştırmalar sayıca çok olduğundan araştırmacılar devletin ismi konusunda bir fikir birliği sağlayamamışlardır. Devletin adı doğu kaynaklarında -devletin temellerinin Batu Han'ın babası Cuci zamanında atılması nedeniyle- Cuci ulusu olarak anılmaktadır. Altın Orda ulusuna verilen bir başka isim de Deşt-i Kıpçak ulusudur. Altın Orda Devleti'nin Moğol ulusundan oluştuğu düşünülürse de Deşt-i Kıpçak'ta kurulan devletin esas nüvesini Kıpçaklar teşkil etmekte idi. Zira Moğollar bir göç hareketi ile bu topraklara gelmemiş, Moğolistan'da kalmışlardı. Diğer yandan devletin adının farklı dönemlerde başa geçen hanın adı ile zikredildiği de görülmektedir. Plano Carpini ve Rubruk

seyahatnamelerinde devletin adının “**Kumanlar ülkesi**” olarak geçmesinin nedeni ise Kıpçakların batı kaynaklarındaki isimlerinin Kuman olmasıdır. Zira Kumanlar 1017 yılında itibaren bu topraklara gelerek yerleşmişlerdir. 1290’lı yıllarda “**orda**” terimi ortaya çıkmıştır ki bu terim Türkçede de Moğolcada da “**yurt, han yurdu, saray yurdu**” anlamlarına gelmekte idi. Bu kelime Altın Orda Devleti’nin sonuna kadar kullanılmış ve zaman içinde askerî birlik, saray, maiyet, ordugâh, keçe çadırındaki aile, tanınmış kişilerin hanımlarının kaldıkları yer anlamlarını da kazanmıştır. Kaşgarlı Mahmud’da orda sözünün “**devlet idaresi, melik kasabası**” anlamlarına geldiğini söylemiştir. Altın Orda tabirine ise ilk defa devletin sonunun geldiği 1564 yılında Kazan Kroniği’nde rastlanılmaktadır. Devletin adının bu şekilde anılmasının sebebi ise İbn- Battuta’nın seyahatnamesinden alınan şu bilgidir anlaşılmaktadır.

“ Özbek Han süsleniş olağanüstü bir altın otağda oturur. Otağ, altın yapraklarla kaplı ağaç çubuklarından yapılmıştır. Ortasında ayakları gümüş, üstü değerli taşlarla süslü bir taht mevcuttu”.

Altın Orda Devleti için Ak Orda isminin kullanılması ise Güyük Han’ın büyük han seçildiği törende bütün Moğolların beyaz renk giymelerinden kaynaklanmıştır. Ayrıca o günkü toplantı beyaz keçeden büyük bir çadırda yapılmıştır. Yine tarihi kayıt olarak 1227 yılında Batu ile Orda aralarında taht mücadelesi nedeni ile anlaşamayarak Cengiz Han’a durumu bildirmişlerdir. Cengiz Han’da Batu’ya altın aksamı Ak Otağ’ı, Orda’ ya ise Gümüş aksamı gök Otağ’ı vermiştir. Böylece Deşt-i Kıpçak sahasının batısı Batu’nun, doğusu ise Orda’nın idaresine verilmiştir. Ancak bunu iki ayrı devlet oldukları şeklinde anlamak yanlış olacaktır. Zira bu, Türklerde iki koldan devlet yönetme geleneğinin yani sağ ve sol kağanlıkların bir teşekkülüdür. Burada Türk töresinden ve kutsallık izafe edilen bir unsura daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. O da şu şekildedir: Cengiz Han’ın Batı ve Orda arasında devleti paylaşırken Orda’nın payını doğu olarak göstermiş ve gök otağ demiştir. Zira Türklerde doğu kutsal yöndür ve renklerin en kutlu olanı da göktür burada da doğu yönü gök rengi ile temsil edilmiştir. Devletin adının Altın Orda olarak zikredilmesi de Türk gelenekleri ile uygunluk göstermektedir. Altın sarı rengi temsil eder ve hem Türklerde hem de Moğollarda hâkimiyet simgesidir. Sarı renkte merkezi yani merkezî bir devleti sembolize etmektedir.

3.2.1.1. Kalka Muharebesi ve Altın Orda Hâkimiyetinin Rus Topraklarında Başlaması

Rus knezliklerinin birbirleri arasında yaşadıkları hâkimiyet mücadelesinden dolayı zor dönemler yaşayan Ruslar, Moğollar ile aralarındaki topraklara yerleşen Kıpçakların işbirliği tekliflerini kabul ederek Moğol ordularına karşı koymuşlardır. Aslında Moğollarla savaşmak istemeseler de sıranın kendilerinde geleceğini, Moğolların günün birinde Rus topraklarında saldıracaklarını bildiklerinden Moğollara karşı koymayı yeğlemişlerdir. 1223 yılında yapılan Kalka muharebesinde Rus-Kıpçak kuvvetleri Moğol ordusu karşısında yenilgiye uğramıştır. Moğollar 1237 yılında Rus topraklarına girerek başta Suzdal, Tver ve Rostov olmak üzere pek çok şehri ele geçirmişlerdir. 1240’ta Kiev’in de ele geçirilmesi ile Batu Han bütün bu Rus topraklarına sahip olmuştur. Ancak bu topraklar ele geçirilmesine rağmen knezlere kendi

knezliklerinde hüküm sürme şansı verilmiş ve bu durum yarlıklar ile güvence altına alınmıştır. Batu Han döneminde sorunsuz ilerleyen bu ilişkiler Berke Han döneminde yerini ayaklanmalara bırakacaktır.

Kalka Savaşında Moğol Okçuları (www. wikipedia.com)

3.2.2. Sartak ve Ulakçı Hanlar

Sartak Han, Batu Han'ın büyük oğludur. Bu nedenle tahtın da varisi olan Sartak Han, hasta ve zayıf bir kişiliğe sahiptir ve erken yaşta vefat etmiştir. Rubruk'un Sartak Han ile ilgili verdiği bilgilere göre, Sartak Han Hıristiyan dinine inanan bir kişi idi. 1256 yılı içinde çok kısa bir süre hanlık yapabilen Sartak Han'ın yerine Batu Han'ın diğer oğlu Ulakçı, han tayin edilmiştir. Ancak o da aynı yıl içinde vefat etmiştir.

Hanlık tarihinde ilk defa tahta geçecek kimse kalmamış, bu da hanlık içinde krize yol açmıştır. Zira Batu Han'ın diğer oğulları da çok küçük olduklarından tahtın sahipsiz kaldığı endişesi baş göstermiştir. Hatta bazı beyler İlhanlı hükümdarı Hülagû Han'a "kılıçsız kın ve yakasız gömlek" göndererek tahtın sahipsiz kaldığını haber vermişlerdir. Ancak bu durum Altın Orda Hanlığı içinde hiç de hoş karşılanmamış, İlhanlı devleti ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bu huzursuzluk ortamı içinde Altın Orda Hanlığı tahtına Batu Han'ın kardeşi Berke Han getirilmiştir.

3.2.3. Berke Han Dönemi (1256- 1266)

Berke Han tahta çıkmadan önce Galiç knezi Daniil, Moğollar vergi tahsil etmeye geldikleri sırada onlara saldırmış ve Moğol valisi Kurems'i Kremenç'e geri gitmek zorunda

bırakmıştır. Bu nedenle Berke Han başa geçtiğinde yönünü batıya yapılan seferlere yöneltse de bir yandan da Rus knezliklerindeki bu ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Galiç knezi Daniil'in Moğol valisine bu şekilde başkaldırabilmesinin sebebi Litvanya valilerinden aldığı destektir. Berke Han Batı Rusya'da bu şekilde ittifaklar yaşanabileceğini öngörerek Litvanya üzerine sefer düzenlemiş ve oraya vali olarak Kurems yerine Burunday'ı görevlendirmiştir. Burunday da Litvanya üzerine sefere çıkmış ve bu sefere Daniil'in de katılmasını istemiştir. Ancak Daniil cezalandırılma korkusu ile yerine kardeşini göndermiştir. Litvanya knezini mağlup eden Burunday burada Moğollara karşı inşa ettirilen kaleleri yıkmıştır. Artık bundan sonra Batı Rusya knezlikleri de Altın Orda idaresine girmiş ve yarlık almak için Altın Orda hanlarına gelmek zorunda kalmışlardır.

Berke Han Rus knezliklerinde nüfus sayımı yaptırmış ancak bu durum Rus knezlikleri arasında isyana yol açmıştır. Rostov, Yaroslav, Suzdal ve Vladimir knezliklerinin halkları knezlerinden habersiz Altın Orda valilerinin kendilerinden fazla vergi topladıklarını öne sürerek 1262 yılında isyan başlatmışlardır. Altın Orda'nın isyanı bastırmak için buraya sefer düzenlemesini Aleksander Nevskiy engellemiş ve Berke Han'ı ikna etmiştir. Böylece binlerce insanı ölümden kurtarmış ve kilisenin kutsallar listesine dâhil edilmiştir.

Berke Han döneminin en önemli olaylarından biri de 1259 yılında vefat eden Mengü Han'ın halefinin belirlenmesi meselesidir. Kubilay Han kardeşi yerine hükümdar olmuş iken Berke Han'da diğer kardeş olan Arık- Buka'yı desteklemiş ve Moğolistan'da tahta geçmiştir. Ancak Kubilay han duruma hâkim olarak tahta kendisi geçmiş, böylece hem Arık-Buka hem de Berke Han kayba uğramıştır. Ayrıca Hülagû Han ile aralarında Batu han zamanından kalma bir Azerbaycan meselesi nedeni ile çıkan anlaşmazlık Hülagû'nün Bağdad'da Berke Han taraftarı oldukları için 700 kişiyi katletmesi üzerine gerginlik iyice artmıştır. Bu hadiseler olurken Hülagû bir yandan Memlûkler üzerine sefere gidip 1260 yılında Ayn-ı Calût'da Memlûklere mağlup olmuştur. Bu durum o zamana kadar birbiri ile hiç ilgilenmemiş olan Mısır Memlûkleri ile Berke Han'ı Hülagû'ye karşı birleştirmiştir.

Hülagû ile Berke arasında yaşanan bu çekişmeler siyasi bağlara da yansımış, iki tarafın da tacirlere yaptıkları kötü muamele ticari ilişkilerin de yok olmasına yol açmıştır. 1261 yılında Berke Han'ın Müslüman olduğunu duyan Mısır halefi Baybars, ona bir mektup ve elçi göndererek onu Hülagû ile cihada davet etmiştir. Bunun üzerine zaten Hülagû ile arası bozuk olan Berke Han Altın Orda'nın Azerbaycan'daki haklarını elde etmek üzere İlhanlılar üzerine yürümüş, ancak mağlup olarak Derbend ve Terek Irmağı'na kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak İlhanlı ordusunun rahatlamasını fırsat bilen Berke Han ani bir hareketle geri dönerek İlhanlıları mağlup etmiştir. Muharebe sonunda Berke Han tarafından Baybars'a yazılan mektup verdiği bilgiler açısından son derece önemlidir. Zira bu mektupta Berke Han Cuci ailesinin büyük bir kısmının, birçok emir ve kumandanın ve askerlerin büyük bir çoğunluğunun İslamiyet'i kabul ettiklerini ve Hülagû'ye karşı zafer kazandıklarını müjdelemiştir. Hülagû ve Berke han arasında başlayan bu savaş dönemi, her iki millet için de yıllarca sürecektir olan bir düşmanlık devresinin başlangıcı olmuştur.

Berke han dönemine ait bir başka önemli olay ise, Tümenbaşı Nogay kumandasında büyük bir ordunun Anadolu Selçuklu Sultanlarından İzzettin Keykavus ve evladını, Bizanslıların elinden kurtarmak için Trakya'ya kadar ilerlemesidir. Nogay kumandasında Trakya'ya giren Altın Orda askeri, Mihail Paleologos'un Enez Kasabası'nda hapsedtiği İzzettin Keykavus ve evladını kurtararak Berke Han'a ulaştırmışlardır. Berke Han İzzettin Keykavus'a çok iyi davranmış ve onu Cuci sülalesinden Orbay hatun ile evlendirmiştir.

Berke Han İslamiyet'i kabul eden ilk Altın Orda hanıdır ancak buna rağmen Rus Ortodokslara karşı çok sert bir politika izlememiştir. Onun dönemindeki bir başka yenilikte vergileri Altın Orda valileri yerine Rus knezlerine toplatmasıdır. Böylece hem vergi toplama işinden kurtulmuş hem de halkın knezlere karşı daha itaatkâr olmalarından dolayı çıkabilecek isyanların büyük ölçüde önüne geçmiştir.

On yıl kadar süren hanlık dönemini hep muharebelerle geçiren Berke Han, Ak- Orda hanedanı yani Batu (Sayın) Han sülalesini devam ettiren bir han olmasından dolayı oldukça önemli bir yere sahiptir.

3.2.4. Mengü- Timur Han Dönemi (1266- 1281)

Altın Orda Hanlığında Batu Han'ın oğullarından biri olduğu için Sayın han sülalesi geleneğini devam ettiren Mengü Timur Han ilk defa kendi adına para bastırmıştır.

Mengü Timur Han da babasından kalan meselelerin devam etmesi üzerine İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile mücadelelere girişmiştir. Sultan Baybars'ın tıpkı Berke Han'a yaptığı gibi Mengü Timur Han'ın da üzerinde kurduğu teşvik politikası bu mücadelelerde etkili olmuş, bu durum iki tarafın da yıpranmasına neden olmuştur. Memlükler ile Altın Orda arasındaki bu dostluk ilişkisi Bizans'ı rahatsız etmiş ve Bizans iki devletin arasını bozmak için İlhanlılarla yakınlaşmaya çalışmıştır.

Berke Han'dan sonra yerine geçen Mengü-Timur Han döneminde en dikkat çekici faaliyet knezliklere karşı daha yumuşak bir politika izlenmiş olmasıdır. Öyle ki Rus yıllıklarında Berke Han'dan sonra Tatar baskısının azaldığı yönündeki bilgiler sık sık verilmektedir. Zira Mengü-Timur Han vergileri resmileştirmiş ve kilise ile din görevlilerini vergilerden muaf tutmuştur. Bunun sebebi, hem Cengiz Han'dan miras kalan diğer dinlere karşı hoşgörülü olma politikasını devam ettirmek hem de kiliseyi yanında tutarak isyanların önüne geçmeyi amaçlamasıdır. Mengü-Timur bütün bu uygulamalara rağmen önlem amacıyla knezliklerden birini diğerlerinden daha üstün tutarak etkisini arttırmak istemiştir. Bunun içinde 1262 yılında çıkardıkları isyanı tekrarlama ihtimalleri olan Rostov knezliğini seçmiştir. Ayrıca Rostov knezliği içinde kilise kutsallarından olan Moğol emiri Petro'nun yaptırdığı bir kilise vardır.

Mengü-Timur Han Novgorod knezliğine de Baltık ticareti dolayısıyla önem vermiştir. Baltık ticaretinin merkezi olan Novgorod ile kurulacak olan yeni ilişkiler Altın Orda'nın da gelişmesini sağlayacaktı. Nitekim diğer knezliklerin Baltık bölgesi ile Novgorod arasındaki ticarete katılmalarını yasaklamıştır.

Mengü-Timur Han devrinde Novgorod ve Rostov knezlikleri ön plana çıkmış ancak diğer knezliklerle de bir sorun yaşanmamıştır. Bunun nedeni artık neredeyse Rus topraklarının hepsinin Altın Orda idaresinde olması ve Mengü-Timur Han'ın seferlerinin ağırlık merkezinin Altın Orda etkisini arttırmak amacıyla Balkanlar olmasıdır. Bir taraftan da İlhanlılar ile mücadele eden Mengü- Timur Han Rus knezlikleri üzerine gitmeye fırsat bulamamıştır.

Mengü Timur Han her ne kadar Müslüman olarak zikredilse de onun ciddi bir Müslüman gibi davranmayarak Müslümanlığı yalnızca Memlülklere hoş görünmek maksadı ile sempati aracı olarak gördüğünü kabul etmek gerekmektedir. Zira Berke han döneminde Cuci ulusundan Orbay Hatun ile evlenen İzzettin Keykavus'un ölümü üzerine oğlu Mesud'u Moğol geleneklerine uygun olarak Üvey anası Orbay Hatun ile evlendirmek istemesi de Mengü Timur'un Müslümanlığı bilmediğini göstermektedir.

Çok sayıda hanıma ve on tane de oğula sahip olan Mengü Timur Han “**külük**” lakabı na uygun olarak hanlığı idare etmeye çalışmış, ancak Nogay'ın hanlık içindeki kudret ve kuvvetinin önüne geçememiştir.

3.2.5. Tuda Mengü Han Dönemi (1282-1287)

Mengü Timur'un ölümünden sonra yerine kardeşi Tuda-Mengü geçmiştir. 1287 yılına kadar tahtta kalan Tuda-Mengü'nün tahtına Berke Han döneminde Hülagû Han ile yapılan savaşlarda kendini gösteren Nogay Mirza ortak olmuştur. Çünkü Nogay Mirza Tuda-Mengü'den çok daha güçlü olduğunu biliyor ve kendisini han olarak görüyordu.

1282 yılında Memlüklerden gelen elçileri Tuda Mengü karşılamış, 1283-1284 yıllarında da Mısır'a elçiler göndermiştir. Bu elçiler, Mısır Sultanı **Kalavun**'un tahta geçişini tebrik etmişler, hanın Müslüman olduğunu söylemişler ve gaza için halifeden sancak istemişlerdir.

Diğer yandan Büyük Rus knezi Dimitri Tuda-Mengü'den yarlık almaya gelmemiştir. Dimitri Nogay ile Tuga Mengü'nün arasının bozuk olduğundan haberdardı ve yarlığı Nogay'a vermişti. Tuda Mengü ile Nogay arasında yaşanan bu gerginlik aslında Atın Orda'nın Rus knezlikleri üzerindeki etkisini azaltmış, Rus knezliklerinin hareket alanını genişletmiştir. Tuda Mengü ile Nogay arasında yaşanan bu mücadele uzun sürmemiş, İslamiyet'i kabul ederek dervişler ve şeyhler ile yakınlaşan Tuda Mengü tahtı Tula Buka'ya devretmiştir.

3.2.6. Tula-Buka Han Dönemi (1287- 1291)

Nogay ile Tuda Mengü zamanında başlayan anlaşmazlık Tula Buka döneminde daha da artmıştır. Tula Buka ile Nogay arasındaki ilk anlaşmazlık Macaristan ve Lehistan arasında bulunan **Körel** ülkesine seferi sırasında yaşanmıştır. Karpat Dağları'nın karlı bataklıklarında sıkışan Tula Buka bundan Nogay'ı sorumlu tutmuştur. Bunun üzerine Nogay'a bir suikast planı düzenlemiştir. Ancak Nogay bu suikas planından haberdar olmuş ve gelmeyerek Tula-Buka Han'ın annesine mektup göndererek iyi niyetini bildirmiştir. Bunun üzerine annesinin tavsiyelerini dinleyen Tula- Buka da askerini geri çekerek Nogay için düzenlediği suikasttan

vazgeçmiştir. Ancak Nogay'a suikast düzenlenmesi taraftarı olan Mengü Timur'un oğulları suikastı gerçekleştirmişlerdir. Bunun üzerine Nogay tarafından tahta geçecek olan Tokta Han'a teslim edilmişler ve bundan sonra Tula- Buka Han da dâhil olmak üzere öldürülmüşlerdir.

Bundan sonraki anlaşmazlık ise Rus knezliklerinin Altın Orda'nın gönderdiği Ahmet Baskak'tan memnun olmamalarından dolayı yaşanmıştır. Ahmet Baskak'ı Han'a şikâyet eden Rus yöneticileri Han'ın cezalandırılması gerektiğini söylemesi üzerine Ahmet Baskak'a ait şehirleri tahrip etmişlerdir. Ahmet Baskak, Nogay'a yakın bir isim olduğu için bu olay üzerine Nogay da duruma dâhil olmuştur. Rus knezleri ve Svyatoslav üzerine yürüyen Nogay şehirleri yerle bir etmiştir. Knezler kaçmak zorunda kalmışlardır. Tula Buka ile Han Oleg'in geri dönmesine izin vermişler ancak sorun giderilmediği ve knezlerin birinin Han'ın, diğerinin ise Nogay'ın tarafında oldukları için ortam daha da gerginleşmiştir. Nogay, Tula Buka'yı bertaraf etmenin yollarını aramış ve nihayet Tula Buka'nın Kafkasya seferi sırasında hezimete uğramasıyla ona karşı başlayan güvensizlikten yararlanarak tahta talip olan Tuda-Mengü'nün oğlu Tokta Han'ı desteklemiştir.

3.2.7. Tokta Han Dönemi (1291-1313)

Tula-Buka Han'ın katledilmesinden sonra Nogay'ın desteği ile tahta Tokta Han geçmiştir. Nogay, Tokta Han tahta geçer geçmez Tula-Buka zamanından kalan meseleleri eşini Tokta Han'a elçi olarak gönderip halletmesini "*Hanlığın yolunda bazı dikenler kalmıştır, onları temizlesin*" diyerek gündeme getirmiştir. Bunun üzerine Tokta Han Tula-Buka ve Nogay arasında çıkan anlaşmazlıkta Tula-Buka'ya sadık kalmayarak Nogay'a cephe alan kim varsa öldürtmüştür. Bu olaylardan sonra Nogay kudretinin zirvesine ulaşmıştır. Mengü Timur'dan sonra Altın Orda tahtına geçen her hana yardımı dokunan Nogay, Tokta Han başa geçtikten sonra Mengü Timur'un eşini öldürtmüştür. Tokta Han onun bu başına buyruk hareketlerinden sıkılmış bir durumda iken 1297-98 yıllarında meydana gelen bir olay, Nogay ile aralarının bozulmasına neden olmuştur. Bu olay, Tokta Han'dan kaçan bazı emirlerin Nogay'a sığınması ve Nogay'ın bunları iade etmemesidir. Tokta Han Nogay'a elçilik heyeti ile birlikte "*bir ok, bir sapan ve bir avuç toprak*" göndermiştir. Tokta Han'ın bununla söylemek istediği, "*ok ile gökyüzüne çıksanız, ben bu ok ile sizi yere indiririm; sapan ile yeraltına girseniz, sizi bu sapan ile çıkarırım; toprak ile de elimden kurtulmanız mümkün değildir*" dir. Nogay'ın elçileri geri göndermesi ile Tokta Han da hemen ordusunu toplayıp Nogay ile karşılaşmak istemiştir. Özü Irmağı yakınlarında meydana gelen muharebede Tokta han ve ordusu büyük bir yenilgiye uğramış, Ten Irmağı dolaylarına çekilmek zorunda kalmıştır. Nogay, Tokta Han'ın peşinden gitmemiş, ganimetler ile yetinmiştir. Aynı yıl Kırım Hanlığından vergi alması için gönderdiği torunu Ahtacı'nın öldürülmesi üzerine Nogay, Sarı-Kerman, Kırkeri, Kerç ve Sudak gibi şehirleri tahrip etmiştir. Nogay'ın bu hareketleri beyler arasında huzursuzluk yaratınca Nogay'dan kaçan Maci, Sadan, Utraç, Akboğa ve Tayta adındaki beyler Tokta Han'a iltica etmişlerdir. Bu Nogay ile ilişkileri daha da germiştir.

Tokta Han her ne kadar Nogay'ın yardımı ile tahta çıkmış olsa da başından beri bu ikili iktidardan rahatsız olmuş ve bu durumu bitirmek istemiştir. Zaten her hanın zamanında

olduğu gibi Tokta han ile Nogay'ı karşı karşıya getiren de genellikle Rus knezlikleri olmuştur. Tokta Han tahta çıktığında knezlerden Andrey Gorodetskiy yarlığını onaylatmak için hanın huzuruna geldiğinde rakibi knez Dimitri Pereslavskiy'i şikâyet etmiştir. Tokta Han bunun üzerine Andrey'i büyük knez olarak atayıp Nogay'ın tarafında olan Dimitri'yi mağlup etmiştir. Rus yıllıkları bu olay ile ilgili Altın Orda birliklerinin her yeri yakıp yıktıklarını ve halkı kılıçtan geçirdiklerini yazsalar da Altın Orda bu seferleri knezlerin birbirlerini şikâyet etmeleri üzerine gerçekleştirmiştir. Zira knezler birbirlerine üstünlük sağlayabilmek için sıklıkla birbirlerini şikâyet ederek Altın Orda'nın desteğini sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim Altın Orda'nın Andrey'i desteklemesi sonucunda Andrey ile birlikte diğer knezler de Tokta Han'a tabi olmuşlar, böylece Nogay'ın etki alanı kısıtlanmıştır.

Nogay'ın Mengü-Timur'un devlet işleri ile ilgilenen Çiçek'i kendisine rakip olmasından çekindiği için boğdurtması Tokta Han'ı kızdırmıştır. Tokta Han 1299-1300 yılında Nogay üzerine yürümüş ve Nogay'ın hazırlıksız yakalanmasını sağlayarak onu mağlup etmiştir. Nogay esir düşmüş fakat bir Rus askeri tarafından öldürülmüştür. Tokta Han buna çok kızmış ve "halktan birinin bir hanı öldürmeye hakkı yoktur" diyerek askeri öldürtmüştür.

İkili iktidarı sona ermesi ile Altın Orda Devleti Tokta Han'dan itibaren Özbek ve Canı-Bek hanlar zamanında gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Nogay zamanında yaşanan ikili iktidarın ve buna bağlı olarak fetret devrinin Altın Orda'yı kötü etkilediğini unutmamak gerekir. Zira Nogay ve Tokta Han zamanında yaşanan gerginlik Altın Orda'nın büyüklüğüne ve yenilmezliğine gölge düşürmüştür. Rus knezleri de bu durumun çabuk farkına varmışlar ve bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Aralarında sürekli anlaşmazlık yaşayan Rostov ve merkezi Rusya knezlikleri Tokta Han'ı huzursuz etmiştir. 1304 yılında Tokta Han knezleri bir araya toplayarak yeniden kendisine itaat etmelerini sağlamıştır. Tokta Han knezliklerle en çok ilgilenen Han olarak tarihe geçmiştir.

3.2.8. Özbek Han Dönemi (1313- 1340)

Özbek Han dönemi Altın Orda Devleti'nin "**altın devri**" olarak nitelendirilmektedir. İslamiyet'i Altın Orda Devleti'ne resmî olarak kabul ettiren Özbek Han Bizans, Balkanlar ve İlhanlılar üzerine seferler düzenlemiştir.

Tahta çıktığı zaman otuz yaşlarında gösterişli bir han olan Özbek Han ilk iş olarak kendine suikast düzenleyenleri bir bir bertaraf etmiştir. Yalnızca Babaç, İlhanlılara sığınmıştır. Özbek han tahta çıktığı zaman İlhanlılar ile barış politikası izlemek istemiş ve bu doğrultuda **Olçaytu Han**'a elçiler göndermiştir. Ancak Çağatay Hanı Esen- Buka, İlhanlılarla arasının kötü olmasından dolayı Olçaytu Han'ın Özbek Han'dan kaçan Babaç'ı koruduğunu iddia ederek Özbek Han'ı kızdırmıştır. Bunun üzerine Özbek Han Olçaytu Han'a Ak-Boga'yı elçi göndererek Babaç'ın kendi başına mı yoksa Olçaytu Han'ın emri ile mi hareket ettiğini sormuştur. Olçaytu Han da Babaç'ı elçinin gözleri önünde boğdurtarak dostluk ifadesi göstermiştir.

Özbek Han diğer yandan Rus knezliklerinin tek çatı altında birleşmelerini önlemeye çalışmıştır. Knezler arasından Yuriy, Han'a gelerek yarlık istemiş ve Tver knezliği'ne verdiği yarlıktan vazgeçmesini teklif etmiştir. Bunun sonucunda Yuriy Özbek Han'ın kız kardeşi Konakça ile evlenerek Özbek Han'ı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Yarlığı elinden alınan Tver Knezi Mihail Yuriy'e saldırmış ve galip gelmiştir. Ancak Yuriy'in Özbek Han'a Mihail'i kötölemesi üzerine Mihail idam edilmiştir. Knez Yuriy bunun rahatlığı ile Han'a ödemesi gereken vergileri ödememiş, bu sırada eşi Konakça da vefat etmiştir. Özbek han bunlardan dolayı Büyük Knezlik için yarlığı Mihail'in oğlu Dimitri'ye vermiştir. Yuriy tekrar Özbek Han'ın gönlünü almak istediğinde sarayda Knez Dimitri ile karşılaşmıştır. Dimitri karşısında babasının katilini görünce dayanamarak Yuriy'i öldürmüştür. Özbek Han da bunun üzerine Dimitri'yi idam ettirmiştir. Daha sonra Özbek Han Tver'e Şafkal adında yeni bir knez tayin etmiştir. Fakat Tver Knezliği halkı Şafkal'ın İslamiyet'i Ruslar arsında zorla yaymak istediğini öne sürerek Şafkal ve heyetini öldürmüşlerdir. Özbek Han bunu da cezasız bırakmamış ve knez Litvanya'ya kaçmıştır. Özbek Han'ın knezliğin başına atadığı İvan Kalita arasını Özbek Han ile her daim iyi tutmuş ve bu da Rus ülkesinde refah ortamının yaşanmasına neden olmuştur. Özbek Han döneminde Rus Kilisesinin metropoliti Petro'nun da Moskova'ya gelmesi ile Moskova knezliklere üstünlük sağlamış ve yeni dini merkez hâline gelmiştir.

Özbek Han Cuci Ulusu'nun doğu bölümü olan Gök-Orda ile de meşgul olmuş, İrzen Han'ı tahta geçirmiştir. İrzen Han, Sabran, Sıgnak, Cend gibi şehirlerde camiler, mescidler yaptırarak hayır işleri ile meşgul olmuştur. İrzen Han'dan sonra yerine geçen Mübarek Hoca kendi adına gümüş paralar bastırmıştır. Hanlığı süresince istiklal hareketlerine girişen Mübarek Hoca'nın isyanı Özbek Han tarafından bastırılmış ve Gök-Orda Hanedanı'na son verilmiştir.

İbn Battuta tarafından dünyanın yedi büyük hükümdarından biri olarak görülen Özbek Han'ın cuma günleri namazdan sonra altından yapılmış kıymetli taşlarla süslü tahtına oturarak kabul merasimi yaptığı kaydedilmiştir. Bu merasim sırasında sağ tarafında en başta ilk hatunu Taytuğlu Hatun olmak üzere hatunları, sol tarafında da en başta büyük oğlu Tini-Bek olmak üzere oğulları bulunurdu.

Özbek Han'ın tahta çıktığında Müslüman olup olmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Uluğ Bey'in ifade ettiği üzere saltanatının 8. yılında Müslüman olduğu görüşü kabul görmüştür. Uluğ Bey ifadelerinde Özbek Han'ın saltanatının 8. yılında Müslüman olduğunu ve sonraki 20 yıl boyunca Müslüman kaldığını, "**Muhammed**" adını da aldığını belirtmiştir. Özbek Han'ın saltanatının ilk yıllarında bastırıldığı paralarda "Muhammed" adının bulunmayışı da Uluğ Bey'in görüşlerini desteklemektedir.

3.2.9. Canı- Bek Han Dönemi (1340- 1357)

Özbek Han'dan sonra yerine geçen oğlu Canı-Bek Han çok iyi vasıflara sahip bir hükümdar idi. İslam kültür ve geleneklerini Cuci Ulusu içinde yaymaya son derece çaba sarf etmiş, camiler, medreseler, hamamlar yaptıran bir hükümdar olarak öne çıkmıştır.

Canı-Bek Han da ataları gibi Azerbaycan da Cuci hâkimiyetini tesis edebilmek için uğraşmıştır. Bu sırada Azerbaycan'da bulunan İlhanlılardan sonra Emir Çoban'ın torunu Melik Eşref'in idareyi tam olarak sağlayamaması Canı-Bek Han'ın buraya sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Canı-Bek Han derhâl sefer hazırlıklarına başlamış ve Tebriz üzerinden Kür'e girerek Melik Eşref'i yenilgiye uğratmış böylece Azerbaycan kısa bir süre için de olsa Altın Orda hâkimiyetine girmiştir. Azerbaycan'ın zapt edilmesi İran ve Irak'ın yolunu açmış, Canı- Bek Han buralarda da nüfuzunu arttırmıştır.

Canı-Bek Han knezliklere karşı babasının uyguladığı politikadan vazgeçmemiş ve Moskova Knezliği'ne yarlık vermiştir. Moskova Knezi Semön, Altın Orda'ya itaatte hiç kusur etmemiş ve her fırsatta saraya Han'a ziyaretlerde bulunmuştur.

1349 yılında Moskova Knezliği ile Altın Orda arasında yaşanan bu gelişmelerden rahatsız olan Litvanya knezi Olgerd, Han'a giderek Moskova knezliğinin çok güçlendiğini ve kendileri için olduğu kadar Altın Orda için de tehlike oluşturduğunu söylemişlerdir. Bunu öğrenen knez Semön hemen Han'ın yanına giderek ona bağlılığını bir kez daha dile getirmiştir. Altın Orda Hanı Semön ona bağlılığını ispat edince Canı-Bek Han Litvanya knezinin dediklerine kulak asmamış ve Semön ölünce yarlığı kardeşi II. İvan'a vermiştir.

Canı-Bek Han dönemi genel olarak Rus knezlikleri ile münasebetlerde bir sessizlik dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni, Moskova Knezliği'nin Rus knezliklerinin lideri olması ve knezlikler arasındaki mücadelelerin azalmasıdır. Rus knezleri vergileri de zamanında ve tam olarak ödemişlerdir. Ancak knezlikler gitgide güçlenmeye başlamış ve Altın Orda Hanları knezlikleri itaat altında tutmakta zorlanmaya başlamışlardır. Canı-Bek Han döneminden sonra yaşanan fetret devri bu zorluğu gözler önüne sermiştir.

3.2.10. Berdi- Bek Han Dönemi (1357-1360)

Canı-Bek Han'dan sonra yerine geçen oğlu Berdi-Bek Han tahta geçer geçmez kendisine biat edilmesini beklemiş, etmeyenler katledilmiştir. Bu durumdan oldukça rahatsız olan sağ ve sol kol beyleri göç etmişler, Berdi- Bek Han ise oğlu hariç etrafında tahta ortak olabilecek herkesi öldürtmüştür. Oğlu da bir süre sonra vefat edince kederinden kendini içkiye vermiş ve bu yüzden üç yıllık saltanatı sonunda vefat etmiştir.

Berdi-Bek Han'ın ölümü ile birlikte Batu Han ile başlayan Ak Orda Hanedanı Berdi-Bek Han ile 133 yıl sonra son bulmuştur. Ancak burada bazı kaynakların Ak-Orda Hanedanını Canı-Bek Han ile bitirdiğini, Berdi- Bek Han'ı Ak-Orda hanları listesine dâhil etmediğini zikretmemiz gerekmektedir.

Uygulamalar

Altın Orda Devleti'nin kuruluşu hakkında bilgi vererek Batu Han dönemini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Ak-Orda Hanedanlığı hakkında bilgi veriniz.
- 2- Özbek Han döneminin Altın Orda Devleti içindeki önemini değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Moğol lider Cengiz Han seferlerine devam ettiği sırada komutanlarını Kuzey Kafkasya ve Kıpçak hanlığı üzerine yollamıştır. Cengiz Han bir Moğol hukuku olan toparaklarını oğulları arasında paylaştırılması geleneğini devam ettirmiş ve hayattayken oğullarına almaları için yeni yerler göstermiştir. Oğullarından Cuci Han'a İdil Irmağı'nın doğusunu kendine yurt edinmesi için hedef göstermiştir. Cengiz Han Cuci Han'a çok güvenmiş ve onu en önemli işlerden biri olan "avlanma"dan sorumlu tutmuştur. Kafkasya üzerine gönderilen Cebe ve Sübedey komutanlar Kafkas topluluklarından bazılarını yenmiş ve Kıpçakları bozguna uğratmışlardır. Tehlikenin farkına varan Kıpçaklar Ruslarla birleşerek Moğol tehlikesini önlemeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlar ve 1223 yılında Moğollar birleşik Rus ve Kıpçak birliklerini de yenmişlerdir. Cengiz Han Doğu Deşt-i Kıpçak idaresini oğlu Cuci'ye vererek burada Büyük Orda'nın ve Atın Taht'ın kurulmasını istemiştir.

Cuci Han'ın vefatı üzerine onun yerine Batu han geçmiştir. Batu Han döneminde (1227-1256) yapılan bir dizi sefer sonucunda İdil Bulgar devleti ve Rus knezlikleri hâkimiyet altına alınmışlardır. Batu Han yaptığı seferler sonucunda bir yönetim merkezinin kurulmasının gerekliliğine inanarak Deşt-i Kıpçak, Harezm ve İdil Bulgar Devleti topraklarında Altın Orda Devleti'ni kurmuştur. Yeni kurulan bu devlet ile ilgili birçok araştırma yapıldığı için devletin ismi konusunda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Cuci Han döneminde temelleri atıldığı için Cuci Ulusu denilirken, diğer taraftan da Deşt-i Kıpçak ulusu denilmiştir. Kurulan devletin esas nüvesi Kıpçaktır. Çünkü Moğollar bu topraklara gelmemiş ve Moğolistan'da kalmışlardır. Devletin ismi zaman zaman da başa geçen hanın adı ile zikredilmiştir. Orda kelimesinin anlamına bakacak olursak; Türkçe ve Moğolcada "Yurt, Han Yurdu, Saray yurdu" manalarına gelmektedir. Altın Orda Devleti için Ak-Orda isminin kullanılmasının sebebi ise Güyük Han'ın büyük han olarak seçildiği törende tüm Moğolların beyaz renk giyinmeleridir.

Bu dönemde Rus knezlikleri birbirleri arasında hâkimiyet mücadelesine girişmişler ve zayıf düşmüşlerdir. Moğol tehlikesinin de farkına varan Rus knezlikleri Kıpçaklarla işbirliği yaparak Moğollara karşı koymuşlar ve 1237 yılında mağlup olmuşlardır. Moğollar yenilen knezliklerin topraklarına girerek başta Suzdal Tver ve Rostov'u alarak birçok şehri ele geçirmişlerdir. 1240 yılında Kiev'in de ele geçirilmesiyle tüm knezlik şehirleri ele geçirilmiş ancak knezlere kendi şehirlerinde hüküm sürme şansı verilmiştir ve yarlıklarla bu durum Batu Han tarafından güvenceye alınmıştır. Devletin başına 1256 yılında Sartak ve Ulakçı hanlar geçmiştir. Her iki han da vefat ettikleri için çok kısa süre liderlik yapabilmişlerdir. İki oğlu da bu şekilde vefat eden Batu Han'dan sonra devletin başına geçecek kimsenin olmayışı devlet içersinde bir takım sorunlar ortaya çıkarmış olsa da bu sorun 1256 yılında Berke Han'ın başa geçmesi ile çözülmüştür. Berke han döneminde devlet isyanlar çıkaran Batı Rusya knezleri ile mücadeleler yaşamıştır. Berke han Rus knezliklerinin Litvanya ile ittifak yapabileceği öngörüsü ile bir sefer düzenlemiş ve Altın Orda Devleti'ne karşı yapılan tüm müstahkem kaleleri yıktırıştır. Böylece Batı Rusya knezlikleri de Altın Orda hâkimiyeti altına girmiştir. Berke Han döneminin önemli siyasi olaylarından biri de vefat eden Mengü Han yerine geçen kardeşi Kubilay Han'a karşı Berke Han'ın diğer kardeş Arık-Buğra'yı desteklemesi olmuştur.

Bu durum öteden beri gelen kimi sorunları da tetiklemiş ve siyasi bağların giderek kötüleşmesine neden olmuştur. Öyle ki Berke Han daha önce siyasi ilişkisi olmayan Mısır Halefleri ile işbirliği yaparak İlhanlılar üzerine hareket etmiştir. Netice itibarı ile 1261 yılında vuku bulan savaşlarda Berke Han mağlup olmuş ve Deerbend ile Terek Irmağı hattına kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Hülagü ve Berke han arasında başlayan bu savaş dönemi her iki devlet için de yıllarca sürecek olan bir düşmanlık döneminin başlangıcı olmuştur. Berke han İslamiyet’i kabul eden ilk Altın Orda hanıdır ve buna rağmen Ortodoks Ruslara karşı çok sert bir politika izlememiştir. Berke Han sonrasında Mengü-Timur Han lider olmuştur. Onun döneminde İlhanlı politikası aynı seyrine devam etmiştir. Mengü-Timur Han döneminde Rus Knezliklerine daha yumuşak bir politika izlenmiştir ve knezlikler arasında isyan çıkmasını önlemek adına bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Her ne kadar Müslüman olarak anılsa da Mengü-Timur Müslümanlığı Memlükler ile olan ittifakın bozulmaması için onlara hoş görünmek adına sempati aracı olarak kullandığını kabul etmek gerekir. Devletin başına 1282 yılında Tuda-Mengü geçmiştir. Bu dönemin önemli olayı Nogay Mirza ile olan taht mücadelesi olmuştur. Bu durumu knezlikler fırsat bilmişler ve yarlıklarını Nogay’a vererek aralarının daha da bozulmasını istemişlerdir. 1287 yılında Tuda Mengü tahtı Tula Buka’ya devretmiştir. Nogay ile başlayan anlaşmazlık bu dönemde de devam etmiştir. Tula- Buka sonrasında devletin başına Tokta Han 1291 yılında geçmiştir. Tokta Han Nogay sayesinde lider olmuştur. Vefa borcunu ise Tula-Buka ve Nogay arasındaki anlaşmazlıkta Nogay’a karşı kim varsa öldürterek ödemiştir. Böylelikle Nogay kudretinin zirvesine ulaşmıştır. 1297-98 yıllarında Nogay ile Tokta Han’ın arası bozulmuştur. Araları bozulan iki taraf arasında Ozi ırmağı yakınlarında bir savaş meydana gelmiş ve Tokta Han ve ordusu büyük bir mağlubiyete uğramıştır. Bu şekilde gerilen ilişkiler ilerleyen süreçte yapılan kışkırtmalar ve tacizlerle daha da kötü bir hâle gelmiştir. Başından beri Nogay Han’ın iktidarda çıkarmış olduğu ikilikten rahatsız olan Tokta Han bu durumu sonlandırmak için çaba sarf etmiştir. Nitekim Rus knezlerini kendi safına çekmeyi başaran Tokta Han, Nogay’ın etki alanını kısıtlamıştır. Böylece Nogay Han’ın yaptığı bir hatayı fırsat bilen Tokta-Han ani bir baskınla Nogay hanı esir almıştır. Bir Rus askeri Nogay hanı öldürünce de bu duruma çok kızarak o askeri hemen öldürmüştür. İkiliği sonlandıran Tokta-Han sonrasında, Altın Orda Devleti gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Yaşanan taht mücadelelerini güçsüzlük olarak algılayan ve kendi başına buyruk hareket eden Rus knezleri 1304 yılında Tokta-Han tarafından yeniden kendine itaat ettirilmiştir. Tokta han sonrasında Altın Orda Devleti’ne altın çağını yaşatan Özbek Han devlet yönetimine geçmiş ve İslamiyet’i resmi din olarak kabul etmiştir. Bu dönemde Bizans, Balkanlar ve İlhanlılar üzerine seferler düzenlenmiştir. İlhanlılar ile ilk olarak barış politikası izlenmiştir çünkü Özbek Han ilk olarak kendine suikast düzenleyenleri tek tek bertaraf etmiştir. Knezliklerin tek çatı altında toplanarak güçlü bir hâl almasını engellemiştir. Cuci Ulusu’nun doğu bölümü ile ilgilenmiş ve hayır işleri ile meşgul olmuştur. Özbek Han sonrasında onun oğlu Canı-Bek Han Altın Orda Devleti başına geçmiştir. İslam kültür ve geleneklerini Cuci Ulusu içerisinde yaymış ve camiiler medreseler hamamlar yaptırmıştır. Canı-Bek döneminde Azerbaycan topraklarında kısa süreli de olsa Altın Orda hâkimiyeti sağlanmıştır. Knezlikler ile ilgili olarak yapılan değişiklik ise Moskova knezliğine verilen yarlık olmuştur. Canı-Bek döneminde knezliklerle olan münasebetler sessiz bir biçimde devam etmiştir. Bunu sebebi Moskova knezliğinin yarlığı olarak knezlikler arasında

çekişmelere son vermiş olmasıdır ancak knezlikler bu dönemden sonra güçlenmeye başlamışlar ve sonraki yıllarda artık kontrol altında tutulamaz hâle gelerek Altın Orda Devleti'nin fetret devrini yaşamasına neden olmuşlardır. Cani-Bek sonrasında oğlu Berdi-Bek tahta geçmiştir ilk iş olarak kendine itaat etmeyen herkesi katletmiştir. Durumdan birçok Bey rahatsız olmuş ve göç etmiştir çevresinde sadece kendi oğlu kalan han, oğlunun da ölmesi ile kendini içkiye vermiş ve sadece üç yıl saltanat koltuğunda kalabilmiştir. Berdi-Bek'in de ölümü ile 133 yıl boyunca devam eden Ak-Orda Hanedanlığı son bulmuştur.

Bölüm Soruları

1. Berke Han dönemi ile ilgili aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- a- İslamiyet'i kabul eden ilk Altın Orda hanıdır.
- b- Ruslara ilk defa nüfus sayımı yaptıran Altın Orda hanıdır.
- c- Döneminde Altın Orda Batı Rusya'daki hâkimiyetini güçlendirmiş ve yarlık almak için Rus knezleri Orda'ya gelmek zorunda kalmışlardır.
- d- Berke Han, Mengü Han'ın ölümünden sonra taht mücadelesinde Kubilay'a karşı Arık-Buka'yı desteklemiştir.
- e- Döneminde Müslüman ahaliye oldukça fazla zulüm yapmıştır.

2. Altın Orda hanları arasında ilk defa adına para bastıran hükümdar hangisidir?

- a- Berke Han
- b- Batu Han
- c- Cani- Bek Han
- d- Mengü Timur Han
- e- Toktamış Han

3. Mengü Timur'un ölümünden sonra yerine geçen ve Berke Han döneminde Hülagû Han ile yapılan savaşlarda kendini gösteren Nogay Mirza'nın tahtına ortak olduğu han aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Tuda-Mengü
- b- Tula Buka Han
- c- Tokta Han
- d- Özbek Han
- e- Berke Han

4. Özbek Han dönemi Altın Orda tarihinin hangi dönemi olarak nitelendirilmektedir?

- a- Gümüş Devir

- b- Kahramanlık Devri
- c- Altın Devri
- d- Adaletli Dönem
- e- Ayaklanmalar dönemi

5- Aşağıdakilerden hangisi Özbek Han için söylenemez?

- a- Altın Orda'ya altın dönemini yaşatmıştır.
- b- Bizans, Balkanlar ve İlhanlılar üzerine seferler yapmıştır.
- c- Rus knezliklerini tek çatı altında birleştirmemeye çalışmıştır.
- d- Kaynaklarda cuma günleri namazdan sonra altından yapılmış kıymetli taşlarla süslü tahtına oturarak kabul merasimi yaptığı kaydedilmiştir.
- e- İslamiyet'i kabul etmemiştir.

6. Özbek Han hangi seyyah tarafından dünyanın yedi büyük hükümdarı olarak gösterilmiştir?

- a- İbn Batuta
- b- İbn Rüste
- c- İbni Fadlan
- d- Wilhem Von Rubruk
- e- Marco Polo

7. Özbek Han dönemi hakkında bilgi veriniz

8. Camı Bek han dönemi hakkında aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- a- Altın Orda tahtı sürekli taht kavgalarına sahne olmuştur
- b- Rus knezlikleri ile olan münasebetlerde bir sessizlik dönemine girilmiştir
- c- Saray şehrinde oturmuş ve hiç sefer yapmamıştır.
- d- Altın Orda hâkimiyetinin uzandığı yerlerde hıristiyanlığı yaymak için uğraşmıştır
- e- Adaletsizce hükmetmiştir.

9. Hangi hanın ölümü ile birlikte Batu Han ile başlayan Ak Orda Hanedanı 133 yıl sonra son bulmuştur?

- a- Berdi- Bek Han
- b- Tokta Han
- c- Canı Bek Han
- d- İrzen Han
- e- Mübarek Hoca

10- Altın Orda Devleti'nin kuruluşu hakkında bilgi veriniz.

Cevaplar: 1) e, 2) d, 3) a, 4) c, 5) e, 6) a,8) b, 9) a.

4. ALTIN-ORDA'DA FETRET DÖNEMİ VE YENİDEN YÜKSELİŞ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4.1 İkinci Fetret Dönemi

4.2.Kulikova Muharebesi ve Önemi

4.3.Altın Orda Hanlığının Yeniden Yükselişi

4.4.Toktamış-Timur Mücadelesi ve Altın Orda Devleti'nin Çöküşü

4.5. Kundurca (Kunduzca) Muharebesi

4.6. Terek Muharebesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Altın Orda devletinin İkinci Fetret Dönemi hakkında bilgi veriniz.
2. Toktamış Han ve Timur mücadelesinin sebepleri hakkında bilgi veriniz

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altın Orda Devleti	Altın Orda Devleti'nde Berdi Bek dönemi sonrasında başlayan siyasi karmaşalar, akabinde Toktamış Han ile devletin yeniden toplanması ve Toktamış Han'ın Timur tarafından yok edilmesi üzerine devletin dağılması hakkında bilgi sahibi olmak	

Anahtar Kavramlar

- Toktamış
- Timur
- Fetret
- Terek
- Kulikova Savaşı

Giriş

Bu bölümde Altın Orda Devleti'nin son Ak Orda hanedanı üyesi Berdi Bek Han'ın ölümü üzerine yaşadığı fetret dönemi ve sonrasında Toktamış Han döneminde yaşanan toparlanma süreci anlatılacaktır. Daha sonra ise Timur ile Toktamış Han arasında yaşanan mücadeleler sonucunda devletin dağılma dönemi üzerinde durulacaktır.

4.1. İkinci Fetret Dönemi

Ak Orda Hanı Berdi Bek Han'ın ölümü üzerine 1227 yılında Batu Han ile başlayan Ak Orda Hanlığı 133 yıl sonra 1360 yılında son bulmuştur. 1360-1380 yılları arasındaki dönemde birçok han tahta çıkmıştır. Özbek Han'ın 1329 yılında Gök Orda Hanedanı'na son vermesi ile tesis edilmiş bulunan merkezî idare, Fetret (Bulkak) Devri ile zayıflamıştır. Berdi-Bek Han tahta çıktıktan sonra kendisine rakip olan hanları öldürmüştür ancak kurtulan Kulpa Han ve Muhammed Nevruz hanlar onun tahta çıkışına ilk karşı çıkanlar olmuşlardır. Berdi-Bek han döneminde bu gibi karışıklıkların ortaya çıkması, İdil'in huzurunu kaçırmış emir Kıyat Mamay, kendine bağlı şehir ve kabileleri Sağ Kol'da Kırım tarafına, Kıyat Tengiz- Buka ise kendine tabi şehir ve kabileleri Sır-Derya boyuna götürmüşlerdir. Bu durum Saray şehrinin korunmasız kalmasına ve tabir-i caizse önüne gelenin kendisini han ilan etmesine neden olmuştur. Bu da Altın Orda Hanlığında bir Fetret (Bulkak) Devri'ni başlatmıştır. 10 yıl kadar bir süre Urus Han'ın Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmasına kadar devam eden bu devirde yaklaşık 20 kadar han tahta çıkmıştır.

Altın Orda emirlerinden Mamay Mirza daha önce Nogay Mirza'nın yaptığı gibi Cengiz Han soyundan gelmediği için kendisi tahta çıkamadığından istediği kişileri tahta çıkarmış ve hâkimiyeti eline almıştır. Özbek Han'ın eşi olan Taydula kendi çıkarları doğrultusunda önce Hızır Oğlan'ı daha sonra ise Kidirbek'i han tayin etmiştir. Hızır Han tahta yeniden sahip olmak için Taydula'yı öldürmüştür. Ancak tahtta uzun süre kalamamış yerine Mamay Mirza'nın desteklediği Abdullah Han tahta geçmiştir. Abdullah Han'dan sonra yerine Muhammed Bölek Han geçmiştir. Daha sonra tahta geçen Urus Han döneminde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Urus Han tahta çıkarken amcasının oğlu Tuy Hoca Oğlan'ı öldürmüştür bunun üzerine Tuy Hoca Oğlan'ın oğlu Toktamış'ın nefretini kazanmıştır. Toktamış, Urus Han'ın kendisini de öldüreceği tehlikesine karşı Çağatay Han'ı Emir Timur'a sığınmıştır. Timur ona çok iyi davranmış, Otrar ve Sabran şehirlerini ona vermiştir. Deşt-i Kıpçak'ta güçlenen Urus Han'a karşı birlikte hareket etmeyi planlamışlardır. Timur'un Toktamış'a verdiği topraklar aslında Urus Han'ın olunca Toktamış bu yerleri kılıç zoru ile almaya çalışmışsa da her seferinde mağlup olmuştur. O topraklarda bir vassali olmasını şiddetle isteyen Timur ise bu mağlubiyetlerden yılmamış her seferinde Toktamış'ı desteklemiştir. Urus han Timur'a elçiler göndererek Toktamış'ın iade edilmesini istemiştir. Aksi hâlde savaş olacağını belirtmiştir. Timur ise kendisine sığınan bir kişinin iadesinin geleneklere aykırı olduğunu ve savaşa hazır olduğu cevabını vermiştir. Ancak kötü hava şartları nedeniyle savaş başlamadan son bulmuş, akabinde Urus Han vefat etmiştir. Bu durumdan faydalanmak isteyen Timur Toktamış'ı derhâl Deşt-i Kıpçak üzerine sefere göndermiştir. Tahta Urus Han'ın yerine geçen Timur Melik Toktamış'a yenilmiş ve Toktamış Deşt-i Kıpçak'ın hâkimi olmuştur.

Öte yandan bu fetret devrinde Rus knezliklerinin durumuna baktığımızda hanların knezlikler üzerindeki otoritelerinin azaldığını görmekteyiz. Öyle ki Rus knezliklerinin bu dönemde bağımsızlık istekleri perçinlenmiş, Altın Orda'ya ait topraklara baskınlar düzenlemeye başlamışlardır. İçlerinden Moskova Knezliği'nin önlenemez yükselişi Mamay Mirza'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Ancak Sarayı Toktamış ele geçirdiği için hareket alanı

kısıtlanmıştır. Bunun üzerine Mamay Mirza planını önce Moskova Knezliği'ni mağlup etmek, sonra da Toktamış üzerine yürümek olarak belirlemiştir. 1378 yılında Ryazan Knezliği'nin topraklarında Mamay Mirza ile Moskova Knezi Dimitri arasında yaşanan savaşta Moğol savaş taktiğini iyi öğrenip uygulayan Ruslar galip gelmiştir. Mamay Mirza ise kaçmıştır. Bu zafer Ruslar arasında psikolojik olarak büyük bir sevinç yaratmıştır. Zira Ruslar bu galibiyet ile yalnızca bir emiri yenmiş olsalar da Altın Orda birliklerinin yenilebilir olduklarını görmüşlerdir.

4.2. Kulikova Savaşı ve Önemi

1378 zaferi her ne kadar Rusları memnun etse de herkes Mamay'ın yeniden savaşmak isteyeceğinin ve mücadelenin yeni başlayacağını farkında idi. Gerçekten de Mamay, çok geçmeden Cenova, Çerkes ve Alan gibi halklardan oluşan bir ordu hazırlamıştır. Ayrıca Ryazan knezi Olge ve Litvanya Knezi Yagaylo ile de anlaşma yapmış ve Moskova'yı mağlup ettikleri takdirde onları vassal tayin edeceğini söylemiştir. Bütün bu hazırlıklardan sonra Mamay Dimitri'ye vermesi gereken vergilerin birkaç katını ödemesi gerektiğine dair haber göndermiştir. Dimitri zaman kazanmak için cevabı geciktirmiş Rus knezlikleri de Moskova Knezliği'ne yardım etmek için ordularını Kolomna'ya göndermişlerdir. 1380 yılında Mamay Mirza'nın ordusu Don Nehri ile Nepryadva arasındaki Kulikov düzlüğüne gelmişlerdir. Rus ordusu da Don Nehri'ni geçer geçmez Mamay'ın ordusu ile karşı karşıya kalmıştır. 1380 yılında vuku bulan savaşın başlarında Mamay Mirza üstünlük kurmuş ancak bunu iyi değerlendirememiştir. Rus ordusu da yeni katılan birlikler ile savaşa devam etmiş ve savaşın seyri Rusların lehine değişmiştir. Ancak Ruslar, bu muharebeden zaferle çıksalar da ordularının büyük bir kısmını ve en iyi knezlerini kaybettikleri için Altın Orda'ya vergi ödemeye devam etmek zorunda kalmışlardır.

Kulikova Savaşı (www.wikipedia.com)

4.3. Altın Orda Hanlığının Yeniden Yükselişi

Toktamış Han Kulikova Muharebesi'nden önce Doğu Deşt-i Kıpçak'a sahip olmuştu. Sonraki hedefi ise Batı Deşt-i Kıpçak'a sahip olabilmektir. Ancak buranın hâkimi Mamay Mirza idi. Toktamış Kulikova Muharebesi'nden sonra zayıf düşen Mamay Mirza'yı mağlup etmiş ve Altın Orda'da yeniden birlik ve düzeni sağlamıştır. Toktamış'ın bu denli muvaffak olması Kulikova Muharebesi'nin sonucudur.

1380 yılında Mamay Mirza ve Toktamış Han Kalka Irmağı boyunda karşılaşmışlar ve savaş Toktamış Han'ın zafer ile sonuçlanmıştır. Bu savaş Altın Orda tarihi ve Toktamış için son derece önemlidir. Zira Toktamış 20 yıldır devam eden Fetret Devri'ne son vermiş, Cuci Ulsu'nu yeniden bir araya toplamayı başarmıştır. Ayrıca Harezmi ve Azerbaycan dışında Altın Orda'nın eskiden elde ettiği bütün toprakları yeniden kazanmıştır. Yine Toktamış Han, Altın Orda Hanlığında rakipsiz tek hükümdar durumuna gelmiştir. O zamana kadar yalnızca Sığnak'ta adına para bastırabilen Toktamış Han bu zaferden sonra Saray, Saraycık, Astarhan ve Kırım gibi Cuci ulusunun hüküm sürdüğü bütün bölgelerde para bastırmıştır.

Bütün Deşt-i Kıpçak'ı kendi hâkimiyeti altında birleştiren Toktamış Han, Moskova'ya, Vladimir Büyük kenzi Dimitri İvanoviç Donskoy'a ve bütün Slav knezliklerine elçiler göndererek tahta oturduğunu bildirmiştir. Ancak gönderdiği bu yarlıklar bir devlet hükümdarının vassallarına gönderdiği emirnameler niteliğindedir. Bu yarlık Litvanya knezi Yogaylo'ya da gönderilmiş, ancak Rus knezlikleri Kulikova Savaşı'nda her ne kadar Mamay'ı yenmiş olsalar da kendileri de çok ağır kayıplar verdiklerinden Toktamış'ın gönderdikleri bu yarlıklara karşı itaatkâr görünmeye çalışmışlardır. Başta Vladimir Büyük Knezi Dimitri İvanoviç Donskoy olmak üzere bütün knezlikler Toktamış Han'ın tahta geçişini kabul ettiklerini bildirmişler ve onunla aralarını iyi tutmak için hediyeler göndermişlerdir. Ancak Toktamış Rus knezliklerinin bu şekilde boyun eğmeleri ile yetinmemiş, 1382 yılında Moskova'ya saldırmıştır. Bu saldırının amacı Toktamış Han Kalka'da kazandığı zaferin ardından Rus knezliklerinin yeniden itaat etmelerini sağlamak ve Kulikova Muharebesi'nin intikamını almaktır. Knez Dimitri İvanoviç Donskoy Rus knezliklerini Toktamış'a karşı kıskırtmak istemişse de, Toktamış ile münasebetlerini bozmak istemeyen knezlikler bu teklifi kabul etmemişlerdir. Knez, bunun üzerine asker toplamak bahanesi ile şehri terk etmiştir. Bu durumda Litvanya Knezi Olgred'in torunu Ostey kuvvetlerini toplayarak Moskova'yı savunmuş, ancak Toktamış'ın kuvvetlerine direnemeyerek öldürülmüştür. Moskova'ya giren Toktamış Han ve ordusu şehri yağmalamışlardır. Ancak kuşatmanın başında Toktamış Han ve kuvvetleri Ostey ve kuvvetlerinin kullandığı ateşli silahlar nedeniyle büyük kayıplar verdikleri için güç toplamak istemişlerdir. Bazı Rus yıllıkları bu olay ile ilgili Tatarların çok sarhoş olduklarını ve Moskova ordusunu hafife aldıkları bilgisini vermektedirler. Savaş esnasında Moskovalı bir çuhacı Toktamış'ın en yakın başbuğlarından birini öldürünce Toktamış kuşatmayı kaldırmış gibi yaparak geri çekilmiştir. Moskovalılar da onun bu davranışına güvenerek şehrin kapılarını açmış ve Toktamış aniden Moskova'ya girerek devlet hazinesini ele geçirmiş, şehri tahrip etmiştir. Bundan sonra 1383 yılında bütün Rus knezleri Toktamış'a itaatlerini bildirmişlerdir. Toktamış'ın zaferinin en önemli nedeni seferini gizli

tutması olmuştur. Toktamış'ın kazandığı bu sefer iki yıl önce Rusların galibiyeti ile sonuçlanan Kulikova Muharebesinin izlerini de silmiştir.

4.4. Toktamış-Timur Mücadelesi ve Altın Orda Devleti'nin Çöküşü

Toktamış Han 1380 yılında Harezmi ve Azerbaycan hariç Altın Orda Hanlığı bünyesindeki bütün topraklara sahip olmuştur. Toktamış Altın Orda Devleti'nin bütünlüğünü sağlayabilmek için Azerbaycan ve Harezmi üzerine vakit geçirmeden yürümeye karar vermiştir. O sırada Emir Timur Harezmi ülkesinin başındadır. Toktamış Altın Orda Devleti'nin başına Timur sayesinde gelmiş olsa da Timur ile mücadele etmekten çekinmemiştir. Çünkü kendisini Cengizogullarından ve asil bir soydan kabul etmiş, Timur'un ise soylu olmadığını bu nedenle de onunla mücadele etmenin bir sakıncasının olmadığını düşünmüştür. Timur'un 1384 yılında İran üzerine sefere çıkmasını fırsat bilen Toktamış, Harezmi'de kendi adına para bastırmıştır. Timur buna sesini çıkarmayınca yönünü Azerbaycan'a çevirmiştir. Azerbaycan Canibek Han devrinde Altın Orda topraklarına katılmış, ancak oğlu Bedir Bek Han döneminde Celayirlilerin eline geçmiştir. Toktamış Han'ın Azerbaycan siyaseti Altın Orda Hanlığının geleneksel siyasetinden ilham almıştır. Nitekim Altın Orda Hanlığı Azerbaycan'ı almak için İlhanlılar ile mücadele hâlinde iken aynı zamanda da Harezmi ülkesi için Çağataylılar ile savaşmışlardır. Bu nedenle Altın Orda Devleti'nin siyaseti Toktamış Han'a da yansımış, İlhanlı ve Çağatay ülkelerinin yeni sahibi Timur Devleti ile mücadele Toktamış Han'a miras kalmıştır.

Toktamış Azerbaycan'ı ele geçirmek için o sıralarda İran'dan ayrılarak Güney Azerbaycan'a sefer düzenleyen Timur'a karşı Mısır Memlük sultanı ile anlaşma yapmaya karar vermiştir. Timur'un bu dönemde İlhanlı ülkesindeki hâkimiyeti tamamlanmak üzere olduğundan Memlük tahtının sahibi Sultan Berkuk, Toktamış'ın elçilerini çok iyi karşılamış ve hediyelerle ağırlamıştır. Elçilerin Sultan Berkuk ile ne görüştiklerine ve nasıl anlaşmaya vardıklarına dair malumat yoktur. Ancak Toktamış'ın akabinde Tebriz üzerine yaptığı sefer Mısır Memlüklerinden yardım almış olabileceğini göstermektedir. Toktamış Tebriz üzerine sefer yapmak için çok iyi bir zaman seçmiştir. Zira o sırada Timur Azerbaycan'dan ayrılmış, Sultan Ahmet ise Azerbaycan'a geri dönmemiştir. Ancak Tebriz'in ileri gelenleri ve halk Toktamış'a mukavemet göstermiş, şehre barikatlar kurmaya başlamışlardır. Şehre giremeyen Toktamış Moskova seferi sırasında izlediği taktiği burada da uygulamış ve geri çekilmiş gibi yaparak barış antlaşması imzalamıştır. Toktamış Han 1385 yılında Derbent'i geçerek Tebriz'e yürümüştür. Kısa bir süre önce Timur tarafından da kuşatılan şehrin başındaki Ahmet Celayir de bu yüzden geri dönmemiştir. Karşısında kendisine mukavemet gösterecek bir kuvvet göremeyen Toktamış Han, şehri kuşatmış ancak Tebriz halkının müdafaası ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine anlaşmaya varılmış ancak Kazvini ve Nizamüddin Şami'nin ifadesine göre, Toktamış bir süre sonra anlaşmayı bozarak Tebriz şehrini kuvvetlerine yağmalatmıştır. Şehirde büyük bir tahribat gerçekleştiren Toktamış Han ve kuvvetleri, bölgeyi kazanmak yerine halkın nefretini kazanmışlardır. Hatta bununla da kalmamış tabii olduğu eski Han'ı Timur'a da karşı gelmiş bu nedenle de hem kendi aleyhine hem de Altın Orda aleyhine olacak şekilde Timur gibi güçlü bir kuvveti karşısına almıştır.

Timur, Toktamış Han'ın Azerbaycan'ı kuşattığını duyunca 1387 yılında ordusu ile birlikte Azerbaycan' a gelmiştir. Kısa sürede Karabağ'ı da ele geçiren Timur bir yandan da Gürcistan meselesi ile ilgilenmiştir. Zira Kafkasların güneyindeki hâkimiyetini tam olarak sağlamadan Toktamış Han ile karşılaşmak istememiştir. Kars, Tiflis gibi yerleri ele geçirdikten sonra Toktamış Han'ın Derbend'e girdiği haberini almıştır. Bunun üzerine öncü kuvvet gönderse de kuvvetlere savaşmamalarını, geri dönmelerini emretmiştir. Ancak öncü kuvvetler, Toktamış'ın ordusu ile Samur Irmağı civarında karşılaşmışlar ve Toktamış Han'ın kuvvetlerinin ok ile saldırımları üzerine savaşmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Timur'un oğlu Miranşah komutasındaki kuvvetler duruma müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Bu kuvvet karşısında direnemeyen Toktamış Han'ın kuvvetleri Derbend'e geri çekilmişlerdir.

Timur'un Maverâünnehir bölgesinde zayıf kuvvetler bıraktığının farkında olan Toktamış Han ordusunu Sır-Derya bölgesine yönelmiştir. 1388 yılında Sabran şehrini kuşatmış, ancak şehir çok iyi müdafaa edildiği için ele geçirememiştir. Timur'un oğlu Ömer Şeyh tarafından burada mağlup edilmiştir. Toktamış Han pes etmemiş ve zayıf kuvvetlerden müteşekkil olduğunu düşündüğü Maverâünnehir bölgesine gelerek Buhara şehrini kuşatmıştır ancak burada da beklemediği bir mukavemetle karşılanmış, bu şehirden de eli boş dönmüştür. Toktamış'ın Karşı ve Zincir- Saray bölgelerini yağmaladığını öğrenen Timur, artık Toktamış ile harb etmenin gerekliliğine inanarak ordusu ile derhâl Semerkand'a gelmiş ancak Toktamış Han çoktan Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüş olduğu için onu yakalayamamıştır.

Timur bunun üzerine hemen Toktamış üzerine yürümemiş, boşluktan faydalanarak önce Harezm meselesini halletmeyi düşünmüştür. Bu dönemde Harezm'de Timur'un İran'da bulunmasından dolayı kendi kendine hükümdarlığını ilan eden Kongirat Sofi, Toktamış Han'a bağlılığını ilan etmiş bulunuyordu. Bunu Toktamış Han'ın Harezm'de üst üste para darp ettirmesinden anlayabiliyoruz. Bunun üzerine Timur, Kongirat Sofi'ye cezasını vermek üzere 1388 yılında sefere çıkmıştır. Şehrin merkezi olan Urgenç'e ulaştığı zaman Toktamış Han'ın emirlerinden İl Koca Oğlan'ın mağlup olduğunu ve Kongirat Sofi'nin de Toktamış Han'ın yanına kaçarak ona sığındığını öğrenmiştir. Urgenç'i bu denli yalnız bulan Timur, şehri ele geçirmekte zorlanmamış, yağmaladıktan sonra da halkı Maverâünnehir'e Semerkand'a tehcir ettirmiştir. Toktamış Han derhâl karşı harekete geçerek ordusunu toplamaya başlamış, kuvvetlerinin bir kısmını Sabran önlerine, bir kısmını da Arıs Irmağı'nın Sır Derya'ya döküldüğü yerdeki Zernuk Kalesi civarına yerleştirmiştir. O sırada Semerkand'da bulunan Timur, Toktamış Han'ın bu hareketini haber alır almaz Andican'daki oğlu Ömer Şeyh ile Herat'da bulunan diğer oğlu Miranşah'a haber göndermiştir. Oğullarının kuvvetleri ile kendi kuvvetlerini birleştirerek ordusu ile Sır-Derya boyunda hareket eden Timur, yolda Toktamış Han'ın öncü kuvvetleri ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sonucu yapılan muharebede muvaffak olan Timur, Toktamış üzerine yürümüş ancak Toktamış büyük bir kuvvetle geldiğini duyduğu Timur'u karşılamak yerine ülkesi Deşt-i Kıpçak içlerine çekilmiştir. Böylece Timur- Toktamış karşılaşması yine başka bir bahara kalmıştır.

4.5. Kundurça (Kunduzca) Muharebesi

1391 yılına kadar Timur- Toktamış han arasındaki münasebetlerde hep Toktamış Han saldıran taraf olmuş, Timur ise bu saldırıları bertaraf etmekten başka bir harekette bulunmamıştır. 1391 yılına gelindiğinde ise Timur ilk defa Toktamış'a saldırma düşüncesini benimsemiştir. Daha önce Semerkand'dan ayrılarak Taşkent'te kışı geçiren Timur ve ordusu, 1391 yılında Otrar yakınlarındaki Karasman mevkisine gelmişlerdir. Ancak Toktamış Han'ın barış isteği ile karşılaşınca yalnızca Uluğ beyi Kongirat Ali Bey'i rehin olarak gönderirse barış teklifini düşünebileceğini söylemiştir. Ancak barış görüşmeleri yapmak üzere gelen elçileri yanında tedbir olarak tutmuş, daha önce kendisine iltica eden Toktamış Han'ın yeğenleri Timur Kutluğ Oğlan ve Könce Oğlan adlı şehzadeler ile Emir Edige'ye birlikler vererek onları öncü olarak göndermiştir. Timur ordusu ile birlikte hareket ederken güzergâh üzerindeki uluğ Dağ'da seferin hatırası olması hasebiyle meşhur abidesini dikirmiştir. Kara-Turgay suyuna eriştiklerinde ise Timur'un ordusu büyük bir süre avı gerçekleştirmiş, ordunun et ve yiyecek ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ilerlemeye devam etmişlerdir. Yayık Irmağı'na ulaştıkları sırada Toktamış Han'ın ordularının Kırk Göl mevkinde olduğunu öğrendiklerinde o tarafa doğru hareket eden Timur ve ordusu Toktamış Han'ın orduları ile Kundurça (Kunduzca) Irmağı boyunda karşılaşmışlardır. Toktamış Han, pek çok şehzade ve Deşt-i Kıpçak ümerasının ordularını kendi bünyesinde toplayarak en az Timur'un ki kadar güçlü bir ordu ile Timur'un karşısına çıkmıştır. Timur da buna karşılık ordusunu yedi kısma ayırmış, her birinin başına şehzade veya ümeradan birini koyarak, "Yedi Kol Düzeni" adını verdiği harp düzenini tatbik etmiştir.

1391 yılının Haziran ayında Toktamış Han'ın taarruzu ile başlayan muharebede başlarda Toktamış Han'ın ordusu muvaffak olmaya başlamışsa da Timur'un taktik değiştirerek ordusunun tamamı ile saldırmaya üzerine savaş, Toktamış Han'ın aleyhine dönmeye başlamıştır. Kendi ülkesinde savaşarak avantaj sağlamaya çalışan Toktamış Han başarılı olamamış, savaş Timur'un galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Timur Toktamış Han'ı yakalayamasa da Saray ve Astarhan şehirlerini yağmalamış, büyük ganimet elde etmiştir.

Toktamış Han savaşı kaybetmesine rağmen kendisini Deşt-i Kıpçak'a hâlâ hâkim olabilmesi ile avutmuş ve derhâl yeni bir taarruzun planlarını yapmaya başlamıştır. Aynı yıl cereyan eden Moskova Knezliği ile Litvanya Knezi arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak, 1393 yılında Litvanya Knezi Vitovt'un kardeşi Lehistan Kralı Yogaylo'ya bir yarlık göndermiştir. Bu yarlığında Toktamış Han Lehistan Kralı Yogaylo'ya Moskova Knezliği ile Litvanya Knezi arasında anlaşmazlığa sebep olan hududun idaresini ona verdiğini ancak hâkimiyetini tanımasını ve vergi vermesini talep etmiştir. Bu durum, Toktamış Han'ın hâlâ Sav knezlikleri üzerindeki etkisinin azalmadığını göstermektedir. Toktamış Han bir taraftan eski gücüne kavuşmak üzere çaba sarf ederken diğer taraftan da Mısır Memlûk Sultanı Sultan Berkuk'a 1393 ve 1395 yıllarında iki defa elçi göndererek ortak tehlike Timur'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Sultan Berkuk, Toktamış Han'ın bu teklifine sıcak bakmış ve dönemin önemli gücü Osmanlı padişahı Sultan Bayezid'in de bu ittifaka katılmasını istemiştir.

4.6. Terek Muharebesi

Timur ise bütün bu görüşmeler sürerken, 1394 yılında Toktamış Han'ın kuvvetlerinin Şirvan topraklarına girdiklerini duymuş, hemen ordu hazırlıklarına girişmiştir. Şemseddin Almalıkî'yi 1395 yılında Toktamış Han'a elçi olarak göndermiş, ancak aynı zamanda da ordusuna hareket emrini vermiştir. Timur'dan gelen elçiyi kendisini etrafındakilere güçlü göstermek maksadı ile olması gerekenden çok daha ağır bir dille cevaplayan Toktamış Han, Timur'un kendisine savaş ilan etmesini hızlandırmıştır. Timur, elçiden Toktamış'ın cevabını öğrenir öğrenmez ordusunu iki kısma ayırarak bir kısmını Kafkas Dağları'na, bir kısmını da Hazar Denizi tarafına göndermiştir.

Ordusu ile derhâl harekete geçen Timur ilk olarak Toktamış Han'ın müttefiki olan Kaytak kavminin memleketini yağmalamıştır. Toktamış Han bu esnada daha önce Timur'un yaptığını yaparak öncü kuvvetleri Timur'un üzerine salmış ancak Timur bu kuvvetleri de perişan etmiştir. 1395'te Terek Irmağı boyunda karşılaşan iki ordu devrin en büyük muharebelerinden birine imza atmıştır. Timur daha önce olduğu gibi bu muharebede de ordusunu "Yedi Kol Düzeni"ne göre tanzim etmiştir. Bu muharebede daha önceden Toktamış Han'a muhalif olmaları sebebi ile Timur'a sığınmış olan şehzadelerden Urus Han'ın oğlu hariç hiçbiri Timur'un yanında yer almamışlardır. Bu nedenle bu muharebe aslında Cuci Ulusunun ve Altın Orda'nın da geleceğini belirleyecek bir muharebe olmuştur. Bazı şehzadelerin Timur, bazı şehzadelerin de Toktamış Han'ın yanında yer almaları bu muharebeyi Toktamış Han-Timur mücadelesinden çok Cuci-Çağatay mücadelesine dönüştürmüştür. Mücadele, yine Timur lehine sonuçlanmış, Toktamış Han'ın kuvvetlerinin beyleri farklı yerlere kaçmışlardır. Timur, Toktamış Han'ı yakalamak üzere çaba sarf etmişse de Toktamış Han'ı yine yakalayamamıştır. Ancak Toktamış Han'dan kaçan beyleri yakalayarak buldukları yerleri tahrip etmiş hatta Urus Han'ın oğlu Kayırçak Oğlan'ı Deşt-i Kıpçak'ın doğusuna sahip olması için görevlendirmiştir. Ardından Azak şehrini de ele geçiren Timur buradaki Müslüman tebaayı korumuş, ancak Hıristiyan tebaayı katletmiştir. Akabinde 1396 yılının başına geldiğinde bütün Kuzey Kafkasya'daki şehirleri ve kaleleri yağmalayan Timur bu harekâtında özellikle Toktamış Han'ın ordusunda yer almış olan şehzade ve ümeranın yakalanmasını göz önünde bulundurmıştır.

Frenkler ve Slavlar üzerinde yaptığı tahribatı cihad anlayışı ile hafifletmeye çalışan Timur, bütün Batı Deşt-i Kıpçak'ı harap ettikten sonra Azerbaycan'a dönmüştür.

Toktamış Han Timur'un kendisini bu derece yıpratması sonucunda toparlanmaya çalışırken Emir Edige'nin faaliyetlerine de karşı durmak zorunda kalmıştır. Emir Edige, Litvanya Knezi Vitovt'un yanına kaçmış olan Timur Kutluk'un hanlığını ilan etmesi için yardımlarda bulunmuştur. Timur Kutluk Han, Timur ile mücadelesi sonunda Litvanya Knezliği'ne sığınan Toktamış hanın iadesini talep etmiş, ancak Litvanya Knezi Vitovt, kendi ülkesini büyütme arzusunda olduğundan bu teklifi reddetmiş ve ordu toplamaya başlamıştır. Toktamış Han'ı da yanına alarak ateşli silahlardan müteşekkil bir ordu toplayan Vitovt, 1399 yılında Timur Kutluk'un ordusu ile karşı karşıya gelmiştir. Timur Kutluk tarafından büyük bir yenilgiye uğratılan Toktamış Han, bundan sonra hanlık ihtimalini tamamen kaybetmiştir.

Yine Toktamış Han hayatını kudretine hiç uymayacak bir biçimde Deşt-i Kıpçak'ın en ücra köşelerinde saklanarak geçirmiştir. Emir Edige'nin kendisini sürekli takip etmesinden de rahatsız olan Toktamış Han saklanarak kaçtığı bu dönemde Timur'dan bile medet ummuş, ona barış için elçiler göndermiştir. Timur Toktamış Han'a olumlu yönde cevap vermiştir. Ancak Timur'un seferleri elçinin geldiği 1405 yılında da yoğun bir şekilde devam ettiğinden Timur, onunla dostluk kurmayı kabul eder etmez Çin seferine çıkmıştır. İki hükümdar arasında dostluk kabilinden bir münasebet olduğunu Kastilya'dan Timur'a gelen elçilik heyeti içinde bulunan ünlü seyyah Ruy Gonzales de Clavijo'dan öğrenmekteyiz. Ancak tam da Timur'un kendisini himaye etmesi ile rahatlamış olan Toktamış Han, Timur'un ani vefatı ile sarsılmış, hemen akabinde de Emir Edige'nin takibinden kurtulamayarak katledilmiştir.

Altın Orda Hanlığında kendi hâkimiyetini kuran Emir Edige ise Timur Kutluk'tan sonra yine kendi iradesi ile tahta geçirdiği Şadi Bek'i kendisine muhalefet ettiği gerekçesi ile indirmiş, yerine oğlu Polat Han'ı han yapmıştır. Onun döneminde yani 1409 yılında Emir Edige büyük bir ordu ile Rusya'ya saldırmıştır. Emir Edige'nin bu seferi, Rusya için ağır bir tahribat anlamına geliyordu. Emir Edige ve beraberindeki Tatar ordularının bu denli güçlü tahribat yapmaları Rusların siyasi bir birlik oluşturamadıklarını ve knezler arasında var olan feodal kavgaların varlığını göstermiştir. Emir Edige, seferi sırasında Moskova knezi ile Litvanya Knezi arasında hile ile ihtilaf oluşturmuş ve bunun da sonucunu almayı başarmıştır. İki knezliği birbirine düşürmeyi başaran Emir Edige, Moskova'yı almak isteği ile hareket etmiştir. Ancak ülkesinde ani bir kargaşa çıktığı haberi ile Moskova'yı vergiye bağlayarak İdil'e dönmek zorunda kalmıştır.

Emir Edige döneminde ayrıca, Timur'un torunu Şahruh ile de iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmış, karşılıklı elçiler gidip gelerek dostluk ilişkileri güçlendirilmiştir. Buna rağmen Altın Orda tahtındaki Timur Han ile giriştiği mücadelelerde başarılı olsa da eski ününü kaybettiği için Şahruh ile arasındaki dostluk münasebetleri de sekteye uğramıştır. Emir Edige'nin eskisi gibi güçlü olmamasından faydalanmak isteyen Şahruh, Harezm'i Timurlu topraklarına katmak üzere harekete geçmiştir. Şahruh Emir Edige'nin Harezm ve Ürgenç'te sağlam bir siyasi birlik kuramadığını fark etmiş ve şehri ele geçirmiştir.

1419 yılında tahtta çok büyük hak iddia eden Emir Edige Toktamış Han'ın oğullarından Kadir Berdi tarafından öldürülmüştür, Altın Orda tahtında siyasi entrikaları ile ün salmış olan Emir Edige devri de bu suretle nihayet bulmuştur.

Emir Edige'den sonra Altın Orda Hanlığında da Tatar kabileleri dâhil siyasi bir birlik kalmamıştır. Ondan sonra Altın Orda tahtında da sükûnet olmamış hep bir kargaşa hâli mevcut olmuştur. Bu nedenle yalnızca önemli hanların isimlerini vererek Altın Orda Hanlığının dağılma süreci bahsini kapatacağız. Emir Edige'nin ölümünden sonra tahtta ilk önce Uluğ Muhammed'in adını anmak gerekir. Zira daha sonra Kazan Hanlığının kuruculuğunu üstlenmesi bakımından hanlık tarihi için önemlidir. Zaten artık dağılması gerçekleşmiş olan hanlıkta XV. yüzyılın ilk yarısında Kırım ve Bulgar toprakları da Altın Orda'dan ayrılmış, Kırım Hanlığı da tek başına tarih sahnesine çıkmıştır. Ayrıca Rus topraklarında da hanlığa ait topraklarda Tatar boylarının bölünmesi ile Uluğ Muhammed'in

torunu Kasım tarafından Kasım Hanlığı kurulmuştur. Astarhan Hanlığı da bu dönemde Altın Orda Hanlığı içinden teşekkül etmiş bir hanlıktır. Buradan da anlaşılacağı üzere Altın Orda Hanlığının çöküşü kendisinden teşekkül eden hanlıklar ile de sona ermemiş, tarihteki yerini almıştır.

Uygulamalar

Altın Orda Devleti'nin fetret dönemi ile yıkılışı hakkında bilgi veriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kulikova savaşının Altın Orda açısından öneminden bahsediniz
- 2- Timur-Tokta mücadelesi hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Berdi Bek Han Altın Orda tahtına geçtikten sonra ilk olarak kendisine rakip olacak hanları öldürmüştür. Ancak Kulpa Han ve Muhammed Nevruz Han bu saldırılardan kurtulmuş ve onun tahta geçmesine karşı çıkmışlardır. Bu gibi karışıklıklar İdil boyunun huzurunun kaçmasına neden olmuş ve Altın Orda Devleti'ne bağlı Emirler korudukları yerleri terk etmişlerdir. Bu durum Saray Şehrini korumasız, saldırıya açık ve kendi başına hareket eden hanların oluşmasına neden olacak hâle getirmiştir. Bu dönem yaklaşık on yıl kadar sürmüş ve 20 kadar han tahta çıkmıştır. Öte yandan fetret devrinde Altın Orda Devleti'nin Rus knezlikleri üzerinde etkisi de azalmıştır. Öyle ki knezlikler bu dönem bağımsızlık hareketleri göstermiş ve hatta Altın Orda'ya ait topraklara saldırılar düzenlemişlerdir. Aralarında Moskova knezliğinin yükselişi önlenemez bir hâl aldığı sırada onların bu durumundan haberdar olan Mamay Mirza Rusların üzerine yürüse de yenilmiş ve bu durum sonucunda Ruslar Altın Orda birliklerini yenebilecekleri düşüncesi ile hareket etmeye başlamışlardır. Yenilen Mamay yeniden 1380 yılında Rusların üzerine hareket etmiştir. Don Nehri ile Nepryadva arasındaki Kulikova düzlüğüne gelen iki ordu arasında savaş meydana gelmiştir. Savaşın ilk bölümlerinde Mamay galip gelse de sonrasında Rus ordusuna yardım gelmesi ile savaş, Rusyanın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Savaş sonunda Ruslar kazanmalarna rağmen en iyi knezlerini kaybettikleri için Altın Orda'ya vergi ödemeye devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu esnada Toktamış Han doğu Deşt-i Kıpçak sahasına hâkim olmuş ve sıradaki hedefini de Batı Deşt-i Kıpçak belirlemiştir. Toktamış han Deşt-i Kıpçak bölgesinin batı hâkimi Mamay üzerine harekete geçmiştir ve 1380 yılında Kalka ırmağında meydana gelen mücadeleden kesin ve net bir biçimde Toktamış han galip gelerek ayrılmıştır. Bu savaşın önemi ise artık bu tarihten sonra Toktamış Han Altın Orda'nın kaybettiği tüm toprakları geri alarak yeniden birliği sağlamasıdır. Toktamış han tüm Slav knezliklerine elçiler göndererek kendi Hanlığını bildirmiştir. Knezlikler, Mamay ile giriştikleri mücadeleden sonra ağır kayıplar aldıkları için Toktamış Han'a itaat etmek zorunda kalmışlardır. Ancak Toktamış Han Kulikova Muharebesinin intikamını almak adına Moskova knezliğine saldırmıştır. Moskova'ya fazla mukavemet görmeden giren Toktamış Han ve ordusu şehri yağmalamıştır ve iki yıl önce meydana gelen Kulikova savaşının da izleri silinmiştir. Toktamış Han knezlikler sorununu çözdükten ve Harezmi, Azerbaycan toprakları hariç Altın Orda bünyesindeki tüm topraklara sahip olduktan sonra devletin bütünlüğü için Azerbaycan ve Harezmi üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu dönemde Timur Harezmi kontrol etmektedir ve bilindiği üzere Toktamış Han'ın devletin başına geçmesini Timur sağlamıştır. Toktamış Han tüm bunları önemsiz sayarak Timur'un İran seferinde olmasını fırsat bilerek Harezmi üzerine harekete geçmiştir ve 1384 yılında buraya girerek kendi adına para bastırmıştır. Bu duruma Timur'un sessiz kalmasının üzerine Toktamış Han Azerbaycan üzerine harekete geçmiştir. Toktamış Han bu seferi için Memlük Sultanından yardım istemiştir. Toktamış han sefer için güzel bir zaman seçmiştir ve Tebriz şehrini ileri gelenler ve halktan başka müdafaa edecek kimse yoktur. Ancak halk büyük bir mukavemet göstermiş ve Toktamış han durum karşısında anlaşmaya varmıştır. Halk Toktamış'ın geri çekildiğini düşündüğü bir anda da Toktamış kuvvetleri tekrar saldırıya geçerek şehri yağmalamış ve Timur gibi güçlü bir kuvveti karşısına almıştır. Timur, Toktamış hanın Azerbaycan'ı aldığını

ve Derbend'e girdiği haberini alınca hemen harekete geçmiştir. Toktamış Han Timur'un geldiğinin farkına vardığı vakit önce Sabran sonra Buhar şehrini kuşatarak Semerkand'a gelmiştir. Oradan da kendi yurdu olan Deşt-i Kıpçak'a geçmiştir. Timur daha fazla Toktamış Han'ın izinden gitmemiştir ve Harezmi bölgesine yönelmiştir. Harezmi'de kendini hükümdar ilan ederek Toktamış Han'a bağlılığını bildiren Kongirat Toktamış Han'a kaçarak sığınmıştır. Toktamış Han bu olup bitenler üzerine Timur üzerine harekete geçmek üzere asker toplamıştır. Durumdan haberdar olan Timur öncü kuvvetler göndermiştir. Bu öncüler Toktamış Han'ın kuvvetlerini yenmişlerdir. Timur ve Toktamış Han büyük bir savaş yapmadan geri çekilmişlerdir. 1391 yılına kadar sürekli saldıran taraf Toktamış Han olmuştur. 1391 yılında ise Timur bu savunma siyasetinden vazgeçerek saldırmayı benimsemiş, Timur ve ordusu Toktamış Han'ın orduları ile Kundurça (Kunduzca) Irmağı boyunda karşılaşmışlardır. Meydana gelen savaşın kesin galibi Timur olmuştur ve Saray, Astarhan şehirlerini yağmalamışlardır. Toktamış Han bu savaş sonrası yılmayarak yeniden ordu toplama işine girişmiştir. Memlük Sultanından Timur'a karşı birlikte hareket etmelerini istemiştir. Sultan Berkuk Toktamış Han'ın bu teklifine sıcak bakmış ve Osmanlı Devleti'nin de bu savaşta yanlarında yer almasını istemiştir. Timur Tüm bu hazırlıklardan haberdar olarak 1395 yılında Toktamış Han'a elçiler yollamıştır. Toktamış Han kendisini güçlü göstermek adına elçiyi ağır bir dil ile cevaplamış ve geri göndermiştir. Bunun üzerine Timur ordusunu toplamış ve harekete geçmiştir. İki ordu 1395'te Terek Irmağı boyunda karşılaşmış ve devrin en büyük muharebelerinden birine imza atmışlardır. Bu savaş Timur'un galibiyeti ile sonuçlanmış ve Toktamış Han yine kaçmıştır. Toktamış Han kaçtığı kendi topraklarında Emir Edige sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Emir Edige Timur Kutluk'u Han yapmış ve Toktamış Han'ın hanlığının geçersiz sayılmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Toktamış Han kendisine yakışmayacak bir şekilde kendi topraklarına saklanmış ve barışarak düşmanı Timur'dan yardım istemiştir. Ancak tam her şeyin düzeldiğini sandığı bir anda Timur'un vefat etmesi ile Edige'nin açık hedefi hâline gelmiş ve yakalatılarak katledilmiştir. Altın Orda Devleti'ndeki Emir Edige devri 1419 yılında Toktamış Han oğlu Kadir Berdi tarafından öldürülmesi ile son bulmuştur. Bu tarihten sonra Altın Orda Devleti'nde herhangi bir siyasi birlik kalmamış ve sürekli bir taht değişimi gerçekleşerek Hanlık dağılma sürecini yaşamıştır.

Bölüm Soruları

1. Ak Orda Hanı Berdi Bek Han'ın ölümü üzerine 1227 yılında Batu han ile başlayan Ak Orda Hanlığı 133 yıl sonra hangi tarihte son bulmuştur?

- a- 1340
- b- 1360
- c- 1345
- d- 1348
- e- 1355

2. Aşağıdakilerden hangisi Altın Orda Hanlığında bir Fetret (Bulkak) Devri'nin başlamasına sebep olan olaydır?

- a- Berdi Bek Hanın beklenilmeyen ölümü
- b- Rus knezlerinin taraf tutmaları
- c- Taht kavgaları
- d- Altın Orda'daki bazı boyların Kırım tarafına, bazılarının da Sır-Derya boyuna gitmeleri
- e- Mirzaların hanların yerine idarede söz sahibi olmaları

3. İkinci fetret döneminin başlaması ve gelişmesi hakkında bilgi veriniz.

4. Fetret Dönemi hangi hükümdar zamanında sona ermiştir?

- a- Berdi Bek Han
- b- Özbek Han
- c- Hızır Han
- d- Urus Han
- e- Tokta Han

5. Ruslara, Altın Orda'nın da yenilebileceğini gösteren ve 1380 tarihinde yapılan savaş hangisidir?

- a- Kalka
- b- Ayn Calut

- c- Terek
- d- Kunduzca
- e- Kulikova

6. Altın Orda- Rus münasebetleri hakkında bilgi veriniz

7. 1380 yılında gerçekleşen Kulikova Savaşı kimler arasında yapılmıştır?

- a- Ruslar ile Altın Orda
- b- Altın Orda ile İlhanlılar
- c- Memlûklüler ile Altın Orda
- d- İlhanlılar ile Ruslar
- e- Altın Orda ile Moğollar

8. Toktamış han hangi savaştan sonra Sıgnak'tan başka Saray, Saraycık, Astarhan ve Kırım gibi Cuci ulusunun hüküm sürdüğü bütün bölgelerde para bastırmıştır?

- a- Kulikova
- b- Kalka
- c- Kunduzca
- d- Terek
- e- Ayn Calut

9. Aşağıdakilerden hangisi Toktamış Han için söylenemez?

- a- Timur ile mücadeleye girişmiş ve bu mücadele devletin sonunu getirmiştir.
- b- Kulikova savaşının intikamını almak istemiş ve Moskova'ya girerek şehri yağmalamıştır
- c- Bütün Deşt-i Kıpçak'ı idaresi altında birleştirmeyi başarmıştır
- d- Kendi adına para bastırmıştır
- e- Mamay Mirza ile birlikte hareket ederek devleti güçlendirmiştir.

10. Timur, Toktamış ile olan mücadelesinde genellikle hangi savaş düzenini tercih etmiştir?

- a- Yedi Kol Düzeni
- b- Dört Kol Düzeni
- c- Dokuz Kol Düzeni
- d- Sekiz Kol Düzeni
- e- Üç Kol Düzeni

Cevaplar: 1) b, 2) d, 4) d, 5) e, 7) a, 8) b, 9) e, 10) a

5. KIRIM HANLIĞININ KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 5.1. Altın Orda Hanlığının Yıkılması ve Kırım Hanlığının Kuruluşu
- 5.2. Altın Orda Döneminde Güç Merkezleri
- 5.3. Kırım Hanlığının Kuruluşu
- 5.4. Kırım'ın Osmanlılar Tarafından Fethi
- 5.5. Kırım Hanlığının İdareyi Ele Geçirme Çabaları ve Sonuçları
- 5.6. Kırım Hanlığının Gerileyişi ve Rus Yayılması

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Kırım Hanlığının kurulduğu bölge hakkında bilgi veriniz.
- 2- Kırım Hanlığının kuruluşu hakkında bilgi veriniz.
- 3- Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti için önemi hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kırım Hanlığı	Osmanlı Devleti'nin bölge siyasetinde, etkin bir rol oynayan Kırım Hanlığının Kuruluş safhaları hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Kırım
- Osmanlı
- Rus

Giriş

Bu bölümde, Kırım Hanlığının kuruluş dönemi hakkında bilgi verilecektir.

5. KIRIM HANLIĞI

5.1. Altın Orda Hanlığının Yıkılması ve Kırım Hanlığının Kuruluşu

Cengiz Han ölümünden önce topraklarını oğulları arasında taksim etmiş, İrtiş ile İdil arasındaki sahayı büyük oğlu Cuci'ye bırakmıştır. Cuci Han Cuci ulusu olarak zikredilen ulusun temellerini Altın Orda Hanlığında atmış ancak 1227 yılında Cengiz Han'dan 6 ay önce vefat edince devletin geliştirilmesi ve büyümesi asıl oğlu Batu Han zamanında gerçekleşmiştir.

1222 yılında Cengiz Han'ın en iyi komutanlarından olan Cebe ve Sübidey Noyanlar Kuzey Kafkasya ve Kıpçak Hanlığının alınması için görevlendirmişlerdi. Bu iki komutan karşılıklarına çıkan Alanlar ve küçük Kıpçak gruplarını mağlup ettikten sonra 1223 yılında Kırım'a varmışlardır. Bu dönemde Dest-i Kıpçak'ın hâkimi olan Kıpçaklar ve onlara tabi olan Ruslar Moğollara karşı birleşmişlerdir. Kıpçak ve Rus kuvvetlerinin Moğolların teslim olma çağrısını reddetmeleri üzerine aynı yılın Temmuz ayında gerçekleştirilen Kalka Muharebesi'nde Kıpçak ve Rus orduları büyük bir mağlubiyete uğratılmışlardır.

Batu Han döneminde cereyan eden İkinci Kıpçak seferi sırasında da Rusların en güçlü bölgeleri olan Ryazan Knezliği, Moskova, Vladimir tahrip edilmiş, 1238'de de Moğol orduları Kırım Yarımadası'nı işgal etmişlerdir. Daha sonra da Kiev şehri Moğollar tarafından istilaya uğramıştır. İkinci Kıpçak seferi sonunda Deşt-i Kıpçak sahasının hâkimiyeti tamamen Moğolların eline geçmiştir. Ancak Moğolların hâkim devleti Altın Ordu'nun içinde en önemli unsurun Kıpçaklar olması bu devletin zamanla Türkleşmesini sağlamıştır.

İkinci Kıpçak Seferi'nden sonra Kırım Yarımadası'nın kuzey kesimlerindeki bozkırlara Altın Ordu'nun hâkim zümresi olan Türkler yerleşmişlerdir. Güney kesimlerinde ise XIII. Yüzyıldan sonra Latin sömürgesi hâline gelen Bizans yerleşmiş durumda idi. Altın Ordu Kırım'ın idaresini gevşek bir şekilde yürütmüş, burada bulunan Kefe şehrini Cenevizlilere ticaret yapmaları için kiralamıştır. Ancak bu, Altın Orda'nın büyük bir hatasıdır. Zira Cenevizliler burayı kiralamakla kalmayacak Mengü Timur Han döneminde buraya yerleşme izni alacak, sonrasında Uran Timur'dan da burayı satın alacaklardır. Kırım Yarımadası böylelikle Cenova merkezden yönetilen bir yer hâline gelecektir. Burada kurulan Kefe Podestallığı, Cenova'dan başka bir otoriteye itaat etmeyeceği konusunda yemin etmiştir. Bu da Kırım'ın Altın Orda'nın çöküşü sırasında düşman güçlerine sığınak noktası teşkil etmesi demektir. Ayrıca bu durum Kırım Hanlığının kuruluşu ile Osmanlıya bağlanmasında da büyük rol oynamıştır.

5.2. Altın Orda Döneminde Güç Merkezleri

Altın Orda'nın kurulmasından önce, Kıpçaklar Rusların siyasi ve içtimai bakımdan vücut bulmalarını sağlamış, İkinci Kıpçak Seferi'nden sonra son bulan Kiev Rusyası yeni bir siyasi ve kültürel kimliğe bürünmüştür. Moğol ordularının Rusya'yı zapt etmesi üzerine Litvanya'nın hâkimiyeti altına girmiş ve Altın Orda Devleti'ne karşı muhalif unsurların güç

aldığı bir merkez hâline gelmiştir. Aslen Ortodoks olan Rusya Litvanya hâkimiyeti esnasında Katolik Lehistan ile karışmış ve bu Kossak hareketinin başlamasına yol açmıştır.

Kuzey Rusya ise daha sakin bir durumda olduğu ve Kiev Rusyasına göre kültür bakımından daha gelişmiş olduğundan Altın Orda ile iyi münasebetler kurarak siyasi istikrara kavuşmuştur. Altın Ordu zamanında Kırım Yarımadası'nın bozkır kesimleri Türklere, güney sahilleri ise Bizans'a bağlı kavimlerle meskûn idi.

Altın Orda Hanlığı Canibek Han'dan sonra taht mücadeleleri dolayısıyla parçalanmaya yüz tutmuştur. Moğol askerî sistemi içinde yetişmiş olan Mamay zamanında 1360-1380 yılları arasında Altın Orda'nın parçalanma süreci başlamıştır. Sonrasında Altın Ordu'yu toparlamaya çalışan son kişi Timur'un yardımı ile Toktamış olmuş ancak Timur ile ters düşünce o da Altın Orda tahtını kaybetmiştir. Daha sonra Altın Orda toparlanamamış, yalnızca 1437 yılına kadar sürecek olan Toktamış evladı Emir Edige, Tokatamışoğlu Kadir Berdi ve Uluğ Muhammed arasında yaşanan taht mücadelelerine sahne olmuştur.

5.3. Kırım Hanlığının Kuruluşu

Altın Orda'nın Özbek Han'dan (1342) sonra bir daha eski güçlü devirlerine ulaşamaması, daha sonra Toktamış döneminde (1419'a kadar) kendini yeniden toparlamaya çalışması ancak başaramaması ve bu dönemdeki karışıklık içinde Altın Orda'nın yanında Ceneviz ve Rusların etkin rol oynaması Kırım Hanlığının kuruluşu ile ilgili araştırmalarda da karışıklıklara yol açmıştır. Araştırmacılar hanlığın kuruluşu hakkında birbirini tutmayan görüşler öne sürmüşlerdir. Kırım Hanlığının kuruluş tarihini A. Süha Arslangiray 1449, Akdes Nimet Kurat 1440 veya 1428, İsmail Otar 1437, Muzaffer Ürekli ise Hacı Giray I'in adına basılan paralardan hareketle 1441-1442 olarak vermişlerdir. Aslında hanlığın kuruluş tarihinin 1440'lardan sonra olduğunu düşündüren basılan paralar dışındaki hadise de Uluğ Muhammed Han'ın Altın Orda'yı tekrar canlandırmak için giriştiği faaliyetlerinde 1419-1437 yılları arasında Kırım'a hâkim olmasıdır. Ayrıca kaynaklardan edinilen bilgilere göre Hacı Giray I'in amcası Devlet Berdi 1427-28 yıllarında Kırım'da hüküm sürmüştür. Yine Devlet Berdi'nin babasının da kendisinden önce Kırım'da hüküm sürdüğü düşünüldüğünde mesele az da olsa açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Kırım Hanlığının kuruluşu ile ilgili bir başka görüş ise Toktamış ve Devlet Beri ile Babası Gıyaseddin'in Uluğ Muhammed'e karşı hareket etmiş olmalarıdır. Uluğ Muhammed Han Gıyaseddin'e yenilmiş, ancak Altın Orda tahtını ele geçiren Seyyid Ahmet'e yenilmiştir. Ancak Seyyid Ahmet zamanında çok miktarda Tatar boyu Deşt-i Kıpçak'tan Kırım'a yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Altın Orda tahtındaki karışıklıklardan bunalmış olan kabile reisleri de merkezden uzak olduğun için Kırım Yarımadası'na çekilmeyi uygun görmüşlerdir. Bu da Hacı Giray I ve amcası Devlet Berdi'nin burada Kırım Hanlığını kurmalarını kolaylaştırmıştır. Kırım Hanlığının kurulmasında dört boy etkili olmuştur. Bunlar; Hacı Giray I'in dayandığı Şirin ki bu aralarında en güçlü olanıdır, Barın, Argın ve Kıpçak boylarıdır. Beylerine "Karaçi Beyleri" denen bu boylar hanlığın askerî ve siyasi yapılanmasında etkin rol oynamışlardır.

Kırım Hanlığının kurulması sırasında yukarıda da belirttiğimiz gibi aslî güç Cenevizliler idi. Altın Orda'nın yıkılmasından sonra oluşan siyasi boşluktan faydalanan Cenevizliler bundan istifade ederek tüm Kırım sahillerinde hâkimiyet ilan etmişlerdir. Aynı zamanda Kırım Hanlığını kuran Hacı Giray I ile de bu vasıta ile rakip olmuşlardır.

Kırım Yarımadası'na yerleştirilen Tatar boyları bozkır kesiminde yaşamakta idiler. Sahil kısımları ise Cenevizlilerin elinde idi. Hanlığın merkezi ise Solhat şehrinde bulunuyordu. Cenevizlilerin ticari ağı içinde yer alan ve Rum Ortodoks ahaliden oluşan Mankub ve Balıklağö şehirleri ise Cenevizlilerin ilerleyişinden rahatsızlık duymakta idiler. İşte bu durum içerisinde Hacı Giray I Mankub knezine Balıklağö'yu alması için yardım etmiştir. Böylece Mankub knezine yardım ederek hem buradaki Ceneviz hâkimiyetini kıracak hem de bu rakibe karşı güçlü bir ittifak oluşturmuş olacaktı. Mankub knezi Aleksi, 1433 yılında Balıklağö'yu ele geçirdi. Ancak bu durum Cenevizlilerin de şehri geri alma planları yapmalarına neden olmuştur. Cenevizliler 1434 yılında şehre saldırarak, şehri ateşe vermişlerdir. Cenevizlilerin durmak bilmeyen saldırılarından Kırım Hanlığının merkezi Solhat'ı da hedef aldıklarını bilen Hacı Giray I onları titizlikle takip etmiştir. Nitekim Ceneviz ordularını Kaçkaçokrak köyü yakınlarında sahte pusu ve ricat yöntemi ile Kırım kuvvetleri arasında sıkıştıran Hacı Giray I, Ceneviz ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu savaş sonunda yapılan ancak şartları net bir şekilde bilinmeyen anlaşma gereği Cenevizliler Kırım üzerinde Hanlığın hâkimiyetini tanımışlar ve hanlık ile barış içinde yaşamayı kabul etmişlerdir. Bu anlaşmanın en önemli tarafı ise Kırım Hanlığının varlığını kesin olarak ortaya koymasındır. Hatta bu anlaşma Kırım Hanı Hacı Giray I için o derece önemlidir ki 1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'e "*Kırk Yer'de ve Kırım'da, Kefe'de ve Kerç'te ve Taman'da ve Kopa'da ve Kıpçak'da ve benim hükümüm yeten her yerde*" şeklinde Hanlığın sınırlarını bildiren bir bitik göndermiştir.

Hacı Giray I Cenevizliler ile mücadele edebilmek için surları yıkacak toplara ihtiyaç duymuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi sırasında kullandığı teknolojiden de haberdar olmuştur. Zaten Fatih'in de en büyük gayesi denizlerde Latin egemenliğine son vermektir. İki devletin Latinlerle mücadeleleri hemen hemen aynı tarihlere denk gelince bu iki Türk devleti arasında Cenevizlilere karşı ittifak kaçınılmaz olmuş, 1454 yılında ilk defa Kefe'nin kuşatılması kararı alınmış ve Kefe alınırca Kırım Hanlığına verilmesi Osmanlı'nın ise yalnızca ganimet ile yetinmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum Ceneviz tarafında büyük yankı bulmuş, Kefe'deki Cenevizliler telaş içinde Cenova'dan yardım istemişlerdir. 11 Temmuz 1454 yılında gerçekleşen muhasara sonucu Osmanlı ve Kırım kuvvetlerini yenemeyeceklerini anlayan Cenevizliler Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığına ayrı ayrı vergi ödemeyi kabul etmişlerdir.

Bundan sonra iki Türk devletinin menfaatlerinin çakışması meselesi baş göstermiş, ancak Fatih'in usta politikası sayesinde bu önlenmiştir. Fatih bu zaferden hemen sonra Kırım üzerine gitmemiş önceliği Kuzey Anadolu ve Ege limanlarına vermiştir. Ancak bu durum Cenevizlilerce Osmanlı'nın duraklama politikası götüğü şeklinde algılanmış ve Kırım Hanlığını zayıflatmaya çalışmalarına yol açmıştır. Tam da bu sırada 1455 yılında Hacı Giray I ile oğlu Haydar arasında taht mücadelesi yaşanmış, Cenevizliler Haydar'ı destekleyerek

hanlığı içten zayıflatmaya çalışmışlardır. Ancak hanlık ümerası durumu fark ederek Hacı Giray I'ı desteklemişler ve Haydar Litvanya'ya gönderilmiştir. 1467 yılında da Hacı Giray I vefat etmiştir. Hacı Giray I'in vefatından sonra hanlık içinde iç mücadeleler baş göstermiştir. Esasını Karaçi beylerinin teşkil ettiği idari yapıda kargaşa yaşanmış ve hanlığın çöküşü hızlanmıştır. En büyük mücadele Mengli Giray ve Nur Devlet arasında yaşanmıştır. Nur Devlet mağlup olmuş ve Cenevizlilere sığınmıştır. Cenevizliler onu ellerinde tutarak Osmanlı'nın da yardıma müsait olmadığı bir durumda hanlığın idaresini ele geçirmişlerdir. Mengli Giray artık Cenevizlilerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Cenevizlilere karşı kendine yeni bir müttefik arayışına giren Mengli Giray Altın Orda'da baş gösteren tehdit ve Altın Orda'nın Lehistan ile ittifak kurması Kırım-Moskova ve Altın Orda-Lehistan şeklinde iki yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sayede Kırım'daki Ceneviz hâkimiyeti de gücünü kaybetmiştir.

Kırım Hanlığı

5.4. Kırım'ın Osmanlılar Tarafından Fethi

Mengli Giray zamanında hanlıkta ortaya çıkan kargaşa, beylerin kendi başlarına çare aramalarına yol açmıştır. Kırım Hanlığının en önemli simaları Şirinlerin beyleri Mamak ve Eminek idi. 1474'te Mamak vefat edince eşi Sartak'ı yerine geçirmek istemiştir. Bu sırada Mamak'tan sonra tahta geçmiş olan Eminek Mamak'ın eşinin Ceneviz desteğini alması ile Mengli Giray tarafından azledilmiştir. Ancak Eminek Osmanlılar ile ittifak hâlinde idi ve Mengli Giray'ın onu Kefe'ye göndermesi ile Fatih Sultan Mehmet'ten yardım istemiş ve hatta buranın Osmanlılar tarafından fethedilmesi isteğini dile getirmiştir. 1475 yılında burada gerçekleşen Osmanlı müdahalesinin başlıca sebebi bu davettir. 1475 yılında buraya gelen Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Kefe'yi bununla beraber Kerç, Sudak, Balıklağ ve Mankub'u da fethetmişlerdir.

Kırım şehirlerinin Osmanlılar tarafından fethedilmesi Mengli Giray'ın tahtına geri dönmesini sağlamıştır. Mengli Giray İdil boylarına 1476 yılında yaptığı akında Altın Orda

hanı Seyyid Ahmet Han'a yenilmiştir. Seyyid Ahmet Han Mengli Giray'ı tahttan indirerek yerine Nur Devlet'i han yapmıştır. Ancak, Şirinlerin beyi Eminek mirza Mengli Giray'ı Osmanlı ile işbirliği yaparak yeniden tahta çıkarmıştır.

1478 yılında başlayan ve 1514 yılına kadar uzun bir süre devam eden Mengli Giray'ın üçüncü saltanatı, Kırım Hanlığının sağlam bir şekilde tesis edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde daha önce de görüldüğü gibi gerek Altın Orda'dan gelen baskılar, gerek Nur Devlet'in Moskova'ya sığınması üzerine Moskova'nın yönetime ortak olma çabaları, gerek Cenevizlilerin Kırım'ı bir koloni hâline getirmek istemeleri, gerekse de iç karışıklıklar Kırım yönetiminde önemli olan Şirinlerin ve Karaçi beylerinin Osmanlıdan yardım istemelerine ve hanlığın Osmanlı himayesine girmesine zemin hazırlamalarına yol açmıştır. Kırım Hanlığı Osmanlıya bağlanınca Fatih Sultan Mehmet burayı bir Osmanlı eyaleti hâline getirmemiş, tam tersine buradaki Ceneviz varlığına son vererek Deşt-i Kıpçak sahasının -ki bu dönemde bu saha Altın Orda, Rusya, Kossak ve Çerkes güçleri tarafından paylaşılmış idi- kontrolünü Kırım Hanlığına bırakmıştır. Ancak Osmanlı Kırım Hanlığının burada güçlenmesine izin vermemiş, hanlığı Karaçi beyleri vasıtası ile kendisine bağlayarak sürekli kontrol altında tutmuştur.

Kırım Hanlığı Osmanlı için büyük seferlere katılmış ve Osmanlılara destek vermiştir. 1484 yılında II. Bayezid'in Kili ve Akkerman üzerine yaptığı seferlere katılan Kırım, Mengli Giray zamanında Osmanlı için vazgeçilmez bir kuvvet hâline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim ile II. Bayezid arasındaki mücadelede Mengli Giray önemli bir rol oynamıştır. Yavuz Sultan Selim babası ve kardeşi Ahmed ile mücadeleye giriştiği ve Kefe'ye gittiği tarihlerde kardeşi Ahmed, Mengli Giray'a Yavuz'u öldürmesi karşılığında Kefe sancağını teklif etmiştir. Ancak Mengli Giray bu teklifi reddetmiştir. Bu olay üzerine Yavuz Sultan Selim ile Mengli Giray'ın oğlu Kalgay Mehmed Giray arasında ilginç bir diyalog yaşanmıştır. Kalgay Mehmed Giray Yavuz Sultan Selim'e "*sen olsan vaat edilen toprağı verir miydin?*" diye sormuştur. Yavuz Sultan Selim'de eski Türk devlet yapısının ve vatan anlayışının izlerini taşıyan şu cevabı vermiştir: "*Padişahlar memleket alırlar, kimseye memleket vermezler, şayet para ve elbise gibi şeyler dilerseniz verilir amma memleket asla*".

5.5. Kırım Hanlığının İdareyi Ele Geçirme Çabaları ve Sonuçları

Mengli Giray'ın 1514 yılında vefat etmesi üzerine yerine oğlu Kalgay Mehmed Giray geçmiş ve Osmanlıya karşı bağımsız bir güç hâline gelmeye çabalamıştır. Bu durum iki devlet arasında rekabete yol açmıştır. Osmanlı'nın bu dönemlerde İran ve Mısır seferlerinde olması Mehmed Giray'ın serbest kalmasına ve Moskova üzerine akınlar yapmasına imkân tanımıştır. Mehmed Giray kardeşi Bahadır ve Şahib Giray ile birlikte Kazan tahtına kendi istedikleri hanı getirmişler ve Moskova'ya da bunu kabul etmişlerdir. 1521 yılında ise Mehmed Giray kardeşi Şahib Giray'ı Kazan Hanlığına han yapmıştır. Moskova knezi Vasili, Mehmed Giray'ın taarruzlarından rahatsız olmuş ve Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra yerine geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman'a durumu bildirmiştir. Kanuni, Mehmed Giray'ı Rusya'ya karşı ölçülü davranması konusunda uyarmıştır. Ancak Mehmed Giray hepsine rağmen emellerinden vazgeçmemiş, Vasili'nin tayin ettiği Şeyh Ali Han'ı tahttan indirerek kardeşi Şahib Giray'ı

han ilan etmiştir. Akabinde Lehistan ve Nogay kabileleri ile anlaşma yapan Mehmed Giray, Moskova üzerine sefer düzenlemiş, müttefik kuvvetlere karşı koyamayan Vasili barış istemiş ve birçok hediye ve vergi karşılığında barış yapılmıştır.

Vasili bu yenilgiden sonra geri çekilmemiş, Mehmed Giray'a karşı usta bir politika izlemiştir. Mehmed Giray 1523 yılında İdil boyunda Altın Orda'nın son bakiyeleri Nogay uruğlarını (boy) hâkimiyet altına almıştır. Aynı zamanda Hive, Deşt-i Kıpçak, hatta Avrupa'yı tehdit etmek tasavvurunda olan Mehmed Giray Vasili'nin politikasını önceden tahmin edememiş ve bu emellerine ulaşmakta acele etmiştir. Vasili Nogay uruğları arasında ve ulaşabildiği her yerde Mehmed Giray aleyhine kampanya başlatmıştır. Bütün servetini ortaya koyarak yaptığı bu propaganda nüvesini vermiş ve Mehmed Giray 1523 yılında bir suikast ile öldürülmüştür.

Mehmed Giray'ın ölümünden sonra yerine Gazi Giray geçmiş ancak Şirinlerin ve İstanbul'un teşebbüsleri ile Saadet Giray tahta oturmuştur. Bu dönemde hanlığın Hacı Giray I'den beri yürüttüğü Lehistan ve Rusya politikası Mehmed Giray'ın da öldürülmesi ile sekteye uğramıştır. Hanlığın Altın Orda'nın mirasını bünyesinde toplama ve bağımsızlık emelleri engellere takılmıştır. Bu engellerin başında da Rusya gelmektedir. Uyguladığı politika ile Nogay uruğlarını kendi tarafına çekmiş, bu uruğları kendisine müttefik hâle getirmiştir.

Saadet Giray tahta geçtikten sonra kendisinden önce tahta çıkan Gazi Giray'ı kendisine bir tehlike olarak görmüş ve öldürtmüştür. Bu durum Kırım Hanlığını savaşa sürükleyecek bir zemin hazırlamıştır. Gazi Giray'ın katledilmesinden son derece rahatsız olan Mengli Giray'ın oğullarından İslam Giray isyan ederek Nogay uruğlarının desteğini almıştır. 1532 yılında İslam Giray Saadet Giray ile giriştiği mücadelede Saadet Giray'ı bozguna uğratmış ancak Saadet Giray'a destek veren Osmanlı karşısında tutunamayarak Osmanlı'nın gönderdiği Sahib Giray'ın han olmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. İslam Giray daha sonra çeşitli yollarla Kırım hanı olmaya çalışmış ise de başarılı olamamış, Sahib Giray Kırım Hanlığı tahtında sağlam bir şekilde durmuş ve onun devri Kırım Hanlığının en parlak devri olarak tarihe geçmiştir.

Sahib Giray uyguladığı devlet politikası bakımından Mehmed Giray'a benziyordu. Osmanlı nezdinde bir devlet kurmak istediği için kabile aristokrasisine son vererek bağımsızlık aşkı ile Kırım'dan İdil'e kadar olan sahayı hâkimiyet altına almayı başarmıştır.

Sahib Giray 1538 yılında Osmanlı'nın Boğdan seferine katılarak kendi isteği doğrultusunda Moskova üzerine akın yapmıştır. Ancak Sahib Giray'ın asıl seferleri Nogay ve Çerkesler üzerine yaptığı seferlerdir. Bu seferleri dönemin kroniği Remmal Hopca'da ayrıntılarıyla bulmak mümkündür. İlk olarak 1539 yılında Şirinler, Barınlar, Kıpçaklar ve Mangıtlardan oluşan bir ordu ile Çerkesler üzerine sefere çıkan Sahib Giray, Çerkeslerin yurtlarını terk etmiş olmaları nedeniyle savaş yapamamıştır. 1542 yılında Çerkesler üzerine ikinci seferini gerçekleştirmiş, Çerkesler büyük bir kıyıma uğramışlardır. Üçüncü olarak

Kabartaylar üzerine sefer yapan Sahib Giray 10.000 esir ile geri dönmüştür. 1545 yılında Astarhan üzerine yaptığı seferde de başarılı olmuş, akabinde Nogayları kırıma uğratmıştır.

Bu faaliyetlerinden dolayı hanlık içinde mutlak bir güç hâline gelen Sahib Giray, boy yöneticilerinin rahatsızlık duymaları üzerine Kanuni'ye şikâyet edilmiş ve Kanuni de onu Çerkesler üzerine sefere göndererek Devlet Giray'ın tahta geçmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gücünün farkında olan Sahib Giray direnmeden Devlet Giray'ın hanlığını kabul etmiştir.

5.6. Kırım Hanlığının Gerileyişi ve Rus Yayılması

Devlet Giray Kırım hanlığı tahtına geçer geçmez ilk iş olarak Sahib Giray'ı ortadan kaldırmıştır. Hatta tahtta daha sonradan karışıklık çıkmasını önlemek amacıyla Sahib Giray'ın maiyetini de öldürtmüştür. Kırım Hanlığının bir yandan bu iç meselelerle bir yandan da Osmanlı müdahalesi ile ilgilendiği bu dönemde Rusya kendisine yükselmek için saha bulmuş ve 1552'de Kazan'ı zapt etmiştir. 1556 yılında ise yönünü Astarhana çevirmiş, Devlet Giray'ın yardımı olsa bile Astarhan Rusların eline geçmiştir. Astarhanın düşmesi Türk-Rus münasebetleri açısından bir dönüm noktası teşkil etmiş, Ruslar artık Azak Denizi'ni hatta Kırım Yarımadası'nı hedef edinmişlerdir.

Rus yayılmasının çok güçlü bir şekilde kendini gösterdiği bu dönemde Osmanlı İran ve Avusturya cephelelerinde savaştığı için Rusya kendisine politikasını yönetecek boş alan sağlamıştır. Ancak Ruslar, Osmanlı ile aralarında dostluk münasebetine hanel getirecek hareketlerden kaçınmaya her zaman özen göstermişlerdir. Rus yayılmasına hizmet eden başlıca faktörler, Kırım Hanlığının Devlet Giray I'den itibaren zayıflaması sonunda Astarhan-Azak arasındaki hâkimiyetini kaybetmesi ve burada Rus yayılmasına hizmet eden müttefik Kossak-Çerkes ittifakının başlamasıdır. Kossak-Çerkes bloğunun Osmanlıyı rahatsız eden faaliyetlerinin ortaya çıktığı her seferde, Rusya bu gelişmelerde bir ilgisinin olmadığını ve Kossakların da Rusya'nın düşmanı olduklarını söyleyerek Osmanlıyı ikna etmeyi başarmıştır.

Devlet Giray 1556'da Rusya'ya sefer düzenlemiş, 1557 yılında bu seferlerine devam etmiştir. Ancak Kossakların İslamkerman'da bulunan Taman, Çerkeslerin ise Kerç Boğazı'nın öte yakasındaki Temrük kalelerini vurmaları ile büyük bir saldırıya uğramıştır. Bunun üzerine Osmanlı Kırım Hanlığına yardım etmiş ve Kossaklar geri püskürtülmüşlerdir. Devlet Giray'da Rusya seferini yarıda keserek geri dönmek zorunda kalmıştır. Kırım Hanlığı artık yalnızca Rusya ile değil Rus kışkırtması altındaki Kossaklar ve Çerkeslerle de mücadele etmek zorunda kalacaktır. Bu iki topluluk Taman ve Temrük kalelerine saldırarak yalnızca Kırım Hanlığını değil, bu kaleler Osmanlı toprağı olduğundan Osmanlıya da bir tehdit teşkil etmişlerdir.

1559 yılına Ruslar Kırım sahillerine saldırmışlar, bundan destek alan Kossak lideri Dimitraş'da Azak'a saldırmıştır. Ancak kefe Beyi'nin müdafaası sonucunda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra müttefiki Çerkeslerin lideri Karsavuk Azak'a saldırmış, onlar

da mağlup olmuşlardır. Bir kısmı Dimitraş himayesine giren Çerkesler, daha sonra da Osmanlıyı tehdit etmeye devam etmişlerdir.

Bu hadiseler, Rus yayılmasının Osmanlı Devleti tarafından belli oranda idrak edilmesine yol açmıştır. Bu durum Osmanlı-Kırım yardımlaşmasının daha sağlam bir zemine oturmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Kırım ve Osmanlı Rusya üzerine seferler yapmaya başlamışlardır. Kırım kuvvetlerinin saldırılarına karşılık Osmanlıda topları ile bu saldırılara yardım etmiştir. Mayıs 1562'de Devlet Giray Han I. Kumandasında Rusya üzerine yapılan yıpratma seferi, 1563 yılında Kalgay Mehmed Giray'ın Mihailov'a kadar ilerlemesi, Ekim 1564'te Devlet Giray I. Komutasındaki Kırım ordusunun Ryazan şehrini yağma etmesi ve Devlet Giray'ın Osmanlı Sultanı'nın isteği üzerine 1566 yılında düzenlenen Sigetvar seferine katılmak üzere Kalgay Emin Giray komutasında 20.000 kişilik bir kuvvet göndermesi bu ittifaka verilebilecek örneklerdir.

Osmanlı Astarhan üzerinden hacca giden hacıların ibadetlerine engel olunmasını bahane ederek 1562 yılında Astarhan Seferi'ne çıkmıştır. Osmanlı'nın kuzeydeki ilk seferi olan bu harekât Devlet Giray'ı rahatsız etmiş, Osmanlıya bir takım zorluklar çıkarmasına neden olmuştur zira eğer Osmanlı Astarhan seferini gerçekleştirirse hâkimiyet sahasını Astarhana kadar yaymış olacaktı. Azak-Astarhan sahasında hâkim olan Devlet Giray ise bunu istemiyordu. Bunun için de Rusya'ya yaptığı seferlerde Rusya'yı Osmanlı için bir tehlike olmaktan çıkarmak ve Osmanlı'nın Astarhana sefer yapmasını önlemek amacını taşıyordu. Osmanlı için ise Astarhan seferi İran'ı kuzeyden kuşatmak, Türkistan ile irtibat kurmak ve Türk deniz gücünü Hazar Denizi'ne kolayca sevk etmek gibi anlamlar taşıyordu. 1568'de yapılan seferde Devlet Giray kefe Beyi'ne yardım için görevlendirilmiş, ancak sefer boyunca Osmanlı'nın Astarhana hâkim olmasını önlemek için elinden geleni yapmıştır. Sefer sonunda Türk orduları büyük bir hezimete uğramış, ordunun büyük bir kısmı yitip gitmiştir. Ancak Osmanlı-Kırım münasebetlerinin bu şekilde olması Rusya'nın lehine tecelli etmiş ve Rusya'ya büyük kazanç sağlamıştır. Osmanlı'nın Astarhan girişimleri sonuçsuz kalınca 1569 yılında Devlet Giray Astarhan ve Kazan'ı Ruslardan talep etmiştir. Ancak Osmanlıyı iyi tanıyan Ruslar Osmanlı'nın muvaffakiyetsizliklerini unutmayacaklarını düşünmüşler ve barış elçisi olarak II. Selim'in cülusunu tebrik etmek için Osmanlıya bir heyet göndermişlerdir. Osmanlı barış görüşmelerine sıcak bakmamış, ancak Rusya seferine de çıkmayarak bu bölgenin idaresini Devlet Giray'a bıraktığı sinyali vermiştir. Devlet Giray'da bu görevi memnuniyetle karşılamış, Rusya üzerine vefatına kadar pek çok sefer düzenlemiştir.

Uygulamalar

Kuruluş döneminde oluşan Osmanlı-Kırım Hanlığı ittifakının Cenevizliler açısından önemini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kırım Hanlığının kuruluş tarihinin tam olarak tespit edilememesinin sebebi nedir?
- 2- Cenevizlilerin Kefe siyasetini anlatınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Cengiz Han daha hayattayken devlet topraklarını paylaşırıp, İrtiş ve İdil arasında kalan bölgenin idaresini oğlu Cuci'ye bırakmıştır. Cuci, Cengiz Han'dan önce ölünce bölgenin hâkimiyeti oğlu Batu Han'a geçmiştir. Cengiz Han ölümünden önce, 1222 yılında en iyi iki komutanına bu bölgelerin alınması emri verilmiştir ve bu iki komutan 1223 yılında Kırım önlerine varmıştır. Moğollara karşı birleşen Kıpçak ve Ruslara Kalka Muharebesi ile büyük bir darbe vurulmuştur. Batu Han döneminde İkinci Kıpçak seferiyle Rusların en güçlü bölgeleri tahrip edilmiştir. 1238'de ise Moğol Orduları Kırım Yarımadasını işgal etmişlerdir. Kiev şehrinin alınması ile seferin sonunda Dest-i Kıpçak sahasının hâkimiyeti tamamen Moğolların eline geçmiştir. Fakat Moğolların devamı niteliğinde olan Altın Orda Devleti içinde çok etkili bir unsur olan Kıpçaklar, bu devleti zaman içerisinde Türkleştirmiştir.

İkinci Kıpçak Seferiyle bölgeye hâkim olan Moğollar, kuzeye doğru Türkleri yerleştirmişlerdir, güneyde ise Bizans Devleti ile sınır komşusu olmuştur. Altın Orda Devleti büyük bir hata yaparak Kırım idaresini gevşek tutmuş ve bunun neticesinde ilk başta Cenevizliler bir şehri kiralamış, ardından sonraki Altın Orda Hükümdarları zamanında bu şehri Cenevizliler satın almışlardır. Böylelikle Cenova merkezli bir şehir var olmuş, Cenova'dan başka bir otoriteye itaat etmeyebileceği düşünülmemiş ve böyle bir durumda Kırım'ın düşman güçlerinin sığınak noktası olabileceği akla getirilmemiştir. İkinci Kıpçak seferinden sonra Ortodoks Kiev Rusyası yeni bir siyasi ve kültürel kimliğe bürünmüş, Moğol istilası sebebiyle Litvanya'nın hâkimiyetine girmiştir. Bu birleşmeden sonra Katolik Lehistan ile karışmış ve bu durum Kazak harekâtını tetiklemiştir. Ayrıca Altın Orda Devleti'ne karşı olan güçlerin merkezi konumuna gelmiştir. Kuzey Rusya'sı ise Kiev Rusyasına göre daha sakin ve daha gelişmiş bir kültüre sahiptir. Altın Orda Devleti ile iyi ilişkiler kurarak, siyasette istikrar sağlamıştır. Altın Orda Devleti Canibek Handan sonra parçalanmaya yüz tutmuştur. Timur yardımıyla Toktamış Hanlığı toparlanmaya çalışmışsa da Timurla ters düşünce tahtı kaybetmiş ve 1437 yılına kadar oğulları arasında taht kavgası olmuştur.

Altın Orda Devleti, Özbek Han'dan (1342) sonra bir daha eski gücüne ulaşamamıştır, daha sonra Toktamış Han döneminde (1419'a kadar) yeniden toparlanmaya çalışılmış fakat başarılı olunamamıştır. Bu durum, Kırım Hanlığının kuruluşuyla alakalı araştırmaları tartışmalı hâle getirmiştir.

Altın Orda Devleti başında Seyyid Ahmet olduğu dönemde çok sayıda Tatar boyu Kırım Yarımadasına yerleştirilmiştir, ayrıca Altın Orda tahtındaki karışıklıklardan bunalan boy reisleri de merkezden uzak olduğu için bu bölgeye geri gelmişler ve böylece Hacı Giray I ile amcası Devlet Berdi'nin burada Kırım Hanlığını kurmasını kolaylaştırmışlardır. Kırım Hanlığının kurulmasında dört boy çok etkili olmuştur. Bunlar; Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak boylarıdır. Bunların beylerine "Karaçi Beyleri" denilmektedir. Hanlığın siyasi ve askerî yapısının oluşmasında etkileri olmuş ve bu boylardan Şirin boyu da Hacı Giray I'in soyunun dayandığı boydur.

Otorite boşluğundan faydalanan Cenevizliler bütün Kırım sahillerini ele geçirmişler ve Kırım Hanlığının kurulmasıyla birlikte de Hacı Giray I ile rakip konumuna gelmişlerdir. Kırım Hanlığının iç bölgelerinde Tatarlar, sahil kısmında ise Cenevizliler yaşamakta idiler. Bu durum çatışmalara neden olmuş ve ilerleyen zamanda Cenevizlilerin bozgunuyla son bulmuştur. Bu bozgun sonunda yapılan antlaşmanın şartları tam bilinmemektedir fakat Cenevizliler Kırım üzerinde Hacı Giray I'in hâkimiyetini tanımışlardır. Diğer bir önemi ise Hanlık sınırları bu olaylar neticesinde net bir şekilde belirlenmiştir. Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devletinin deniz politikaları bu dönemde benzer nitelikler taşımaktadır. Bu dönemde Osmanlı Kırım ittifakı ile Kefe alınmış ve Kırım Hanlığına bırakılmıştır. Ayrıca Cenevizliler her iki devlete de vergi ödemeye mahkûm edilmiştir. Hacı Giray 1467 yılında vefat etmiş ve akabinde hanlık iç karışıklıklar yaşamıştır. Kırım Hanlığında ortaya çıkan kargaşa Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmaya başlamasını tetiklemiştir. Osmanlı Devleti Kırım şehirlerini tek tek almaya başlamıştır. Dönemin Kırım lideri Mengli Giray'dır. Altın Orda, Moskova, Cenevizlilerin baskıları neticesinde Hanlığın Osmanlı himayesine girmesi biraz daha sürat kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet Kırım Hanlığını bir eyalet gibi Osmanlı Devletine bağlamamış, Karaçi beyleri vasıtasıyla sürekli kontrol altında tutmuştur. Kırım Hanlığı artık Osmanlı Seferlerine katılmaya başlamıştır ve zaman içerisinde vazgeçilmez bir kuvvet hâline gelmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in, babası ve kardeşiyle olan mücadelesinde Mengli Giray önemli roller üstlenmiştir.

Mengli Giray'ın ölümünden sonra oğlu, Kalgay Mehmed Giray tahta geçmiştir. Kardeşleriyle birlikte bağımsız bir güç olma yolunda ilerlemek adına Osmanlı'nın seferde olmasından faydalanmışlar ve Moskova üzerine seferler düzenlemişlerdir. Sefer 1532 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte Osmanlı Devleti Sahib Giray'ı Kırım'a göndererek tahta geçmesini sağlamıştır ve Hanlık en parlak devrini yaşamıştır. 1545 yılına kadar Sahib Giray istikrarlı bir şekilde yükselmiştir ve Hanlık güçlü bir konuma gelmiştir. Bu durumdan rahatsız olan beyler durumu Kanuni Sultan Süleyman'a bildirmişler ve Padişah verdiği emirle Sahib Giray'ı sefere göndererek yerine Devlet Giray'ı tahta geçirmiştir. Dönemin Rusyası yayılma politikası içersindedir. Devlet Giray 1556 yılında Rusya üzerine bu yayılmayı ve genişlemeyi engellemek adına sefer düzenlemiştir.

Ruslar kısa zaman içerisinde Azak Denizi ve Kırım sahillerine seferler düzenlemişlerdir. Bu yaşananlar sonunda Osmanlı Rus yayılmasını idrak etmiştir. Bundan sonra Osmanlı-Kırım ittifakı daha sağlam bir şekilde oluşmuş ve Rusların üzerine seferler düzenlenmiştir.

Bölüm Soruları

1. **Moğol orduları hangi tarihte Kırım Yarımadasını işgal etmişlerdir?**
 - a- 1245
 - b- 1238
 - c- 1255
 - d- 1235
 - e- 1240
2. **İkinci Kıpçak seferinin Moğollar açısından sonuçlarını değerlendiriniz.**
3. **Altın Orda Devleti aşağıdaki milletlerden hangisine Kefe şehrini ticaret yapımları için kiraya vermiştir?**
 - a- Kıpçaklar
 - b- Venedikliler
 - c- Bizanslılar
 - d- Ruslar
 - e- Cenevizliler
4. **Hanlığın kuruluşu sırasında Cenevizliler ile girişilen mücadeleleri sebep ve sonuçları ile açıklayınız.**
5. **Aşağıdakilerden hangisi Beylerine “Karaçi Beyleri” denen Altın Orda boyları arasında yer almaz?**
 - a- Şirin
 - b- Yula
 - c- Barın
 - d- Argın
 - e- Kıpçak

6. Aşağıdaki ilim adamlarından hangisi Kırım Hanlığının kuruluş tarihî hakkında fikir ileri sürmemiştir?

- a- A. Süha Aslangiray
- b- İbrahim Kafesoğlu
- c- Akdes Nimet Kurat
- d- Muzaffer Ürekli
- e- İsmail Otar

7. Kırım Hanlığının ilk hükümdarı hangisidir?

- a- Murat Giray
- b- Şahin Giray
- c- Mengli Giray
- d- İslam Giray
- e- Hacı Giray I

8. Hem Osmanlı hem de Rusya açısından Kırım'a sahip olmanın önemini anlatınız.

9. Aşağıdakilerden hangisi 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Kefe dışında fethettiği yerler arasında yer almaz?

- a- Kerç
- b- Sudak
- c- Sarkel
- d- Balıklağö
- e- Mankub

10. Aşağıdakilerden hangisi Fatih döneminde hanlığın Osmanlı Devleti'ne girmesine zemin hazırlayan sebeplerden biri değildir?

- a. Bu dönemde Altın Orda'nın Kırım hanlığı üzerinde baskı uygulaması,
- b. Nur Devlet'in Moskova'ya sığınması üzerine Moskova'nın yönetime ortak olma çabaları,

- c. Cenevizlilerin Kırım'ı bir koloni hâline getirmek istemeleri,
- d. İç karışıklıklar Kırım yönetiminde önemli olan Şirinlerin ve Karaçi beylerinin Osmanlıdan yardım istemeleri
- e. Osmanlı Devletinin Kırım hanlarına baskı uygulaması

Cevaplar: 1) b, 3) e, 5) b, 6) b, 7) e, 9) b, 10) e

6. KIRIM HANLIĞININ OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Kırım Hanlığının Osmanlı Siyaseti İçinde Erimesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti ile münasebetleri hakkında bilgi veriniz.
- 2- Kırım Hanlığında yaşanan taht mücadelelerini sebep ve sonuçları açısından değerlendiriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kırım Hanlığı	Osmanlı-İran savaşları döneminde Kırım Hanlığının etkin rolü hakkında bilgi sahibi olarak, sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı üzerindeki nüfuzu hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Kırım
- Osmanlı
- İnan
- Taht Mücadelesi

Giriş

Altıncı bölümümüzde Kırım Hanlığının Osmanlı-İran savaşlarındaki rolünü değerlendirerek Hanlık ile Osmanlı Devleti arasındaki meseleler anlatılacaktır.

6. KIRIM HANLIĞI-OSMANLI MÜNASEBETLERİ

6.1. Kırım Hanlığının Osmanlı Siyaseti İçinde Erimesi

Devlet Giray'ın ölümünden sonra yerine, oğlu Kalgay Semin Mehmed Giray (Mehmed Giray II) geçmiştir. 1618 yılına kadar devam eden Osmanlı- İran savaşlarında Osmanlıya yardım etmek üzere oğulları Adil ve Saadet Giraylar ile derhâl harekete geçen Mehmed Giray II Berdaa ve Gence'yi tahrib ederek İran cephesine ulaşmıştır. Ancak bir süre sonra yerine bir kısım asker bırakarak padişahın izni olmadan Kırım'a geri dönmüştür. Bunun nedeni de Serdar Lala Mustafa Paşa'nın savaşdaki vekâletini Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakmasıdır. Mehmed Giray II daha düşük rütbede bir Osmanlı paşasının emrine girmeyi kendisine yedirememiş ve geri dönmüştür. Oğlu Saadet Giray da hemen peşinden Kırım'a dönünce Adil, Gazi ve Mübarek Giraylar Osmanlı ordusu ile birlikte İran'da kalmışlardır. Saadet Giray'ın Mehmed Giray II'nin ardından hemen Kırım'a dönmesi, Kırım Hanlığının Osmanlıyı İran'da yalnız bıraktığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Mehmed Giray II'nin asıl amacı Kırım Hanlığının başından beri meselesi olan Rus sorununun peşini bırakmamaktır. Bu nedenle ordusunun bir kısmını İran'da bırakırken bir yandan da Rus sorunu ile uğraşmaya devam etmek istemiştir. Savaşın daha ilk zamanlarında Adil, Gazi ve Mübarek Giraylar büyük başarı göstermişler, bu başarılar Peçevî tarihinde övgü ile anlatılmıştır. İranlılarla dört gün süren savaş sonucunda Osmanlı galip gelmiş, Adil Giray ve beraberindekiler savaşın kaderini değiştirecek başarılarla imza atmışlardır. Özdemiroğlu Osman Paşa kaçan İran kuvvetlerinin peşine Adil Giray'ı takmış, bu sayede İranlıların kuşattığı Şemah Kalesi'ni geri almıştır. Adil Giray, Gazi Giray'la birlikte İran ordusu tarafından pusuya düşürülerek esir edilmişlerdir. Adil Giray atıldığı Kahkaha zindanında ölmüş, Gazi Giray ise kaçmayı başararak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanına ulaşmıştır. Adil Giray'ın zindanda öldürülmesi Kırım tarihinde "**Nureddin**" lik adında yeni bir unvanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mehmed Giray II, oğlu Saadet Giray'a bu unvanı vererek onu tahta hazırlamıştır. Mehmed Giray II, devam etmekte olan Osmanlı-İran savaşlarına ikinci kez katılma emri almış ve on bin kişilik bir Tatar kuvvetini Azak Beyi Mehmed Bey kumandasında göndermiştir. Mehmed Giray II'nin Özdemiroğlu ile buluştuktan sonra kış bastırmadan Kırım'a dönmesi onun padişahın gözünden düşmesine neden olmuştur. Mehmed Giray II'yi ortadan kaldırmak için Özdemiroğlu Osman Paşa'yı görevlendiren padişah, onu Kırım'a göndermiştir. Bu durumdan haberdar olan Mehmed Giray II Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bir yemek ziyafeti bahanesi ile Solhat'a hapsederek ortadan kaldırmak istemiştir. Ancak Özdemiroğlu Osman Paşa bu oyuna kanmamış ve Kefe Kalesi yakınlarındaki savaşta Kılıç Ali Paşa'nın da yardımı ile Mehmed Giray II mağlup edilmiştir. Nogay uruğlarına sığınmaya çalışan Mehmed Giray II kardeşi Alp Giray tarafından öldürülmüştür. Yerine İslam Giray Han olmuştur.

Mehmed Giray II'nin iktidardan düşmesi ve İslam Giray iktidarının başladığı dönemde Lehistan ve Rusya arasında Kırım Hanlığını ilgilendiren çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. O dönemde Rusya'nın başında Korkunç İvan lakabı ile tanınan IV. İvan, Lehistan'ın başında da Polonya tarihinin en büyük hanlarından Stephan Bathory bulunmakta idi. Litvanya'nın yıkılarak yerine Kossakların geçtiği bu dönem Rusya'nın işine yaramış, büyük Rusya emelleri gerçek olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Ancak bu durumdan rahatsız olan Lehistan lideri

Stephan Bathory, Mikhail Vishnevetsky liderliğindeki Kossakları da kendi hâkimiyetine alarak 1579-81 yıllarında Rusya'ya karşı harekete geçmiştir. Yapılan savaşlar sonunda verdiği kayıplar Rusya'yı temelinden sarsmış; ordu ve ülke harap olmuş, çiftçi sınıfı büyük darbe yemiştir, üretim hayatı gerilemiştir, bunun sonunda içtimai çalkantılar içine girmiştir. Tarihçilerin “**felâketler dönemi**” olarak adlandırdıkları bu dönemde Mehmed Giray II hâlâ Kırım tahtında idi ve bu karışıklıktan faydalanmaya çalışıyordu. Mehmed Giray II ilk olarak Bathory üzerine yönelmiş, Volinya'yı tahrip ettikten sonra Litvanya'yı vurmıştır. Rusya'ya ise Kazan ve Astarhan ile Kossakları bölgeden tehcir etmesi karşılığında Lehistan karşısında destek vereceğini vaat etmiştir. Rusya bu dönemde İsveç ile savaş hâlinde olduğu için Kırım Hanını doğrudan reddetmek yerine bir politika uygulayarak onunla olan ittifakını sürdürmeye çalışmıştır. Bu sırada Kırım Hanı 1578 yılında Şirvan cephesine katılmak için emir almıştır. Bu cephe hanlığı çok fazla zorlayacak bir cephe olmasa da hanlığın enerjisi bu cephelerde harcanmıştır. Mehmed Giray II'nin bu hadiseler nedeniyle Osmanlıyı İran cephesinde bırakarak Kırım'a dönmesi kesinleşmiş, ancak hiçbir şey istenildiği gibi olmamış, Kırım'ın güç kaybetmesi yine Rusya'nın işine yaramıştır. Daha sonra Kırım tahtına geçen İslam Giray döneminde de hanlığın zayıflığı kabul edilmiş, hâkimiyetin en güzel ifadesi olan Cuma hutbelerinde halife sıfatı ile öncelikle padişahın isminin okunması esas alınmıştır. İstanbul yani Osmanlı merkezinin Kırım Hanlığının iç işlerine karışmaları, Kırım Hanlığı tahtında da karışıklıklara neden olmuştur. İslam Giray da bunun bir örneği olarak hanlığı sırasında Saadet Giray'ın isyanı ile karşılaşmış, İslam Giray Kefe'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Saadet Giray, Kefe'yi kuşatmış ve bu durum kanlı çatışmaların başlamasına sebep olmuştur. Çatışmalar İstanbul'da büyük yankı uyandırmış, müdahale için Özdemiroğlu Osman Paşa görevlendirilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin Kırım'a varmasından önce İslam Giray Kefe beyi ve civardaki Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile Saadet Giray'ı mağlup etmiştir. Saadet Giray, tekrar Nogaylar arasına karışmıştır. Selânikî'nin bu konu ile ilgili “bu esnâda evâsıt-ı şehri şevvâl'de Özbek Tatarı Hanı Abdulah Han'dan gelen elçi ve Küçük Nogay dimekle meşhûr olan tâ 'ife-i Tatar'un âdemi gelup arzihâl eylediler ki “maktul olan Kırım Hanı Mehmed Giray oğlu kaçup Rus kralına ilticâ eyledüklerinde mübâlağa leşker koşup vilâyet-i Ejderhan kal'asına beğ diküp ve hâliyâ tedârikleri budur ki leşker-i melâ'in-i bî pâyân Nogay'ı alup, sürüp önüne katup Kırım üstüne gelüp ehl-i İslama küllî intikâm itmek kastındadır” şeklindeki sözleri bir tarih yazıcısının cümleleri gibi görünse de dönemin hadiselerini yönlendiren güçleri ihtiva ettiğinden son derece önemlidir. Saadet Giray bu çatışmaların sonunda Rus emrine girmemiş, ancak İslam Giray'a karşı kardeşi Murat Giray Çar'ın emrine girmiş ve Nogaylar ve Kossaklardan topladığı bazı güçleri emrine alarak Rus yanlısı davranmaya devam etmiştir. Murat Giray, Çar Feodor'un emri ile İdil bölgesine gönderilmiş, kendisini Yayık, İdil, Don ve Terek bölgelerinin hâkimi olarak görmüştür. 1587 yılında Murat Giray İslam Giray'ı yazışmalar ile Lehistan üzerine akınlar yapmaya ikna etmeye çalışmış ve sonunda başarmıştır. Kırım Hanlığı'na bağlı Nogaylar, Ukrayna üzerine yaptıkları akınlarla çok sayıda esir elde etmişlerdir. Murat Giray gibi Rusya'ya sığınan Kırım hanları Rusya siyasetini derinden etkilemişlerdir. Murat Giray da Rusya'dan aldığı destek ile İslam Giray üzerine yürümeyi amaçlamış ancak Rusya'nın engellemesi ile bunu başaramamıştır. Zira Rusya, Kırım Hanlığı ile Polonya arasında doğabilecek olan bir ittifaka sıcak bakmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile kurduğu kadim dostluğun da bozulmasını

istememiştir. Ayrıca Rusya Korkunç IV. İvan'dan sonra büyümeye devam etmiş ve Kırım Hanlığını Polonya üzerine yöneltmeye muvaffak olmuştur. 16. Yüzyılın sonlarına doğru ise Rusya aynı etkiyi Çerkesler ve Gürcüler üzerinde de gösterebilmiştir.

İslam Giray Han 1588'de vefat etmiştir. Yerine İran cephesinde Osmanlı için savaşan ve buralarda büyük yararlılıklar gösterirken Kakhaha zindanına atılan fakat buradan da kaçmayı başaran Gazi Giray II getirilmiştir. Kırım hanlarının en büyüklerinden biri olarak kabul edilen Gazi Giray II Han, şair ruhlu, iyi eğitim görmüş bir şahsiyettir. Hanlığı boyunca Rusya, Lehistan ve İsveç arasındaki mücadelelerde Osmanlıya tabi olması gereği onu kızdırmadan düzgün bir şekilde rol üstlenmeye çalışmıştır. Osmanlının tepkisini çekmeden Kırım hanları Doğu Avrupa siyasetinde söz sahibi olmaya çalışmışlardır.

Gazi Giray II'nin hanlığının ilk yıllarında Osmanlı-İran arasında uzun süren savaşlar İstanbul Anlaşması ile son bulmuştur (1590). Avusturya cephesi de sakin olan hanlığın en büyük meselesini Lehistan siyaseti teşkil ediyor idi. Zira Lehistan içinde gittikçe büyüyerek bağımsız bir güç hâline gelmiş olan Kossaklar, Dinyeper Nehri boyunca saldırılar düzenliyorlardı. Bu saldırıların Kırım içlerine kadar ilerlemesi Osmanlıyı rahatsız etmiş ve Osmanlı bu saldırılardan Lehistan'ı sorumlu tutmuştur. Bu şartlar içinde Gazi Giray II, Çar'a bir mektup yazmış ve Kazan ve Astarhan üzerindeki kadim iddialardan vazgeçtiğini belirterek bunun karşılığında Lehistan üzerine yapacağı seferde Rusya'nın desteğini talep etmiştir. Gazi Giray II, bu istikamette Polonya üzerine yaptığı seferde Litvanya ve Galicya'da büyük tahribatlar yapmış, Lehistan haraç vererek Hanlığı ancak barış yapmaya ikna edebilmiştir. Gazi Giray II Han, teklif edilen ittifakın kabul edilmesi bir yana, sefer hususunda Rusya'nın Lehistan'a bilgi verdiğinden kuşkulanarak İsveç Devleti ile ittifak arayışına girmiştir. Gazi Giray II Han'ın Rusya'ya sığınmasından sonra Kırım üzerindeki tehdidini hâlâ devam ettirmekte olan Murad Giray'ı muhtemelen İdil içlerindeki casusları sayesinde zehirletmek sureti ile öldürten Gazi Giray Han, bundan Rusya'yı sorumlu tutup intikamını almak üzere harekete geçmiştir. Bu dönemde Rusya, hanedan dışından gelen Boris Godunov'un hâkimiyetindedir ve Godunov ile karşıtlarının iktidar mücadelelerinden dolayı da zayıf düşmüş bir vaziyettedir.

1591 yılında Rusya'nın bu durumundan istifade etmek isteyen Gazi Giray II Han Osmanlının da desteğini alarak 150.000 kişilik bir ordu ile Rusya'ya saldırmıştır. Ancak Moskova önlerinde Rus birlikleri Kırım birliklerini yoğun top ateşine tutmuşlardır. Kırım askerî birliklerinin Moskova'yı tahrip etmelerini engelleyen Rus kuvvetlerine Çar Feodor tarafından büyük ödüller verilmiştir. Gazi Giray II'nin bu suretle Lehistan ve Moskova üzerindeki hâkimiyet kurma çabaları sırasında patlak veren Osmanlı-Avusturya savaşında da yine Kırım hanı büyük bir rol oynamıştır. Mücadele sırasında Osmanlıya isyan eden Boğdan'ı hâkimiyet altına alan Gazi Giray II, buraya Kırım hanzadelerinden birinin tayin edilmesi isteğini Osmanlıya iletmiştir. Bu isteği reddedilen han, Osmanlıya kırılmış, bunu belli etmek için de devam eden Avusturya savaşlarına bizzat katılmayarak Fetih Giray'ı göndermiştir. Osmanlı adına savaşan Sinan Paşa, Fetih Giray'ın başarıyla savaşmasından etkilenmiş ve 1596 yılında Haçova Meydan Muharebesi'ni kazanmasının ardından Fetih Giray'ın han olmasını sağlamıştır. Ancak Sinan Paşa'nın azledilerek yerine Gazi Giray II taraftarı İbrahim

Paşa'nın gelmesi ve Gazi Giray II'yi Kırım tahtına çıkarması Kırım'da karışıklık yaratmıştır. Böylece berat sahibi iki han ortaya çıkmış ancak İbrahim Paşa'nın daha güçlü olması nedeni ile tahta Gazi Giray II çıkmıştır. Tahta çıkar çıkmaz da ilk iş olarak Fetih Giray'ı katletmiştir, kalgaylığı Devlet Giray'ın oğlu, Fetih Giray'ın kardeşi ve kalgayı Selamet Giray, Nureddinliği de Devlet Giray'a tevcih etmiştir. Gazi Giray II han, bundan sonraki faaliyetlerini devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya savaşlarına hasretmek zorunda kalmıştır. 1602'de bazı zamanlarda savaşa bizzat katılmayarak kalgayları göndermesinden doğan gerilimler yüzünden tahtını kaybetme tehlikesi geçirmiş ve bu yüzden cepheye bizzat gitmek zorunda kalmıştır. Avusturya cephesinde durulunca bu kez Anadolu'da Celâli isyanlarını bastırmak üzere yardıma çağırılmıştır. Son olarak da yeniden başlayan İran savaşlarına bizzat katılma emri almış, bu sıralarda inşası tamamlanmış bulunan Gazi Kirman Kalesi'nden dönerken 1607 yılında yolda vefat etmiştir.

Gazi Giray II. Kırım Hanlığını Osmanlı tarzında bir yönetime kavuşturmak için çalışmalar yapmış, bunun için de “**han ağalığı**” ile Kırım akıncı güçlerini ateşli silahlarla donatmış kıtalar tahsis etmiştir. Gazi Kirman Kalesi'nin inşa edilmesinin ise üç sebebinin olabileceği düşünülmüştür:

- 1- İran cephesine bizzat katılmamasından doğacak olan cezayı engellemek istemesi.
- 2- Bu dönemde Rusya kontrolünde Kırım içlerine kadar uzanan Don Kossaklarının saldırılarını göğüslemek ve Kafkasya'ya inmekte olan Rus yayılmasını durdurmak istemesi.
- 3- İstanbul'un müdahaleleri sırasında emin bir sığınak bulma gayesi.

Tarihçilerin nezdinde en geçerli sebep olarak ikinci sebep gösterilmektedir.

Gazi Giray II'dan sonra Kırım tahtına Toktamış Giray geçmiştir. Ancak yeni hanın tahta geçmesinin kabulü Osmanlıda ikili düşüncelere yol açmıştır. Şeyhülislam Sunullah Efendi ile Defterdar Ahmet Paşa Toktamış Giray'ın, Hoca Sadeddin Efendizâde Mehmed Efendi ile Kaptan-ı Derya Hafız Paşa ise Selâmet Giray'ın tahta oturmasını tercih etmişlerdir. Müzakereler sonuçlanınca Selâmet Giray tahta geçmiş ve Selâmet Giray I. hanlık beratı ile 1608 yılında Kırım'a gönderilmiştir. Selamet Giray'ın yanında bulunan Mehmed Giray'a kalgaylık, Şahin Giray'a ise Nureddinlik payeleri verilmiştir. Ancak Kırım tahtında deyim yerindeyse artık bir gelenek hâlini almış olan taht mücadeleleri bu kez de kendini göstermiştir. Tahta geçemeyince Kırım'dan ayrılmış olan Toktamış Giray ile Mehmed Giray yolda karşılaşarak kavgaya tutuşmuşlar, Mehmed Giray galip gelerek Toktamış Giray ve kardeşini öldürmüştür. Bu durum Selamet Giray'ın rakiplerini ortadan kaldırma isteğini tetiklemiş ancak bu rakipleri tarafından öğrenilince Mehmed Giray ve Şahin Giray Çerkeslerin ülkesine kaçmışlardır. Selâmet Giray I bunun üzerine üvey oğlu Canbek Giray'ı Kalgay, kardeşi Devlet Giray'ı Nureddin olarak atamıştır. Selâmet Giray'ın 1610 yılında vefat etmesi ile Kırım hanlığına Canbek Giray II geçmiştir. Yeni hanın cülusu ile hanın kardeşi Devlet Giray Kalgay, Selâmet Giray han evladından Azimet Giray Nureddin olmuşlardır.

Devlet Giray'ın da kısa süre sonra Osmanlı-Lehistan arasında cereyan eden muharebelerde mağlup ve maktul olması ile Azimet Giray Kalgay, hanın oğullarından Mübarek Giray Nureddin olmuşlardır.

Canbek Giray II.'nin tahta geçtiği dönem, Rusya'nın iç işlerinde yıprandığı, sınırlarında yer alan savunma hatlarının İsveç ve Lehistan güçleri tarafından ele geçirildiği bir dönem idi. Ancak Kırım Hanlığı, kontrol dışı ve münferit Tatar baskınları haricinde bu müsait vaziyetten yararlanamamıştır. Kırım Hanlığının bu durumdan yararlanamamasının sebepleri de şu şekilde açıklanabilir:

Canbek Giray Han II tahta geçer geçmez kendini devam etmekte olan Osmanlı-İran savaşının içinde bulmuştur. Hanın masrafları için gerekli hazinenin tahsisinden sonra, 1618'de 40.000 akıncı ile Kefe'den hareketle veziriazam Halil Paşa ile birleşmiştir. Nahçıvan ve Azerbaycan yakınlarında büyük bir başarı göstererek esir ve ganimet elde etmiştir. Bu durumun galeyana gelen Kırım kuvvetleri, Serav'da mağlup edilmişlerdir. Halil Paşa'nın desteği ile bu mağlubiyet bozguna dönüşmemiştir.

Sonraki yıllarda Kırım Osmanlıya yardım etmeye devam etmiş, doğuda olduğu gibi batı cephesinde de başarılar kazanmıştır. Kırım hanı, Turla suyuna iki konak mesafede kamp kurmuş olan Kossak birliğini imha ettikten sonra 1621 yılında Osman II. ile birleşmiştir. 1622 yılında ise hiçbir sebep gösterilmeksizin Rodos'a sürülmüştür. Bu hadiseden sonra Kırım Hanlığı tahtına Mehmed Giray III geçmiştir. Ancak Canbek Giray'ın Rodos'a sürülmesini sağlayan Merre Hüseyin Paşa'nın azledilmesi üzerine Canbek Giray yeniden hanlık tahtına geçmiştir. Ancak Mehmed Giray III tahttan alınmasını kaldıramamış, Canbek Giray'a saldırarak onu Kefe'ye sığınmak zorunda bırakmıştır. Kırım kabile güçlerinin de desteğini alan Mehmed Giray III Osmanlı'nın meseleyi halletmek üzere gönderdiği Kaptan-ı Derya Recep Paşa Mehmed Giray III'ı ikna edememiş ve Kırım tahtına geçmesini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Mehmed Giray III idaresindeki Kırım Hanlığında kalgaylık yapan Şahin Giray, bu dönemde Osmanlı nezdinde kabul edilmiş, bölgesel bir güç hâline gelmiş bulunan Nogay reisi Kantemir ve ailesi üzerinde büyük bir zulüm gerçekleştirmiştir. Kantemir bunun intikamını almak için Osmanlı desteğine başvurmuş ve bu destek ile Şahin Giray'ı mağlup etmiştir. Mehmed Giray III'ın tahta geçişi sırasında yaptıklarını unutmayan Osmanlı bu vesile ile 1627 yılında Kırım Hanlığı tahtına yeniden Canbek Giray'ı getirmiştir. 1635 yılının Ramazan ayına kadar hanlığı devam eden Canbek Han bir rivayete göre cebr ve şiddeti, bir rivayete göre ise hayli geçkin yaşından dolayı hükmedememesi yüzünden üçüncü kez azledilmiştir. Canbek Giray Han 1636 yılında vefat etmiş yerine İnalet Giray Han geçmiştir. Kuruluşundan sonuna kadar Osmanlı cephelerinde zorunlu görev yapan Kırım akıncıları, bu akınlarda yağma ve ganimet peşinde olmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Hanlığın İstanbul mihraklı entrikaların da etkili olduğu dahili mücadeleler içinde iyice zayıfladığı bu dönemde hanzadeler Lehistan, Rusya hatta İran'dan medet ummuşlar ancak hanlığın zayıflamasını durduramamışlardır. Hanlığın zayıflaması, Astarhan'a kadar olan sahada bazı güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu güçlerden biri Kırım Hanlığına bağlı olan ve Hotin

savaşlarında gösterdiği kahramanlıklar ile padişaha yakın bir konuma gelen Nogay reisi Kantemir'dir.

İnayet Giray'ın Kantemir ile İran savaşları sırasında anlaşmazlığa düşmesi üzerine durum IV. Murat'a gitmiş, İnayet Giray padişahın gazabına uğramıştır. Padişah onu idam ettirerek yerine Kırım hanlığı tahtına Bahadır Giray'ı atamıştır. (1637)

Hanlığın zayıflamasından istifade eden Kossaklar da vakit kaybetmeden harekete geçmişlerdir. Kossaklar 1637 yılında Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Azak'ı kuşatıp zapt etmişlerdir. Böylece Rusya, Osmanlı nezdinde düşmanı gibi görülen güçler sayesinde tarihi hülyalarından birisine kavuşmuştur. Azak'ın düşürülmesi için Kossaklara gerekli olan barut Moskova'dan temin edilmiştir. Ancak Rusya Osmanlı'nın burayı geri almak isteyeceğinin farkında idi ve bunun için gerekli olan sıcak savaşı yaşamak istemiyordu. Bu nedenle resmi olmasa da fiilen Kafkasya'ya kadar hâkim olduğundan Kossaklarla kurmuş olduğu sıcak münasebetlere ve onlar üzerindeki otoritesine dayanarak Azak'ı terk etmelerini sağlamıştır.

Bahadır Giray Han, hanlığı sırasında isyan, yağma ve katliam faaliyetlerini sürdüren Mansuroğulları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kefe müftüsünün fetvası ile gerçekleştirdiği saldırı sonucunda Mansuroğullarının büyük bir kısmını imha etmiştir. Vergilerini ödemeyen Rusya'yı uyarılmış ve Rusya'dan vergilerini ödeyeceğine dair taahhüt almıştır. 1641'de vefat eden Bahadır Giray'ın yerine kardeşi Mehmed Giray IV geçmiştir.

Mehmed Giray IV. önce yaşanan taht mücadelesi sırasında vuku bulan hadiseler yüzünden kardeşlerinin tepkisi ile karşılaşmış, bunun üzerine de alışılmadık ve geleneğe aykırı bir tepki ile Giray evladından olduğu meşkûk Çoban Mustafaoğlu Kulbuldu'yu Fetih Giray unvanıyla kalgaylığa getirmiştir. Bu durum hanzadelerden Kırım boy güçlerine kadar pek çok kişinin tepkisini çekmiştir. Ayrıca bu dönemde Kalmukların Kırım'ı tehdit etmeye başlamaları ve Çerkesler arasında kabile savaşlarının gerçekleşmesi Mehmed Giray IV'in Çerkeslere karşı mezâlimane icraatına yol açmış ve bu durum Kefe valisi tarafından merkeze şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine İstanbul Mehmed Giray IV'ı tahttan azlederek yerine İslam Giray III'ı atamıştır.

İslam Giray III ömrünün büyük bir kısmını Lehistan'da esir olarak geçirdiği için Lehistan siyasetine vakıf bir şahsiyet idi. Bu dönemde Lehistan Ukrayna-Kossak arasında Boğdan Helmilnitski'nin şahsında alevlenen mücadeleye sahne olmakta idi. Bu durumdan yararlanmak isteyen İslam Giray III Kossaklar ile işbirliği yaparak 1648 yılında Lehistan'ı zorlamıştır. Boğdan Helmilnitski ile İslam Giray III arasındaki ittifak siyasi olduğu kadar askerî mahiyete de sahip olmuş, Lehistan saldırısında iki ordunun sayısının 300.000 kişi olduğu kayıtlara geçmiştir. Lehistan ise bu ittifak ile baş edememiş, şehirlerin tahrip edilmesine engel olamamıştır. Bu ittifak sadece Lehistan'ı değil, aynı zamanda Rusya'yı da rahatsız etmiş, her iki devlet de Tatar akınları hususunda İstanbul'da Osmanlıya şikâyette bulunmuşlardır. Osmanlı hükümeti buna karşı Rusya'dan Don Kossaklarının artık Azak bölgesinde cereyan eden baskılarına mani olmasını ve Kırım Hanlığına ödemekte oldukları yıllık vergiyi ödemelerini şart koşturmuştur. Bunun üzerine Rusya'nın basit vaatlerle istediğini

elde etmesine gücenen Kırım hanı, Osmanlı padişahına, “*Padişahın içten destekçisi ve hizmetkârı olduğunu belirttikten sonra, Rusların ancak zor anlarda barışı hatırladıklarını, talih kendilerine döndüğünde ellerinden gelen melaneti yapmaktan çekinmediklerini, Kırım Hanlığı’nın baskısı olmaması durumunda Akkerman’i alıp Moldavya üzerine hâkim olacaklarını hatırlatmış, izin verildiği takdirde Rusya’yı Kırım ve Osmanlı Devleti nezdinde Moldavya statüsüne indirmeyi amaçladığını*” belirtmiştir. Rusya ile ilişkilerini geleneksel çizgide iyi niyet anlayışı içinde yürütmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu dönemde Lehistan’ı bölme noktasına ulaşan Ukrayna-Kossak hareketini desteklemeye devam etmiştir. Osmanlı desteğinde 1649’da Kırım ve Kossak işbirliği ile gerçekleştirilen büyük çaplı sefer, Polonya’yı zor durumda bırakmıştır. Kırım Hanlığı, bu gelişmelerden azamî seviyede istifade etmiştir. Polonya üzerinde tarihinin en güçlü nüfuzunu gerçekleştirmiştir. Sonunda gerçekleşen anlaşma ile 1649 yılında Lehistan yıllık 300.000 florin tutarında sabit vergi vermeyi, hanlığın eski sınırlarını ve Kossakları tanımayı, kültürel haklarını muhafaza etmeyi kabul etmiştir.

Ukrayna’nın istikbalini kurmakta olan Kossak hareketinin Kırım himayesinde teşekkül edişi, kayda değer hadiselerden birisidir. Ukrayna Kossakları bu himaye karşısında Kırım Hanlığı’nı Kafkasya üzerine yapılan seferlerde askerî bakımdan desteklemişlerdir. Lehistan’ın vergi vermemesi üzerine 1652 yılında yapılan savaşlarda Lehistan karşısında başarılı olunmuştur. İslam Giray III’in Lehistan üzerine etkili seferini 1653’te gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti tarafından da teşvik edilen Kırım akıncılarının Bar ve Kaminetz’e kadar yağma ve tahribatlar yaptıkları seferleri sonunda ananevî vergi ödenmesi şartı ile Lehliler ile bir antlaşma yaptılarsa da bununla tatmin olmayan Kırımlılar yağma ve tahribatlarını sürdürmüşlerdir. Bu seferde Litvanya baştanbaşa yağmalanmıştır. Lehistan ve Kırım Hanlığı arasında 1653’ün sonlarında bir ittifak gerçekleşmiş ve bu Bogdan Hemilnitski’nin Rusya ile yakınlaşmasına ve Pere Slav anlaşması ile 1654 yılında Rus hâkimiyet altına girmeyi kabul etmesine neden olmuştur.

İslam Giray III, Temmuz 1654’te hastalanarak vefat etmiş, yerine Mehmed Giray IV. İkinci kez Kırım tahtına geçmiştir. Mehmed Giray IV, Mansuriler ve Şirinler arasındaki rekabeti yatıştırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Adil Giray’ın eceli ile vefatı üzerine Murad Giray’ın Nureddinliğe getirilmesi nispeten bir uzlaşma sağlamıştır. Bu dönemde Lehistan, bir yandan İsveç ve diğer yandan Rusya-Kossak ittifakının saldırıları ile bitap düşmüş hâlde iken Rusya, Ukrayna Kossaklarını da kendine çekerek Polonya üzerindeki baskısını yoğunlaştırmıştı. Lehistan bu suretle büyük tavizlerle Kırım Hanlığına Ukrayna Kossaklarını ezdirme çabası içine girmiştir. Leh-Kırım ittifakı ile yapılan hareketle Kossaklar mağlup edilmiştir. (1654-1655) Bu hadiseden sonra Kossakların Lehistan üzerine yaptıkları akından dönen Bogdan Hemilnitski ile Kırım Hanı Mehmed Giray IV arasında Oserna’da cereyan eden küçük çaplı bir muharebe sonrasında, Kırım hanı Kossak başbuğunu Rusya ile işbirliği yapmakla itham etmiştir. Bogdan Hemilnitski 1657’de öldürülmüş, Polonya ile gerçekleşmiş bulunan ittifak içinde Kırım akıncıları bu sefer Erdel’e üzerine yürümüşlerdir. Kırım hanı, Erdel knezi Rakozi üzerine büyük bir ordu ile gerçekleştirdiği akınla Osmanlı Devleti’nin bu önemli rakibini 1657 yılında yenmiştir. Erdel konfederasyonu dağıtılmış, Rakozi’nin yakın akrabaları

esir alınmış, ordusu imha edilmiş, Kırım akıncıları büyük ganimetlerle geri dönmüşlerdir. 1658 yılında ise Elbe Julia dâhil Transilvanya baştanbaşa tahrip edilmiştir.

Mehmed Giray IV, 1658 yılından sonra da Lehistan ile işbirliği içinde bulunmuş, bu dönemde Lehistan Kossakları tanımış, kültürel haklarını iade ederek barış yapmıştır. 1659'da Bogdan'ın yerine geçen Kossak lideri Vigofski ile müttefik olarak Rusya ile mücadele etmiştir. Haziran 1660'ta bir Rus ordusu imha ve esir edilmiştir. Aynı yıl Mehmed Giray IV, Rusya'nın düşmanı olan İsveç ile ittifak arayışına girmiş, karşılıklı hediyeler gönderilmiştir.

1661 yılında Kırım ordusu Transilvanya'ya bir kez daha saldırmış, Köprülü Mehmed Paşa kumandasında Erdel işini kökten halletmek üzere 1658'de hareket eden Osmanlı ordusunda yüz binden fazla Kırım ve Kossak kuvveti yer almıştır. Erdel meselesinin kesin çözülmesinden sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Avusturya seferine görevlendirilmiş ve sadrazam Mehmed Giray IV'de sefere davet edilmiştir. Kırım hanı bu sefere kendisi gidemeyerek oğlu Adil Giray'ı göndermiştir. Bu seferde Kırım akıncıları büyük bir başarı ile savaşmışlardır. Ağustos'da Tirnau, Friestadt, St. Georgen'i tahrip etmişler, Eylülde de Nikolsburg, Rabensburg ve Brunn'a yürüyerek buraları yağmalamışlardır.

Büyük başarı ile gerçekleştirilen bu harekât sonunda Mehmed Giray IV tahtını kaybetmiştir çünkü Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kırım hanının sefere bizzat katılmamasından dolayı onu suçlu görmüş ve azledilmesini sağlamıştır. Mehmed Giray IV'ün yerine Kırım tahtına aynı yıl içinde Adil Giray atanmıştır.

Uygulamalar

Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti ilişkilerini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kırım Hanlığındaki taht değişiklikleri hakkında bilgi veriniz.
- 2- Osmanlı-İran savaşlarının Kırım Hanlığına etkileri hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri hakkında bilgiler verdik. Osmanlı-İran savaşları esnasında Kırım Hanlığının başına Mehmed Giray II geçmiş ve ilk iş olarak oğulları Adil ve Saadet ile birlikte Osmanlı Devletine yardım için İran cephesine gitmiştir. Daha sonra Kırım Han'ı Mehmed Giray, yardım için küçük bir orduyu İran'da bırakarak geriye dönmüştür bunun da sebebi Osmanlı Devletinin savaş komutasını Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakması olmuştur. Ancak bu durumun Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti'ni zora sokmak gibi bir gaye güderek yapmadığını, hanlığın amacının öteden beri gelen Rus tehdidine karşı iki cephede duruma hâkim olmak istemesi olduğunu da belirtmek gerek. Akabinde Mehmed Giray'ın oğullarının İran cephesindeki başarılarını aktardık.

Osmanlı-İran mücadelesinin Kırım Hanlığı desteği ile daha kısa sürede ve başarıyla sonuçlanmasının ardından büyük başarılar gösteren Adil ve Gazi Giray bozguna uğrayan İran kuvvetlerinin peşine düşerek Semah Kalesi'nin almışlardır. Ancak haince bir pusu ile ikisi de Kahkaha adı verilen zindana atılmış, Adil Giray burada vefat ederken, Gazi Giray ise kaçarak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanına sığınmıştır. Adil Giray'ın bu şekilde zindanda esir iken vefat etmesinin ardından Kırım Hanlığında Nureddin'lik adı ile bir unvan tezahür etmiş ve ileride birçok devlet adamı bu unvanı kullanmıştır. Devam eden süreçte Osmanlı-İran savaşlarına ikinci kez katılma emri alan Mehmed Giray 10 bin kişilik bir Tatar ordusunu Azak Mehmet Bey kumandasında savaşa göndermiştir ancak Mehmet Bey kış mevsiminin gelmesi ile birlikte Kırımı dönerek Osmanlı-Kırım münasebetinin kırılma noktasına gelmesine sebep olan bir hata yapmıştır. Gerginlik öylesine bir hâl almıştır ki Osmanlı Padişahı Kırım Hanı'nı öldürmesi için Özdemir oğlunu görevlendirmiştir. Nitekim Mehmed Giray II ile Özdemiroğlu Osman Paşa girdikleri mücadelede Kırım Hanı mağlup olmuş ve Nogay uruğlarına sığınan Mehmed Giray kardeşi Alp Giray tarafından öldürülmüştür.

Mehmed Giray II'den sonra yerine İslam Giray geçmiştir. İslam Giray Hanlığın zayıflığını kabul etmiş ve Cuma hutbelerinde Halife sıfatı ile Osmanlı Padişahının isminin birinci sırada okutmuştur. Kırım Hanlığının iç işlerine Osmanlı Devleti sürekli müdahale ederek Hanlığın her durumundan haberdar olmuş ve bu durum kanlı şekilde sonuçlanan taht kavgalarına sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreçte lider olan Saadet Giray hâkimiyet için tekrar çabalamış ve Rus yanlısı gibi davranmıştır. Rusya'ya sığınan Kırım Hanları Rus siyasetini çok etkilemişlerdir. Rusya IV. İvan'dan sonra büyümeye başlamış ve komşu devletleri kendi çıkarları doğrultusunda içeriden ve dışarıdan yönlendirmiştir. Fakat bunu yaparken Osmanlı ile arasındaki dostluğu bozmamaya dikkat etmiştir. Kırım Hanlığı tahtına İslam Han'dan sonra Gazi Giray II getirilmiştir. Gazi Giray, Osmanlı Devletini kızdırmadan Doğu Avrupa'da söz sahibi olmaya çalışmıştır. Lehistan'dan gelen akınları durdurmak için Rusya'dan yardım istemiş ve yaptığı seferle Litvanya ve Galiçya'da büyük hasarlara yol açmıştır. Gazi Giray II Rusya'nın Boris yönetiminde zayıf olmasından faydalanmak istemiş ve faaliyetlerde bulunmuştur. Gazi Giray Osmanlıya dargındır ve birçok kez taht mücadelesi yaşamıştır. Gazi Giray; Kırım Hanlığını Osmanlı tarzına kavuşturmak için çalışmalar yapmış ve ölümünden sonra da kısa süreli bir taht anlaşmazlığı yaşanmış sonucunda da tahta Selâmet Giray

çıkmiştir. Mehmed Giray'a kalgaylık, Şahin Giray'a da Nureddinlik payeleri verilmiştir. Devletin gücünü derinden sarsan taht mücadeleleri Hanlığın neredeyse her döneminde yaşanmıştır ve 1610 yılında Selâmet Giray'ın ölümünden sonra tahta Canbek Giray geçmiştir. Canbek Giray, zayıf Rusya'nın durumundan gerektiği gibi faydalanamamıştır. Osmanlı-Avusturya savaşında yararlılık gösteren Canbek Giray sonraki yıllarda Osmanlıya yardımı devam etmiştir. Canbek Giray sebep gösterilmeden sürgün edilmiş ancak tekrar tahta çıkmıştır. Bu iki olay arasında tahta çıkan Mehmed Giray III ileriki süreçte tahtı tekrar ele geçirmiştir. Bu şekilde 1660'lı yılların başlarına kadar birçok kez taht değişikliği yaşanmış ve bu değişiklikte Osmanlı Devletinin rolü büyük olmuştur.

Bölüm Soruları

1. 1618 yılına kadar devam eden Osmanlı-İran Savaşlarında Osmanlı Devleti'ne en çok yardım eden devlet aşağıdakilerden hangisidir?

- a- İngilizler
- b- Ruslar
- c- Kırım Hanlığı
- d- Almanlar
- e- Lehliiler

2. Kırım Hanı II. Mehmet Giray'ın Osmanlı Devleti'ne İran savaşında yardım ederken geri dönmesinin sebebi aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Serdar Lala Mustafa Paşa'nın savaşta vekâletini Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakması
- b- Mehmet Giray'ın padişahın kendisine emir vermediğini söylemesi
- c- Kırım'da çıkan iç karışıklıklar
- d- Cenvizlilerin Kırım'a saldırımları
- e- Rusların Mehmet Giray'a Kırım'a geri dönmesini emretmeleri

3. Adil Giray'ın zindanda öldürülmesi Kırım tarihinde hangi yeni bir unvanın ortaya çıkmasına neden olmuştur?

- a- Baskak
- b- Nureddin
- c- Atalık
- d- Daruga
- e- Yazucı

4. Kırım Hanlarından Mehmed Giray II için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- a- Osmanlı- İran savaşlarında Osmanlıya yardım etmek üzere oğulları Adil ve Saadet Giraylar ile derhâl harekete geçmiş ve Berdaa ve Gence'yi tahrib ederek İran cephesine ulaşmıştır.

b- Mehmed Giray II'nin İran'dan Kırım'a geri dönmesinin asıl amacı Kırım Hanlığının başından beri meselesi olan Rus sorununun peşini bırakmamasıdır.

c- Mehmed Giray II, oğlu Saadet Giray'a Nureddin unvanını vererek onu tahta hazırlamıştır.

d- Daima kendi saltanatı düşünmüş ve Kırım onun döneminde iç isyanlar ile uğraşmıştır.

e- Mehmed Giray, Lehistan üzerine yürümüş ve Litvanya'da bazı bölgeleri ele geçirmiştir.

5. Kırım tahtına geçen İslam Giray döneminde Cuma hutbelerinde halife sıfatı ile öncelikle padişahın isminin okunması ne anlama gelmiştir?

a- Osmanlı hâkimiyetini göstermiştir.

b- Osmanlının yanlarında olduğunu göstermiştir.

c- Kırım'ın bağımsızlığını göstermiştir.

d- Dini konularda Osmanlının sözünün geçtiğini göstermiştir.

e- İslam Giray'ın zayıf bir şahsiyet olduğunu göstermiştir.

6. Mehmet Giray'ın ölümünden sonra oğlu Saadet Giray ile İslam Giray arasındaki taht mücadelesini en güzel şekilde dile getiren Osmanlı müellifi hangisidir?

a- Naima

b- Peçevi

c- Selaniki

d- Ahmet Cevdet Paşa

e- Abdurrahman Şeref Efendi

7. Kırım Hanlarının en büyüklerinden biri olarak kabul edilen, şair ruhlu, iyi eğitim görmüş bir şahsiyet olarak kabul edilen ve Hanlığı boyunca Rusya, Lehistan ve İsveç arasındaki mücadelelerde Osmanlıya tabi olması gereği onu kızdırmadan düzgün bir şekilde rol üstlenmeye çalışan aşağıdakilerden hangisidir?

a. Adil Giray

b. Şahin Giray

c. Saadet Giray

- d. Devlet Giray
- e. Gazi Giray II Han

8. 1622 yılında ise hiçbir sebep gösterilmeksizin Rodos'a sürülen Kırım Hanı hangisidir?

- a- Mehmet Giray
- b- Canbek Giray II
- c- Selamet Giray
- d- Nur Devlet Giray
- e- İslam Giray

9. Osmanlı-Kırım münasebetlerinde en önemli rolleri oynayan Kırım Hanları kimlerdir? Açıklayınız.

10. “Kırım Hanlığının zayıflaması, Astarhan'a kadar olan sahada bazı güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu güçlerden biri Kırım Hanlığına bağlı olan ve Hotin savaşlarında gösterdiği kahramanlıklar ile padişaha yakın bir konuma gelen Nogayların reisi -----dir”. Bu boşluğa aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

- a- Stephan Bathory
- b- Kantemir
- c- Doroşenko
- d- Yagaylo
- e- Kuzmin

Cevaplar: 1) c, 2) a, 3) b, 4) d, 5) a, 6) c, 7) e, 8) b, 10) b

7. KIRIM HANLIĞININ DURAKLAMA VE YIKILIŞ DÖNEMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7.1. Rusya'nın Doğu Avrupa'da İlerlemesi

7.2. Rusların Kırım'a Gelmeleri

7.3. Kırım Hanlığının Duraklama Devri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Rusların Doğu Avrupa'ya yayılma süreçleri hakkında bilgi veriniz.
- 2- Kırım Hanlarının Osmanlı Devletine karşı olan davranışlarını anlatınız.
- 3- Kırım Hanlığı üzerinden gelişen Osmanlı-Rus münasebetleri hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kırım Hanlığının Duraklama ve Yıkılış Dönemi	Rusya'nın hem Doğu Avrupa hem de güneye doğru ilerlemesi ve bunun sonucu olarak Kırım'ı işgali hakkında bilgi sahibi olmak	

Anahtar Kavramlar

- Kırım Hanlığı
- Osmanlı Devleti
- Rusya
- İşgal

Giriş

Bu bölümde Osmanlı-Kırım münasebetleri, Kırım Hanlığının gittikçe zayıflaması ile Kırım'ın Ruslar tarafından işgali anlatılacaktır.

7. KIRIM HANLIĞININ YIKILIŞ SÜRECİ

7.1. Rusya'nın Doğu Avrupa'da İlerlemesi

Adil Giray'ın başa geçmesinden sonra Osmanlı Devleti ve Altın Orda dışında baş gösteren gelişmeler dönemin siyasi yapısı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde Lehistan ve Rusya 13 yıldır devam eden savaşların sonunda bir barış anlaşması imzalamışlar ve anlaşmaya göre Zaporog Kossaklarının Lehistan'da kalması ve Dinyeper'in doğusunun Kossaklar ile birlikte Rusya'ya bırakılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu anlaşma ile her iki devlet de Kırım'a karşı ittifak içinde olmayı birbirlerine vaat etmişlerdir. Rusya ve Lehistan arasında yapılan bu anlaşma ile Kossaklar, Osmanlı Devleti'ne tabi olarak yaşayanları da saydığımızda 3'e bölünmüşlerdir. Osmanlı hâkimiyetinde ki Kossakların başında bulunan Doroşenko (Doroshenko) ile Rusya-Lehistan ittifakına tabi olan Kossakların hetmanı Serko bu durumda birbirlerine rakip duruma gelmişlerdir.

Rusya ile Lehistan arasındaki bu ittifak en çok Kırım Hanlığını etkileyecektir. Zira XVII. yüzyılın ikinci yarısına dek düşman iki devlet olan Rusya ile Lehistan 1667'deki anlaşma sonunda müttefik olacak ve Kırım Hanlığı üzerinde artık rahat bir şekilde baskı kurabileceklerdir. Bu nedenle Adil Giray Han ve sonrasındaki dönem Kırım Hanlığı için hiç de kolay olmayacaktır. Özellikle Ruslar Lehistan cephesini bertaraf ettiklerinden sürekli ve güçlü olarak Osmanlı himayesindeki Kırım Hanlığına saldıracaklardır. Osmanlı Devleti bu durumun farkında olduğundan bu ittifaka hiç de sıcak bakmamış önce Lehistan'ı sindirmiş sonra da Rusya üzerine yönelmiştir. Diğer yandan Kırım Hanı da Tatar ve Kossak kuvvetlerini toplayarak Polonya ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Karşılığında ise Rus-Leh ittifakı içinde kalan Kossakların başında bulunan Serko Kırım akıncılarına ağır bir yenilgi yaşatmıştır. Osmanlı ise Adil Giray'ın kendi isteği ile Polonya ordusunu yenilgiye uğratmasını ve Kossakların topraklarının yağmalanmasına izin vermesini kaldıramamış, Adil Giray'ı azlederek yerine Selim Giray I'ı atamıştır.

1670 yılında Kırım tahtına çıkan Selim Giray I Han Kabartaylar üzerine sefere çıkmış, ancak seferini tamamlayamadan IV. Mehmed komutasında Lehistan üzerine yapılan seferde görev almak üzere çağrılmıştır. 1672 yılında Kamaniçe'nin fethinde önemli rol oynayan Kırım güçleri sayesinde Kırım hanının da Osmanlı ordusunda yer alması merasimle kabul edilmiştir. Savaş sonunda Lehistan'a tabi olan Podolya Osmanlı hâkimiyetine geçmiş, Lehistan'ın Kossaklar üzerindeki hâkimiyetine son verilmiş ve Lehistan'ın Kırım Hanlığına ödemekle yükümlü olduğu yıllık vergi korunmuştur.

Osmanlı Devleti Lehistan meselesini bu şekilde hallettikten sonra yönünü Rusya'ya çevirmiştir. Rusya'yı himaye ettiği Kossaklar ile vurmak istemiş, bu nedenle Osmanlı Kossaklarının başındaki Doroşenko ile Kırım hanının ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Kossak lideri Doroşenko Kırım askerî gücünü alması ile birlikte Rusya üzerine yıpratıcı seferler düzenlemiştir. Akabinde Dinyeper'in doğusundaki Kossak bölgesinde bir katliam gerçekleştiren Doroşenko, bu hareketi ile hem Kırım güçlerinin hem de Osmanlı'nın desteğini kaybetmiştir. Bu durumdan faydalanan Rus yanlısı gruplar güçlü duruma gelmişler ve

Doroşenko'yu Çehrin'de yakalayıp esir etmişlerdir. Doroşenko Kossakların başında bulunmaktan vazgeçtiğini söyleyip özgürlüğüne kavuşsa da aynı yıl içinde ölmüştür (1675).

Çehrin'in Rus güçleri tarafından ele geçirilmiş olması burada yaşayan Kossakların Rus himayesine girmelerine neden olmuştur. Ancak eğer Osmanlı bunu kabul ederse bu, aynı zamanda Ukrayna'nın da kaybedilmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti hemen Doroşenko yerine atanan Helminitski'yi sadrazam Şişman İbrahim Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray I Han nezaretinde Ukrayna'ya göndermiştir. Osmanlı- Kırım kuvvetleri Çehrin üzerine hareket etmiş, ancak üç tarafı bataklık olan bir kale ile karşılaşmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı ilk seferi olan bu hareketin önemi büyüktür fakat sefer sonunda Osmanlı-Kırım kuvvetleri bataklıklardan dolayı hem kaleyi alamamışlar hem de yardıma gelen Rus kuvvetleri karşısında dirayet gösteremeyerek kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Bu başarısızlık, Kırım Hanının azline sebep olmuş, Selim Giray I Han'ın yerine 1677 yılında Murad Giray atanmıştır.

Çehrin'in alınamamış olması Osmanlı Devleti içinde bir memnuniyetsizlik yaratmış, seferden vazgeçilmesi hâlinde bölgede Rusların hâkimiyetlerinin kabul edildiği kanısının doğacağı tahmin edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti Kossakların başındaki Helminitski ile beraber Kırım kuvvetlerini de yanına alarak 1678 yılında Çehrin'e yeniden sefer düzenlemiştir. Rus kuvvetleri yardıma gelse de bu sefer sonunda galibiyet Osmanlı Devleti ve kuvvetlerinin olmuştur.

Bu galibiyetin ardından Kırım Hanı Murad Giray kendi bölgesinin güvenliği ile ilgilenmeye başlamış ve Kırım Yarımadası'nın doğu kıyısında Ruslar tarafından yaptırılmış olan istihkâm mevkiilerini yıktırılmıştır. Osmanlı Devleti'ni uyararak Ruslar ile yeni bir müzakere yapılmasının gerekliliğini savunmuştur. Padişahın bu sırada Edirne'ye doğru hareket etmesi Rusları rahatsız etmiş ve 1681 yılında bir anlaşma yapılmıştır. Rusların bertaraf edilmesi üzerine Osmanlı Devleti yönünü bu kez Avusturya'ya çevirmiş ve tarihte büyük yankı uyandıran Viyana Kuşatması gerçekleşmiştir. Viyana Kuşatmasının başarısızlığının sebebi olarak Kırım Hanı Murad Giray gösterilmiş, zira onun zamanında Ruslar artık Kırım hanlığının aracılığına gerek duymadan Osmanlı Devleti ile doğrudan temasa geçebilmişlerdir. Murad Giray Osmanlı tarafından tahttan azledilmiştir. Yerine Kırım tahtına Hacı Giray II geçmiştir. Hacı Giray II'yi tahta layık gördüren Viyana Kuşatması sırasındaki kahraman tavırları olmuştur. Kırım Hanlığına geçtikten sonra ise Besarabya'da faaliyet göstermiş, Lehistan'ın Besarabya'yı işgaline engel olmuştur. Ancak çeşitli entrikalar ve boy güçlerinin hoşnutsuzluğu gibi sebeplerden tahttan azledilmiş yerine 1683 Haziran'ında yeniden Selim Giray I Han getirilmiştir.

7.2. Rusların Kırım'a Doğru İlerlemeleri

1683 yılında yaşanan Viyana bozgunu Osmanlı Devleti için olduğu kadar Kırım Hanlığı için de bir dönüm noktası olmuştur. Zira Osmanlı Devleti Macaristan'dan Belgrad'a kadar olan topraklarını kaybetmiş ve Doğu Avrupa'da Rusya en üstün güç konumuna gelmiştir. Rusya daha önce yenilgiye uğratıldığı Osmanlı Devletinden artık çekinmiyor alenen

savaş ilan edebiliyordu. Yani bu dönemde Rusya'nın politikasının değiştiğini söyleyebiliriz. Nitekim kurulduğu dönemlerde Altın Orda ve Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü ikiyüzlü siyaset yerini aleni yayılmacılık politikasına bırakmıştır. İlk olarak Lehistan ile barış yaparak bu tehlikeyi ortadan kaldırmış, Ukrayna'yı ele geçirerek Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı tarafındaki dengeleri lehine çevirmiştir.

Viyana Kuşatmasının başarısızlık ile sonuçlanmasının bir başka sonucu da Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya, Lehistan ve Venedik'ten müteşekkil bir Haçlı İttifakı'nın tesis edilmesidir. 1684 yılında kurulan bu ittifaka 1696 yılında Rusya da katılmıştır. Bu ittifaka karşı Kırım Hanlığı da Osmanlı Devleti'nin en büyük yardımcısı olmuş, Lehistan ve Rusya cephelerini âdeta omuzlamıştır. 1687 yılında Selim Giray I'ın Avusturya cephesinde olmasını fırsat bilen Ruslar, Kırım'a 5.000 kişilik bir ordu ile saldırmışlardır. Dinyper Irmağı civarında pek çok Kırımlıyı öldüren Rus kuvvetleri, Rusya'daki Kossakların başındaki lider Mazeppa sayesinde Prekop'a kadar ilerleyebilmişlerdir. Bu durumda Selim Giray I Avusturya cephesinden çekilerek ülkesindeki durumu düzeltmek üzere Kırım'a dönmüştür. Ruslarla ve müttefikleriyle şiddetli savaşlar yapan Selim Giray I Rusları kesin bir mağlubiyete uğratmıştır.

Selim Giray I, 1689 yılında ülkesinin içinde bulunduğu bu durumu bertaraf etmek için giriştiği mücadeleden yorulmuş ve merkezde aleyhine çevrilebilecek entrikaları yok etmek ve merkezin sorunlarının halledilmesinde yardımcı olmak maksadı ile İstanbul'a gelmek istediğini bildirmiştir. İsteğinin kabul edilmesi üzerine İstanbul'a giden Selim Giray I, bu ziyaretinden Yeğen Osman Paşa meselesinin halledebilmiş ve kötü durumlara son vermiştir.

Selim Giray I bundan sonraki yıllarda Avusturya cephesi savaşlarında bulunmuştur. 1690'da yılanık denen hastalığı dolayısıyla savaşa gelememiş ve yerine Kalgay Devlet Giray'ı göndermiştir. Aynı yıllarda Nureddinlik makamında bulunan oğlu Azimet Giray'ın vefatına çok üzülen Selim Giray I tahttan feragat ederek Hacca gitmek istediğini İstanbul'a bildirmiştir. Bu isteği de kabul edilmiş ve yerine 1691 yılında Saadet Giray II getirilmiştir.

Saadet Giray II atanır atanmaz Selim Giray I'ın kaldığı yerden devam etmek üzere Avusturya cephesine çağırılmış ancak cepheye geç gitmesi pek çok huzursuzluğu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Osmanlı tarafından tahttan indirilerek yerine Safa Giray geçmiştir (1691). Ancak onun da hanlığı uzun sürmemiştir zira yalnız kaldıkları dönemde Kırım ümerasının da teşviki ile ordu artık hanlardan emir almamaya başlamıştır. Bu durum ile ilk defa Safa Giray karşılaşmış, ordusu onu terk etmiştir. Bu yüzden Selim Giray I 1692 yılında üçüncü kez hanlığa getirilmiştir.

Bu kısa hanlık sürelerinden de anlaşılacağı üzere Kırım Hanlığına kimin getirileceği Kırım içişleri tarafından değil, Osmanlı devlet politikası ve Kırım ümerası ve Osmanlı Devleti'nin ortak bir takım çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Safa Giray'ın azledilmesi de buna bağlı olarak Avusturya cephesinde başarısızlığa uğranılmasına sebep olmuştur.

Balkanlar'dan Doğu Avrupa'ya, Macaristan'a açılan bölge kuşatma altında olduğundan Selim Giray I derhâl göreve çağırılmış ve o Belgrad'ın kurtarılmasında büyük bir

başarı göstermiştir. Onun komutanlarından Şehbaz Giray da Lehlilerle Kaniçe yakınlarında savaşmış, Lugos, Nissa ve Behin kalelerinin fethinde etkin rol oynamıştır.

1693-1695 yılları arasında dışarıda savaşlar devam ederken ve Kırım hanı buralarda iken Kırım içinde de Kırım güçleri ile Kossaklar arasında şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Kossakların yağma ve çapul hareketleri Prekop'a kadar yayılınca Kırım Hanı, II. Mustafa'nın batı seferine katılmamıştır. Selim Giray I'ın Kırım'da kalması son derece isabetli bir karar olmuş, Ruslar daha ilk kuşatmada mağlup edilmişlerdir. Ancak aynı yıl Ruslar Azak Kalesi'ni de kuşatarak işgal etmişlerdir.

Petro, Kerç Boğza'nı kontrol etmek üzere yeni kaleler ve donanma inşa etmiştir. Taman (Tmutarakan) Rusların eline geçmiş, bunun sonucunda da Kefe başta olmak üzere bütün Kırım sahilleri Rus tehdidi altında kalmıştır. Bu kötü durumdan oldukça etkilenen ve yorulan Selim Giray I kendi isteği ile tahttan vazgeçmiş, yerine Devlet Giray II atanmıştır.

Azak Kalesi'nin kaybı Kırım ve Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiş, zira bu işgal ile Ruslar artık sıcak denizlere inmişlerdir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu ve kuzeybatı Kafkasya ile ilişkilerini kesmişler, doğrudan Kırım'ı tehdit etmeye başlamışlardır. Diğer yandan Azak'ın kaybedilmesi Kırım'dan Astarhana kadar olan sahada yaşayan ve Kırım'ın askerî gücünün esasını teşkil eden kabilelerin Osmanlı Devleti'nden ümitlerini kesmelerine ve Rusya'ya dönmelerine, Kırım ümerasının da Rusya'ya karşı daha temkinli olmasına neden olmuştur. Öte yandan Kırım'da bitmez tükenmez boy savaşlarını da hızlandırmış, Devlet Giray II iktidarının büyük bir bölümünü bu boy savaşlarını yatıştırma harcamıştır. Kalgaylık ve Nureddinlik unvanları yüzünden birbirlerine düşen knezler Nogay kabilelerine sığınmışlar, Devlet Giray II kardeşi Kaplan Giray'ı isyan eden Çerkesler üzerine göndermiştir. Devlet Giray II dönemi ile ilgili olarak bilinmesi gereken bir başka nokta ise 1700 yılında yapılan İstanbul Anlaşması sonucunda Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı siyasetinde büyük değişimler meydana gelmesidir. Osmanlı Devleti Ruslarla sağlanan barışı muhafaza etmeye çalışırken, Devlet Giray II bu konuda Osmanlı Devleti'ni uyarmıştır. Kırım'ın can düşmanı olan Potkalı Kossaklarının Kırım'ın yanı başında kaleler inşa ederek Kırım'ı vurmaya hazırlanmalarını, Rusların Karadeniz'de donanma inşa ettiklerini ve bunlara karşı tedbir alınmasının gerekliliğini dile getirmiştir. Hanlık içindeki huzur ortamı tamamen bozulunca Selim Giray I dördüncü kez 1702 yılında tahta geçirilmiştir. Selim Giray I bu dönemde çok yaşlı olmasına rağmen tahta geçmiş, Kırım hanlarının en büyükleri arasına adını yazdırmıştır. Sultan Mehmed IV, Süleyman II, Ahmed II. Mustafa ve II. Ahmed III devirlerinde hanlık yapmış ve bu kritik dönemlerde önemli başarılar kazanmıştır. Ancak çok fazla tecrübeli olmasına rağmen Selim Giray I'de Rusların Azak'a inmelerini engelleyememiştir. Osmanlı Devletide batı cephesine daha fazla ağırlık verdiği için gücünün son noktasına gelmiştir. Bu dönemde son derece yaşlı olan ve 1704 yılında vefat eden Selim Giray I'ın yerine Gazi Giray III geçmiştir.

Gazi Giray III ilk olarak isyan eden Nogay ve Çerkes kabileleri ile uğraşmış ancak başarılı olamayınca hiç istemese de Rus yayılmasını hızlandırmıştır. Zaten onu tahttan

azletmek için uğraşan İstanbul ümerası bu durumu hemen değerlendirmiş ve onu tahttan indirerek yerine Kaplan Giray I'ı atamıştır.

Hanların sürekli olarak azledilmeleri ile iyice güç kaybeden Kırım Hanlığı doğu ve batıdaki hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Gazi Giray III devrinde başlayan isyanlar yayılarak devam etmiştir. Kaplan Giray I. kendini Kabartaylar, Çerkesler ve diğer Kafkas toplulukları ile Kefe ve bizzat hanlığın içinden çıkan güçlerden müteşekkil büyük bir ittifak karşısında bulmuş, bu ittifak nedeni ile de birçok ümeranın şehid olmasına sebep olmaktan dolayı azledilmiş, yerine 1708 yılında ikinci kez han olan Devlet Giray II getirilmiştir.

Devlet Giray II, Prut Muharebesi'nde 1711 yılında Osmanlı Devleti'nin yanında Ruslara karşı gayet başarılı bir şekilde mücadele vermiştir. Hatta Rusya'nın zayıf düştüğü bir sırada en büyük arzusu Prut Savaşı'nın devamı niteliğinde olan bir harekât düzenlemektir. Poltava'da Ruslar tarafından yenilgiye uğratılan İsveç Kralı Charles'ın ülkesine kadar götürülmesi görevini alan Devlet Giray II, masrafların karşılanması da kendisinden istenince bunu kabul etmemiş, krala Dinyester'e kadar eşlik ettikten sonra yanından ayrılmıştır. Bu hareketi İstanbul'a şikâyet edilince görevinden alınmış, yerine ikinci defa hanlığa getirilen Kaplan Giray I geçmiştir.

1716 yılında yaşanan Avusturya Savaşında görevli olan Kaplan Giray I seferin sonucunu belirleyen Varadin Muharebesi'nde alınan yenilgiden sorumlu tutularak hemen tahttan azledilmiştir. Gerekçe olarak savaşa geç katıldığı gösterilse de bu doğru değildir, tahttan indirilmesinin asıl sebebi yerine geçecek olan Kara Devlet Giray'ın sefer için büyük bir ordu toplamayı vaat etmesidir. Ancak Kara devlet Giray'da Selim Giray'ın evladı olmadığından bu durum Kırım ümerası tarafından veraset sistemine uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilince o da tahttan azledilmiştir. Yerine Saadet Giray III 1717 yılında atanmıştır.

1718 yılında batı cephesinde Osmanlı Devleti'nin aldığı mağlubiyetler neticesinde imzalanan Pasarofça Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nde Lale Devri başlamıştır. Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren barışı korumaya kararlı bir tavır sergilemiş ve Kırım Hanlığını da buna uymaya tabi tutmuştur. Kırım hanlığı zaten gücünü yitirmiş olduğundan bu siyasetin gereklerini çok fazla yerine getirememiştir. 1720'de Kafkasya üzerine sefere çıkan Saadet Giray III orada esir düşmüştür. Esarettten kurtulduğunda ise dengelerin aleyhinde işlemeye başladığını görmüş ve yerine 1724 yılında Mengli Giray II atanmıştır.

Mengli Giray II Kırım iç siyasetinde karışıklıklara neden olan Şirinleri bertaraf etmek için Osmanlı Devleti'nden kesin emir alınca Şirin ümerasının en büyüğü olan Can Timur ile karşı karşıya gelmiştir. Mengli Giray II, Can Timur'u saf dışı bırakarak onun iç siyasetteki etkisini yok etmiştir. Osmanlı Devleti bu sırada İran cephesinde idi. Mengli Giray II Osmanlı Devleti'ne yardım için İran'a yeterli asker sevkiyatını sağladıktan sonra Kafkasya'ya yönelmiş, Nogay ve Çerkesler üzerine başarılı seferler düzenleyerek hâkimiyetini kabul etmiştir. Ancak bu icraatlar ile hanlığını düzene sokmuş olan Mengli Giray II zamanında Osmanlı Devleti'nde Patrona Halil isyanı vuku bulmuştur. Bu olay nedeni ile keyfi bir

azledilmeye maruz kalan Mengli Giray II'nin yerine üçüncü kez hanlık tahtına oturan Kaplan Giray I atanmıştır.

Patrona Halil İsyanı'nın güçlü mukavemeti ile sarsılan Osmanlının bu durumundan faydalanmak isteyen İran, istila hareketlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti bu durum ile başa çıkamamış, Kaplan Giray'a İran cephesine katılma emri vermiştir. Kaplan Giray I 1733 yılında Çerkes, Kumuk, Kabartay ve Dağıstan topluluklarını da yanına alarak İran cephesi için bir ittifak oluşturmuştur. Ancak tam da Kafkasya üzerinden Derbent'e incekken Kaplan Giray I'in Osmanlı ve diğer topluluklarla kurduğu bu ittifaktan rahatsız olan Rus engeli ile karşılaşmıştır. 1734 yılında İran Cephesinden ayrılarak Nadir Şah ile müzakere yapmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Kırım hanının ülkesinde olmadığı bu dönemde Rusya Avusturya ile ittifak yaparak Azak'ı zapt etmiş, akabinde de Kırım'a sefer düzenlemek için hazırlıklara başlamıştır. Rusya'nın bu hareketi Osmanlı Devleti'nde şaşkınlık yaratmış ve Ruslar ile savaşmaya karar verilmiştir. Kırım Hanı başkent Bahçesaray'ın da kuşatma altında olmasından dolayı Ruslara karşı muvaffakiyet gösterememiş, Bahçesaray, Gözleve ve Akmecit gibi Kırım şehirleri Ruslar tarafından ateşe verilmiştir. Ruslar tüm Kırım'ı yağmaladıktan sonra buradan ayrılmışlar, ancak Kırım bu istila ile tarihinin en büyük felaketini yaşamıştır. Artık Rusları durduracak bir gücün kalmadığı anlaşılmış, istedikleri zaman Kırım'ı alabilecekleri ortaya çıkmıştır.

1736 yılında Kaplan Giray I tahttan azledilerek yerine Fetih Giray tayin edilmiştir. Fetih Giray devrinde merkez Bahçesaray'dan Karasubazar'a taşınmıştır. Fetih Giray'ın ilk faaliyeti de Ruslardan öç almak üzere akın düzenlemek olmuştur. Bu akında Osmanlı Devleti'nin de desteğini alan Fetih Giray şiddetli bir sefer düzenlemiştir. Ancak Ruslar bu seferin karşılığını hemen vermişler, yeni merkez Karasubazar'ı yağmalamışlardır. Özi Kalesi'nin de Rusların eline geçmesi Kırım hanının ve onunla beraber Osmanlı sadrazamının da azline yol açmıştır. Kırım Hanlığına Mengli Giray II yeniden tayin edilmiştir.

Mengli Giray II tahta geçtiği sırada Rus tehlikesinin farkında olmuş ancak Ruslara karşı mukavemet gösteremeyerek Karasubazar'ın bir kez daha yağmalanmasına engel olamamıştır. Kırım'ı bir çölden farksız duruma getiren Ruslar Ukrayna'ya çekilince Mengli Giray II Ruslarla barış yapmanın en uygun yol olduğuna karar vermiştir. Ancak bu yanlış bir karar olmuştur zira Kırım'ın kapısı Azak hâlâ Rusların elindedir. 1739 yılında Mengli Giray II'nin ölümü üzerine tahta Selamet Giray geçmiştir. Yapılan anlaşmaya göre Kırım'ın Rus esirleri geri göndermesi gerekirken Ruslar bunun gerçekleşmediğini iddia ederek Osmanlı Devleti'ne şikâyetle bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti de barış ortamını bozmamak adına Selamet Giray'ı tahttan indirerek yerine Selim Giray II atamıştır.

Selim Giray II Kırım tahtına geçtiği zaman İran cephesinde bulunan Osmanlı Devleti yanında başarı ile savaşmış, 1743 yılında İstanbul'da baş gösteren kıtlığın bitmesi için üstün bir çaba sarf etmiştir. 1748'de Selim Giray II'nin vefatı üzerine yerine Arslan Giray I gelmiştir.

Arslan Giray zamanında ise Ruslar tarafından yağmalanan Kırım'ı yeniden imar çalışmaları başlamıştır. Hanlığın batı ve güney kanadından önemli imar faaliyetleri

gerçekleşmiş, buralar yeni bir canlılık kazanmıştır. Ancak Arslan Giray I da saray içi entrikalara yenik düşerek 1756 yılında tahttan azledilmiş yerine Halim Giray atanmıştır.

Halim Giray Kırım'da yetişmediğinden Kırım'ın iç işlerinden haberdar olmayan bir handır. Bu nedenle İstanbul'daki kıtlığa zahire vermelerini istediği Nogaylar ile isteğinin reddedilmesi üzerine savaşa girmiştir. Nogaylara yenilen Kırım güçleri de Bahçesaray'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine zaten Kırım iç işlerinde pek de etkin bir rol oynayamayan Halim Giray azledilmiş, yerine Kırım Giray getirilmiştir.

Kırım Giray 1760 yılında Kossak istilasına karşı başarılı bir şekilde mücadele etmiş, Rusya, Avusturya ve Prusya ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak kurduğu bu ilişkiler Osmanlı tarafından hoş karşılanmamış, İstanbul'a çağrılmıştır. Azledilme korkusu ile bu çağrıya cevap vermeyen Kırım Giray azledilerek yerine Selim Giray III getirilmiştir.

Selim Giray III ilk olarak Rusların Kırım üzerindeki üstünlüklerinden rahatsız olmuş, Ruslara Bahçesaray'dan çekilmeleri yönünde baskı yapmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş ancak Viyana mağlubiyetinden Karlofça'ya kadar büyük Haçlı ittifakı, ondan sonra Avusturya, Rusya ve İran ile yaptığı savaşlarda yorgun düşen Osmanlı Devleti artık dünya politikasında aktif siyaset gütmekten vazgeçmiş, barışı korumak yönünde bir politika gütmüştür. Kırım Hanının Ruslara karşı giriştiği bu hareket Osmanlı politikasına uymadığı için rahatsızlık uyandırmış, han tahttan azledilerek yerine 1767 yılında Arslan Giray atanmıştır. Ancak Arslan Giray'ın hemen ölmesi üzerine hanlığa aynı yıl Maksud Giray getirilmiştir.

7.3. Kırım Hanlığının Duraklama Devri ve Rus İşgali

18. yüzyılın ikici yarısında Rusya'nın Kırım Hanlığına saldırması, milletlerarası güce kavuşarak kendine yer bulması üzerine Osmanlı Devleti'nin uygulamak istediği barış politikası zorlaşmaya başlamış, savaş yanlısı zümreleri ikna etmek güç hâle gelmeye başlamıştır. Ancak Sadrazam Koca Ragıp Paşa bu dönemde Ruslarla savaşa girmenin iyi bir fikir olmadığını ve bunun Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım olacağını farkında idi. Yerine sadrazamlığa getirilen Muhsinzade Mehmet Paşa da savaş yanlısı bir tavır sergilemeyince korkaklıkla suçlanmış ve azledilmiştir. Yerine getirilen Mahir Hamza Paşa savaş yanlısı tavırları ile Osmanlı-Rus Savaşı'nın önünü açmıştır. 1768 yılında Ruslara savaş ilan edilmiş ancak Osmanlı Devleti bu savaşa hiç hazırlık yapmadan girmiştir. Bu savaş esnasında Kırım Hanlığı tahtında bulunan Maksud Giray savaş için yetersiz olduğu düşüncesi ile azledilmiş yerine Kırım Giray ikinci kez han olmuştur. Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre; *“gerçekte yer ve gök götürmez askerle Rusya üzerine “yüründüğünü, ancak “disiplinsiz ve eğitimsiz” askerle disiplinli ve eğitilmiş” Rus askerlerine karşı başarılı olunamadığından söz ederek, Kırım Giray hakkında şu sözleri söylemektedir: “Öte taraftan Kırım Giray Han Rus topraklarını çiğneyip talan etmiş, bir taraftan Osmanlı ordusundan birazı Özi suyunu geçerek Rusya'yı epeyce sıkıştırmıştı. Serdar'ı Ekrem ordusu da Hotin tarafına gelerek Turla ırmağına köprü kurup asker geçirerek ilerlemeğe başlamıştı. Bu haberler Petersburg'da korku ve dehşet uyandırarak az kalsın ihtilala sebep olacaktı. Lâkin Kırım Giray ölünce*

yerine geçen, gevşekçe olmakla onun yerini tutamadığından ve o sene mevsimsiz yağıştan nehirler coşup taşınca Osmanlı ordusu birkaç kısma ayrılıp parçalanmış ve mühimmatı kayıplara uğradığından, Ruslar bundan faydalanarak Osmanlı ordusunu Tuna'ya doğru epeyce kovaladılar. Böylece Prut yılından Ruslar Baltacı Mehmed Paşa'nın gafletiyle nasıl imha olmaktan kurtulmuşlarsa bu kere de Özi Irmağı'nın böyle vakitsiz taşması, Katerina'yı tehlikeden kurtardı, diye bazı Avrupa tarih yazarları yazmıştır. Hele Kırım Giray'ın vefatından Ruslar çok istifade ettiler.”

Savaş sürerken Kırım Giray'ın vefat etmesi savaşın gidişatını da etkileyen bir hadise olmuş, Kırım Giray'ın yerine Devlet Giray III han olmuştur. Ancak Devlet Giray III' de Hoten ve Boğdan'daki savaşlarda başarılı olamayınca azledilmiş yerine Kaplan Giray II getirilmiştir.

Kaplan Giray II Ruslarla kahramanca savaşmış ancak Prut yakınlarında Ruslara mağlup olmuştur. Bu mağlubiyet ile İsmail, Akkerman gibi yerler Rusların eline geçmiştir. Bunun üzerine Kaplan Giray II'ın hanlığına son verilerek yerine ikinci kez hanlığa atanan Selim Giray III geçmiştir.

1771-72 tarihlerinde Rusların Kırım'ı istila etmeleri üzerine Osmanlı-Kırım kuvvetleri büyük yenilgiye uğramışlar, Selim Giray III orduyu ve Kırım'ı terk etmek suretiyle İstanbul'a sığınmıştır. Yerine ikinci kez hanlığa getirilen Maksud Giray geçmiştir. Ancak Rus istilasının kaçınılmaz olduğu bu dönemlerde hem hanlık hem de halk tarafından kabul edilmiştir. Bu dönemde Kırım'da bulunan topluluklar da hanlarını kendileri seçmeye başlamışlar, Osmanlı da bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. 1771 yılında hanlığa Sahib Giray II getirilmiştir.

Rusya Osmanlı ve Kırım arasındaki bu gerginliği hissetmiş ve Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden ayırma politikasını uygulamaya girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Küçük Kaynarca Anlaşması Ruslara karşı alınmış bir mağlubiyetin göstergesidir. Bu anlaşmadan sonra Rusya Tatar ve Kafkas topluluklarının hamisi rolünü üstlenmeye başlamıştır. Anlaşmanın maddelerinden biri de başka topluluklar ile birlikte Kırım'ın da bağımsız olması olunca Osmanlı Kırım'ın iç işlerine müdahale edemeyecek duruma gelmiştir. Ruslar ayrıca Kırım Tatarlarına kendi kültürlerini ve dinlerini rahatça yaşayabilecekleri bir ortam sağladıkları ile daima övünmüşlerdir. Ancak bu anlaşma sonunda Rusya Buğ-Kuban arasında Türklerin yerleşmiş oldukları araziye Kırım Hanlığı'na bırakırken, Kerç Boğazı'nın iki yakası ile Kılburun Kalesi ile Kabartay ülkesini kendi topraklarına katmıştır. Bu gelişmeler ile bölünen Kırım'da büyük bir iç savaş meydana gelmiş ve Sahib Giray Han buna müdahale edememiştir. Zaten sonrasında da azledilerek yerine Kırım ümerası tarafından Devlet Giray III getirilmiştir. Ruslar da boş durmamışlar ve Kırım'da faaliyet gösteren boy güçlerini yanlarına çekmişlerdir. Rus yanlısı olanların başında da baştan beri Rus gücünün farkında olan Şirinler gelmişlerdir. Devlet Giray III kabile güçleri karşısında maruz kaldığı baskıya dayanamayarak kaçmış, yerine hâlihazırda bir Rus yanlısı olan Şahin Giray getirilmiştir. Bu da Kırım'da 1777 yılından itibaren artık Osmanlı yanlısı bir hükümetin var olmadığı anlamına gelmiştir. Ancak halk bu durumu kabullenememiş ve halk arasında

Ruslara karşı büyük ayaklanmalar baş göstermiştir. Ancak Şahin Giray Rus desteğini aldığı için Kırım tahtında kalmış, ancak çok fazla kişi bu ayaklanmalar sırasında katledilmiştir. Şahin Giray ve Rus hâkimiyetini kabul edemeyen Kırımlılar bu tarihten sonra hazin bir göç hareketine başlamışlar ve kitleler hâlinde Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Kırım nedeniyle yaşanan gerginlik Osmanlı Devleti ve Rusya arasında başlayacak yeni bir savaşın da habercisi olmuştur. Osmanlı Devleti Şahin Giray'ın hanlığını tanımış, ancak Şahin Giray vassal hâline getirdiği Nogay ve Çerkeslerden büyük tepki görmüştür. Bu durumda Şahin Giray'ın tahtına mal olmamış, Rus himayesinde tahtta kalmaya devam etmiştir. Rusların generali Potempkin Şahin Giray'ın tahtını sağlamlaştırmak üzere geldiği Kırım'da ayırım yapmaksızın 30.000 kişiyi katletmiştir. Bunun sonucunda 1783 yılında Kırım bir Rus vilayeti hâline gelmiş, 1777-78 savaşlarından on yıl sonra 1787'de yaşanan savaşta Osmanlı başarı gösterememiş ve 1792 Yaş Anlaşması ile Kırım'ı Ruslara terk etmek zorunda kalmıştır.

Kırım'ı kendi vilayetleri hâline getiren Ruslar burada hiç vakit kaybetmeden eşi benzeri olmayan bir katliam gerçekleştirmişlerdir. Rus kıyımına maruz kalmayan kasaba dahi kalmamış, yerli halkın yanı sıra Rum, Ermeni ve Yahudiler de bu zulümden kaçmışlardır. Ruslar özellikle Türk halkının gözleri önünde bu güzel ülkeyi yağmalamışlar, cami, çeşme ve diğer medeniyet emarelerinden hiçbirini ayakta bırakmamışlardır. Kırım faciası günümüzde bile güncelliğini kaybetmeden pek çok araştırmaya konu olmaya devam etmektedir.

Uygulamalar

Osmanlı Devletinin Kırım Hanlarını atarken uyguladığı politika ne olmuştur anlatınız.

Uygulama Soruları

- 1- Kırım Hanları Rusya'ya karşı nasıl bir siyaset izlemişlerdir?
- 2- Osmnalı sizde neden doğu yerine batıya sefer düzenlemiştir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Adil Giray'ın başa geçmesinden sonra Osmanlı Devleti ile Altın Orda Hanlığı dışındaki etkenler siyasi açıdan önem taşımaya başlamışlardır. Uzun süren savaştan sonra Rusya ve Lehistan barış sağlamış, Kossakları ikiye bölerek, Kırım üzerine yürümeyi ortak amaç edinmişlerdir. Bu ittifaktan en çok Kırım Hanlığı etkilenmiştir. XVII. Yüzyıl'ın ikinci yarısına kadar birbirine düşman iki devlet'i kullanan Kırım Hanlığı, Adil Giray'dan sonra dost iki devlet hâline gelen Rusya ve Lehistan ile mücadelede hep zorlanmıştır. Özellikle Ruslar Lehistan ile barış sağladıkları için sürekli Kırım üzerine yürümüşlerdir. Bundan haberdar olan Osmanlı Devleti ise Lehistan'ı sindirerek Rusya üzerine yönelmiştir. Kırım Hanlığı ise Tatar ve Kossak kuvvetlerini toplayıp Polonya ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı bu sebepten ötürü Adil Giray'ı azledip yerine Selim Giray'ı atamıştır.

1670'de başa geçen Selim Giray I, Kabartaylar üzerine yürümeyi planlamış fakat IV. Mehmet komutasında Lehistan Seferine katılmak üzere vazifelendirilmiştir. Bu savaş sonunda Osmanlı, Lehistan etkisini kırıncı yönünü Rusya'ya çevirmiştir. Himaye ettiği Kossakları kullanarak Rusya'nın yıpratılması amaçlanmıştır. Kossak lideri Doroshenko insan katliamına başlayınca Osmanlı ve Kırım desteğini yitirmiş, bu durumdan yine Rusya faydalanmış ve Kossak liderini ele geçirmiştir.

Kossakların yoğun olduğu Çehrin Şehri Rusların eline geçince buradaki Kossaklar Rus himayesine girmişlerdir. Osmanlı'nın bunu kabul etmesi Ukrayna'nın kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple Osmanlı, Çehrin şehrine doğru harekete geçmiştir. Coğrafi koşulların olumsuzluğundan ötürü başarı sağlanamamıştır. 1678'de Osmanlı şehre yeniden saldırmış ve bu sefer başarı elde etmiştir. Bu zaferin ardından Murad Giray Han, kendi bölgesinin güvenliği ile ilgilenmeye başlamıştır. Kırım'ın doğusunda Ruslar tarafından yaptırılan istihkâm mevkiilerini yıktırılmış ve Ruslar ile yeni bir müzakere yapılmasını düşünmüştür. Osmanlı Padişahının 1681 yılında Edirne'ye hareketi Rusları telaşlandırınca bir antlaşmaya varılmıştır. Ruslarda susturulunca Osmanlı yönünü Avusturya'ya çevirmiş ve Viyana kuşatmasını gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığının ortak kırılma noktası II. Viyana bozgunudur. Zira Osmanlı Belgrad'a kadar olan topraklarını kaybetmiş, Rusya ise Doğu Avrupa'da en saygın güç hâline gelmiştir. Rusya Osmanlıdan artık çekinmiş, açık açık savaş ilan edebilmiştir. Altın Orda ve Osmanlıya karşı güttüğü ikiyüzlü politikayı bırakıp artık yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştır. İlk iş ise Lehistan ile barış sağlamış ve Ukrayna'yı ele geçirecek bölge dengelerini kendi lehine yeniden düzenlemiştir.

1687-1692 yılları arasında sürekli hanlığın lideri değişmiştir. Kırım Hanlığının başına kimin geçeceği her zaman Osmanlı tarafından belirlenmiştir. 1693-1695 yılları arasında Kırım içinde karışıklık yaşanmıştır. Han bu yüzden topraklarında kalmış ve Osmanlı seferine katılamamıştır. Ruslar daha ilk saldırıda mağlup edilmiştir. Ancak aynı yıl içerisinde Ruslar Azak Kalesi'ne saldırmış ve işgal etmiştir. Bunun sonucunda Kefe başta olmak üzere Kırım

sahilleri Rus tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişmelerden etkilenen ve yorulan Selim Giray I tahttan vazgeçmiş, yerine Devlet Giray II atanmıştır.

Azak Kalesi'nin kaybı Osmanlıyı derinden etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Ruslar sıcak denizlere inmiştir. 1700 yılında İstanbul Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı siyasetinde büyük değişimler meydana gelmiştir. Osmanlı, Rusya ile sağlanan barışı korumaya çalışırken Devlet Giray II, bu konuda Osmanlıyı uyarmıştır. Rusların hareketlenmesi huzur ortamını tamamen bozunca Selim Giray I, dördüncü kez 1702 yılında tahta geçirilmiştir. Selim Giray I, çok yaşlı olmasına rağmen tahta geçmiş, Kırım Hanlarının en büyüklerinin arasına adını yazdırmıştır. Fakat Rusların Azak Kalesi'ne inmelerini engelleyememiştir. 1704'te vefat edince de yerine Gazi Giray III geçmiştir.

Gazi Giray III iç karışıklarla uğraşmış fakat başarılı olamamıştır ve tahttan indirilmiş ve yerine Kaplan Giray I geçmiştir. Kırım Hanlığı doğu ve batıdaki hâkimiyetini kaybetmiş, sürekli taht değişiklikleri olmuştur. Patrona Halil İsyanından sonra tahta üçüncü kez Kaplan Giray I geçmiştir. İran üzerine yürürken Rus engelini takılmıştır. Bu sürede Rusya Azak'ı zapt etmiş ve Kırım üzerine saldırı hazırlığı içerisine girmiştir. Rusya Kırım'da büyük bir yıkım yapmış şehirleri yakıp ateşe vermiştir. Bu da bölgede tek hâkim gücün Rusya olduğunu göstermektedir. Rusların hâkim gücü Kırım'ı âdeta bir çöl'e çevirmiş taşınan başkentler sürekli yağmalanmış, ayrıca Kırım Hanlığında kısa süreli taht değişiklikleri aralıksız sürmüştür.

Osmanlıdan beklenen yardımın gelmemesi, artık gücü tükenen Osmanlının savaş değil, mevcut toprakları koruyarak barış yanlısı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, Rusya'nın milletlerarası bir güç hâline gelişi Osmanlının barış politikasını zora sokmuştur. Savaştan yana olmayan sadrazamlar azledilmiş ve nihayetinde Rusya'ya karşı savaş açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa tutuştuğu bu dönemde Kırım Hanlığında bitmek bilmeyen taht değişimi devam etmiştir.

1771-72 tarihinde Ruslar Kırım'ı istila etmiş büyük yenilgi yaşanmıştır. Bu dönemde halk Han'ı kendisi seçmeye başlamıştır. 1771'de tahta Sahib Giray II getirilmiştir. Rusya bu tarihten itibaren Kırım'ı Osmanlıdan ayırma politikası gütmüş, 1774'te zafer kazanmış ve nihayet 1777'de Rus yanlısı Şahin Giray başa geçmiştir. Bu tarihten sonra Kırım'da Osmanlı yanlısı hükümet olmamıştır. Bu hâkimiyeti kabul etmeyen Kırımlılar hazin bir göç hareketiyle Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu gerginlik Osmanlı-Rus savaşını kaçınılmaz hâle getirmiştir. 1783'te Kırım Rusya vilayeti hâline gelmiş, 1787'deki savaşı kaybeden Osmanlı 1792 Yaş Antlaşmasıyla Kırım'ı Ruslara terk etmek zorunda kalmıştır.

Hiç vakit kaybetmeden kıyım'a başlayan Ruslar köylerde, kasabalarda büyük katliamlar yapmıştır. Din, ırk ayrımı gözetmeksizin herkesi katletmişlerdir. Camiler, çeşmeler ve medeniyetin bütün emarelerini yok etmişlerdir.

Bölüm Soruları

1. Kossakların lideri hangi unvanı taşımaktadır?

- a- Nureddin
- b- Han
- c- Hetman
- d- Ataman
- e- Çar

2. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk siyasi ilişki kimler üzerinden başlamıştır?

- a- Lehliler
- b- Macarlar
- c- Avusturyalılar
- d- Almanlar
- e- Kossaklar

3. Osmanlı Devletinin Rusya ile ilk siyasi ilişkisi hangi sefer ile başlamıştır?

- a- Çehrin Seferi
- b- Karadeniz Seferi
- c- Kırım Seferi
- d- Azak Seferi
- e- Sudak Seferi

4. Osmanlı-Rusmünasebetlerinde Kossakların rolünü değerlendiriniz.

5. 1683 yılındaki Viyana Kuşatmasının başarısızlığa uğraması hangi Kırım hanına mal edilmiştir?

- a. Şahin Giray
- b. Murad Giray
- c. Mehmet Giray

- d. Hacı Giray
- e. Sahip Giray

6. Aşağıdakilerden hangisi 1683 Viyana bozgununun sonuçlarından biri değildir?

- a. Osmanlı Devleti Macaristan'dan Belgrad'a kadar olan topraklarını kaybetmiş ve Doğu Avrupa'da Rusya en üstün güç konumuna gelmiştir.
- b. Bundan sonra Rusya Osmanlı Devletinden çekinmemiş, savaş ilan edebilmiştir.
- c. Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya, Lehistan ve Venedik'ten müteşekkil bir Haçlı İttifakı tesis edilmiştir.
- b- 1684 yılında kurulan bu ittifaka 1696 yılında Rusya da katılmıştır.
- a. Osmanlı Devleti Kırım Hanlığı ile bağlarını koparmıştır.

7. Kırım Hanları kim tarafından hanlık makamına atanmışlardır?

- a. Kırım uleması
- b. Kırım aristokratları
- c. Osmanlı Padişahı
- d. Kırımlı tüccarlar
- e. Osmanlı uleması

8. 1683 Viyana bozgunundan sonraki Osmanlı-Kırım münasebetleri hakkında bilgi veriniz.

9. Hangisi Rusların Azak Kalesi'ni almalarının sonuçlarından biri değildir?

- a. Azak Kalesi'nin işgali ile Ruslar artık sıcak denizlere inmişlerdir.
- b. Kırım Hanlığı Azak'ın kaybedilmesinden sonra Rusya'ya daha yakınlaşmış ve onun isteklerini yerine getirmiştir.
- c. Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu ve kuzeybatı Kafkasya ile ilişkileri kesilmiş, Rusya doğrudan Kırım'ı tehdit etmeye başlamıştır.
- d. Azak'ın kaybedilmesi Kırım'dan Astarhana kadar olan sahada yaşayan ve Kırım'ın askerî gücünün esasını teşkil eden kabilelerin Osmanlı Devleti'nden ümitlerini kesmelerine ve Rusya'ya dönmelerine neden olmuştur.

e. Kırım'da bitmez tükenmez boy savaşlarını hızlandırmış, Devlet Giray II iktidarının büyük bir bölümünü bu boy savaşlarını yatıştırmaya harcamıştır.

10. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan ve Azak'ı tekrar geri alan Prut anlaşması hangi tarihte imzalanmıştır?

- a- 1708
- b- 1711
- c- 1720
- d- 1709
- e- 1704

Cevaplar: 1) c, 2) e, 3) a, 5) b, 6) e, 7) c, 9) b, 10) b

8. TİMUR VE DEVLETİ (TİMURLULAR)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

8.1. Harezmi Seferleri

8.2. Horasan Seferleri

8.3. Toktamış ile Mücadele ve Deşt-i Kıpçak Seferleri

8.4. Beş Yıllık Sefer (1392-1397) ve Hindistan Seferi

8.5. Taht Kavgaları ve Mirza Şahruh'un Yönetimi ele alması

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Timur Devletinin kuruluşu hakkında bilgi veriniz.
2. Timur'un Hint seferlerinin sebeplerini yazınız.
3. Ankara savaşının kazanılmasındaki etkenlerden bahsediniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Timurlular	Altın Orda Devleti'nin yıkılışında önemli rol oynayan ve Türkistan Türk tarihinin önemli devletlerinden biri olan Timur devletinin kuruluşu ve geniş topraklara yayılması hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Timur
- Osmanlı
- Harezmi
- Horasan
- Deşt-i Kıpçak
- Hindistan

Giriş

Bu bölümde, Altın Orda Devleti'nin yıkılış sürecinde önemli siyasi münasebetler kurduğu Timur devletinin kuruluşu ve yayıldığı coğrafyadaki etkileri anlatılacaktır.

8. TİMURLULAR

Cengiz Han, ölmeden önce topraklarını oğulları arasında paylaştırmıştır. Oğullarından Çağatay'ın payına da büyük topraklar düşmüştür. Bölgenin sınırları doğuda Beşbalık, batıda ise Ceyhun ırmağına kadar uzanıyordu. Kuzeyde İli Nehri havzası ve Yedisu bölgesi de onun payına düşen yerlerdendi. Daha sonra bu topraklara Belh, Badehşan ve Gazne'de dâhil olmuştur. Çağatay Hanlığı, aslında Cengiz'in soyundan gelenler tarafından yönetilmek zorundaydı, ancak hanlık gücünü kaybettikçe boy beyleri güç kazanmışlardı. Hanlıkta emirler hüküm sürerlerken, meşruluk kazanmak adına Han soyundan birini göstermelik olarak tahta çıkarmışlardır. Nitekim Timur'da bu emirlerden biri olan Hüseyin'i ortadan kaldırarak kendi adıyla anılacak yeni bir dönemin temellerini atmaya başlamıştır.

Timur, Türkleşmiş bir Moğol boyu olan Barlaslara mensuptu. Bu boy Cengiz Han tarafından Çağatay'ın hizmetine verilen dört boydan biridir. Timur hanedan boyuna mensup olmamasına rağmen kendi siyasi ve askerî becerileriyle bir devlet kurmayı başarmıştır. Bu devleti yönetirken hiçbir zaman han, padişah gibi unvanlar kullanmamıştır. Bu unvanları ancak Cengiz Han soyundan gelenler alabilirdi ve Timur bu unvanları kullansada yanındaki emirler bunu kabul etmeyeceği için emir ve bey unvanlarını kullanmak zorunda kalmıştır.

Emir Timur ilk zamanlar da Hacı Barlas ile birlikte Keş bölgesini yönetmiştir. Bu sıra da Emir Bayezid-i Celayiri Hucend'i, Emir Hüseyin Belh ve ona bağlı bazı yerleri idare etmekteydiler. Bu dönemde bölge de bir otorite olmadığından, yolsuzluk ve karışıklık artmıştı. Tuğluk Timur Han, çeteleri temizledikten sonra Maverâünnehir üzerine sefere çıkmış bazı beyler ona katılmış, bazıları da savaşmıştır. Timur bu dönemde Tuğluk Timur'un emirleri ile irtibata geçerek bağlılığını sunmuştur. Bunun üzerine Şehr-i Sebz ve ona bağlı bölgeler Timur'a verilmiştir. Tuğluk Timur, bölgeden çekildikten sonra emirler yine mücadeleye başlamışlardır. Timur, Emir Hamid vasıtasıyla Tuğluk Timur'un huzuruna çıkmış, bu defa Keş'in idaresi Timur'a verilmiştir. Böylece Timur on bin askere sahip olmuştur. Tuğluk Timur, Maverâünnehir'in idaresini oğlu İlyas Hoca'ya bırakmıştır. Timur ilk olarak bu şehzadenin yanında görev alsa da yanındaki emirlerin davranışlarından dolayı ayrılarak, bölgenin güçlü emirlerinden Hüseyin'in yanına gitmiştir.

Emir Hüseyin bu dönemde çok güçlenmişti ve diğer emirler bundan rahatsız olmaya başlamışlardı. Özellikle Emir Hüseyin'in, Semerkand'ı alıp yüksek miktarda para istemesi ortalığı iyi gerginleştirmiştir. Başta Timur olmak üzere emirler harekete geçerek Emir Hüseyin'e karşı cephe almışlardır. Emir Hüseyin, bu sırada Adil Han adına hareket ediyordu. Timur bunun üzerine Suyurgatmış Han'ı padişah ilan etmiştir. Belh bölgesinde yakalanan Emir Hüseyin, Emir Keyhüsrev Huttelani'nin kardeşini öldürmekle suçlanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Emir Hüseyin'i bertaraf eden Timur artık Maverâünnehir'in en güçlü emiri olmuştur. Ayrıca Emir Hüseyin'in hareminded bulunan Kazan Sultan Han'ın kızı Saray Mülk Hanım ile evlenerek Han sülalesine damat olmuştur. Emir Timur Keş üzerinden Semerkand'a gelmiş ve buranın imar edilmesini istemiştir (1370).

8.1. Harez m Seferleri

Maveraünnehirde hâkimiyetini sağlamlaştıran Timur gözünü Harez m bölgesine dikmiştir. Harez m ticaret yollarının kesiştiği bir merkezdi. Harez m bölgesinin kuzey ve batı bölgeleri Cuci ulusuna, Kat ve Hive bölgeleri ise Çağatay Hanlığına aitti. Timur, Suyurgatmış Han adına bu bölgenin yöneticisi olan Hüseyin Sofi'den şehirleri istemiştir. Hüseyin Sofi bu teklife yanaşmayarak, kılıçla elde ettiği toprakları ancak kılıçla vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine bölgeye asker sevk eden Timur Kat'ı ele geçirmiş ve Harez m'i kuşatma altına almıştır. Hüseyin Sofi'nin kuşatma sırasında öldüğü ve yerine kardeşi Yusuf Sofi'nin geçtiği haberi gelince anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmaya göre Timur'un oğlu Cihangir Özbek Han soyundan gelen Süyün Bek Hanım ile evlenecekti. Ancak bu evlilik gerçekleşmeyip, üzerine bir de Yusuf Sofi'nin Kat'ı yağmalatması hadisesi vuku bulunca, Timur yine Harez m üzerine sefere çıkmıştır.(1373) Yusuf Sofi bunun üzerine barış için başvurmuş ve evliliğin hemen gerçekleşmesi neticesinde anlaşma sağlanmıştır. Böylece Timur kendisinden sonra oğlunu da Han sülalesine damat etmiştir.

Timur düğünden sonra Duğlat oymağı lideri Kamerüddin üzerine asker göndermiştir. Bu sırada kendisi de Harez m'e sefere çıkmıştır. Kamerüddin üzerine gönderdiği emirler kendi aralarında çatışmışlardır. Hıtay Bahadır ve Elçi Boga adlı emirler Kıpçak ve Celayir kavimlerinden asker toplayarak Semerkand Kalesi'ni kuşatmışlardır. Bunu haber alan Timur bölgeye hemen oğlu Cihangir'i göndermiştir. Cihangir Buhara'ya ulaşınca emirler kaçarak Urus Han'a sığınmışlar ancak Emir Adılşah, Urus Han'a karşı savaşınca buradan da kaçarak Kamerüddin'in yanına sığınmışlardır. Timur, Kamerüddin'i muharebede mağlup ettiyse de ele geçirememiştir. Timur bu seferler ile Doğu Türkistan coğrafyasındaki Duğlatların genişlemesini engellemiştir. 1379 yılına gelindiğinde Harez m meselesi bir daha patlak vermiştir. Timur'un doğu ile uğraşmasını fırsat bilen Yusuf Sofi, Buhara tarafına asker göndermiştir. Timur ona elçi gönderdiyse de Yusuf Sofi elçiyi yakalatmıştır. Timur bunun üzerine Harez m'e sefere çıkarak kaleyi üç ay muhasara etmiştir. Yusuf Sofi vefat edip, başa Süleyman Sofi geçince muhasara kaldırılmıştır. Böylece Harez m bölgesi Timur'a bağlanmıştır. Ancak Toktamış ile mücadelelerde daha sonra Harez m tekrar sorun teşkil etmiştir.

8.2. Horasan Seferleri

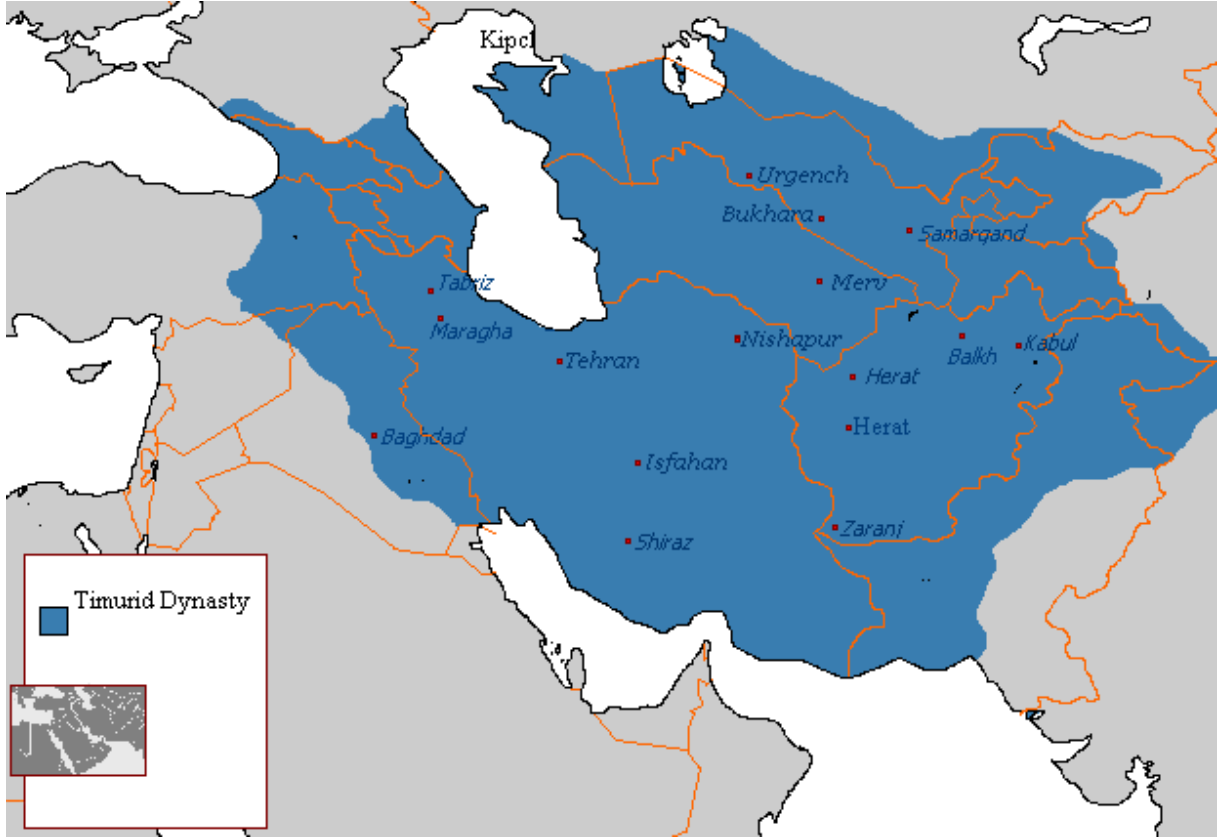
Timur Maveraünnehir ve Harez m'i hâkimiyet altına aldıktan sonra hedefini Horasan olarak belirlemiştir. Bu dönemde bu bölge birçok devlete ev sahipliği yapıyordu. Herat ve civarında Kertler, Sebzvar ve Horasan'ın batısında Serbadarlılar, Cürcan ve civarında Toga Timurlular, Şiraz merkez olmak üzere Fars ve Kirman bölgelerinde Muzafferiler, Bağdat, Irak-ı Acem ve Azerbaycan bölgelerinde Celayirli ler hüküm sürmekteydiler. Timur bu devletlerin hepsini daha sonra ele geçirmiştir.

Timur Harez m'de yaptığı gibi bölgenin Çağatay ulusuna ait olması gibi bir yöntem kullanmamıştır. Bölge İlhanlılar ile Çağatay Hanlığı arasında sınırdı. Timur Herat melikinin yapacağı kurultaya katılmasını istemiştir. Melik Gıyaseddin Pir Ali "Emir Seyfeddin gelirse

ben de gelirim” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Emir Seyfeddin Herat’a gitmiştir. Melik onu gayet iyi karşılamış ve süre istemiştir. Ancak Emir Seyfeddin gelmesine rağmen kendisi kurultaya katılmamıştır. Timur aradığı sebebi bulmuştu. Mirzanşah’ı diğer emirleri ile beraber Horasan’a göndermiştir. Bu arada Ali Bek Covani Kurbanı, Timur’a bağlılığını bildirmiş, ancak Timur ondan sefere katılmasını isteyince bu teklifi geri çevirmiştir. İlk olarak Fuşenç Kalesi ele geçirilmiştir. Daha sonra ise Herat kuşatılmış, çok iyi korunan bir kale olmasına rağmen Timur kalede gedik açmayı başarmıştır. Halka evden çıkmadıkları takdirde dokunmayacağı sözünü vermiştir. Bunun üzerine hiç kimse Melik Giyaseddin’i savunmaya yanaşmamıştır. Durumun farkına varan melik Timur’a teslim olmuştur. Melik, Eşkilce adlı kalede hüküm süren oğlunun da Timur’a tabi olduğunu bildirmiştir. Bu seferden sonra Timur Ali Bek Covani üzerine yürümüştür. Ayrıca Toga Timurlular ve Serbedarlar Timur’a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Timur bunun üzerinde Buhara’da kışı geçirmek üzere Horasan’dan ayrılmıştır.

Timur Horasan’dan ayrıldıktan sonra Toga Timur ve Serbedarlar birlikte Sebzvar üzerine yürümüşlerdir. Bunun üzerine Timur onların üzerine sefer çıkmış ve Kelat Kalesi’ni kuşatmıştır. Ali Bek askerlerini çekmesini istemiş, Timur da bunu kabul etmiştir. Timur’un gidişinin ardından yine muhalefete başlamıştır. Timur Turşiz şehrini kuşatarak ele geçirmiştir. Buradan hareketle Sistan’ı ele geçirmiş ve Kandehar’a kadar gitmiştir. Daha sonra ise Semerkand’a geri dönmüş ve birkaç ay sonra tekrar Mazenderan tarafına hareket etmiştir. 1384 yolunda İran seferine yeniden başlamış, Toga Timurlu Emir Veli verdiği sözü yerine getirmemiştir. Timur Serahs, Baverd ve Nesa’ya ulaşmıştır. Emir Veli’nin arkasından bazı komutanları göndererek onu mağlup etmiştir. Buradan sonra Timur ordusu ile Rey üzerine gitmiştir. Timur bu sırada Celayirlilerin elinde bulunan Sultaniye ve Tebrizi ele geçirdikten sonra kışı geçirmek üzere Semerkant’a gitmiştir.

1386 yılında Timur tekrar İran seferine çıkarken, Hicaz kabilelerine saldıran Melik İzeddin üzerine yürümüştür. Bu sırada Ahmet Celayiri’nin Bağdat’tan hareket ederek Tebriz’e yürüdüğü haberi gelmiş, ancak o Timur’un Tebriz’e doğru hareketlenlendiğini öğrenince Bağdat’a geri dönmüştür. Timur, yazı Tebriz’de geçirdikten sonra Nahçıvan yolu üzerinden Kars’a yürüyerek Kars Kalesi’ni ele geçirmiştir. Tiflis’i de ele geçiren Timur ordusunu ikiye ayırarak civardaki kalelerin alınmasını emretmiştir. Askerleri bu dönemde Elbruz Dağına kadar uzanmıştır. Doğu Beyazid, Muş, Van ve Ahlat Kaleleri ele geçirilmiştir. Erzincan ve Urmiye hükümdarları ise Timur’a tabiiyetini bildirmişlerdir. Timur tekrar İran üzerine yönelerek Hamedan ve Cerbedekan üzerinden İsfahana gelmiştir. Şehrin önüne çıkan âlimler Timur ile anlaşarak mal karşılığında aman dilemişlerdir. Timur bunu kabul ederek tahsil için adamlar göndermiş ancak şehrin içerisinde bulunan Timur’un adamlarını öldürülünce Timur şehiri yakıp yıkmıştır. Timur, İsfahandan sonra Şiraz’a hareketlenmiş ancak hem Toktamış’ın muhalefet ettiği hem de Semerkand’ın karışık olduğu haberini alınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Timur 1386-1389 yıllarını kapsayan bu seferinde Kafkaslar ve Doğu Anadolu’ya hâkim olmuştur.

Timur Devletinin Toprakları (1370-1506)

8.3. Toktamış ile Mücadele ve Deşt-i Kıpçak Seferleri

Toktamış, 1376 yılında Urus Han'dan kaçarak Timur'a sığınmıştır. Timur, ona çok iyi davranarak, Otrar ve Savran vilayetlerini vermiştir. Toktamış, Altın Orda üzerine sefere çıkmış, onu savaş alanında Urus Han'ın oğlu Kutluk Boğa karşılamıştır. Kutluk Boğa aldığı bir ok yarası ile ölünce askerleri galeyana gelerek Toktamış'ın ilini yağmalamışlardır. Toktamış bu mağlubiyetin ardından tekrar Timur'a sığınmış ve yine iyi karşılanmıştır. Timur'dan yeniden destek alan Toktamış yine Altın Orda üzerine yürümüştür. Ancak Urus Han'ın diğer oğlu Toktakıya, Toktamış'ı mağlubiyete uğratmıştır. Toktamış savaş alanından zorlukla kaçabilmiş ve Sır Derya'yı yüzerek geçmiştir. Toktamış bu sırada isabet eden bir ok nedeniyle yaralanmıştır. Timur onun yanına Emir İdüğü Barlas'ı göndererek Altın Orda'dan vazgeçmemesi gerektiğini söylemiştir.

Bu sırada, Mangıt oymağından Edige Urus Han'dan kaçarak Timur'a sığınmıştır. Urus Han elçi göndererek Timur'dan Toktamış'ı istemiş, Timur da kendisine sığınan kimseyi vermeyeceğini ifade edince savaş hazırlıklarına başlanmıştır. Savaş yapılacağı sırada aniden çıkan soğuk ve yağın kar iki ordunun karşılıklı üç ay beklemesine ve sonunda da savaşın yapılmamasına sebep olmuştur. Bu olaydan sonra Urus Han'ın ölüm haberi gelmiştir. Timur bu haberi iyi bir fırsat olarak görüp Toktamış'ı tekrar Altın Orda üzerine göndermiştir. Urus Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Tokakıya, ondan sonra da Timur Melik geçmiştir. Toktamış bu mücadeleyi de kaybederek Timur'un yanına sığınmıştır. Bu sırada Timur

Melik'in eğlence meclislerinde vakit geçirdiği ve memleketin bundan memnun olmadığı haberi gelmiştir. Timur tekrar Toktamış'ı Altın Orda üzerine göndermeye karar vermiş ancak bu sefer yanına büyük emirlerini de katmıştır. Toktamış, Timur Melik ile yaptığı mücadeleyi kazanarak ilk başarısını kazanmıştır. Daha sonra Altın Orda tahtını sağlamlaştırmak için mücadeleye başlamıştır.

Toktamış, Altın Orda'ya hâkim olunca Rus Knezliklerini baskı altına almayı başarmıştır. Bundan sonra Altın Orda'nın toprakları içinde kalan Azerbaycan ve Harezm Bölgesine sıra gelmiştir. Buralar eskiden Çağatay ve Cuci ulusları arasında kalmıştı. Şimdi ise bölgede Emir Timur hâkimiyet kurmuştu. Toktamış çoğunluğu kâfir olan dokuz tümen asker ile Tebriz'e saldırmış, şehir bir hafta dayandıktan sonra düşmüş ve Toktamış'ın askerleri Tebriz'e girerek her yeri yağmalamışlardır. Tebriz bir süre harap vaziyette kalsa da daha sonra Timur şehri yeniden imar ettirmiştir. Timur Harezm üzerine dört kez sefere çıkmış ve bölgeyi kendi hâkimiyetine almıştır. Bölgede hâkim durumda olan Sofi ailesi Kongrat boyuna mensuptu. Bu boy Altın Orda'nın dünür kabilesiydi ve dolayısı ile onlara daha yakındı. Timur'un üzerini sefere çıkmasından sonra Süleyman Sofi hemen Toktamış'a sığınmıştır. Toktamış, Timur'un İran'da seferde olmasından yararlanarak 1381-1382 tarihinde Harezm'de kendi adına para bastırmış, Timur'dan ses çıkmaması üzerine 1383-1384 ve 1386 yıllarından bunu tekrarlamıştır.

Harezm bölgesi sıcak ile soğuk iklim arasında kalan bağlantı bölgesi ve ticaretin kavşak noktasıydı. Asya'dan gelen mallar bu bölgeden kuzey ülkelerine gönderilirken, Akdeniz ve İran bağlantısı ise kara yolu ile Kafkaslardan, deniz yolu ile Karadeniz'den yapılmaktaydı. Toktamış'ın yanındakiler onu Timur'a karşı kışkırtmışlardır. Toktamış'ın Han soyundan geldiğini bu nedenle bölgenin hanı olması gerektiğini, Timur'un ise devletini kılıç gücü ile kurduğunu dile getirmişlerdir. Timur'un yanında bulunan Edige'de onu Deşt-i Kıpçak üzerine sefere çıkmaya ikna etmek istemiştir. Edige zamanında Toktamış'ın sol kol emirü'l ümerasıydı. Ancak bir yemekte Toktamış'ın kendisine karşı iyi niyetler beslemediğini anlayarak Timur'un yanına kaçmıştı. Tüm bunlar ve bölgenin jeopolitik konumu Toktamış ile Timur'un karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz hâle getirmiştir.

1387 yılında Timur Berda'ya yönelirken, Toktamış'ın askerlerinin Derbend yolundan gittiğini öğrenmiştir. Timur arkalarından, Şeyh Ali Bahadır, Eygü Timur ve Osman Abbas'ı göndermiş, onlara Kür Nehrine giderek inceleme yapmalarını ancak savaşa girmemelerini tembih etmiştir. Ardından Miranşah ve Emir Hacı Seyfeddin'i de bölgeye göndermiştir. İlk grup Toktamış'ın askerlerini görünce savaşmayıp geri kaçmışlardır. Toktamış'ın askerleri ise onların peşinden gitmiştir. Bu sırada yetişen Mirza Miranşah Toktamış'ın ordusunu yenilgiye uğratarak çoğunu esir almışlardır. Esirler Timur'un yanına gönderilmişti o da iyi niyet belirtisi olarak esirleri serbest bırakmıştır.

Timur'un bu hareketinin fayda etmediği çok geçmeden anlaşılmıştır. 1387 yılında Timur Şiraz ve Fars memleketlerini ele geçirmeye uğraşırken Toktamış, Maverâünnehir üzerine asker sevk etmiştir. Sahrab'a ulaşan ordu şehri muhasara etse de başarılı olamayacağını farkına varınca başka vilayetlere yönelmiştir. Bu sırada Timur'un

oğullarından Emirzade Ömer Şeyh, Toktamış orduları ile savaşarak yenilmiştir. Ömer Şeyh geri çekilerek Endican'a yönelirken, bu sırada Moğollarda isyan edip Taşkent ve Sayram'ı yağmalamışlardır. Ömer Şeyh bunların üzerine yürümüştür. Toktamışın askerleri ise Maverâünnehir'e gelerek buraları yağmalamaya başlamışlar ve Buhara'yı kuşatsalarda ele geçirmeyi başaramamışlardır. Timur Şiraz'ı kuşattığı bir sırada bu haberi almış ve hemen Emir Osman Abbas'ı Buhara üzerine göndermiştir. Toktamış'ın askerleri ise Harezmi ve Deşt-i Kıpçak'a kaçmışlardır. Timur Semerkand'a geldiğinde bazı emirlerini Toktamış'ın askerlerinin ardından göndermiş ve bu askerler karşısından başarısız olan emirleri hakkında soruşturma başlatmıştır.

Timur ve Toktamış arasında bir savaş çıkması kaçınılmazdı. Timur 1388'de sürekli Toktamış lehine hareket eden Harezmi üzerine yürümüş ve Ürgenç şehrini yerle bir etmiştir. Timur şehrin ahalisini Semerkand'a göç ettirmiş, şehir üç yıl harap bir şekilde kaldıktan sonra ancak imarına izin vermiştir. Bu sırada Toktamış da asker toplayarak Timur'un üzerine göndermiştir. Yapılan savaşta Timur'un emirleri zaferle ayrılmıştır. Toktamış'ın askerleri Sabran'ı kuşatmış ancak alamayınca Yesi civarını yağmalamışlardır. Serbedar mülkünden Hacı Bek Covan Kurbanı isyan edince Timur onun üzerine emirlerini göndermiş, kendisi de doğudaki Moğollar üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferlerin amacı Deşt-i Kıpçak öncesi arkasını sağlama almaktı.

Timur, sefer hazırlıklarına başlamıştır. Timur Kutluk Oğlan, Edige Özbek ve Könce Oğlan, Toktamış yanında kaçarak Timur'a sığınmışlardır. Timur onları bu seferde kılavuz olarak kullanmıştır. Timur'un ordusu Otrar yakınlarından konakladığı sırada Toktamış'ın elçileri barış için gelmişler, Timur da, Toktamış'a han olması için yardım ettiğini ancak güçlenince kendisine ihanet ettiğini söylemiştir. Ayrıca eğer barışmak istiyorsa Toktamış'ın en önemli emiri olan Ali Bey'i kendisine göndermesini istemiştir. Toktamış'ın bunu kabul etmesi mümkün değildi ve Timur bu şartı öne sürerek seferden vazgeçmeyeceğini belirtmek istemiştir. Timur elçilere hilat giydirse de onları geri göndermeyerek hapsetmiştir. Timur seferine başlamış ancak kuraklık yüzünden birçok hayvan telef olmuştur. Anakarguy mevzisine ulaştıklarında dört ay geçmişti ve erzaklar bitmek üzereydi. Bölgede şehir bulunmadığından dolayı erzak temin etmekte mümkün değildi. Sürek avı ile problemi biraz olsun çözdüler. Tobol ve Yayık nehirlerini geçmelerine rağmen Toktamış'ın askerleri ortada yoktu. Timur, Samar ırmağını geçip, Kunduzca ırmağı boylarına vardığında nihayet iki ordu karşı karşıya gelmişlerdir.

20 Haziran 1391'de iki ordu arasında savaş başlamıştır. Timur ordusunu alışagelmiş üçlü düzen yerine yedi kola ayırarak yönetmiştir. Nihayetinden çetin muharebeler sonucu Timur'un ordusu galip gelmiş ancak Toktamış kaçmayı başarmıştır. Böylece Toktamış'ın Timur'u Deşt-i Kıpçak içlerine çekerek bozguna uğratma planı tutmamıştır. Toktamış'ın kalan kuvvetlerini İdil boylarına kadar kovalayan Timur, Saray ve Hacı Tarhan gibi şehirleri de yağmalayarak büyük ganimetler elde etmiştir. Bu arada Altın Orda'dan kaçarak Timur'a sığınan Timur Kutluk Oğlan, Könce Oğlan ve Edige Mangıt, boylarının yanına gitmek için izin istemiştir. Beyler boylarının Timur'ın tabiiyetini kabul edeceklerini ve Timur'un yanına geleceklerini söylemişlerdir. Timur'da onlara izin vermiş, ancak beyler bir daha geri

gelmemişlerdir. Timur Kutluk Oğlan, Timur'un yanına gitmek istese de Edige onu uyararak Timur'un halkını Semerkand'a süreceğini söylemiştir. Edige'nin uyarısını yerinde bulan Timur Kutluk bunun üzerine Timur'un yanına gitmekten vazgeçmiştir. Timur ise bunların peşine düşmemiştir. Aslında Timur büyük ihtimalle Altın Orda'nın karışık kalması ve taht mücadelesi yaşanması için bu beylerin gidişine izin vermiştir. Timur 1391 yılının son aylarında Semerkand'a büyük bir ganimetle dönmüştür.

Toktamış, bu yenilgiden sonra devletin doğu tarafını kaybetmiş ancak yine Altın Orda'yı hâkimiyeti altında toplayabilmiştir. Timur'a karşı bir müttefik bulmak ümidi ile Memlük Sultanı ile iletişime geçerek ona elçiler göndermiştir. Memlük Sultanı Berkuk bu elçilere iyi davranarak, durumu olumlu karşılamış hatta Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıd'a elçiler göndererek onu da ittifaka dâhil etmek istemiştir. Timur bu arada Azerbaycan'dan başlayarak, Bağdat, Avnik ve Mardin'i hâkimiyeti altına almış ve Gürcistan'a gelmiştir. Toktamış, ise biraz güçlenmesinin ardından Kafkaslar üzerine harekete başlamıştır. Toktamış, komutanları idaresinde bir ordu göndermiş ve bunlar Şirvan'ı yağmalamışlardır. Bunu haber alan Timur bölgeye emirlerini gönderince Toktamış'ın askerleri geri çekilmişlerdir. Timur, Mahmudabad'a gelmiş ve kışı burada geçirmiştir. Toktamış'a 1 Mart 1395'te elçi göndererek barış teklif etti ise de Toktamış yanındaki emirlerine uyararak bunu kabul etmemiş ve sert bir mektup kaleme almıştır. Timur bu mektup üzerine sefer hazırlıklarının tamamlanmasını emretmiştir.

Timur'un topladığı ordunun çok büyük olduğu haberi gelince Toktamış telaşa kapılmıştır. Toktamış Kazançi idaresinde bir orduyu öncü kuvvet olarak gönderse de Timur onu mağlubiyete uğratarak Ab-ı Sevin kıyılarına gelmiş, Toktamış'ın ordusu da Terek Nehri kıyısında toplanmıştır. 14 Mayıs 1395'te savaş başlamıştır. Timur daha önceki savaşta olduğu gibi yine ordusunu yedili düzene göre tanzim etmiştir. Çok zorlu geçen savaş neticesinde galip gelmeyeceğini anlayan Toktamış ve ona bağlı beyler savaş alanından kaçmak zorunda kalmışlardır. Emir Timur aldığı ganimetleri derhâl emniyet altına almış ve bazı emirlerini Toktamış üzerine göndermiştir. Timur orduları ile beraber Karasuk'u yağmalamıştır. Yine Moskova'ya kadar ulaşan Timur bu şehri ve civarını da yağmalamıştır. Mirza Miranşah idaresindeki grup ise Urus, Uruscuk, Kırım ve Azak tarafını yağmalamışlardır. Timur böylelikle Altın Orda'ya büyük bir darbe indirmiştir. Altın Orda tahtı için ise Urus Han'ın oğullarından Kayrıcak oğlanı desteklemiştir.

8.4. Beş Yıllık Sefer (1392-1397) ve Hindistan Seferi

Timur ilk Deşt-i Kıpçak seferini tamamladıktan sonra Irak ve Fars üzerine yönelmiştir. Toga Timur soyundan Lokman'ın oğlu Pir Padişah hediyeler ile gelerek bağlılığını bildirirken, Sari hâkimi Seyid Kemalledin'de oğlu Giyaseddin ve hediyeler ile Timur'a bağlılığını bildirmiştir. Daha sonra muhalefet hareketlerine başlayınca Timur oğlunu babasını ikna etmek için göndermiştir. Seyid Kemaleddin ikna olmayınca Timur onu ele geçirerek Harezm'e sürmüştür. Timur bağlıklarını bildirenlere oğullarıyla birlikte hediyeler göndermelerini şart koşuyor ve onların sefer boyunca kendisi ile kalmasını istiyordu. Timur bu sefer sırasında Muzafferiler'e tamamen son vermiştir. Timur'un hâkimiyetini tanımayan

Şah Mansur Şiraz'a çekilerek şehri savunsa da başarılı olamamış ve yakalanarak öldürülmüştür (Mart 1393). Timur Şiraz'dan sonra Kazerun, İsfahan ve Hamedan üzerinden Bağdat'a gelmiştir. (Ağustos 1393) Timur buradan hareketle Tekrit'i ele geçirmiş, daha sonra Dulkadiroğulları, Karamanoğulları ve Taharten'e mektup göndererek kendilerine tabi olmalarını istemiştir. Bu beyler Timur'a olumlu cevap verirken Kadı Burhaneddin ve Memlüklüler ise Timur'a olumsuz cevap vermişlerdir. Timur, Bağdat'tan sonra askerlerini Basra ve Vasıt'a göndererek buraları ele geçirmiştir. Kendisi ise batıya yönelerek Musul, Mardin, Diyarbakır'ı ele geçirmiştir. Ahlat, Avnik, Tiflis ve Şeki gibi yerleri ise yağmalayarak Mahmudabad'a dönmüş ve II. Deşt-i Kıpçak seferi için hazırlıklara başlamıştır.

Timur, Andrav'a geldiğinde halk gayrimüslimlerden şikâyetle bulunarak, Hint racasının yaptığı zulümden bahsetmiştir. Bu vilayete gelenlerin kendilerinden bac ve harç aldıklarını ayrıca erkeklerini öldürdüklerini, kadın ve çocuklarını ise esir ettiklerini söylemişlerdir. Yine racanın ticaret kafilelerine zorluk çıkardığından bahsetmişlerdir. Timur bu iki sebep üzerine Hindistan üzerine sefer çıkmış, Pencad ve Sind bölgelerinde hâkimiyet süren Tuğluk hanedanından II. Mahmut Han Delhi yakınlarında yapılan savaşta Timur'a mağlup olmuştur. Timur Delhi'ye girerek büyük bir ganimet elde ederek Semerkand'a dönmüştür.

Timur Hint seferinden döndükten sonra Mirza Miranşah'ın bölgesinden kötü haberler gelmeye başlamıştı. Miranşah attan düşmüş ve fiziken iyileşse de davranışlarında değişiklikler meydana gelmişti. Emirlerle ve naiplere eziyet edip, önemli zatlara kötü davranmaya başlamıştı. Hanımı Hanzade bu kötü davranışlara dayanamayıp Timur'un huzuruna çıkmış ve Miranşah'ın devleti ele geçirmek için planlar yaptığını öne sürmüştür. Ayrıca Azerbaycan ve İran bölgesinden gelen haberlerde otoritenin sarsıldığı ve devlet malının gereksiz yere harcandığı haberi ulaşmıştır. Bu haberler üzerine Timur, belki daha sonra çıkacağı seferi öne alarak orduların hazırlanmasını emretmiştir. Timur Azerbaycan ve İran üzerine yöneldiğinde Miranşah, Timur'a Rey civarında iken yetişmiş ancak hemen huzura kabul edilmemiştir. Timur emirlerine Miranşah'ın defterlerinin incelenmesi talimatını vermiş ve suçlu bulunanlar öldürülmüştür. Timur, Gürcü ve Ermenilerin etrafa saldırdıkları haberini alınca Karabağ'a yürümüş ve kışı orada geçirmiştir. Timur bu bölgelerde otoritesini sağlayınca hedefini Anadolu olarak belirlemiştir.

Timur ve Yıldırım Beyazıt arasında gerçekleşen Ankara savaşına giden süreç ve sebepler kısaca şu şekildedir: Erzincan hâkimi Taharten Yıldırım Beyazıt'a vergi vermeyi kabul etmiş ancak Kemah'ı vermemiştir. Taharten bu durumu Timur'a şikâyet etmiş, Timur'da Beyazıt'a tehdit dolu bir mektup göndermiştir. Bu sırada daha önce toprakları Osmanlılar tarafından hâkimiyet altına alınan diğer beyler de Timur'dan yardım istemişlerdir. Timur Sivas'ı alarak ilk kez Osmanlıya ait olan bir şehri ele geçirmiştir. Timur buradan Malatya ve Musul'a inerken arkasında kendisine ait olmayan bir yer bırakmak istememiştir. Bu arada Yıldırım ise Timur'un Anadolu'ya ilerleyeceğini düşünerek Kayseri'ye gelmiş ancak Timur gelmeyince Erzincan'ı ele geçirmiştir. Bir müddet sonra da Taharten'e bölgeyi geri vermiştir. Timur'un önünden kaçan Sultan Ahmed Celayiri ve Kara Yusuf, Yıldırım Beyazıt'a sığınmışlardır. Timur bunların kendisine iadesini talep etse de Yıldırım Beyazıt bunu kabul

etmemiştir. Tüm bunlar savaşı hazırlayan sebeplerdir. Ancak savaşın en önemli sebebi iki liderin hâkimiyet anlayışı ile alakalıdır. Timur kendisini Cengiz Han'dan sonra ülkeyi toparlayan kişi ve bu imparatorluğun varisi olarak görmüştür. Osmanlılar ise Anadolu Selçuklularının devamıydı. Bu nedenle nasıl Anadolu Selçukluları, İlhanlıların hâkimiyetini tanıdılarsa, Osmanlılar da onun hâkimiyetini tanımalıydılar. Yıldırım Beyazıt ayrıca Rumeli ve Anadolu'da yeni bir siyasi birlik kurmayı amaçlamış, Osmanlıların Bizans ile savaşarak Gaziler Sultanı unvanı almasını sağlamak istemiştir. Üstelik kendisinde Halifeden Sultan-ı Rum unvanını almıştır.

Netice itibarı ile iki ordu Ankara'nın Çubuk ovasında karşı karşıya gelmiştir. Beyazıt'ın ordusu piyade ağırlıklıydı. Bu nedenle avantaj sağlamak adına Tokat'a giderek dağlık bölgelere askerleri yerleştirmiştir. Ancak Timur bölgenin tutulduğunu fark edince istikamet değiştirerek Sivas'tan, Kayseri'ye oradan da Ankara'ya geçmiştir. Beyazıt'ın yanındakilerin iki fikri vardı birincisi dağlık bölgelerde ani saldırılarla Timur'un ordusunu yıpratmak ve uygun duruma gelince saldırmak ikincisi de doğrudan Timur üzerine hareket ederek meydan savaşı yaparak Timur'u bozguna uğratmaktı. Ankara'nın Timur tarafından kuşatılması ve Sivas'ın akıbetini yaşamaması için ikinci seçenek tercih edilmiştir. Timur, Yıldırım'dan önce Çubuk ovasına vararak suyun kontrolünü eline almıştır. Yıldırım'ın askerleri piyadeydi ve hızlıca yürüyerek buraya geldikleri için yorulmuşlardı. Timur'un ordusunda da yorgunluk emareleri başgöstermişti. Beş yıllık seferin son yıllarıydı ve karşılarındaki ordu onlardan sayıca çok ve tecrübeliydi. Ancak Timur tecrübesi ile bu sorunların üstesinden gelmeyi başarmıştır.

28 Temmuz 1402'de savaş başlamış, Osmanlı ordusunun ilk saldırısını, Timur Hindistan'dan getirttiği filler ile karşılaşmıştır. Ayrıca beylerini Timur'un ordusunda gören Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan, Hamideli askerler ile Kara Tatarlar saf değiştirerek Timur'un yanına geçmişlerdir. Çetin mücadelenin ardından Timur galip gelmiştir. Timur'un askerleri Yıldırım Beyazıt'ı esir almışlardır. Beyazıt, Timur ile konuşunca oğullarının durumunu sormuş, Musa Çelebi, bulunsa da Mustafa'dan haber çıkmamıştır. Timur, Osmanlı hükümdarını kendi otağının önünde kurduğu çadırda oturturmuştur. Beyazıt hastalanınca Timur onun kendi doktorları tarafından tedavi edilmesini emretmişse de Beyazıt, 3 Mart 1403'te vefat etmiştir. Ankara savaşı Osmanlı'nın sağladığı Anadolu birliğinin bozulmasına, Bizans'ın tahakküm altından çıkarak bir miktar genişlemesine ve Osmanlı'nın fetret devrine girmesine neden olmuştur. Timur, İzmir'i fethederek Aydınoğulları hâkimiyetine bırakmıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey, hediyeler ile Timur'un önüne çıkarak aman dilemiş bu sırada Mısır'dan da hediyeler gelmiştir. Timur, kendi safına geçen Kara Tatarları Anadolu'dan çıkarken yanında götürmüştür. Bu göçe karşı çıkıp ayaklananlar şiddetli şekilde cezalandırılmışlardır. Kara Tatarlar ilk olarak Semerkand'a oradan da Kaşgar ve Issık Göl civarına yerleştirilmişlerdir.

Timur, dönerken Kars'a geldiğinde Gürcüler ve Ermeniler üzerine yürümüşlerdir. Torunu Ebu Bekir'e Bağdat bölgesini ve Irak'ın emirlerini vererek bölgeyi isyancılardan temizleyip imar etmesini istemiştir. Kendisi ise Karabağ'a daha sonra da Erdebil'e hareket etmiş ve burada bir toy düzenlemiştir. Timur Hülagü tahtı denilen bütün topraklara hâkim

olmuş ayrıca Mısır elçilerinin bir nevi tabiiyet bildirmeleri ile sınırlarını daha da genişletmiştir. Burada torunu Ömer Şeyh'e Azerbaycan'dan İstanbul'a kadar olan toprakları vererek babası Miranşah'ın emrinde bulunan emirleri de onun idaresine vermiş ve Temmuz 1404'te Semerkand'a ulaşmıştır.

Timur, Anadolu seferine çıkarken Moğol sınırındaki yerleri imar ettirmiş, geri döndükten sonraki hedefi içinde hazırlıklara başlamıştır. Bu sırada Çin elçisi Timur huzuruna çıkarak, ondan vergi talep etmiştir. Timur bunun üzerine sayısı iki yüz bini bulan bir ordu toplamıştır. Ancak bu sırada kışın çok şiddetli geçmesi onun ağır hareket etmesine sebep olmuş ve Otrar'da konaklamıştır. Bu sırada hastalanarak ateşi yükselmiştir. Tabipler Timur'un hastalığının tedavisinin mümkün olmadığını söylemişler ve bunun üzerine Timur, Emir Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik'in yanında vasiyetini açıklayarak Cihangir oğlu olan torunu Pir Muhammed'i halefi olarak tayin etmiş ve iki emirine ona biat etmeleri hususunda yemin ettirmiştir. Timur, hastalığının yedinci gününden 19 Şubat 1405 tarihinde vefat etmiştir.

8.5. Taht Kavgaları ve Mirza Şahruh'un Yönetimi Ele alması

Timur'un iki oğlu vardı, Miranşah akli dengesizlikler sergilediğinden Şahruh taht için en büyük aday olarak görülmüştür. Ancak Timur veliahd olarak torunu Pir Muhammed'i tercih etmiştir. Bunun nedeni Pir Muhammed'in annesinin Cengiz Han'ın soyundan gelmesidir. Timur vefat edince oğullarına ve torunlarına haber gönderilerek kurultayın toplanacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine taht için çekişmeler başlamıştır. Taşkentte bulunan Miranşah'ın oğlu Emir Halil Sultan, Semerkand üzerine harekete geçerek bölgeyi ele geçirmiştir. Bu arada Şahruh'ta Horasan'dan çıkarak Maverünnehir'e doğru yönelmiştir. Halil, Şahruh ile iletişime geçerek bölgenin kendisine kalması koşulu ile ona destek vereceğini bildirmiştir. Şahruh bunu kabul etmiş ancak daha sonra Halil verdiği sözde durmamıştır. Şahruh, Maverünnehir'e yönelmeden önce Miranşah'ın sefere çıktığı haberini alınca onun üzerine doğru harekete geçmiş, bunun üzerine Miranşah'da Azerbaycan'a geri dönmüştür.

Bu arada veliaht ilan edilen Pir Muhammed de Maverünnehir'i ele geçirmek istemiştir. Şahruh'dan yardım isteyerek Halil Sultan üzerine yürüyeceği sırada Emir Pir Ali Taz tarafından öldürülmüştür. Halil Sultan bu emiri kışkırtmış ve böylece amacına ulaşmıştır. Halil Sultan, Semerkand'da fazla dayanamamış, ona isyan eden emirlerden Hudaydad'ın eline düşmüştür. Şahruh bu gelişme üzerine şehre yürüyerek ele geçirmiştir. Bundan sonra yönetim merkezini Herat'a taşıyarak buraya oğlu Uluğ Bey'i yönetici olarak bırakmıştır. Halil Sultan esirlikten kurtulur kurtulmaz Şahruh ile anlaşarak Rey şehrinin başına geçmiştir.

Bu taht kavgaları sırasında Miranşah ve oğulları kendi aralarında da anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu nedenle Azerbaycan bölgesi karışıklık içerisinde kalmıştır. Bu karışıklıklardan yararlanan Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf, Avnik Kalesi'ni ele geçirmiştir. Hâkimiyet alanını genişletmek istemiş, bölgeninde buna uygun olması üzerine Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgesine asker çıkarmıştır. 1406 yılından yapılan savaştan galip çıkan Kara Yusuf Azerbaycan'ı ele geçirmiştir. Timur'un torunu Ebu Bekir ise kaçarak Sultaniye'ye

sığınmıştır. Ebubekir Harezmi'den gelen kuvvetlerin kendisine katılmasıyla Karakoyunlu Türkmenlerini Azerbaycan'dan çıkarmak istemiş ancak 21 Nisan 1408 yılında yapılan savaştan Kara Yusuf yine zaferle ayrılmıştır. Miranşah bu savaşta ölmüş, oğlu Ebubekir de daha sonra Kirman'a kaçmaya çalışırken öldürülmüştür. Miranşah'ın oğullarından Halil Sultan ise Rey'e gönderildikten kısa bir süre sonra 2 Kasım 1411'de vefat etmiştir. Miranşah ve oğullarının bölgedeki başarısızlıkları bölgenin Karakoyunluların eline geçmesini sağlamıştır.

Kara Yusuf bununla yetinmeyerek Şahruh'a mektup yazıp Sultaniye'yi kendine verdiği takdirde ona itaat edeceğini bildirmiştir. Şahruh ise oğullarından birini yanına göndermesi şartı ile bu isteğe olumlu baktığını belirtmiştir. Bu arada Şahruh'a gelen haberler Kara Yusuf'un Sultaniye üzerine yürüdüğünü yönündeydi. Şahruh 1417-1418 yılları arasında Afganistan topraklarını Bedehşahların elinden alarak, yönünü batıya dönmüştür. Kara Yusuf'a gönderilen elçi onunla anlaşmanın zor olduğunu söyleyince Şahruh 25 Ağustos 1420'de Herat'tan yola çıkmıştır. Şahruh'un öncüsü Şah Melik, Kara Yusuf'a bir kez daha barış teklif etti ise de bu kabul görmeyerek elçi hapsedildi. Kara Yusuf bu sırada aniden öldü. (13 Kasım 1420) Bunun üzerine Şahruh Tebriz, Marega ve Sultaniye gibi şehirleri ele geçirerek Karabağ'a ulaştı. Şahruh, Azerbaycan bölgesini hâkimiyetini Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'in oğlu Ali Bey'e bıraktı. Şahruh daha sonra Herat'a döndü. 1427 yılında oğlu Uluğ Bey'in Özbekler ve Moğollar ile yaptığı savaşta yenilmesi üzerine Semerkand'a gitti. Bu arada Azerbaycan bölgesi yine karışmış ve Kara Yusuf'un oğlu İskender Azerbaycan'ı ele geçirmişti. Ayrıca Memlûklüler müttefikleri Akkoyunlulara saldırmıştı. Bunun üzerine Şahruh sefere çıkmaya karar vermiş, İskender'i Selmas'ta mağlup eden Şahruh, oğlunu onu yakalaması için gönderse de yakalayamamıştır. Şahruh, Kara Yusuf'un oğullarına mektup göndererek kendisine bağlı kalmak şartı ile yaşadıkları bölgede hâkimiyet kurabileceklerini iletmiştir. Bu şekilde İskender'in kardeşleri ile arasına bozarak yardım görmesini engellemek istemiştir. Şahruh, Azerbaycan'ın idaresini İskender'in kardeşi Ebû Said'e bıraksa da bir ay sonra İskender onu öldürerek topraklarını ele geçirmiştir.

İskender'in oğlu Timurluların müttefiki Şirvanşahlara kaçınca, hükümdar Halilullah onu Herat'a göndermiştir. İskender ise Şirvanşahlara saldırarak oğlunu istemiştir. Memlûklüler de Akkoyunluların merkezi Amid'e saldırmıştır. Bunun üzerine Şahruh üçüncü kez sefer çıkmıştır (5 Kasım 1434). İskender Şahruh'un geldiğini duyunca Tebriz'den ayrılarak kaçmıştır. Akkoyunlu Kara Yülük Osman'dan Osmanlı topraklarına geçmek için izin istemiştir, Osman izin vermeyince yapılan savaştan galip çıkan İskender olmuş ve Osman Bey ölmüştür. Şahruh'un oğlu Mirza Cuki'nin elinden kaçan İskender Osmanlılara sığınmıştır. Şahruh bu seferde de başarıya ulaşamamış, Azerbaycan'ın idaresini Kara Yusuf'un diğer oğlu Cihan Şah'a vermiştir.

Şahruh 1447 yılında batıya bir kez daha sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. Torunlarından Mirza Muhammed Irak'ın yönetimine getirilmiştir. Kısa zamanda burada iyi işler yapan ve saygın konuma yükselen Mirza Muhammed bir süre sonra vergi defterlerini yaktırarak kimseden vergi toplamayacağını bildirmiştir. Mirza Muhammed bundan sonra bağımsız hareket etmiştir. Muhammed çok yetenekli bir şehzadeydi, Şahruh'un hanımı

Gevherşad tahta Mirza Alaüddeve'nin geçmesi için Mirza Muhammed'i Herat'a uzak olan Irak'a yönetici olarak gönderilmesini istemişti. Şahruh, İsfahandan vergi gelmemesi üzerine buraya emirini göndererek denetlettirmiştir. Emir, Mirza Muhammed'in yaptıklarını anlatarak mani olunmazsa Horasan'ın Mirza Muhammed'in eline geçeceğini söylemiştir. Gevherşad, Şahruh'u sefer için kışkırtmış, bu arada Herat'ta Mirza Alaüddeve kalmıştır. Gevherşad, Şahruh, sağ dönmez ise merkezde istediği şehzadeyi bıraktırmıştır. Mirza Muhammed Şiraz'ı muhasara ederken Şahruh'un birliklerinin geldiğini haber almış ve hemen geri çekilmiştir. Arkasından adam göndererek ordugâha gelip isyandan vazgeçmesini söylemiştir. Şahruh daha sonra Rey'e dönerek Feşapuye'de konaklamış, mide rahatsızlığından vefat etmiştir (12 Mart 1447). Şahruh, babasına göre daha merhametli ve dindar bir hükümdar portresi çizmektedir. Onun döneminde oğullarından Baysungur'un sarayı sanatçılar ile dolup taşmıştır. Diğer oğlu Uluğ Bey ise Semerkand'ı imar ettirerek çok güzel bir hâle getirmiş ve burayı fenni bilimlerin merkezi yapmıştır.

Uygulamalar

Timur hayatı boyunca nasıl bir siyaset izlemiştir?

Uygulama Soruları

- 1) Timur'un Anadolu seferleri hakkında bilgi veriniz.
- 2) Timur-Yıldırım Mücadelesinin sebeplerini açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Timur Türkleşmiş olan bir Moğol boyundan gelmektedir. Adı “Barlaslar” olan bu boy, Cengiz Han’ın, Çağatay’ın hizmetine verdiği dört boydan biridir. Timur, hanedan soyundan olmamasına rağmen, siyasi ve askerî yetenekleriyle bir devlet kurmuş ve bu devleti yönetirken de Han, Padişah gibi unvanları asla kullanmamıştır. Bu ince siyasetleri sayesinde emirleri yanında tutabilmiştir.

Emir Timur, ilk zamanlarda Hacı Barlas ile birlikte Keş bölgesini yönetmiştir ve bölgedeki idari boşluğu çok iyi değerlendiren Emir Timur, başka bölgelerinde yönetimine getirilmiştir. Emir Hamid vasıtasıyla Tuğluk Timur’un huzuruna çıkmış ve yeniden Keş bölgesinin idaresini yalnız olarak ele almıştır. Timur ilk olarak bu şehzadenin yanında görev almış fakat yanındaki diğer emirlerin davranışlarından dolayı ayrılarak Emir Hüseyin’in yanına gitmiştir. Emir Hüseyin bu dönemde fazla güçlenmiş ve diğer tüm emirleri karşısına almıştır. Başta Timur olmak üzere emirler harekete geçmiştir. Timur bunun üzerine Suyurgatmış Han’ı padişah ilan etmiş ve yakalanan Emir Hüseyin ise ölümle cezalandırılmıştır. Timur artık Maverâünnehir’in en güçlü emir’i olmuş ve Kazan Sultan Han’ın kızı Saray Mülk Hanım ile evlenerek Han sülalesine dâhil olmuştur. Ayrıca Keş’den Semerkant’a gelmiş ve buranın imar edilmesini istemiştir.

Maverâünnehir’de hâkimiyet sağlayan Emir Timur, Harezmi bölgesi hâkimiyeti için faaliyetlere girişmiş ve burayı Suyurgatmış Han adına alacağını ve şehirlerin teslim edilmesini istemiştir. Fakat kabul edilmeyince sefer başlamıştır. Sefer esnasında Harezmi’de taht değişikliği olunca kısa süreli barış sağlanmış ve ardından Timur’un barış için belirlediği şartlar yerine getirilmeyince sefer tekrar başlamıştır. Harezmi bölgesinden haber alınınca şartlar hemen yerine getirilmiş ve barış sağlanmıştır. Böylece Timur, oğlunu da Han soyundan gelen Süyün Bek hanımla evlendirmiş ve kendi gibi onu da Han sülalesine damat etmiştir.

Timur, Harezmi seferinde iken Duğlat oymağı lideri Kamerüddin üzerine asker göndermiş ancak Timur’un emirleri kendi arasında savaşarak Semerkant Kalesi’ni kuşatmıştır. Bunu haber alan Timur, bölgeye hemen oğlu Cihangir’i göndermiştir. Yenilen emirler Urus Han’a sığınmışlardır. Timur, Kamerüddin üzerinde başarılı olmuş fakat onu ele geçirememiştir. 1379’da Harezmi meselesi yeniden gündeme gelmiştir. Timur doğu ile uğraşırken Yusuf Sofi, Buhara bölgesini kuşatmış, gelen elçiyi de öldürmüştür. Timur tekrar Harezmi üzerine yürümüş ve bazı şehirleri kuşatmıştır. Bu arada Yusuf Sofi ölüp yerine Süleyman Sofi gelince barış sağlanmış ve Harezmi Timur’un kontrolüne girmiştir.

Timur Maverâünnehir ve Harezmi’i hâkimiyet altına aldıktan sonra hedefini Horasan olarak belirlemiştir. Bir bahane arayan Emir Timur sonunda aradığını bulmuştu. Davet ettiği meliklerin kurultay’a gelmemesi üzerine, Mirzanşah’ı diğer emirleriyle birlikte Horasan’a göndermiştir. Bu arada bazıları da Timur’a bağlılığını bildirmiştir. Timur ilerleyerek Horasan bölgesinde bazı yerleri ele geçirmeye başlamıştır. Daha sonra Timur, Buhara’da kışı geçirmek üzere Horasan’dan ayrılmıştır. Timur bölgeden ayrılınca bölgede çeşitli devletler birbirlerine saldırmıştır. Timur tekrar geri gelip asayiş sağladıktan sonra ordusu ile Rey üzerine yürümüş

ve Sultaniye ve Tebriz'i ele geçirmiştir. Akabinde buradan ayrılarak kışlamak üzere Semerkant'a gitmiştir. 1386 yılında Timur yeniden İran Seferine girişmiş fakat bölge onun gelişiyile sakinleşmiştir. Bunun üzerine seferin yönü değişmiş ve Nahcivan yolu üzerinden gelerek Kars Kalesi, Tiflis, Doğu Beyazıt, Muş, Van ve Ahlat Kalelerini almıştır. Timur, 1386-89 yıllarını kapsayan bu seferinde, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'ya hâkim olmuştur.

Toktamış'ın 1376'da Urus Han'ın yanından kaçarak Timur'a sığınmasıyla başlayan ilişkiler 1395'e kadar gerek dostça gerekse düşmanca bir şekilde devam edecektir. Toktamış bitmek bilmeyen bir ısrarla Altın Orda tahtına oturtmak istemiştir ve sonunda Timur desteği ile tahta Toktamış'ın geçmiştir. Dostça devam eden ilişkiler yerini yavaş yavaş düşmanca tavırlara bırakmıştır. Çıkarların çatışması, özellikle Toktamış'ın Timur'un egemenlik sahasına müdahaleleri iki lideri karşı karşıya getirmiştir. Defalarca mağlup olan Toktamış artık Memlükler ile ittifak etmeye de düşünmüş ve bu faaliyetler Timur'un Deşt-i Kıpçak Seferi olarak bilinen hareketiyle noktalanmıştır. Bu seferle Timur, Moskova'ya kadar ilerlemiş ve bölgeyi yağmalayarak muazzam bir ganimet elde etmiştir. Emirleri ise Urus, Uruscuk, Kırım ve Azak tarafını yağmalamıştır. Seferin en büyük sonucu ise Altın Orda Devleti'ne büyük bir darbe indirmesi olmuştur.

Timur ilk Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Irak ve Fars üzerine yönelmiştir ve burada asayiş sağladıktan sonra Muzafferilere tamamen son vermiştir. Daha sonra Timur, Kazerun, İsfahan ve Hamedan üzerinden Bağdat'a gelerek buradan hareketle Tekrit'i ele geçirmiştir. Dulkadiroğulları, Karamanoğulları ve Taharten'e mektup gönderip tabi olmalarını istemiş ve onlarda bunu kabul etmiştir. Ancak Kadı Burhaneddin ve Memlükler olumsuz cevap vermiştir. Timur, Bağdat'tan sonra Ordusu'nun bir kolunu Basra ve Vasıt'a göndermiş, kendisi de batıya yönelerek Musul, Mardin, Diyarbakır'ı ele geçirmiştir. Ahlat, Avnik, Tiflis, ve Şeki gibi yerleri de yağmalayarak Mahmudabad'a dönmüştür ve II. Deşt-i Kıpçak Seferi için hazırlıklara başlamıştır.

Timur Andrav'a geldiğinde halk gayrimüslimlerden şikâyetle bulunmuş ve Hint racasının yaptığı zulümden bahsetmiştir. Bunun üzerine Timur Hindistan üzerine sefere çıkmıştır. Tuğluk hanedanından II. Mahmut Han, Delhi yakınlarında Timur'a yenilmiştir ve Timur bu seferden büyük bir ganimetle geri dönmüştür.

Timur seferden dönünce kötü haberler almaya başlamıştır. Mirza Miranşah'ın emirlere eziyet ettiğini ve önemli zatlara kötü davrandığını öğrenmiştir. Ayrıca Azerbaycan ve İran bölgesinde de otoritenin sarsıldığını ve devlet malının gereksiz harcandığı haberleri gelince Timur orduların hazırlanması emrini vererek bu bölgelerde asayiş sağlamıştır ve Gürcü ile Ermeni sorununu çözerek yönünü Anadolu'ya çevirmiştir.

Bilindiği gibi Timur Anadolu'da Yıldırım Bayezid ile karşı karşıya gelmiştir. Meydana gelen büyük Ankara savaşını sonuçları ile birlikte dersimizde ayrıntılı bir şekilde anlattık. Timur Hülagü tahtı denilen bütün topraklara hâkim olmuştur. Ayrıca Mısır elçilerinin de bağlılık bildirmesiyle topraklar iyice genişlemiştir. Torunlarına bazı topraklar vererek Temmuz 1404'te Semerkant'a varmıştır.

Bu sırada Çin elçisi Timur huzuruna gelerek ondan vergi talep etmiştir. Timur bunun üzerine sayısı iki yüz bin'i bulan bir ordu hazırlatmıştır. Ancak kış şartlarının ağırlığı Timur'u hastalanmış ve bunun üzerine Emir Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik'in yanında vasiyetini açıklamıştır. Onlara yemin ettirerek Halefi olarak seçtiği torunu Pir Muhammed'e biat etmelerini istemiştir. Timur hastalığının yedinci gününde 19 Şubat 1405 tarihinde vefat etmiştir. Timur'un yaşayan iki oğlu değil de torununu veliaht olarak tayin etmesinin nedeni, onun annesinin Cengiz Han'ın soyundan gelmesidir.

Bölüm Soruları

1. Timur aşağıdaki boylardan hangisine mensuptur?

- a- Barlas
- b- Celayir
- c- Merkit
- d- Kanglı
- e- Kongrat

2. Timur, Maveraünnehirde hâkimiyetini sağladıktan sonra dikkatini hangi bölgeye vermiştir?

- a- Anadolu
- b- İran
- c- Harezm
- d- Suriye
- e- Kafkaslar

3. Timur, İkinci İran seferine hangi tarihte çıkmıştır?

- a- 1389
- b- 1382
- c- 1387
- d- 1380
- e- 1386

4. Timur'un Harezm ve Horasan seferleri hakkında bilgi veriniz.

5. Timur'un en fazla mücadele ettiği Altın Orda hükümdarı hangisidir?

- a- Uluğ Muhammed Han
- b- Özbek Han
- c- Kebek Han

- d- Toktamış Han
- e- Muhammed Emin Han

6. Timur Toktamış ile yaptığı savaşta ordusunu hangi düzene sokmuştur?

- a. Üçlü düzen
- b. Dörtlü düzen
- c. Yedili düzen
- d. Dokuzlu düzen
- e. Onlu düzen

7. Timur-Toktamış mücadelesini anlatınız.

8. Toktamış Timur'a karşı mütttefik bulmak amacı ile kime mektup göndermiştir?

- a- Memluk Sultanına
- b- Moskova Knezine
- c- Horasan Emirine
- d- Kırım Hanına
- e- Akkoyunlu hükümdarına

9. 1402'de yapılan Ankara savaşı kimler arasında olmuştur?

- a- Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı
- b- Timur Devleti-Osmanlı Devleti
- c- Kırım Hanlığı-Timur Devleti
- d- Timur Devleti- Memluk Devleti
- e- Altın Orda Devleti-Timur Devleti

10. Timur'un Deşt-i Kıpçak seferleri hakkında bilgi veriniz.

Cevaplar: 1) b, 2) c, 3) e, 5) d, 6) c, 8) a, 9) b

9. TİMUR DEVLETİNİN SİYASİ VE KÜLTÜR TARİHİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9.1. Uluğ Bey Dönemi

9.2. Ebû Said Dönemi

9.3. Hüseyin Baykara Dönemi

9.4. Timurlular Devrinde İdari, Askeri, Mali ve Kültürel Duruma Bakış

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Şahruh dönemi sonrasında Timur Devleti hakkında bilgi veriniz.
- 2- Timur Devleti ve Akkoyunlu Devleti mücadeleleri hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Timur Devletinin Siyasi ve Kültür Tarihi	Timur Devletinin Horasan ve Maveraünnehirdeki faaliyetleri, sonuçları ile kültür tarihi hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Horasan
- Maveraünnehir
- Akkoyunlu
- Karakoyunlu

Giriş

Bu bölümde Şahruh'un ölümünden sonra yaşanan olaylar neticesinde Timur devletinin Horasan ve Maverâünnehir'e hâkimi olması ve daha sonra Uzun Hasan ile girişilen mücadele neticesinde bu topraklardan çekilerek sona ermesi ele alınarak, devletin kültürel yapısı anlatılacaktır.

9.1. Uluğ Bey Devri

Şahrüh'un ölümün ardından orduda karışıklıklar çıkmasına rağmen, Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif düzeni sağlamayı başarmış, cenaze ile birlikte Horasan'a doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Herat'a bulunan Alaüdevle hazineden para dağıtarak ordu toplamıştır. Bu orduları Abdüllatif üzerine göndermiş ve yakalatarak hapsedirmiştir. Uluğ Bey'de Semerkand'tan Horasan'a doğru hareket etmiş, Belh'e geldiğinde ise oğlunun hapsedildiğini öğrenmiştir. Alaüdevle'ye elçi göndererek oğlunun bırakılmasını sağlamıştır. Mirza Alaüdevle ile yaptığı savaştan galip ayrılan Uluğ Bey Herat'ı ele geçirmiştir. (1448) Buraların idaresini oğlu Abdüllatif'e bırakan Uluğ Bey, Özbeklerin Semerkand'a saldırdığı haberi gelince oraya doğru harekete geçmiştir.

Abdüllatif, Alaüdevle ile yapılan savaşta önemli başarılar elde etmesine rağmen fetihnamelerde bu başarılar kardeşi Abdülaziz'e mâl edilmiştir. Buradan başlayan kırgınlık artmaya devam etmiştir. Bazı beylerinde kışkırtması ile de baba-oğul karşı karşıya gelmek durumunda kalmışlardır. İki ordu Ceyhun Nehrini yakalarında bir müddet bekledikten sonra geri çekilmiştir. Uluğ Bey, Semerkand'ta bulunan oğlunun bazı kişilere kötü davranması ve bu yüzden huzursuzluk çıkması üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Uluğ Bey sükûneti sağladıktan sonra bu sefer oğlu Abdülaziz'i de yanına alarak Abdüllatif üzerine sefer çıkmıştır. İki ordu Semerkand yakınlarındaki Dımaşk'ta karşılaştılar. Abdüllatif bu savaştan galip ayrıldı ve babası Uluğ Bey yakalanarak öldürüldü (25 Ekim1449). Uluğ Bey devlet adamlığından ziyade ilim adamlığı ile meşhur olmuştur. Semerkand'a medreseler inşa ettiren Uluğ Bey bilginin önemine dikkat çekmiştir. Astronomi ve matematik alanında üst seviye bir bilgin olduğu kabul edilmektedir.

Abdüllatif bu galibiyetten sonra Maveraünnehir'de hâkimiyet sağlasa da çok geçmeden huzursuzluklar baş göstermiştir. Abdüllatif 8 Mayıs 1450'de uğradığı suikast sonucu vefat etmiş, onun yerine tahta İbrahim Sultan'ın oğlu Mirza Abdullah çıkmıştır. Mirza Abdullah tahta çıktığında askerlere hazineden para dağıtarak bağlılıklarını sağlamıştır. Abdüllatif ölünce Ebû Said, Semerkand'dan kaçarak Buhara'ya sığınmıştır. Buhara'ya ölüm haberi gelmediğinden hapsedilmiştir. Ancak ertesi gün ölüm haberi gelince şehrin daruga ve kadısı onu serbest bırakarak tahta geçirmişlerdir. Ebû Said bunun üzerine Semerkand'ı almak için harekete geçmiştir. Başarılı olmayan Ebû Said bozkıra kaçmıştır. Abdullah ise diğer düşmanları Alaüdevle üzerine ordu gönderse de savaş yapmadan askerler geri dönmüşlerdir. Ebû Said ise bu arada Yesi şehrine ele geçirmiştir. Abdullah bu seferde onun üzerine asker sevk etmiştir. Muhasaradan kurtulamayacağını anlayan Ebû Said bir hileye başvurmuştur. Askerlerinden bazılarını Özbekler gibi giydirerek düşman askerlerinin görmesini sağlamıştır. Şehrin içerisinden sevinç çığlıkları yükselmeye başlaması Ebû Said'i amacına ulaştırmış, Abdullah'ın ordusu Özbeklerin yardıma geldiğini zannederek paniğe kapılarak geri çekilmiştir. Ebû Said onların arkasından giderek bir kısmını esir almayı başarmış ve şehri de korumuştur.

9.2. Ebû Said Dönemi

Ebû Said'in bundan sonraki amacı Semerkand'ı ele geçirmek olmuş, bunun içinde yardıma ihtiyaç duymuştur. Ebû Said, adamlarının birinin önerisiyle Özbek Hanı Ebü'l Hayr Han'dan yardım istemiştir. Özbekler zaten bu topraklara akınlar yapıp ganimet toplayarak geri dönüyorlardı. Bu neden bu fikir onlara güzel geldi. Ebü'l Hayr Han askerlerini toplayarak Ebû Said ile Yesi'de buluştu. Taşkent ve Hocaend üzerinden Semerkand'a doğru ilerlemişler ancak hava çok sıcak olduğundan aradak Dizek çölünü zorlukla geçebilmişlerdir. Ebü'l Hayr Han ve Ebû Said'in ordusu Semerkand yakınlarındaki Şiraz'a ulaşmışlardır. Kuhek ırmağını geçen Abdullah'da bu mevkiye ulaşınca savaş başlamıştır. Ebü'l Hayr Han ve Ebû Said daha az askere sahip olmalarına rağmen Abdullah'ı yenmeyi başarmışlardır. Abdullah savaş sırasında yakalanarak öldürülmüştür (22 Haziran 1451). Bu galibiyetten sonra Semerkand'ın yolu Ebû Said'e açılmıştır. Ebû Said, Ebu'l Hayr Han'ı şehre girmesine izin vermeyerek ona mücevher ve kıymetli hediyeler vermiştir. Ebü'l Hayr Han da bunun üzerine hediyeleri alarak ayrılmıştır. Ebû Said Semerkand'a girerek hutbe okutup, sikke bastırması, bu arada şehirde çok fazla muhalefet ile karşılaşmamıştır. Bunun nedeni Abdullah devrinde bazı devlet adamlarının yaptığı zorbalıklardır.

Maveraünnehir'de bunlar olurken Horasan ve Irak bölgelerinde Mirza Muhammed'i öldüren Mirza Ebu'l Kasım Babür yönetimi ele geçirmiştir (Aralık 1451). Bundan sonra kendisini Şahruh'un halefi olarak gören Babür, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'a elçiler göndererek kendisine itaat etmesini istemiştir. Ancak bölgenin durumunun farkına olan Cihan Şah bu mektubu önemsememiştir. Aslından Cihan Şah Babür'ün bölgeye tam anlamıyla hâkim olamadığını biliyordu. Karakoyunlular harekete geçerek Seva, Kum, Cerbedekan'ı ele geçirmişlerdir. İsfahanlılar ise Babür'ün güçsüz olduğunu düşünerek Türkmenlere şehri teslim etmişlerdir. Buradan Şiraz'a hareket eden Karakoyunlular bu şehri de ele geçirmişlerdir. Babür bölgede diğer Mirzaların isyanı ile uğraşırken Karakoyunlular hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir. Bu sırada Babür, Semerkand'ı kuşatmak üzere gitmiştir. Ebû Said, Babür'ün emirlerinin birkaç kez sınırlarını geçmesi üzerine sefer düzenlemiş. Semerkand'a döndüğünde ise ordularını terhis etmiştir. Babür Semerkand üzerine yürüyünce asker toplayamayan Ebû Said şehri halkı ile birlikte savunmuştur. Babür Semerkand'ı kuşatma altına almış, şehir uzun süre mukavemet edip, Babür'ün ordusunda erzak sıkıntısı baş gösterince barış yapıldır. Buna göre esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacak ve Ceyhun nehri sınır kabul edilerek iki Mirza'da bölgelerinin hâkimi olarak tanınacaktı (1454). Babür daha sonra Emir Halil üzerine asker sevk etmiş ise de 22 Mart 1457'de hastalanarak ölmüştür.

Babür'ün ölümünün ardından Horasan'da birlik kaybolmuştur. Babür'ün oğlu Mirza Şah Muhammed, Ebû Said ve diğer mirzalar bölgenin hâkimiyeti için birbirleri ile mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu durumun farkında olan Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah hemen asker toplayarak hareket geçmiştir. Cihan Şah Havar'a ulaştığında ordunun bir kısmını Seyyid Abdülkerim'i karşılamaya göndermiş, kendisi de ordusuyla birlikte Esterabad'a yönelmiştir. Bu sırada Mirza Mahmud ve Mirza İbrahim arasındaki mücadele devam ediyordu. Mirza İbrahim, Mahmud'u yenince o da kaçarak Esterabad'a sığınmıştır. Mirza İbrahim adamları ile onun peşinden gidince Mirza Mahmud, Cihan Şah ve Mirza İbrahim ile başa çıkamayacağını

anlayarak şehirden ayrılmıştır. Karakoyunlu Cihan Şah mirzanın şehirden ayrılması üzerine öncülerini göndermiş, halk onları görünce karşı koymadan evlerine çekilmiştir. Bu sırada Mirza İbrahim, Mirza Mahmud'un kendisinden korktuğu için kaçtığını düşünmüş ve yeniden Esterabad'a dönme kararı almıştır. Bu sırada Cihan Şah'ın öncülerinin yüz kişi olduğu ve şehirde dolaştığı haberi gelmiştir. Bu habere temkinli yaklaşan İbrahim şehre gözcülerini göndermiştir. Haberin doğru olduğunun anlaşılması üzerine harekete geçilmiş ancak öncü birlikler mağlup edildiği sırada Cihan Şah'ın ordusu yardıma gelmiştir. Cihan Şah savaşı kazanırken Mirza İbrahim ise Herat'a kaçmayı başarmıştır (13 Aralık 1457).

Karakoyunlular, Esterabad'dan hareketle Hırashane civarına gelip orada konaklamışlardır. Bu sırada Tabes, Tune ve Serahs hâkimleri Cihan Şah'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Cihan Şah buradan hareket ederek Herat'a ilerlemiştir. Bu sırada Herat'ta bulunan mirzalar ona karşı koyamayacaklarını düşünerek Herat'tan kaçmışlardır. Ayrıca Herat'ta bulunan ahalinin bir kısmı da şehri terk etmiştir. Şehri ele geçiren Cihan Şah ahaliye geri gelmesi için güvenceler vermiş ve bunu uygulamıştır. Cihan Şah'a karşı koyan tek kişi Ahmed Yasavul'du. Kalesi'nin gücüne güvenen Yasavul, Cihan Şah'a karşı koymaya çalışsa da başaramamıştır. Kaleyi teslim ederek Cihan Şah'ın emri altına girmiştir. Cihan Şah Herat'ta üç ay konakladıktan sonra Ebû Said'in asker topladığı ve Herat'a sefere çıktığı haberini almış ve her iki tarafta birbirine elçiler göndererek barış yolunda olduklarını belli etmek istemişlerdir. Ancak Ebû Said'ten yirmi gün haber alınamamış, ortaya çıktığında da elli bin asker ile Herat'a doğru hareket ettiği görülmüştür. Cihan Şah, oğlu Pir Budak'ı öncü yaparak Ebû Said üzerine göndermiştir. İki tarafın öncü kuvvetleri karşı karşıya geldiklerinde kazanan taraf Ebû Said'in öncüleri olmuştur. Bu sırada Cihan Şah, bir taraftan oğlu Hasan Ali'nin Tebriz'de hapisten kaçıp asker topladığı haberini almış, diğer taraftan Hüseyin Baykara'nın Esterabad'a saldırdığını öğrenmiştir. Bunun üzerine Ebû Said ile barış yapmasının kaçınılmaz olduğunu anlamıştır. Ebû Said, Cihan Şah'a Horasan, Irak ve Fars'tan çekilmesini ve Şahrüh zamanında kendisine verilen ile yetinmesini söylemiştir. Bu şartları kabul eden Cihan Şah geri çekilmeye başlamıştır. Ebû Said Herat'ı ele geçirerek Şahrüh'un tahtında ele geçirmiş ve devletin yönetim merkezini kontrolü altına almıştır. Herat'ta kıtlık meydana gelmesi üzerine askerlerini terhis eden Ebû Said, bu kararı nedeniyle diğer mirzaların kendisine karşı ittifak yapmalarına sebep olmuştur.

Ebû Said'e karşı üçlü ittifakı oluşturan mirzalar, Sencer, İbrahim ve Alaüddevle olmuştur. Ebû Said'in askerlerini terhis etmesi üzerine harekete geçen bu üçlü savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Ebû Said ise Emir Sultan Ahmed Timurtaş ve Emir Seyyid Mezid Argun'un askerleriyle birlikte kendisine katılmasıyla asker sayısını arttırmıştır. İki taraf Mayıs 1459'da Serahs ve Merv arasında karşı karşıya gelmişlerdir. İlk hücumda Ebû Said'in ordusunun iki kanatı büyük darbe almış ve buradan kaçan askerler Semerkand'a kadar giderek Ebû Said'in yenildiğini söylemişlerdir. Ancak Ebû Said durumu toparlayarak yaptığı hücumda ittifak ordularını bozguna uğratmış ve Mirza Sencer'i yakalayarak öldürmüştür. Alaüddevle ile Mirza İbrahim kaçmış ancak daha sonra doğal sebeplerden dolayı ölmüşlerdir.

Bu arada Mirza Cuki, harekete geçerek Semerkand'ı muhasara etmiş ancak Ebû Said'in geldiğini anlayınca Şahrühiye Kalesi'ne çekilmiştir. Ebû Said burayı kuşatmışsa da

Horasan'da Mirza Sultan Hüseyin'in Mazenderan'a gelerek tahta çıktığı haberini almıştır. Bunun üzerine Mazenderan'a giden Ebû Said meseleyi az da olsa çözdükten sonra geri dönerek Şahruiye'yi kuşatmıştır. Uzun süren muhasaradan sonra Ebû Said emirleri öldürmeyeceğini söyleyince kaledekiler teslim olmuşlar ve Ebû Said sözünde durarak onların hayatını bağışlamıştır (24 Eylül 1463). Bundan sonra mirzaların isyanları devam etmişse de Ebû Said bunları kontrol altında tutmayı başarmıştır.

Bu sırada Irak ve Fars'ı kontrol eden Cihan Şah'ın arası oğlu Pir Budak ile bozulmuştur. Pir Budak babasına isyan etmiş meydana gelen muharebede yakalanarak öldürülmüştür. Bu iç mücadeleler sırasında Akkoyunlu Uzun Hasan ile anlaşma yapan Cihan Şah, bunları bertaraf edince Akkoyunlular üzerine yürümüştür. Uzun Hasan Çapakçur yakınlarındaki öncü muharebeleri kazanmış, Muş ovasındaki Karakoyunlu ordugâhına saldırmıştır. Yapılan bu saldırıda Cihan Şah hayatını kaybedince Karakoyunlu devletinde karışıklıklar çıkmıştır. Cihan Şah'ın oğlu Hasan Ali bölgeyi idaresi altına almaya çalışsa da başaramamıştır. Ebû Said ise bu sırada Horasan ve Maverâünnehir'de hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Cihan Şah'ın ölüm ve bölgedeki karışıklıkların haberini alınca sefere çıkmaya karar vermiştir. Ülkesinin her tarafına haber göndererek asker toplamaya başlayan Ebû Said aynı zamanda emirlerini de önceden göndererek Irak'a hâkim olmalarını söylemiştir. Merv'de asker toplayan Ebû Said buradan hareketle Serahs, Baharz üzerinden Nişabur ve Meşhed'e uğramış, Irak'a yönelerek Kalpuş'ta kışlamaya karar vermiştir. Burada Uzun Hasan ve Hasan Ali'nin elçileri kendisine ulaşmıştır. Uzun Hasan, eskiden beri Timurlulara bağlı olduğunu hatırlatmış, Hasan Ali ise babasının intikamı için yardım talep etmiştir. Ebû Said ikisine de gerekenin yapılacağı cevabını vermiştir. Bu sırada Uzun Hasan ve Hasan Ali karşı karşıya gelmiş vde Uzun Hasan bu savaştan galip ayrılmıştır. Hasan Ali'nin ordusunun bir kısmı Uzun Hasan bir kısmı ise Ebû Said'in tarafına geçmiştir. Uzun Hasan bu galibiyetten kuvvet alarak Tebriz'e yönelmiştir. Bu hareketi üzerine Ebû Said'de Tebriz'e yürümüştür. Bu haberi alan Uzun Hasan ise Tebriz'den çekilerek Karabağ'a doğru hareket etmiştir.

Karabağ'da konakladığı sırada Ebû Said'e elçi gönderen Uzun Hasan, Irak ve Azerbaycan'ı Cihan Şah'tan ele geçirdiğini ve bu nedenle Azerbaycan'ın kendisine verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ebû Said de bunun üzerine orasının dedesinin mezarı olduğunu ve kendisine verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Uzun Hasan'a ise Rum ve Şam topraklarını vereceğini söylemiştir. Uzun Hasan bunun üzerine savaş hazırlıklarına başlamış, Ebû Said'de Azerbaycan üzerine yönelmiştir. Kış gelmesine rağmen Uzun Hasan ile savaştan vazgeçmemiş, Uzun Hasan'ı yenerek kışı Karabağ'da geçirilmiştir. Bu sırada Horasan'daki, emirler kendi başlarına hareket ederek Ebû Said'e sırtlarını dönmüşlerdir. Bu sırada Uzun Hasan'da iki yüz, üç yüz kişilik gruplar hâlinde Ebû Said'in ordusuna saldırıp geri kaçıyor, bu da onun ordusunu yıpratıyordu. Ebû Said bu akınlardan kurtulmak ve iaşe temin etmek için Mahmudabad'a yönelerek Şirvanşahlara elçi göndermiştir. Kür Nehrinin civarına yerleşen ordu burada da Akkoyunlu akınlara maruz kalmıştır. Akkoyunlular, Şirvanşahlar ile de iletişime geçerek Ebû Said'e yardımların kesilmesini sağlamışlardır.

Ordugâhında kötü durumda bulunan Ebû Said, buradan kurtulmak için barış yapmaktan başka şansının olmadığını anlamış, Uzun Hasan gelen elçileri iyi karşılamışsa da barışa niyeti olmadığını bildirmiştir. Bu haber üzerine Ebû Said, oğulları ile birlikte Ordugâhtan kaçmıştır (30 Ocak 1469). Ebû Said'in kaçması üzerine emirler onun peşinden giderek çok geçmeden onu yakalamışlardır. Bu sırada Uzun Hasan Timurlu ordugâhını yağmalamış, yakalanan Ebû Said'de Uzun Hasan'ın karşısına çıkarılmış ve 6 Şubat 1469 tarihin öldürülmüştür. Uzun Hasan bu seferde büyük topraklar kazanmış ile şöhret kazanmıştır. Timurlular ise ülkelerinin büyük bir kısmını kaybetmişlerdir.

9.3. Hüseyin Baykara Dönemi

Mirza Hüseyin, Ebû Said'in saltanat devrinde isyan eden mirzalar arasındaydı. Ebû Said zaman zaman Hüseyin Baykara üzerine yürüse de onu ele geçirmeyi başaramamıştır. Hüseyin Baykara, Ebû Said'in başka kişiler ile savaşmasını fırsat bilerek 1465 ve 1467 yılları arasında Harezmi bölgesine saldırarak buraları yağmalamıştır. Ebû Said'in Azerbaycan seferinde olmasını fırsat bilen Mirza Hüseyin bu sefer Horasan bölgesine saldırmıştır (1468-69). Hüseyin Baykara'nın Herat'a doğru ilerlemesi üzerine emirler kalenin duvarlarını tamir ettirip, gece gündüz nöbet tutmaya başlamışlardır. Bu sırada halk şehirden çıkamaz olmuştur. Böylece şehri tutmak gitgide zorlaşmış, muhasara nedeniyle her şey pahalılaşmıştır. 10 Mart 1469'da Ebû Said'in ölüm haberi geldiğinde bazı emirler ve ahali Hüseyin Baykara'nın lehine hareket etmeye başlamışlardır. Şehir buna rağmen bir hafta daha mukavemet göstermişse de 18 Mart'ta şehirde Hüseyin Baykara adına hutbe okutulmuştur.

Hüseyin Baykara, Herat'ı ele geçirmişti ancak Uzun Hasan'ın desteğini alan Yedigâr Muhammed Herat'a doğru hareketlenince Hüseyin Baykara şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. 5 Temmuz 1470'te Herat'ta hutbe Yedigâr Muhammed adına okutulmuştur. Yedigâr Muhammed eğlence meclislerinde çok zaman harcamış ve aynı zamanda sarhoş olduğu haberleri gelmiştir Bu durum huzurun bozulmasına yol açmıştır. Ali Şir Nevai yaptığı bir baskında Yedigâr Muhammed'i sarhoş hâlde ele geçirmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Baykara tekrar Herat'a gelmiş ve aldığı bir karar ile halkı iki yıl süre ile bazı vergilerden muaf tutmuştur.

Hüseyin Baykara saltanatının ilk yıllarında Ebû Said'in oğulları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. 1473'te Belh'i ele geçiren Hüseyin Baykara buranın idaresini kardeşi Mirza Baykara'ya vermiştir. Ebû Said'in oğlu Ebu Bekir ile Hüseyin Baykara'nın ilişkileri iyi başlamışsa da sonrasında Ebu Bekir kendi başına hareket edince Hüseyin Baykara tarafından öldürülmüştür (1480). Bu sırada Belh'te Hz. Ali'nin mezarı olduğu iddia edilen bir yer ortaya çıkmıştır. Mirza Baykara mezarın açılışında bulunarak durumu ağabeyine bildirmiştir. Buraya bir köy kurularak vakıf tesis edilmiştir. Ancak bu haber üzerine çoğu yerde Hz. Ali'nin mezarlarının bulunduğu iddia edilmiş ve bunun üzerine bazıları cezalandırılmıştır.

Hüseyin Baykara'yı zor durumda bırakan en önemli olaylar oğullarının isyanıdır. Oğullarından Bediüzzaman Astarabad'a vali olmayı beklerken Belh'e tayin edilmiştir. Astarabad'a ise diğer oğullarından Muhammed Hüseyin gönderilmiştir. Bediüzzaman bunun

üzerine babasına karşı ayaklanarak Herat üzerine yürümüş ancak püskürtülmüştür. Bediüzzaman ile görüşmeler sürerken bu seferde Merv ve Abiverd'deki oğulları ayaklanmışlardır. Hüseyin Baykara buraları üç ay muhasara altında tutuktan sonra Abdülmuhsin ile anlaşmaya varmıştır. Bundan sonra sultanın oğullar birer birer ayaklanmışlardır. Astarabad hâkimi Muhammed Hüseyin ayaklanınca sultan bizzat gelerek burayı ele geçirmiştir. Herat'tan Bediüzzaman'ın ayaklandığına dairde haberler gelmiştir. Sultan şehri tekrar oğlu Muhammed Hüseyin'in hâkimiyetine bırakarak Herat'a yönelmiştir. Hüseyin Baykara'nın askerî gücü oğlundan daha azdı. Bu nedenle Ali Şir Nevai ikisini barıştırmak için hareket geçmiş ve başarılı olmuştur. Bu anlaşmaya göre Amu Derya ve Belh'ten Muğrab'a kadan olan topraklar Bediüzzaman'ın hâkimiyetine bırakılacak ve hutbelerde Hüseyin Baykara'nın isminin yanında onunki de yer alacaktır. Hüseyin Baykara tekrar Astarabad'a yönelmiştir.

Ancak bu sırada Maverâünnehirde ilginç gelişmeler meydana gelmiştir. Özbek Muhammed Şeybani Buhara'yı ele geçirerek Semerkand'a yönelmiştir. Semerkand'ı da ele geçirerek buranın hâkimi Sultan Ali'yi de öldürmüştür. Ancak Babür Semerkand'a gelerek burayı ele geçirmiş ve Timurlulardan yardım istemiştir. Beklediği yardımın gelmemesi üzerine de şehirden ayrılarak Kabil'e dönmüş ve böylece Şeybani Semerkand'ı tamamı ile ele geçirmiştir (1501). Bundan sonra Muhammed Şeybani Herat'a göz dikmiştir. Hüseyin Baykara Astarabad seferinden dönünce Ali Şir Nevai onu karşılamış ancak bu sırada felç geçirerek 3 Ocak 1501 günü vefat etmiştir. Ali Şir Nevai önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra iyi bir ilim adamı ve imar faaliyetleri ile de asıl şöhret kazanmıştır. Hüseyin Baykara'nın oğulları arasındaki hâkimiyet mücadelesi Özbeklerle olan savaşları etkilemiş, onlar herhangi bir mukavemet görmeden hareket etmeye devam etmişlerdir. Şeybani Han Belh'e yönelerek burayı ele geçirmiştir. Hüseyin Baykara Özbeklere karşı harekete geçtiği sırada 5 Mayıs 1506'da vefat etmiştir. Bunun üzerine hutbe iki oğlu adına ortak okunmuş, Muzaffer Hüseyin ve Bediüzzaman ortak sultan ilan edilmişlerdir. Hüseyin Baykara'nın ölümü ile daha da ümitlenen Şeybani 1507 yılında Herat'ı ele geçirmiştir. Böylelikle Timurlu devleti son bulmuştur. Bundan sonra bölge Rus istilasına kadar Özbekler ile Safeviler arasında başlayan Sünni-Şii mezhep çatışmalarına sahne olmuştur.

9.4. Timurlular Devrinde İdari, Askeri, Mali ve Kültürel Durum

Timur'un ortaya çıktığı zamanlarda Cengiz Han yasası gücünü kaybetse de devam etmekte idi. Bu yasaya göre devletin başındaki kişinin Cengiz Han'ın soyundan gelmesi gerekliydi. Timur yaşadığı coğrafyanın kurallarına uygun olarak han soyundan gelen Suyugartmış'ı Han ilan etmiş ve kendisi onun emiri olarak hareket etmiştir. Timur'un yaptığı bu olay "**Hanbazi**" olarak adlandırılmıştır. Aslından bu oyunu sadece Emir Timur oynamamış diğer emirlerde oynamışlardır. Timur hiçbir zaman han, padişah ve sultan gibi unvanlar kullanmamıştır. Ancak ondan sonra gelenler hükümdarlıklarını ilan ederken bu oyuna gerek duymamışlardır. Bu da Timur'un Cengiz Han yasasını yavaş yavaş kırdığının göstermektedir. Buna rağmen kendisini Moğolların damadı yapmaktanda geri durmamıştır. Ayrıca kendisini İslam'ı bölgedeki müfsitlerden koruyan kişi olarak tanıtmış ve böylece kendisine ikinci bir dayanak noktası bulmuştur.

Timur ele geçirdiği yerleri oğullarının ve emirlerinin idaresine bırakmıştır ancak bunları biraz olsun dengelemek adına İranlı unsurlara da bürokrasi de görev vermiştir. Şahruh ve Uluğ Bey döneminde devam eden Han oyunu Ebû Said döneminde ortadan kalkmıştır. Ebû Said bu dönemde gücünü Ubeydullah Ahrar liderliğindeki ulemaya ve argun kabilesine borçlu olmuştur. Kendisine kukla Han tayin etmeyen Ebû Said sikkelerde ise “**Güregen-küregen**” yani damat lakabını kullanmıştır. Timurlularda devlet idaresindeki kuvvet emirler ile paylaşılsa da hanedan mensuplarının yeri ayrıydı. Mirzalar kendilerine verilen topraklar da komşularla dahi iletişim kurabilmişlerdir. İsyân durumunda ise sadece mirza değil yanındaki emirler de cezalandırılmıştır. Hanedandan biri dünyaya geldikten belli bir süre sonra saraydaki büyük hanımlardan birinin yanına verilmiştir. Daha sonra ise erkekler “**atabek**” kızlar “**ateke**” adı verilen bir nevi öğretmenlere verilmişlerdir. Ayrıca saltanat hanedandaki herkesin hakkıydı ve bu saltanat mücadelelerini artırsa da yönetime geçenin hazır olmasını sağlardı.

Timurlularda **divan-ı ala**, **divan-ı bozork** adı altında divanlar toplanırdı. Bu divanın üyeleri emirlerden oluşmaktaydı. Divanda bulunan beyler yolsuzlukları soruşturmuşlar, isyanlar ve savaşlar karşısında ne yapacaklarını kararlaştırmışlardır. Timurlular divanında bulunan beyler askerî olarak da kendilerini kanıtlamışlardır. Bu divanın benzerlerinin diğer mirzaların yönetiminde de bulunduğu bilinmektedir. **Nüvisendegân-ı Türk**, bu mevkide bulunanlar yasanın uygulanmasını sağlardı. Bu görevi yürütenlerin kâtiplikten gelmesi gerekiyordu. **Nüvisendegan-ı Tacik** (Vezir) , bu unvanı taşıyanlar devletin bütün mali işlerinden sorumluydular. Timurlularda vezir hükümdardan sonra gelen mutlak yetkili değildi. Bu görevi birden çok kişi yerine getiriyordu. Yargucu, kadının yanında görev alan bu hâkim daha çok örfî davalara bakıyordu. Darugalar, Cengiz Han devrinden beri devam eden bir geleneğin ürünüydü. Ancak Timurlulardaki görevi biraz farklıydı. Darugalar ilk ele geçirilen bölgelere gönderilen yetkililerdi. Timurlulardan, daruga isteyen beyler onun hâkimiyetini kabul etmiş oluyorlardı. Darugalar ordu toplamak, yerel birliklerin bakımı, şehrin durumu gibi birçok görevden sorumluydular ancak bunlar daha küçük çaplı görevlerdi.

Timurlular, devrinde askerî düzen Hunlardan beri süregelen onlu sistemdi. Ordu hareket ederken merkez, sağ ve sol kollardan oluşurdu. Ayrıca öncü ve artçılar mevcût olurlardı. Timur bazı seferlerinde orduyu yedi kol düzenine göre tanzim etmiştir. Timur’un en kuvvetli zamanında bile ordu asgari iki yüz bin kişiden oluşmuştur. Ordu ekseriyetle Türk ve Moğollardan oluşurdu. İranlılardan ise az miktarda asker alınır ve buna Leşter-i Tacik adı verilirdi ancak Timur bu askerlerin savaşçılığına pek güvenmezdi. Ordu piyade ve süvarilerden oluşmaktaydı. Orduda bunun yanı sıra “**çahurgan**” adı verilen istihkâmcılar da vardı.

Maliye sisteminin başında vezirler bulunuyorlardı. Bunlar Türkler ve Türkleşmiş Moğolların dışındaki kimselerin kayıtları ile uğraşmazlardı. Vergileri darugalar ve tahsildarlar topluyorlardı. Timur zamanında en büyük gelir kaynağı seferlerden elde edilen ganimetlerdi. Timurlularda cizye, bac, haraç ve avarız gibi vergiler mevcûtü. Timurlularda sadece yerleşiklerden değil, konargöçerlerden de vergi alınıyordu. Timurlularda gümrükten geçişte “**tamga vergisi**” alınıyordu. Yıllık olarak tespit edilen vergiler üç taksit hâlinde para veya mal

olarak ödenebiliyordu. Mirzaların da kendilerine ait hazineleri vardı. Mirzalar topladıkları verginin bir kısmını kendilerine alıp geriye kalanı merkeze gönderiyorlardı. Timurlularda tenge, miri, dangi adı ile bazı sikkeler kullanılmıştır.

Timur imar faaliyetlerine daha emirken önem vermiştir. Semerkand'ı ele geçirdiğinde hemen imar faaliyetlerine başlamıştır. Timur burada **Bağ-Behişt** adı verilen bağlar yaptırmıştır. Semerkand'ın yanına iki kasaba daha kurdurmuştur. Yezd'e ise bir kervansaray yaptırmıştır. Timur ele geçirdiği bütün şehirlerin imarının yapılmasında katkıda bulunmuştur. Şahruh döneminde ise Timur'dan beri hayatta olan emirler imar faaliyetlerine başlamışlardır. Gevherşad hanımın Meşhed'te yaptırdığı imaret, medrese ve camii çok önemlidir. Şahruh'un oğlu Mirza Baysungur sarayını bir sanat akademisine dönüştürmüştür. Bu sarayda hat, tezhipcilik ve ciltçilik çok yaygınlaşmıştır. Şahruh döneminde devletin yönetim merkezi hâline gelen Herat ise tarihinde olmadığı kadar güzelleşmiştir.

Bu sırada Uluğ Bey, Semerkand'ta hüküm sürmekte ve şehri imar ettirmekteydi. Uluğ Semerkand'a bir medrese ve hankah yapmış, bunların yanına da mirza hamamı olarak adlandırılan meşhur bir hamam inşa ettirmiştir. Uluğ Bey Kuhek tepesinin ardına ise üç katlı bir rasathane inşa ettirmiştir. Uluğ Bey bu rasathaneye çok sayıda matematikçiyi toplamayı başarmıştır. Bu rasathanede kendisi ile birlikte bu âlimlerin yetiştirdiği öğrenciler Osmanlılara katkıda bulunmuş yazdıkları kitaplar birçok medrese de okutulmuştur. Şahruh'un ölümü ile ülkede karışıklıklar çıkmış ve bölgedeki bilim adamları da bundan nasibini almışlardır. Ebû Said tekrar nizamı sağladığında ise bu işlere fazla yönelmemiştir. Ebû Said döneminde tarımı teşvik etmiş ve Herat'ın kuzeyinde bir sulama kanalı açarak orayı tarım yapılacak hâle getirmiştir. Hüseyin Baykara dönemi edebiyat bakımından çok zengin geçmiştir. Zaten Hüseyin Baykara kendisi divan sahibi bir şairdi. Hükümdarın yanında bulunan Ali Şir Nevai'de çok çeşitli sanat dalları ile uğraşan çok büyük bir sanatkârdı. **Muhakemetü'l Lugateyn** adlı eserinde Türkçenin Farsçadan daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymuştur.

Timur, ticarete çok önem vermiş ve komşu ülkelere tüccarların karşılıklı gidip gelmeleri için kolaylıklar sağlanmasını teklif etmiştir. Timurlular İpek yolu olarak adlandırılan ticaret yolunun büyük bir kısmına hâkimdiler. Kabil ve Kandehar, Horasan ile Hindistan arasındaki ticaret yolunun önemli merkezleriydi. Harezm ise kuzey ülkelerinden, güney ülkelerinden ve uzak doğudan gelen malların takas edildiği önemli bir merkezdi. Timur zamanında asayiş sağlandığından ticaret çok çabuk gelişmiştir. Bu gelişmeler Şahruh zamanında da devam etmiştir. Tebriz, Semerkand, Sultaniye ve Herat çok önemli ticaret merkezleri hâline gelmiştir. Hükümdarlar ticaretin gelişmesi için çarşılar ve kervansaraylar da imar ettirmişlerdir.

Timurluların yaşadıkları coğrafya içerisinde yer alan Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde akarsular bol olduğundan tarım yapmaya elverişli alanlar çoktu. Buralara yapılan sulama kanalları ile bu alan daha da artmıştır. Buralarda büyük miktarlarda buğday ve pamuk üretilmekteydi. Ayrıca erik, badem, kavun, incir ve üzüm gibi meyvelerde yetişirdi. Bu meyvelerini belirli kısmı kurutulmuş satılırdı. Bu dönemde ayrıca ipek, baharat, mücevherat, çin porseleni ve kâğıt gibi ürünler alınıp satılmıştır.

Uygulamalar

Şahruh'un ölümünden sonra yaşanan saltanat mücadelerini anlatınız.

Uygulama Soruları

- 1- Ebu Said'in dönemi hakkında bilgi veriniz.
- 2- Ali Şir Nevayi'nin yazdığı sözlüğünün Türk dili açısından önemini araştırarak açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Uluğ bey oğlu Abdüllatif Şahruh'un ölümü sonrasında çıkan karışıklıklara rağmen orduyu tekrar toplamıştır. Şahruh'un cenazesi ile birlikte Horasan'a doğru yola çıkan Abdüllatif'i Heratta bulunan ve ordu toplayan Alaüddevle yolda yakalayarak esir almıştır. Bunu üzerine Uluğ Bey gönderdiği elçiler ile oğlunun serbest kalmasını sağladı ve daha sonra Alaüddevle'nin üzerine harekete geçerek Herat'ı ele geçirdi ve buranın idaresini oğlu Abdüllatif'e bıraktı. Ancak Abdüllatif'in Alaüddevle ile yapılan mücadeledeki başarıları sürekli diğer kardeşi olan Abdülaziz'e mal edilince baba ile oğul karşı karşıya geldi ve Semerkand yakınlarındaki Dımaşk'ta yapılan mücadelede Abdüllatif, babası Uluğ Bey ve Abdülaziz'i mağlup etmiştir ve babasını öldürmüştür. Abdüllatif bu galibiyet sonra Maverâünnehir'de hâkimiyet sağlasa da bu ortam fazla sürmemiş ve huzursuzluklar baş göstermiş nitekim Abdüllatif babasının ölümünden bir yıl sonra bir suikast sonucunda öldürülmüştür. Onun yerine tahta İbrahim Sultan'ın oğlu Miraza Abdullah geçmiştir. Abdüllatif ölünce ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Ebû Said Semerkand'tan kaçarak Buharaya hâkim olmuştur. Ebû Said Buhara'da hâkimiyet sağladıktan sonra ilk iş olarak Mirza Abdullah üzerine Semerkand'a doğru harekete geçmiştir. Ebû Said ilk mücadelesinde başarılı olamasa da hile ile Abdullah'ın ordusunun bir kısmını esir almayı başararak tekrar Semerkand üzerine harekete geçmiştir. Bu sefer yardım için Özbek hanı Ebû'l Hayr Han'dan yardım istemiş ve Semerkand yakınlarındaki Şiraz bölgesinde iki kuvvet savaşa tutuşmuştur. Bu mücadele sonrasında Abdullah yenilmiş ve Ebû Said'in Semerkand'a gitmesi için herhangi bir sorun kalmamıştır. Ebû Said Haziran 1451'de Semerkand'ta kendi adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır. Maverâünnehir'de bunlar meydana gelirken Horasan ve Irak bölgesinde Ebu'l Kasım Babür yönetimi ele geçirmiş ve nüfuzunu arttırmaya devam etmektedir. Babür kendisini Şahruh'un halefi olarak görmektedir ve bu sebeple Karakoyunlu Cihan Şah'a elçiler yollayarak kendisine biat etmesini istemiştir. Cihan Şah, Babür'ün bu isteklerine kulak asmamıştır. Çünkü Babür bu dönem Cihan Şah'ı yenecek kadar kuvvetli değildir. Cihan Şah, Babür'ün Semerkand'ı kuşatmaya gittiği dönemde bölgedeki hâkimiyet alanını genişletmeyi başarmıştır. Babür ise Ebû Said'in üzerine Semerkand'a her ne kadar aniden gitmiş olsa da büyük bir savunma ile karşılaşmış ve ordusunun iâşesi bitince de barış yapmak zorunda kalmıştır. Babür ve Ebû Said arasında yapılan anlaşma ile her iki Mirza da bölgelerinin hâkimi olarak tanındı ve bu anlaşma sonrasında Babür hastalanarak öldü. Babür'ün ölmesinin ardından yaşanan karmaşa ortamından Cihan Şah faydalanmak istemiştir ve topladığı ordu ile Herat dâhil olmak üzere bi çok şehir ve kaleyi kolayca ele geçirmiştir. Herat'ta üç ay kadar kalan Cihan Şah, Ebû Said'in kendi üstüne doğru geldiği haberini alınca hemen barış için elçiler yollamış ancak Ebû Said elli bin asker ile Herat yakınlarına kadar gelmiştir. Yapılan ilk mücadeleyi kaybeden Cihan Şah barış istemek zorunda kalmış ve bu barış Ebû Said'in istekleri doğrultusunda yapılmıştır. Barış sonunda Cihan Şah aldığı yerlerden geri çekilerek Şahruh dönemindeki sınırlarına geri dönmek durumunda kalmıştır. Herat'ı ele geçirerek hâkimiyet alanını genişleten Ebû Said, orduyu terhis edince Mirzaların kendine karşı ittifak yapmasına zemin hazırlamıştır. Mirzalar ile karşı karşıya gelen Ebû Said, ilk muharebede yenilse de daha sonra gücünü tekrar toplayarak mirzaları yenmeyi başarmıştır. Ebû Said bundan sonra meydan gelen Mirza isyanlarını kontrol altında tutmayı başarmıştır.

Bu esnada Cihan Şah ile oğlu arasında bir mücadele yaşanmış ve Cihan Şah oğlunu savaşta yenerek öldürmüştür. Bu iç karışıklıklar süresince Akkoyunlu Uzun Hasan ile anlaşma yapan Cihan Şah, sorunlarını hallettikten sonra Akkoyunlu üzerine harekete geçmiştir. Yapılan öncü muharebeleri Uzun Hasan kazanmış ve Cihan Şah hayatını kaybetmiştir. Onun yerine oğlu Hasan Ali tahta geçmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Cihan Şah'ın ölüm haberini alan Ebû Said, hemen harekete geçmeye karar vermiştir. Hasan Ali ve Uzun Hasan Ebû Said desteğini alabilmek adına elçiler göndermiştir. Nitekim Hasan Ali ve Uzun Hasan arasında meydana gelen muharebeyi Uzun Hasan kazanmıştır ve kendine gelen güven ile Tebriz'e doğru harekete geçmiştir. Ancak bu bölgeye Ebû Said'in de gitmesini öğrendiği vakit geri çekilerek Karabağ'a doğru hareketlenmiştir. Uzun Hasan Daha sonra Ebû Said'e elçiler göndermiş ve Irak ve Azerbaycan'ı Cihan Şah'tan ele geçirdiğini bu nedenle Azerbaycan'ın kendisine verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ebû Said ile bu konuda ters düşen Uzun Hasan için savaş artık kaçınılmazdır. İki taraf arasında tam bir muharebe olmasa da Uzun Hasan'ın birlikleri Ebû Said ordusu üzerine ufak saldırılar ile sürekli tacizlerde bulunmuş ve iâşesi biten ve ordusu bitkin düşen Ebû Said ordugâhı terk ederek kaçmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine kaçan Ebû Said kendi mirzalarınca yakalanarak öldürülmüştür. Bu savaş sonucunda Uzun Hasan ünlenmiş Timurlular ise büyük toprak kaybına uğramıştır. Ebû Said'in ölmesinin ardından daha onun saltanatı döneminde isyan eden Hüseyin Baykara bazı şehirlere saldırarak yağmalamış ve nitekim 18 Mart 1469'da Herat şehrinde kendi adına hutbe okutmuştur. Hüseyin Baykara saltanatının ilk dönemlerinde Ebû Said'in oğullarının isyanlarıyla daha sonra da kendi oğullarının isyanları ile uğraşmak zorunda kalarak geçirmiştir. Öyle ki Baykara'nın oğulları ile olan mücadelesi Maverâünnehir bölgesinde kuvvetlenerek ilerlemeye devam eden Özbek tehlikesine karşı hiçbir şey yapmamasına neden olmuştur. Baykara ordusunun gücünü toplayıp şehirlerinin tek tek elinden alan Özbeklerin üzerine harekete geçecekken vefat etmiştir ve akabinde iki oğlu ortak sultan ilan edilmiştir. Bu durum karşısında Özbek lidere Şeybani 1507 yılında Herat'ı da ele geçirerek Timur devletine son vermiştir.

Timur devleti ilim ve bilime son derece önem vermektedir. Uluğ Bey döneminde yapılan Rasathane ile Ali Kuşçu, Kadızade Rumi ve Gıyasüddin Kâşi gibi bilim adamları ile gözlem yaparak yıldız katalogu hazırlamıştır. Bunun yanı sıra devlet ticarete de önem vermektedir ve komşu ülkeler ile tacirlerin rahat gidip gelmesi adına anlaşmalar yapmıştır.

Bölüm Soruları

1. Timur'un torunu olan ve ilim adamlığı vasfı daha fazla önem kazanan torunu aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Şahruh
- b- Mirzan Şah
- c- Uluğ Bey
- d- Ebu Said
- e- Abdüllatif

2. Aşağıdaki şehirlerden hangisi timur devletine başkentlik yapmıştır?

- a- Horasan
- b- Tirmiz
- c- Buhara
- d- Yesi
- e- Semerkant

3. Ebu Said'in devamlı mücadele etmek zorunda kaldığı Karakoyunlu hükümdarı aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Mehmet Bey
- b- Cüneyd Bey
- c- Kara Yusuf Bey
- d- Cihan Şah
- e- Ahmet Şah

4. Uluğ Bey'in ölümünden sonra yaşanan Karakoyunlu-Timur mücadelesi hakkında bilgi veriniz.

5. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la yaptığı mücadelede hayatını kaybeden Timur hükümdarı aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Ebu Said

- b- Abdülaziz
- c- Abdüllatif
- d- Alaüddevle
- e- Hüseyin Baykara

6. Hüseyin Baykara hangi şehrin halkını iki yıl süre ile vergilerden muaf tutmuştur?

- a- Ürgenç
- b- Herat
- c- Buhara
- d- Semerkant
- e- Merv

7. Hüseyin Baykara döneminin hem en iyi komutan ve yöneticilerinden hem de edebi yönü gelişmiş olan ilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Babür
- b- Edip Ahmet Yükneki
- c- Ali Şir Nevai
- d- Ahmet Yesevi
- e- Ali Kusçu

8. Ebu Said Dönemindeki Ak ve Kara Koyunlular ile yapılan mücadeleler hakkında bilgi veriniz.

9. Timur devletinde hükümdarlar aşağıdaki unvanlardan hangisini alarak tahta çıkmışlardır?

- a- Padişah
- b- Sultan
- c- Han
- d- Şah
- e- Emir

10. Ali Şir Nevai Muhakemetü'l Lügatayn adlı eserini hangi amaçla yazmıştır?

- a- FarsŐs'nın TörkŐeden daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymak için
- b- ArapŐanın TörkŐeden daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymak için
- c- TörkŐenin FarsÇadan daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymak için
- d- TörkŐenin ArapŐadan daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymak için
- e- TörkŐenin RusŐadan daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymak için

Cevaplar: 1) c, 2) e, 3) d, 5) a, 6) b, 7) c, 9) e, 10) c

10. KAZAN HANLIĞI KURULUŞU VE GELİŞMESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10.1. Kazan Hanlığının Kuruluşu ve Gelişmesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Kazan Hanlığının kurulduğu bölgenin önemi hakkında bilgi veriniz.
- 2- Kazan Hanlığının kuruluşu hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kazan Hanlığı	Altın Orda Hanlığının ikinci büyük varisi olan Kazan Hanlığı tarihi hakkında bilgi sahibi olmak	

Anahtar Kavramlar

- Kazan
- Moğol
- İdare
- Ekonomi

Giriş

Bu bölümde Kazan Hanlığının kuruluşu ve yükselişini hakkında bilgi verilecektir.

10.1. Kazan Hanlığının Kurluşu

Kazan şehri, Uluğ Muhammed Han'ın kurduğu devlete payitaht olmadan öncede çok önemli bir ticari merkezi olmuştur. Kazan Şehri, Kazanka suyunun İdil Irmağı ile karıştığı mevkide inşa edilmiştir. Kazan, büyüyen ve gelişen İdil Bulgarlarının sınırlarını korumak için aldığı önlemlerden birisidir. Şehir, ayrıca Hazar Denizi'nden, İskandinavya'ya giden ticaret yolunda önemli bir merkezi konumuna yükselmiştir. 12. yüzyılın son çeyreğinde kurulan Kazan şehri, daha sonraları stratejik ve ticari önemini devam ettirmiştir.

Edige Mirza'nın 1419 yılında vefat etmesiyle Altın Orda tahtına Uluğ Muhammed Han çıkmıştır. Uluğ Muhammed Han tahta çıkarken, Lehistan-Litvanya Kralı Vitovt'un büyük desteğini görmüştür. Ancak taht için yapılan yarış daha sona ermemiştir. Barak Han, Maveraünnehir'in hâkimi olan Uluğ Bey'den kendisini tahta çıkarmasını istemiştir. Altın Orda tahtına güçlü bir zatın oturmasını tehlike olarak gören Uluğ Bey, Barak Han'a yardım etmiştir. Uzun ve zorlu çarpışmalar sonucu Barak Han tahtı ele geçirmeyi başararak, Uluğ Muhammed Han'ı devletin merkezinden çıkarmıştır.

Bu duruma boyun eğmeyen Uluğ Muhammed Han, 1427 yılında Saray şehrine gelerek tekrar Altın Orda'nın başına geçmiştir. 1436 yılına kadar devleti eski gücüne kavuşturmaya çalışmıştır. Bu dönemde devlet eski günlerine dönmeye başlamıştır. Moskova Knezliği itaat altına alınarak tekrar vergi ödemeye mahkûm edilmiştir. Öyle ki I. Vasiliy'in ölümü üzerine çıkan taht kavgaları sonuçsuz kalınca, konu Uluğ Muhammed Han'a kadar gelmiştir. Uluğ Muhammed Han, I. Vasiliy'in kardeşi Yuri ve oğlu II. Vasiliy arasında bir seçim yaparak desteğini II. Vasiliy'e vermiştir. Uluğ Muhammed Han'ın bu kararından sonra tahta II. Vasiliy geçmiştir. Ancak Altın Orda'da taht kavgaları yine devam etmiştir. Edige Mirza'nın oğullarında Gıyaseddin tahtı ele geçirse de çok fazla tutunamamıştır. Onun yerine Küçük Muhammed tahta geçmiştir. Uluğ Muhammed Han bu dönemde iktidar için savaşa da bir başarı elde edememiştir. Bunun üzerine Kırım'a giderek orada hanlık makamına geçmiştir.

Kırım'daki hâkimiyetini kaybeden Uluğ Muhammed Han 1437 yılına gelindiğinde Rus sınırlarına doğru hareket etmeye başlamıştır. II. Vasiliy'den Belev şehrinin kendisine yurt olarak tahsis edilmesini istemiş, ancak Vasiliy bunu ret ederek üzerlerin ordu göndermiştir. Uluğ Muhammed Han işleri diplomasi ile çözmek istemiş ve bunun için Moskova'ya elçiler göndermiştir. Altın Orda'nın tekrar başına geçmek için sefer yapacağını söyleyerek, kendisine yardım ettiği takdirde Ruslardan bir daha vergi almayacağını, toprak bütünlüklerini koruyacağını belirtmiştir. Ancak Ruslar bu teklifleri kabul etmeyerek meseleyi askerî yol ile çözmek istemişlerdir. Bunun üzerine emrindeki üç bin atlı ile sayıca kalabalık Rusların üzerine giden Uluğ Muhammed Han Belev'deki meydan muharebesinden zafer ile ayrılmıştır. (5 Aralık 1437) Uluğ Muhammed Han bu zaferden sonra Eski Bulgar şehrine giderek oraya yerleşmeyi düşünmüştür. Burada müstahkem bir mevki kurmayı hedefleyen han, daha sonra Rusya üzerine harekete geçmiştir. 1439 yılında Nijniyy Novgorod'u ele geçirerek, Moskova'ya kadar ilerlemiştir. Moskova'yı kuşatma altına alıp, surlarda gedik açmaya çalışan Tatarlar bunu başaramamışlardır. Bunun üzerine civardaki yerleşim yerlerini yağmalayarak

ganimet toplayarak geri çekilmişlerdir. Bu seferden sonra Ruslar ile Tatarlar beş yıl birbirlerine karşı akın düzenlememişlerdir.

1443-44 yılları arasında Litvanya, Novgorod Knezliği'nin içişlerine karışmaya başlamıştır. Novgorod ticaret yollarının üzerinde bulunan bir bölgede yer almaktaydı. Novgorod Knezliği'nde üzerlerindeki Rus baskısından kurtulmak isteyen bir yüksek zümre mevcuttu. II. Vasiliy, Litvanya'nın baskısının artması ve Novgorod'daki bu zümrenin güçlenmesine karşı askerî harekât karar vermiştir. Orduları iki Tatar komutana emanet eden Vasiliy, Litvanya'nın bazı bölgelerini ele geçirmeyi başarmıştır. Batıdaki bu gelişmeleri takip eden Uluğ Muhammed Han, fırsattan istifade ederek Moskova'nın doğusundaki Murom üzerinde baskı kurmuştur. Bunun üzerine telaşa kapılan Vasiliy diğer knezliklere haber göndererek asker toplamaya başlamıştır. Vasiliy büyük bir ordu ile Tatarlar üzerine hareketlense de Uluğ Muhammed Han, Nijniyy'i elinde tutmayı başarmıştır.

Moskova ordusu doğuya önem verince, batıda Kral Kazmir boş durmamış ve Moskova'ya ait bazı bölgeleri yağmalamıştır. İki taraftan tehdit altına alınan Vasiliy bir türlü ne yapacağına karar verememiştir. Bu kararsızlık döneminden Uluğ Muhammed Han çok iyi faydalanmıştır. Moskova ordusu çekilmeye başlayınca bölgede bir boşluk doğmuştur. Uluğ Muhammed Han da oğlu Mahmutek'i bu bölgeleri yağmalamaya göndermiştir. Mahmutek o sırada orada başıboş bulunan Çerkes ve Kossakları da kendi ordusuna katmıştır.

II. Vasiliy, Tatarların Vladimir ve Suzdal bölgesine saldırılarından korkuyordu. Bu bölge verimli topraklara sahipti. Bu saldırının önüne geçmek isteyen Vasiliy 14 Haziran 1445 günü tüm kuvvetleri ile Moskova'dan ayrılmış, bütün knezliklere haber göndererek asker talep etmiştir. On beş gün sonra Yuryev'e ulaştığında Nijniyy Novgorod garnizonunun Uluğ Muhammed Han'a teslim olduğunu görmüştür. Zaten bütün knezliklerden istediği kadar asker toplayamayan Vasiliy, garnizonunda düşmesiyle büyük hayal kırıklığına uğramıştır. Garnizonu ele geçiren Tatarlar artık daha çok kendilerine güvenmişlerdir.

6 Temmuz gecesi, Kamenka Irmağında yürüyüşe geçen Rus ordusu durumun ciddiyetinin pek de farkında olamamıştır. Yiyip, içip, eğlenen Rus askerleri, Tatarların yaklaştığı haberini alınca kendilerine gelmişlerdir. Ancak Tatarların 3500 kişi olduğu haberini alınca, anlaşma yoluna gitmeye gerek görmeden savaşmayı tercih etmiştir. Sayıca üstünlüğüne güvenen Rus ordusu, Turan taktiğine kurban gitmiştir. Bozguna uğradıkları hissiyatını veren Tatarlar, Ruslar kendilerini yeteri kadar kovalayınca, hücumla geçmişler bunun üzerinede iyi bir teşkilatlanmadan uzak olan Rus ordusu dağılarak kaçmıştır. 7 Temmuz 1445'te Suzdal'da yapılan bu savaştan galip ayrılan Tatarlar, bölgelerden ganimet toplayarak Nijniyy'e çekilmişlerdir. Bu arada alınan esirler arasında Moskova Knezi II. Vasiliy'inde bulunduğu anlaşılmıştır.

Uluğ Muhammed Han, II. Vasiliy'e isteklerini kabul ettirerek onunla anlaşma imzalamıştır.

a- II. Vasiliy, kurtuluş akçası olarak 200 bin ruble ödeyecek,

- b- Tatar boylarının başbuğlarına bazı Rus şehirlerinin gelirlerinden pay verilecek,
- c- Kazanlı memurlar, vergi toplamak üzere Rus şehirlerine gönderilecek,
- d- Oka Irmağı kıyısından bulunan “Meşçerskiy Gorodok” şehri, Uluğ Muhammed Han’ın oğlu Kasım’a yurt olarak verilecekti. Böylece Moskova’ya yakın ve stratejik öneme haiz bir bölgede Tatar Kasım Hanlığı kurulmuş olacaktı.

Kazan Hanlığının kaç yılından kurulduğu hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı tarihçiler hanlığın kurucusu olarak Uluğ Muhammed Han’ın oğlu Mahmutek’i kabul etmektedirler. Ancak 1437’den başlayarak Moskova’yı tahakküm altına alan Uluğ Muhammed Han’ın yaptıkları inkâr edilemez. Genel olarak kabul edilen görüş ise Kazan Hanlığının 1437’de başlayan kuruluş aşamasının 1445’te son bulması şeklindedir.

10.2. Uluğ Muhammed Han’dan Sonra Kazan Hanlığı

1445’te Uluğ Muhammed vefat etmiş, oğullarından Mahmutek tahta geçmiştir. Bunun üzerine kardeşleri Kasım ve Yakup ondan kaçarak Çerkes topraklarına gitmişlerdir. Mahmutek zamanında Orta İdil bölgesinde asayiş sağlanmıştır. Bu da şehrin eskiden beri var olan ticari değerini daha da arttırmıştır. Bu dönemde Kazan eski Bulgar şehrini ve Altın Orda’nın başkenti **Saray’ı** geçerek daha önemli bir merkez hâline gelmiş, Türkistan’dan, Sibiry’a’dan, Kafkaslar’dan ve Rusya’dan gelen tüccarların uğrak yeri olmuştur. Kazan Hanlığı kurulduktan çok kısa bir süre sonra siyasi ve iktisadi olarak çok önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde Kazan Hanlığını sınırları ve komşuları şu şekildeydi: Doğu’da Ak idil boyu ve Sibir Hanlığı, güneyde Nogay Ordası ve kuzeyde Novgorod’u ele geçiren Ruslardı.

Kazan tarihinde ele almamız gereken bir konuda yönetimdeki istikrarsızlıktır. Bu istikrarsızlık kendini yönetime gelen Hanların çokluğu ile de kanıtlamaktadır. Muhammed Emin Han, Safa Giray Han ve Şah Ali aralıklarla birden fazla Kazan Hanlığının başına geçmişlerdir. Hanlığın tarihine baktığımız zaman **19** kez han değişmiş ve **15** han tahta geçmiştir. Bu hükümdarlar Kazan Hanlığı içerisinde yetişmediğinden geldikleri yerlerden etkilenmişlerdir. En uzun hüküm süren hanedanlık Uluğ Muhammed Han’ın soyundan gelen hükümdarlardan oluşmuştur. Bu haneden Altın Orda Devleti’nden geliyordu. Daha sonra başa gelenler ise Kırım, Nogay, Sibir ve Rusya’da büyümüşlerdir. Bu hükümdarlarda kaldıkları yerden etkilenerek oranın adetlerini devam ettirmek istemişlerdir. Bu da ister istemez halkta kötü bir itibar bırakmıştır.

Kazan Hanlığının yönetim alanındaki bir diğer sorunu da hanlık içinde iki grubun bulunmasıydı. Bu grupların hanlık içinde bir aristokrat zümre meydana getirdiği bilinmektedir. Bu zümreler birbiriyle sürekli münakaşa hâlindeydiler. Bir kısmı Milli parti olarak nitelendirdiğimiz cihette kalırken, diğer kısmı Ruslar ile iletişim hâlindeydi. Bu da hanlık içindeki birliği bozarak sürekli bir istikrarsızlık hâli oluşmasına sebebiyet veriyordu.

Kazan Hanlığının en güçlü dönemi olarak kabul edilen Mahmutek devrinde Moskova ile savaşa rastlanmaz. Bunun nedeni Kazanlıların önemli bir sebep olmadan Ruslarla

savaşmak istememeleridir. Savaşların tümüne baktığımız zaman meydana gelen on dört savaşın sekizini Kazanlılar altısını ise Ruslar başlatmıştır. Ruslar kuvvetlendiklerinde hemen Kazan Hanlığı üzerindeki baskılarını arttırmak istemişlerdir. Rusya'nın stratejisi IV. (Korkunç) İvan'a kadar bölgedeki hanlıkların arasını açmak ve Kazan'ın içişlerine karışarak çıkar sağlamak olmuştur.

Moskova Knezliğinde III. İvan'ın tahta çıkmasıyla beraber bu politikalar tatbik edilmeye başlanmıştır (1462). Yukarıda bahsettiğimiz zümreler arasındaki kavga ise onun işini daha da kolay halletmesini sağlamıştır. Mahmutek öldüğünde yerine oğlu Halil Han geçmiştir. Ancak bir yıl sonra vefat etmesi üzerine Kazan'da tahta kimin çıkacağı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Kazan içerisinde yönetimde söz sahibi olan yüksek tabakadan bazı kişiler Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım'ın tahta geçmesini istemişlerdir. III. İvan'da bu görüşü desteklemiş ve Kasım Han'a bir ordu vererek onu Kazan Hanlığı üzerine göndermiştir. Bu sırada yönetimde bulunan kişi ise vefat eden Halil Han'ın kardeşi İbrahim Han'dı. Kasım ve orduları Kazan üzerinde çıktıkları seferde başarıya ulaşamamışlardır. Ancak III. İvan pes etmeye hiç niyetli değildi. Düzenlenen dört seferinde başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, beşincisinde Kazan'ı muhasara etmeyi başarmıştır. Bu muhasara İbrahim Han'ın barış istemesiyle kaldırılmıştır. Zaten şehre girmeyi başaramayacak olan Rus kuvvetleri yaptıkları antlaşma ile kırk yıldır Kazan'da esir olan Rusları kurtarmayı başarmışlardır. Bundan sonra 1478 yılına kadar Ruslar ile bir savaş gerçekleşmemiştir.

Ruslar 1478 yılına gelindiğinde Novgorod ve Sibirya'ya kadar uzanan toprakları hâkimiyet altına almışlardır. Bu da Rusların Kazan'ın etrafını biraz daha sarmalarını sağlamıştır. Ayrıca III. İvan ile Kırım Han'ı Mengi Giray arasında da bir ittifak söz konusudur. Bu ittifak sayesinde Altın Orda boyunduruğundan tamamıyla kurtulan III. İvan, Kazan üzerindeki arzularını gerçekleştirmek için daha rahat hareket ediyordu. Beklediği fırsatta çok geçmeden karşısına çıktı. İbrahim Han'ın vefatından sonra yine bir hükümdarlık mücadelesi söz konusu oldu. Bir kesim İbrahim Han'ın büyük oğlu İlham'ı desteklerken diğer kısım Muhammed Emin'i desteklemekteydi. Bu duruma hanlığın dışındaki kuvvetlerde katıldı. Nogaylar, İlham Han'ın eşinin kendilerinden olması sebebiyle tahta onu görmek istiyorlardı. Ruslar ise Muhammed Emin'i Kazan Hanlığının başına geçirmek için uğraş veriyorlardı. O dönemde Nogaylar bu mücadeleden galip çıkmışlar, Hanlığa İlham geçmiştir ancak Rus taraftarları Muhammed Emin'i Moskova'ya göndermekle çok büyük bir hata yapmışlardır zira böylece farkında olmadan Kazan'ın içişlerine karışmaları için Rusların eline koz vermişlerdir.

İlham Han'ın hüküm sürdüğü yıllar içerisinde halkta belirli kıpırdanmalar ve memnuniyetsizlikler ortaya çıkınca Moskova duruma el koyarak Muhammed Emin'i Kazan Hanlığına göndermiştir. Ancak bu da sorunlara bir çözüm olmamıştır. Ruslar huzuru sağlamak adı altında Kazan'a askerî harekâta bulunmuşlar ve 9 Temmuz 1487'de şehre girmişlerdir. İlham Han ve yanındakiler esir alınmıştır. Rus karşıtı bazı kişiler Sibirya ve Kafkasya'ya kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu harekât bir anlamda Rusların, Kazan'da yapacaklarının bir başlangı olmuştur. Bu seferden sonra III. İvan unvanları arasına "**Bulgar Hükümdarı**"nı da eklemiştir.

Muhammed Emin iktidarı döneminde Rus yanlısı bir politika izlemiştir (1487-1495). III. İvan'ın âdeta vassalı gibi davranmıştır. Rus Knezi III. İvan'ın yardım istemesi üzerine Saray Hanına karşı yapılan seferde Rusların yanında yer almıştır. Ayrıca evlenmek için dahi Moskova'dan izin aldığı bilinmektedir. Ancak halkın ona karşı tavrı almasının asıl sebebi Rus tüccarların Kazan içerisinde rahatça dolaşarak ticaret yapması olmuştur. Bunun üzerine Kazan'daki gruplar Sibir Han'ı Mamuk'a haber göndererek onu Kazan tahtına davet etmişlerdir. Mamuk bu çağrı üzerine Kazan'a ilerlediyse de III. İvan'ın ordu topladığını haber alınca geri çekilmiştir. Ancak bir ay sonra tekrar harekete geçerek Kazan Hanlığının başına geçmiştir. Bu sırada Muhammed Emin yine Ruslara kaçmıştır. Mamuk'un Kazan'daki saltanatı uzun sürmemiştir. Bunun nedeni bozkır kültüründen gelen Mamuk Han'ın Kazan'daki yönetime alışamaması ve böyle bir Hanlığı yönetmeye hazır olmamasıdır. Kazan Hanlığındaki yüksek zümrelere alışık olmayan Mamuk Han Kazan'da ancak bir yıl hüküm sürebilmiştir. Mamuk Han'ı Kazan'a davet eden aynı grup ve başında bulunan Kel Ahmet adlı kişi bu sefer Ruslardan yardım isteyerek Kazan Hanlığına Muhammed Emin'in kardeşi Abdüllatif'in geçmesini istemiştir.

Abdüllatif, annesi Nur Sultan ile birlikte Kırım'a gitmiş ve orada Mengi Giray tarafından yetiştirilmiştir. Bu nedenle ağabeyi Muhammed Emin'de bulunan Rus hayranlığı ona pek fazla sirayet etmemiştir. Abdüllatif, daha çok Kırım taraftarı olarak nitelendirilebilir. Ruslarda ona saygı duymuş ve görev vermişlerdir. Abdüllatif'in hükümdar olduğu dönemdeki (1497-1502) icraatlarına bakıldığında Kırım'daki anlayışla paralellik göstermiş, bu da hem Rusların işine gelmemiş, hem de Kazan'daki Rus yanlısı grup ondan memnun olmamışlar ve bunu dile getirmişlerdir. Bunun üzerine gönderilen Rus elçisi tarafından Abdüllatif tahtan indirilmiştir. Yerine yine Rusların kendilerinin sözünden çıkmayacaklarına kesin gözüyle baktıkları Muhammed Emin Kazan'a gönderilmiştir.

Ancak Muhammed Emin Han'ın bu seferki hükümdarlığı birincisinden daha farklı bir yola girecek, o hükümdar olduğu süre içerisinde Ruslar aleyhine bir politika izleyemeyi tercih edecektir (1502-1518). Bunun sebebi olarak iki fikir ortaya atılmaktadır. Birincisi ağabeyi İlham Han'ın dul kalan eşinin Rusların düşmanı olması; ikincisi ise Muhammed Emin'in ilk Hanlık tecrübesinden ders çıkarmasıdır. Muhammed Emin ilk hanlığı döneminde Kazan'daki iç dinamikleri öğrendiği için tahta çıktığında ilk olarak aristokrat kesimdeki Ruslar üzerine gitmiş ve onları tevkif etmiştir. Ayrıca III. İvan'ın yaşlanması ve tahtın varisinin tecrübesiz ve yetersiz olması Muhammed Emin Han'ı da Kazan'ın Rus güdümünden çıkması için doğru zamanın geldiğine inandırmıştır.

24 Haziran 1505'te meşhur Kazan panayırı günü gelmişti. Bu panayıra her yıl olduğu gibi Rus tacirlerde iştirak etti. Kazanlılar bu panayıra katılan Rus tüccarlarını yağmaladılar. Bununlada yetinmeyen Muhammed Emin Han, Nogaylar ile beraber Ruslar üzerine sefere çıktı. Kaynaklarda ordunun 80 bin kişiden oluştuğu söylenmektedir. Kazan ve Nogay ordularının Nijniy Kalesi'ni muhasara altına almaları üzerine III. İvan yüz bin kişilik bir ordu göndermiştir. Bu sırada kaledekiler, kendilerini savunmak için top ve ateşli silahları kullanmışlardır. Hatta kalede hapis olarak bulunan Litavlıları bile serbest bırakarak, Kazanlılara karşı savaştıkları takdirde onları serbest bırakacaklarını söylemişlerdir. Kuşatma

devam ederken Muhammed Emin Han'ın kayınpederi olan Nogay şehzadesi göğsüne isabet eden bir mermi neticesinde ölmüştür. Bunun üzerine Nogaylar ordu içerisindeki düzeni bozmuşlardır. Bunun neticesinde kuşatma kaldırılarak geri dönmek zorunda kalınmıştır. Kuşatmanın intikamını almak isteyen, III. İvan ise asker toplamaya başlamıştır. Ancak 27 Ekim 1505'te ölmüştür. Onun yerine oğlu III. Vasiliy tahta geçmiştir. III. Vasiliy tekrar asker toplayarak Kazan üzerine sefere çıkılmasını istemiştir. Ancak bu seferler sonucunda Ruslar bir başarı elde edememişlerdir. Arça panayırına baskın düzenleyip yağmalayan Ruslar bu zaferi kutlama aşamasındayken Muhammed Emin Han onları hazırlıksız yakalayıp büyük bir bozguna uğratmıştır. Bunun üzerine Ruslar gemilere binerek kaçmak durumunda kalmışlardır. III. Vasiliy bu bozgunun intikamının almak için hareket geçeceği zamanda Muhammed Emin Han önce davranarak III. Vasiliy'e bir barış mektubu göndermiştir (1507). III. Vasiliy bu teklifi kabul etmiş, bunun üzerine Muhammed Emin Han Kazan'da esir bulunan Rusları serbest bırakmıştır. Ayrıca Muhammed Emin Han'ın ölümüne kadar iki ülke arasında iyi münasebetler devam etmiştir.

Muhammed Emin Han ağır bir hastalığa yakalanıp her yerinde yaralar oluşmaya başladığında yine taht için birçok aday ortaya çıkmıştır. Bu adaylardan Abdüllatif daha önce Kazan tahtında bulunmuş ve daha sonra Ruslar tarafından tahttan indirilerek esir edilmiştir. Abdüllatif, Kırım Hanlarının yoğun telkinleri üzerine esirlikten kurtulmuş ve kendisine yönetmesi için küçük bir toprak verilmiştir. Abdüllatif'in Muhammed Emin Han'ın hastalığı sırasındaki ölümü pek şüphelidir. Çünkü kendisi Kazan tahtına aday ve Rus karşıtıydı. Büyük bir ihtimalle Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1517 yılında onun ölmesinin ardından, 1518 yılında da Muhammed Emin Han'da vefat etmiştir.

Bu sırada Kazan tahtı için iki aday mevcuttu. Birisi Kasım Han'ın ölümünden sonra Kasım Hanlığının yönetimini devralan oğlu Şah Ali diğeri ise Kırım sarayında yer alan Sahip-Giray. Muhammed Emin Han vasi olarak anası bir olan kardeşi Sahip-Giray'ı göstermiştir. Ancak o sırada Mengi-Giray ölmüş ve Kırım tahtına çıkan Muhammed Giray kardeşini hapsetmiştir. Bunun nedeni kendi hükümdarlığını garanti altına almaktı. Nitekim hemen sonra kardeşini hapisten çıkartarak Kazan Han'ı olması konusunda desteklemiştir. 1487'de yapılan antlaşma gereği Kazan Hanları atanırken Moskova'nın onayı gerekmekteydi. Kazan hanlığındaki yüksek zümre III. Vasiliy'e gönderdiği mektupta Kazan'a istediği adayı gönderebileceğine söylemiştir. Bunun üzerine III. Vasiliy Rus adetleri ile büyüüp yetmişmiş Şah Ali'yi Kazan Hanlığına göndermiştir. Bu dönemde Muhammed Giray kardeşinin tahta çıkması için III. Vasiliy'e baskı yaparak mektup göndermiştir. Muhammed Giray'ın bu baskılarına karşı korunmak için III. Vasiliy Şah Ali'nin kendisinin seçimi olmadığını Kazan'daki halkın onu tahta görmeyi çok istediğini ve kendine bu yönde mektup yazdıklarını söylemiştir. Hâlbuki asıl amaç tamamen Rusya güdümündeki bir hükümdarı Kazan Han'ı yapmaktı. III. Vasiliy Şah Ali'yi Han yaparak belli anlamda amacına ulaşmıştır. Ancak Şah Ali'nin ilk yönetimi çok kısa sürmüştür.

Şah Ali 1 Şubat 1519'da Kazan Han'ı ilan edilmiştir. Nisan ayında Kazan'a ulaşan Şah Ali bu dönemde henüz 13 yaşındaydı. Bu nedenle yönetim Rus elçisi Karpov'un elinde olmuştur. Ayrıca Şah Ali ile beraber Rus askerleri de şehre gelmişlerdir. Şah Ali'nin Rus

güdümünde olması Rusları koruyup kendi halkına kötü davranması çok çabuk tepki çekmiştir. Yüksek zümre bu durumdan memnuniyetsizlik duymuş ve bu nedenle Kırım Hanı Muhammed Giray ile iletişime geçmişlerdir. Sidi Oğlan'ın başında bulunduğu ekip ile Kırım Han'ı Sahip- Giray'ın tahta çıkması konusunda gizlice anlaşmışlardır. Muhammed Giray onlara Kazan tahtına Sahip Giray'ı çıkarttıkları takdirde yardım edeceğini vaat etmiştir. Moskova'ya karşı her zaman yanlarında olacağını söylemiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine çıkan kargaşada Sahip Giray yanında Kırım askerleriyle şehre gelerek tahta geçmiştir. Şah Ali ise Rusya'ya kaçmıştır (1521). Kasımlı ve Rus tüccarların mallarına ise el konulmuştur. Şah Ali bu sırada kaçtığı Moskova'da Kırım ve Kazan Hanlığını şikâyet ederken III. Vasiliy'nin daha önemli bir sorunu vardı. Çünkü Muhammed Giray Han hemen Moskova'yı kuşatma altına almıştı. Şah Ali buradan da kaçmak zorunda kalmış, III. Vasiliy Kırım Hanına eskiden olduğu gibi vergi ödemeyi kabul edince kuşatma kaldırılmıştır.

Sahip Giray Han (1521-1524) Kazan tahtında kaldığı süre boyunca hanlık çok parlak bir dönem yaşamıştır. Muhammed Giray Han ile beraber hareket eden Sahip Giray Ruslara karşı bir tutum sergilemiştir. Muhammed Giray Han Altın Orda Devleti'ni canlandırmak hayalini kurmuş ve bunun için Astarhanlıları da hâkimiyeti altına almıştır. 1523 yılında sefere çıkan Sahip-Giray Vladimir Kalesi'ni ele geçirerek yağmalamış daha sonra Nijniy Kalesi'ni muhasara etmiştir. Muhammed Giray Han'ın Astarhanı hâkimiyet altına alması Nogaylar ile arasını açmıştır. Çünkü Muhammed Giray Han'ın güçlenmesi Nogayların işine gelmiyordu. Bu nedenle Nogaylar, düzenledikleri bir taarruz ile Muhammed Giray Han'ı öldürmüşlerdir. Bu da Rusya'nın talihinin dönmesi anlamına gelmiştir. Çünkü Muhammed Giray Han'ın yerine Kırım tahtına geçen Saadet Giray Kazan'ın işleri ile ilgilenen durumda değildi. Üstündeki baskının kalktığını anlayan III. Vasiliy hemen sefer hazırlıklarına başlamışsa da eski Kazan Han'ı Şah Ali'nin başında bulunduğu ordu Kazan şehrine gelememiştir. Ruslar, Sura ile İdil'in karıştığı mevkiye Vasilursk Kalesi'ni inşa etmişlerdir. Bu kale Kazan ile savaş durumunda Rusların üssü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kazan Hanı Sahip Giray durumun kendileri için tehlikeli olduğunu anlamaya başlayınca İstanbul ile temasa geçmiştir. 1524 yılına gelindiğinde Vasiliy 150 bin kişilik bir ordu toplamıştır ki bu ordunun komutanlarından biri de Kazan'dan sürülmüş olan Şah Ali'ydі. Ordunun geleceğinin haber edilmesi üzerine Sahip Giray, Kırım'a doğru yola çıkmış ve Han olarak Kardeşi Mahmut Giray'ın oğlu Safa Giray'ı bırakmıştır. Sahip Giray'ın Kazan'ı terk etmesinin sebebi Osmanlı padişahı vasıtasıyla Kırım tahtına oturmak ve daha sonra toplanacak askerler ile birlikte Moskova üzerine yürümektir. Kazan halkı da Safa Giray'ı han ilan etmiştir. Kazanlılar gelecek Rus ordusunu karşı koymak için hemen kendileri ile birlikte yaşayan Ar, Çuvaş ve Çirmiş kavimlerinden asker toplamışlardır.

Ruslar 7 Temmuz 1524'te gemiler ile İdil'in ortasındaki bir adaya ulaşmışlardır ancak gemidekiler piyade askerlerdi. Gemiler karadan gelecek atlıları beklemek için bu adada demirlediler. Atlılar ise 20 gün sonra Kazan yakınlarına gelebildiler. Ancak Moskova ordusu tedirgin davranıyor ve hücumda bulunmuyordu. Çirmişler onların yollarına çıkıp yiyecek bulmalarını engellemeye çalışıyorlardı. Zaten tekrar Moskova'dan mühimmat gelmesi mümkün değildi. Yanlarında getirdikleri mühimmat ise telef olmuştu. Sonunda Kazan atlıları, Rusları muhasara altına aldılar ve Kazanlıların isteğiyle barış yapıldı. Kazan'ın Moskova'ya

itaat edeceği vaadinde bulunuldu ve bazı hediyeler verildi. Her iki tarafta elçiler göndermeye karar verdi. III. Vasiliy bu durumdan hiç memnun olmamıştı. Öyle ki ordu komutanı Knez Belskiy'i korkaklığı yüzünden aşağıladı. Knez Belskiy'in ölüm cezasından kurtulmasının sebebi ise Metropolitin araya girmesiydi.

1524'teki bu sefer başarısız olunca Kazanlılar Moskova'nın Safa Giray'ın Hanlığını tanımasını istediler. Kazanlıların kendilerine itaat vaat etmesi üzerine III. Vasiliy, Safa Giray'ın Hanlığını tanımıştır. 1524'te Kazan'a asıl zarar veren karar ise ekonomiktir. III. Vasiliy Rus tüccarların Kazan'daki panayıra gitmesini yasaklamıştır. Tüccarlar için İdil'in sol tarafında Makaryof Kalesi'nin bulunduğu yerde bir panayır kurmuştur. İlk başlarda Ruslar zorluk çekmiştir. Ancak daha sonra Kazanlılar ve Asya'dan gelen diğer tüccarlar bu panayıra katılmaya başlamışlar ve böylece Kazan ekonomisi büyük bir darbe almıştır.

1530 yılına gelindiğinde Ruslar yine bir ordu toparlamaya başlamışlardır. Bunun haberini alan Safa Giray Han ise asker toplamak için Çuvaş, Çirmiş, Ar, Nogay ve Astarhanlılara haber vermiştir. Bu kavimler orduya katılmıştır sadece Nogaylardan otuz bin kişinin savaşa iştirak ettiği bilinmektedir. Rusya bu seferde de çok büyük bir başarı elde edememiştir. Hatta getirdikleri bazı mühimmatlar Çirmişlerin eline geçmiştir. Moskova ordusu yine bir anlaşma yapıp Rusya'ya dönmek durumunda kalmıştır. Safa Giray Han iyi bir yönetici olmasına rağmen devletin üst düzey görevlerine Kırımlıları getirmesi ve hanlık içinde yabancı tesirinin artması, Kazan yüksek zümresini yine harekete geçirmiştir. Bu dönemde tekrar Moskova ile temas kurulmuştur. Kendisine karşı kurulan komployu haber alan Safa Giray Han bu girişimi şiddetle bastırmaya çalışmıştır. Hemen Rus taraftarlarını yakalatarak ortadan kaldırmaya çalışmışsa da Kazanlılar buna izin vermeyerek onu tahttan indirmişlerdir. Bu arada Kazan Hanlığı içerisinde kadınlarında siyasette aktif olduğunu kanıtlayan bir olayda yaşanmıştır. Bu hareketin başında İbrahim Han'ın kızı Gevher Şad hatun bulunmuştur.

III. Vasiliy, Safa Giray Han yerine Kazan tahtına Şah Ali'yi tekrar geçirmek istemiştir. Ancak Kazanlılar Şah Ali'yi istemediklerini ve kendilerinin ondan çok zulüm gördüklerini iletmişlerdir. Kazanlılar tahta geçmesi için Şah Ali'nin kardeşi Can Ali'yi istemişlerdir. III. Vasiliy bu isteğe göz yumarak Kazan Hanlığına Can Ali'yi göndermiştir. Can Ali'de ağabeyi Şah Ali gibi Moskova tarafından yetiştirilmiş ve onlar tarafından terbiye edilmiştir. Kazan Hanlığını Moskova'nın isteklerine göre yönetmeye başlamış ve evleneceği zaman bile Moskova'nın iznini almıştır. Can Ali Nogay mirzası Yusuf'un Kızı Süyüm Bike ile evlenmiştir. Ancak Can Ali yaptığı icraatlar ile Kazan halkı arasında nefret uyandırmıştır. Neticede Gevher Şad ile birlikte bulunan Kazan aristokrasisi Ruslara karşı tavrını değiştirmiş ve Can Ali'ye karşı ayaklanarak onu öldürmüşlerdir.

Uygulamalar

Kuruluş d6neminde Kazan Hanlığının Rus politikasını değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kırım Hanlığının Kazan Hanlığı üzerindeki etkisini değerlendiriniz.
- 2- Rus güdümündeki Kazan Hanlarının, hanlık üzerindeki etkilerini değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Kazan Hanlığının hangi tarihte ve kim tarafından kurulduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Bazıları Uluğ Muhammed Han dese de bazıları onun oğlu Mahmutek'i kurucu olarak kabul ederler. Fakat gerçek şu ki 1437'den itibaren Uluğ Muhammed Han Moskova'yı tahakküm altına almıştır. Genel olarak kabul edilen görüş ise 1437'de başlayan kurulma aşaması 1445'te son bulmuştur.

1445'te tahta Mahmutek geçmiştir. Bunun üzerine kardeşleri Yakup ve Kasım ondan kaçarak Çerkes topraklarına girmiştir. Mahmutek zamanında Orta İdil bölgesinde asayiş sağlanmıştır. Bununla birlikte şehrin ticari değeri de artmıştır. Bu dönemde Kazan şehri, Eski Bulgar şehirlerini ve Altın Orda başkenti Saray'ı geride bırakarak daha merkezî bir şehir konumuna gelmiştir. Hanlık kurulduktan sonra siyasi ve iktisadi alanda çok önemli bir ilerleme göstermiştir. Kazan tarihi incelenirken ele alınması gereken iki önemli husus vardır. Bunlar; yönetimde ki istikrarsızlık ve Hanlık içinde iki grubun bulunmasıdır.

Hanlığın en güçlü dönemi Mahmutek dönemine rastlamaktadır. Mahmutek'in ölmesiyle yerine Halil Han geçmiştir. Ancak bir yıl sonra o da vefat edince tahta kimin çıkacağı konusu tartışılmaya başlamış ve bazı zümreler Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım'ın tahta geçmesini istemiştir. III. İvan'da bu görüşü desteklemiş ve Kasım Han'a bir ordu vererek onu Kazan Hanlığı üzerine göndermiştir. Yönetimdeki kişi ise Halil Han'ın kardeşi İbrahim Handır. Kasım ve orduları Kazan üzerine çıktıkları seferde başarılı olamamışlardır. Ancak pes etmeyen III. İvan istediğine ulaşana kadar vazgeçmeyerek Hanlığın esiri olan Rusları kurtarmıştır. 1478 yılına kadar Ruslarla savaş olmamıştır.

1478'de Ruslar Novgorod ve Sibiryaya kadar olan topraklara hâkim olmuşlardır. Ayrıca III. İvan'ın Kırım Han'ı Mengi Giray ile ittifakı söz konusudur. İvan böylece Altın Orda hâkimiyetinden tamamen sıyrılmış ve Kazan Hanlığı üzerine olan yürüyüşünü kolaylaştırmıştır. Han değişikliklerinden her zaman faydalanmışlardır.

İlham Han'ın hüküm sürdüğü yıllarda halkta kıpırdanmalar başlamıştır. Ruslar duruma el koyarak Muhammed Emin'i Kazan'a göndermişler ancak bu da sorunlara çözüm olmayınca Ruslar askerî harekâta bulunarak 9 Temmuz 1487'de şehre girmişlerdir. İlham Han ve yanındakiler esir alınmıştır. Rus karşıtı bazı kişiler Sibiryaya ve Kafkasyaya kaçmak durumunda kalmışlardır. Bu harekât bir anlamda Rusların, Kazanda yapacaklarının başlangıcı olmuştur. Bu seferden sonra III. İvan unvanları arasına Bulgar Hükümdarını da eklemiştir.

Muhammed Emin döneminde Rusların vassali konumunda olan hanlıkta, halk tarafında kıpırdanmalar baş göstermiştir. Bunun sebebi ise Rus tüccarların Kazan'da rahatça dolaşmalarıdır. Bunun üzerine tahta Sibir Han'ı Mamuk davet edilmiştir. Bir şekilde tahtı ele geçiren Mamuk bozkır kültüründen geldiği için buraya alışmamış ve bir yıl tahtta kalabilmiştir. Halk tarafından davet edilen Mamuk yine halk tarafında gönderilmiştir. Halk bu kez de Ruslardan yardım isteyerek Muhammed Emin'in kardeşi Abdullatif'in tahta geçmesini

istemiştir. Fakat bu şahsın Kırım'la daha içli dışlı oluşu Rusları endişelendirmiş bunun üzerine yine kendi adamları olan Muhammed Emin'i yeniden tahta geçirmişlerdir.

Muhammed Emin bu dönemde Rusların aleyhinde bir politika izlemiştir. İlk olarak aristokrat kesimdeki Ruslar üzerine gitmiş ve onları tevkif etmiştir. Ayrıca III. İvan'ın yaşlanması ve tahta gelecek kişinin yetersiz oluşu da Kazan'ın Rus kontrolünden çıkması için doğru zaman olduğunu Muhammed Emin'e düşündürmüştür. Ömrünün son zamanlarına kadar Ruslarla mücadele etmiş ve sonunda büyük bir savaşın arifesindeyken Ruslarla barış yapmış ve devamlılığı sağlamıştır. Ölümü esnasında taht varislerinden Abdullatif'de Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Çeşitli mücadelelerden sonra Ruslar yine kendi güdümünde olan Şah Ali'yi Han yapmışlardır. Taht'a çıktığında 13 yaşında olduğundan yönetim Rus elçisi Karpov'un elinde kalmıştır. Ruslara iyi kendi halkına kötü davranması halkın Kırım'a temasına sebep olmuştur. Sahip Giray Kazan'a gelerek yönetime el koymuş ve Şah Ali Rusya'ya kaçmıştır. Sahip Giray tahtta kaldığı sürece Hanlık çok parlak bir dönem yaşamıştır. Kırım Hanı ile beraber hareket eden Sahip Giray Ruslara karşı bir tutum sergilemiştir. Muhammed Giray Nogaylarla ters düşüp öldürülünce talih yine Ruslardan yana dönmüştür. Çünkü onun yerine geçen Saadet Giray Kazan Hanlığıyla uğraşacak durumda değildir. Sahip Giray Rusların hazırlıklarını öğrenince hemen Osmanlı ile bağlantıya geçerek yardım talebinde bulunmuş yerine de han olarak kardeşinin oğlu olan Safa Giray'ı bırakmıştır. Sahip Giray'ın amacı gelen yardımla Kırım Hanlığına oturmak ve oradan Rusya üzerine yürümektir.

Ruslar 7 Temmuz 1524'te gemiler ile İdil'in ortasındaki bir adaya ulaşmışlardır. Gemidekiler piyade oldukları için atlıların ancak yirmi gün sonra gelmesiyle birleşebilmişlerdir. Buna rağmen tedirgin davranmış ve hücumda bulunmamışlardır. Çirmişler onların yollarına çıkıp yiyecek bulmalarını engellemeye çalışmışlardır. Zaten tekrar Moskova'dan mühimmat gelmesi mümkün değildi. Yanlarında getirdikleri mühimmat ise telef olmuştu. Sonunda Kazan atlıları Rusları muhasara altına almış ve yine Kazanlıların isteği üzerine barış yapılmıştır.

1524'teki bu sefer başarısız olunca Kazanlılar Moskova'dan Safa Giray'ın Hanlığını tanımalarını istemişlerdir. İtaat sözü verildiğinden Ruslarda hanlığı tanımıştır. 1524'te ise asıl zarar ekonomik olmuştur. III. Vasiliy, Rus tüccarların Kazandaki panayıra gitmesini yasaklamıştır. Yeni bir panayır kurulmuş ve Ruslar uzun vadede Kazan ekonomisine büyük darbe indirmiştir.

1530 yılına gelindiğinde Rusların bir başarı gösteremedikleri bir seferle karşılaşyoruz. Sonuç olarak yine bir antlaşma yapıp Moskova'ya geri dönmüşlerdir. Safa Giray Han iyi bir yönetici olmasına karşın devletin üst düzey görevlerine Kırımlıların getirilmesi ve hanlık içinde yabancı tesirin artması, Kazan yüksek zümresini yine harekete geçirmiştir. Bu dönemde tekrar Moskova ile temas kurulmuştur. Safa Giray bu hareketi bastırmaya ve Rus yanlılarını yakalatarak ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ancak Kazanlılar buna izin vermayerek onu tahttan indirmişlerdir.

III. Vasiliy, tahta Şah Ali'yi geçirmek istemiş fakat Kazanlılar ondan zulüm gördüklerini söyleyerek onun yerine kardeşi Can Ali'yi istemişlerdir. III. Vasiliy bunu dikkate alarak hanlığın tahtına Can Ali'yi göndermiştir. Can Ali'de tıpkı ağabeyi gibi Ruslar tarafından yetiştirilmişti. Kazan Hanlığını Rusya'nın istekleri doğrultusunda yönetmiş ve evleneceği zaman bile onlardan izin almıştır. Kazanlıların nefretini o da çabuk kazanmıştır. Sonuç olarak halk Can Ali'ye karşı ayaklanarak onu öldürmüşlerdir.

Bölüm Soruları

1. İdil Bulgarlarının sınırlarını korumak amacı ile kurdurduğu şehirlerden bir aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Kiev
- b- Kazan
- c- Sarkel
- d- Suzdal
- e- Kırım

2. Kazan Hanlığını kuran Altın Orda hükümdarı hangisidir?

- a- Uluğ Muhammed Han
- b- Barak Han
- c- Özbek Han
- d- Muhammed Emin Han
- e- e-Kebek Han

3. Aşağıdakilerden hangisi Uluğ Muhammed Han dönemi ile ilgili söylenemez?

- a- Kazan Hanlığını kurmuştur.
- b- Moskova üzerine iki sefer düzenlemiştir.
- c- Moskova Knezi II. Vasiliy'i yenerek esir almıştır.
- d- Ruslar ile yaptığı anlaşmanın sonucunda Kasım Hanlığının temellerini atmıştır.
- e- Hanlığı sırasında gerçekleştirdiği sefer ve savaşlarda başarı sağlayamamıştır.

4. Kazan hanı Uluğ Muhammed Han'ın Rus siyasetini anlatınız.

5. Aşağıdakilerden hangisi Uluğ Muhammed Han'ın, Moskova Knezi II. Vasiliy ile yaptığı anlaşmanın maddelerinden biri değildir?

- a- II. Vasiliy, kurtuluş akçası olarak 200 bin ruble ödeyecek,
- b- Tatar boylarının başbuğlarına bazı Rus şehirlerinin gelirlerinden pay verilecek,
- c- Kazanlı memurlar, vergi toplamak üzere Rus şehirlerine gönderilecek,

d- Kırım Hanları ile dost geçinilecek

e- Oka Irmağı kıyısından bulunan “Meşçerskiy Gorodok” şehri, Uluğ Muhammed Han’ın oğlu Kasım’a yurt olarak verilecekti. Böylece Moskova’ya yakın ve stratejik öneme haiz bir bölgede Tatar Kasım Hanlığı kurulmuş olacaktı.

6. Uluğ Muhammed Han’dan sonraki Kazan Hanlığının durumu hakkında bilgi veriniz.

7. Altın Orda’nın başkenti aşağıdakilerden hangisidir?

a- Saray

b- Sarkel

c- Kazan

d- Korsun

e- Suzdal

8. Kazan Hanlığı tarihine baktığımızda han değişikliklerinin hanlığın sonunu getirdiğini görüyoruz. Kazan Hanlığı içerisinde kaç tane han değişmiştir?

a- 18

b- 17

c- 14

d- 19

e- 20

9. 9 Temmuz 1487’de Kazan şehrine girmeyi başaran III. İvan bu başarısı üzerine hangi unvanı almıştır?

a- Adil Hükümdar

b- Büyük Hükümdar

c- Bulgar Hükümdarı

d- Güçlü Hükümdar

e- Kutsal Hükümdar

10. Şah Ali'nin Kazan hanı olması ve dönemi ile ilgili bilgi veriniz.

Cevaplar: 1) b, 2) a 3) e, 4) 5) d 7) a, 8) d, 9) c.

11. KAZAN HANLIĞI NIN RUSYA'NIN HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. Rusya'nın Kazan Hanlığını Hâkimiyeti Altına Alması ve Hanlığın Sona Ermesi

11.2. Kazan Hanlığının İdari, Askerî ve İktisadi Yapısı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Kazan Hanlığının içtimai ve iktisadi hayatı hakkında bilgi veriniz.
- 2- Rusların Kazan politikası hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kazan Hanlığı	Kazan Hanlığının Rus ve Türk tarihi açısından önemi ile uygulanan politikalar hakkında bilgi sahibi olmak	

Anahtar Kavramlar

- Kazan
- Rus
- İlhak
- Kùltür
- Medeniyet

Giriş

Bu dersimizde Kazan Hanlığının Ruslarla olan mücadelesini ele alarak Rusların bölgeyi hâkimiyetleri altına almaları ile Kazan Hanlığının idari, askerî, iktisadi ve sosyal hayatları hakkında bilgiler verilecektir.

11.1. Rusya'nın Kazan Hanlığını Hâkimiyeti Altına Alması ve Hanlığın Sona Ermesi

Kazan tahtına tekrar Safa Giray Han davet edilmiştir. Safa Giray'ın tahta çıkmasında Kırım'ın katkısı büyüktür. Safa Giray tekrar Kazan'a gelirken yanında Kırımlıları da getirmiştir. Bunun nedeni Safa Giray Han'ın tahtan uzaklaştırıldığında aldığı derstir. Safa Giray Kazan aristokrasisine güvenemeyeceğini anlayınca yanında getirdiği Kırımlıları önemli mevkilere getirmiş ve onlara toprak vermiştir. Bu dönemde Safa Giray Han yine Moskova'ya karşı seferler düzenlemiştir. Kırım Hanının Moskova'ya karşı düzenlediği seferde iştirak ederek Murom Kalesi'ne kadar gitmiştir. 1541 yılına gelindiğinde ise Kazan'da bulunan gruplardan bir kısmı Safa Giray Han'ın yönetiminden memnun olmadığını Moskova'ya iletmişlerdir. Bu kesimin önderi ise Sultan Bulat adlı kişiydi. Ancak çok geçmeden Safa Giray bu olayları fark ederek eski gücüne yeniden kavuşmuştur. Bu durumda fazla uzun sürmemiş, 1545 yılından Moskova ordu toplayarak Kazan üzerine sefer çıkmayı kararlaştırmıştır. Nisan ayında ordu Kazan şehrine gelememiş ancak şehrin dışındaki yerleşim yerlerini yakıp yıkarak geri çekilmiştir. Safa Giray Han Rusların bu saldırılarının sebebinin içeriden kaynaklandığını düşünmüş ve bu gaye ile içeride temizlik hareketine başlamıştır. Birçok Kazanlı, Moskova'ya sığınmak durumunda kalmıştır. Moskova'ya kaçanlar IV. İvan'dan yardım istemişler ve Kazan üzerine sefere çıkılmasını sağlamışlardır. Ancak İvan bunun için bir şart koymuştur ki Kazanlılar ordu gelene kadar mutlaka bir harekette bulunacaklardır. Kazanlılar verdikleri sözü yerine getirerek 1546'da ayaklanma çıkarmışlar ve Safa Giray Han, Nogay Ordası'na kaçmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Kazanlılar tahta eski sürgün hükümdarları Şah Ali'yi istemişlerdir.

Şah Ali, Moskova'nın bu iş için en uygun gördüğü kişiydi. Başında bulunduğu Kasım Hanlığından çağrılarak Moskova'da sadakat yemini ettirilmiştir. Böylece IV. İvan tarafından ikinci kez Kazan'a Han olması sağlanmıştır. Şah Ali Kazan'da ikinci kez elde ettiği tahtını ancak bir ay koruyabilmiştir. Kazan'a gelirken kendisine bağlı 3000 Tatar askeri ve Rus elçileriyle beraber gelmiştir. Kazanlılar şehre ancak yüz kadar Tatar almışlardır. Geri kalan Tatar ve Rus voyvodalarının şehre girmesini engellemişlerdir. Şah Ali bu dönemde yönetimde söz sahibi olamamıştır. Nitekim Kazan ayanları çok geçmeden Nogay Ordasına kaçan sabık Han Safa Giray'ı yeniden tahta davet etmişlerdir. Bunun üzerine Safa Giray yanındaki Kırımlı ve Nogaylar ile Kazan'a doğru harekete geçmiştir. Bunun haberini alan Şah Ali canını kurtarmak için plan yapmış, şehrin ileri gelenlerini bir ziyafete davet ederek içkilerine ilaç koymuş ve onları uyutmayı başararak Kazan'dan kaçıp Vasilursk Kalesi'ne oradan da Moskova'ya geçmiştir. Bu arada Safa Giray'da Kazan'a gelerek tekrar tahta çıkmıştır.

Safa Giray Han Kazan'a gelerek üçüncü defa tahta çıktığında ilk işi Rus yanlısı ayanları ortadan kaldırmak olmuştur. Rus yanlılarını öldürmeye başlaması üzerine yetmiş civarında ayan Moskova'ya iltica etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde Kazan'da millî ayan grubu güçlenmiştir. Safa Giray Han, Can Ali'nin dul kalan eşi Nogay Mirzası Yusuf'un kızı Süyüm Büke ile evlenmiştir. Süyüm Büke babasından da aldığı terbiye ile birlikte Kazan'daki millî ayan sınıfında önemli bir yere sahip olmuştur. Onun daha sonraları Moskova'ya esir olarak götürülmesi Kazan halkını derinden yaralayacaktır. 1547'de IV. İvan

Moskova'da kontrolü tamamen kendi eline almış ve Rusya'nın Kazan politikası bundan sonra değişmeye başlamıştır. IV. İvan Kazan Hanlığını Rus topraklarına ilhak etmek istiyordu. Bu nedenle harekete geçmeye karar vermiş ve ilk seferine çıkmaya hazırlandığı kış mevsiminde kar yerini yağmura bırakınca yollar bozulmuş ve o da geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır. 1548 yılında İvan yine Kazan üzerine asker göndermiştir. Safa Giray Han onları Arça Kalesi'nde karşılamış ancak bu muharebede Ruslar galip gelmişlerdir. Ruslar giderken arkalarından gönderilen ikinci kuvvette onları mağlup etmeyi başaramamıştır. Moskova'ya geri dönen komutanlara IV. İvan büyük saygı ve sevgi göstermiş onlara bol bol hediyeler vermiştir. Bu zafer küçük de olsa IV. İvan'ın Kazanlılara karşı kazandığı ilk zaferdir. Safa Giray Han vefat ettikten sonra Kazan halkı onun iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'a biat etmiştir. Yönetimi elinde bulunduran kesim Safa Giray'ın eşi Süyüm Büke ve onun yanında yer alan Kırımlı Koçak Oğlan'dır. Bu yönetimi yeterli bulmayan kesim ise Moskova'ya sığınmıştır. IV. İvan onların gelişine sevinerek Kazanlıları iyi karşılamıştır. Nitekim İvan devleti kendi kontrolü altına aldıktan sonraki ilk amacını Kazan Hanlığını topraklarına katmak olarak belirlemiştir. IV. İvan çok geçmeden harekât hazırlıklarına başlamıştır. 1549 yılından büyük bir ordu toplanmasını emretmiştir. Büyük ordu Suzdal Kalesi'nde, Sağ taraf ordusu Kostrama'da, Sol taraf ordusu Yaroslav'da yedek muhafız ordusu ise Yuryev Kalesi'nde toplanacaktı. İvan sefere çıkarken yanına Şah Ali'yi ve Kazandan uzaklaştırılmış olan diğer beyleride almıştır. 23 Ocak 1550 tarihinde bütün ordular Ninjiy Kalesi'nde bir araya gelmişlerdir. Ancak bu sırada bastıran dondurucu soğuklar Rus ordusunun bir kısmını telef olmasına yol açmıştır. Hatta atları bile ölmeye başlamıştır.

14 Şubat'a gelindiğinde Ruslar şehri kuşatma altına almayı başarmışlardır. Şah Ali'nin başında bulunduğu özel birlik şehrin dışında müstahkem bir yere yerleştirilmiştir. Topların biri Bulak ile Kazan nehrinin karıştığı noktaya diğeri ise karşısına yerleştirilmiştir. Böylece Kazan şehri çift taraftan top atışına tutulabilecekti. Toplar ateşlenmeye başlayınca surlar bir müddet dayanmış ancak ilerleyen zamanlarda büyük bir gürültü ile çökmeye başlamışlardır. Bu sırada Rus askerleri şehri almak için hücum etmişlerse de başarılı olamamışlardır. İki tarafta büyük kayıplar vermiştir.

Kazan'a yapılan bu seferi diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise bizzat Moskova Knezinin harekâta liderlik etmesi olmuştur. Kuşatma sürdüğü sırada havalar ısınmaya başlamıştır. Bu da Rusları olumsuz etkilemiştir. Yağan yağmurlar İdil'in üzerindeki buzların erimesini sağlamış, yolları bozmuş ve bundan dolayı Moskova'dan yardım gelmesi mümkün olmamıştır. Rusların şehri baskı altından tutmak için kullandıkları topolar ise yağmurdan dolayı ateşlenemez hâle gelmiştir. Bunun neticesinde 21 Şubat'ta Ruslar Moskova'nın yolunu tutmuşlardır. Bu seferden de bir başarı elde edemediler. Ancak seferin dönüşünden Züye Nehri kıyılarında konakladıklarında IV. İvan Şah Ali ve diğer kumandanlarını yanına alarak bir tepeye çıkmıştır. Hem gelecekte sefere çıktığında mühimmatı muhafaza etmek hem de oradaki Fin kabilelerini tesir altına almak için buraya bir kale yapılmasını istemiştir. Şah Ali ve yanındakilerde onunla aynı fikirdeydiler. Ertesi yıl İvan onları kalenin yapımı için göndermiştir. Böylelikle Kazan her daim baskı altında tutulacaktı. İvan onlara Kazan'a aralıksız hücum etmelerini söylemiştir. Ayrıca karlar eriyince Rus ordusu da gemiler ile çok çabuk kaleye ulaşabileceklerdi.

16 Mayıs 1551'de Züye Kalesi'nin inşaatı son bulmuş ve kalenin üzerine Rus bayrağı dikilmiştir. İki gün sonra ise Knez Serebren Kazan üzerine hücum etmiştir. Uykuda yakaladığı bin kadar Müslüman'ı öldürerek geri çekilmiştir. 24 Mayıs'a gelindiğinde ise Rus Knezleri gemiler ile gelip kalenin surlarını inşa etmeye başlamışlardır. Ayrıca IV. İvan'ın emriyle içine bir de kilise inşa edilmiştir. Züye Kalesi'nin kurulması bölgedeki güç dengesinin Ruslar lehine değişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kazan Hanlığının toprakları İdil Nehri tarafından ikiye ayrılıyordu. İdil'in sağında kalan kısmına "Dağ Yakası" solunda kalan kısmına ise "Çayır Yakası" deniyordu. İşte bu dağlık kesimde yaşayan Çuvaş ve Çirmişler Hanlığın kurulmasından itibaren Kazanlılar ile barış içinde yaşamışlardır. Ayrıca Hanlığın korunması için kendi üzerlerine düşen görevleri de yerine getirmişlerdir. Müslüman olmamalarına rağmen Kazanlıların onlara adalet ile hükmetmesi bağlılıklarını arttırmıştır.

Züye Kalesi'nin yapımından sonra dağlık kesimde yaşayan Çirmiş ve Çuvaşlar kaleye giderek Şah Ali'den onları Rusya himayesine almasını istemişlerdir. Şah Ali durumu IV. İvan'a iletmiştir. İvan onların sadakatlerinden emin olmak istemiş ve Kazanlılara karşı hücum ettirmiştir. Arça kırında Kazanlılarla savaşı bu topluluklar bir başarı elde edememişlerdir. Ancak sadakatlerini ispat ettiklerinden dolayı İvan onları Moskova'ya çağırarak onlara ziyafet vererek, Rusya'nın himayesine girmelerini onaylamıştır. IV. İvan bu kavimlerden üç yıl boyunca vergi alınmayacağını da ilan etmiştir. Dağlık kesimin elden çıkmaya başlaması, Züye Kalesi'nin yapılması ile İdil ve Kama nehirleri arasındaki geçitler Rusya'nın eline geçmiştir. Bu neden Kazan'da hareketlilik baş göstermiş, Kazan'daki Rus taraftarları Koçak Oğlan'ın Kırım tahakkümü altından bulunduğunu söylemeye başlamışlardır. Eğer Koçak Oğlan'dan kurtulurlarsa Ruslarla anlaşmaları mümkün olacak ve böylece Kazan'daki durum eski hâline dönebilecekti. Tehlikenin farkına varan Koçak Oğlan ve yanındaki askerler hemen harekete geçerek şehirden kaçmışlardır. Ancak nehir geçitlerinde Ruslara yakalanarak Moskova'ya götürülüp idam edilmişlerdir.

Koçak Oğlan'ın kaçması üzerine Kazan'da yönetimi ele geçiren kesim Huday Kul oğlan ile Nur-Ali Şirin Bey olmuştur. Bu grup Ruslar ile müzakere için Seyyid Kul-Şerif Mollayı Züye Kalesi'ne göndermişlerdir. Şah Ali teklife olumlu yaklaşarak IV. İvan'a iletmiştir. İvan ise ancak şartlarına uyulursa barışın mümkün olacağını belirtmiş ve isteklerini sıralamıştır;

- 1- Kazan'da Şah Ali yeniden Han ilan edilecek,
- 2- Safa Giray Han'ın dul kalan eşi Süyüm Büke oğlu Ötemiş Giray ile beraber Moskova'ya teslim edilecek
- 3- Kırım Beylerinin Kazan'da kalan eşleri ve çocukları Moskova'ya gönderilecek,
- 4- Kazan'da esir bulunan Rusların tümü serbest bırakılacak (Rus yıllıklarına göre bu sayı altmış bin civarındadır).
- 5- İdil'in sağ yakasının yani dağlık bölgenin Züye Kalesi himayesinde Ruslara bırakılacak.

Kazanlılar, Şah Ali ile Züye bölgesinin Ruslara bırakılmasının mümkün olmayacağını belirtmişlerdir. Şah Ali'de: “ eğer bu şekilde Kazan Hanlığı bölünecekse beni nasıl hükümdar olarak kabul ederler” demiştir. Ancak Rus voyvodaları bunun IV. İvan'ın isteği olduğunu, Züye Kalesi'nin artık Hıristiyanlığın merkezi hâline geldiğini ve buradaki kavimlerin artık Moskova'ya tabi olduklarını söyleyerek geçmişi artık unutulmaları gerektiğini önermişlerdir. Kazan halkı bu son maddeyi kabul etmeyerek Süyüm Büke'yi ve esirleri serbest bırakmamışlar ancak daha fazla direnemeyip bütün maddeleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim 11 Ağustos günü Süyüm Büke Knez Serebren'e teslim edilmiştir. Bu durum Kazan halkının hafızasına çok acı bir gün olarak kazınmıştır. Kazan Halkı Süyüm Büke'yi İdil boyuna kadar yolcu etmiş ardından çok ağlamıştır.

Süyümbüke (www.ukhtoma.ru)

Kazan halkı iki gün boyunca Kazan şehri dışında yeni Han ilan edilen Şah Ali'ya sadık kalmak üzerine yemin etmiştir. Şah Ali 16 Ağustos 1551'de üç yüz Kasım Bey'i ve beş yüz Rus boyar ve tüfekli askerleriyle şehre girmiştir. Nihayet Şah Ali üçüncü kez Hanlık koltuğuna oturmuş, Rus askerleri de koruma olarak Han sarayına yerleştirilmişlerdir. Şah Ali tahta çıktığında ilk icraat olarak anlaşma gereğince serbest bırakılacak esirlerin gitmesine izin

vermiştir. Esirler sevinçten ne yapacaklarını bilememişler ilk olarak Züye Kalesi'ne ve oradan yiyecek aldıktan sonra Moskova'ya gönderilmişlerdir. Moskova bu başarıları kan dökmeden kazanmıştır. Züye Kalesi'ni yapımı Moskova için âdeta yeni bir milat olmuştur. Kazan Hanlığı üzerinde hissettiği ekonomik ve stratejik baskıyı kırmak için Ruslarla anlaşma yoluna gitmiş, IV. İvan istediği her şeyi savaşmadan elde etmiştir.

Şah Ali yönetimi ele aldığında yine Rusya'nın istekleri doğrultusunda davranmıştır. Ayrıca dağlık kesimin Kazan Hanlığına geri verilmemesi hem Kazan halkını hem de Şah Ali'yi üzmüştür. Kazan halkının yeniden hareketlendiğini haber alan Şah Ali ileri gelenlere bir ziyafet düzenleyerek yetmiş beyi Rus tüfekli askerlerine öldürtmüştür. Ancak bu da hareketin yatışması için yeterli olmamıştır. Şah Ali canından endişe ederek, Ruslara haber vermiştir. Ruslar onun tahta kalmasını ve şehri Ruslara teslim etmesini istemişlerdir. Bu Şah Ali gibi Rusya yandaşı olan birisi için bile yapılamayacak bir istekdi. Şah Ali Ruslara: "*Ben bir Müslüman olarak şehri Hıristiyanlara teslim edemem*" demiştir. Ancak şehrin alınması için yardım edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine topları ve tüfekleri halkı uyandırmadan gizlice Züye Kalesi'ne sevk etmiştir. En sonunda kendi de Züye Kalesi'ne kaçmış ve oradaki voyvodalar tarafından saygıyla karşılanmıştır.

Şah Ali'nin kaçması üzerine Kazan'a işleri yürütmek için Züye Kalesi'nden Mikulinsky tayin edilmiştir. Mukilinsky görevi alınca IV. İvan'ın ve Rusların şefkatli olduklarını tebliğ etmeleri için bazı Kazan Beylerini göndermiştir. Bunlar 7 Mart günü şehre gelerek halkı Rus Çarına biat ettirmişlerdir. 9 Mart günü Mukilinsky şehri devralmak için surlara kadar gelmiştir. Böylece Ruslar emellerine ulaşıyor ve uğruna savaş vermeden Kazan Hanlığını ele geçiriyorlardı.

Ancak hiç beklenilmeyen bir olay gerçekleşmiştir. Mukilinsky'nin yanından bulunan bazı beyler ondan izin isteyerek şehri yatıştırmaya gitmişlerdir. Bu beyler İslam Bey, Kebek Bey ve Narık Mirzaydı. Kazan Beyleri şehre girdiklerinde asıl amaçlarını uygulamaya başladılar. Beyler, Rusların şehre girdikleri sırada katliam yapacaklarını ve bu yüzden halkın kendisini savunması gerektiğini söylediler. Bunun üzerine halk silahlarını alarak şehri savunmak için vaziyet aldı. Rus taraftarı olarak biline Çapkun Otuç Bey'de onlara katıldı. Kazanlılar şehri Ruslara vermekten vazgeçmişlerdi. Şehirde katliam yapılacağı dedikodusu işe yaramıştı. Ayrıca bir başka neden de Kazan Beylerinin Hanlığın sonunun geldiğinin farkına varmasıydı. Kazan Beyleri anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak şehri savunmaya karar vermişlerdi.

Mukulinsky ve diğer Ruslar halk ile konuşarak iyi davranacaklarını belirtmişler ve kapının açılmasını istemişlerdir. Ancak halk direnmeye hazırdı ve kendisini kandırılmış hissediyordu. Şah Ali'nin de kendilerine iyi davranacağını söylediğini belirterek, o'nun yetmiş Bey'i öldürdüğünü hatırlatmışlardır. Kapının açılmayacağını farkına varan Ruslar 12 Mart'ta toparlanarak Züye Kalesi'ne dönmüşlerdir. Şeremetev bu haberlerin verilmesi için Moskova'ya IV. İvan'ın yanına gönderilmiştir. İvan hemen meclisini toplayarak karar almaya çalışmıştır. İvan artık Kazan'ın savaşız alınamayacağını farkına varmıştır. Bunun üzerine Şah Ali Kazan'ın sık ormanlar sazlar ve göllerle çevrili olduğunu hatırlatarak harekâta kışın

başlanması gerektiğini söylemiştir. Böylece kışın onlara köprü vazifesi yapacağını altını çizmiştir. Meclisteki diğer üyelerde ona hak vermişlerdir. Ancak IV. İvan'ın o kadar beklemeye tahammülü yoktu ve hemen hazırlıklara başlanmasını emretti. Kendisi ve eşi kardeşinin orduları ile beraber Züye Kalesi'ne hareket edecekti. Knezlerin bazıları Nijniy Kalesi'ne bazıları ise Kama nehrinden ordulara katılacaktı.

Bu sırada ise Kazan şehrinden yönetimi elinde bulunduran kişiler Han arayışında olmuşlardır. Çapkun Otuç Oğlan ve idarede bulunan diğer beyler Nogaylardan yardım almak amacıyla Yusuf Mirza'nın yanında bulunan Yedigâr Muhammed'i Kazan'a davet ettiler. Yedigâr Muhammed bir ara Rus hizmetinden bulunmuş ancak daha sonra Nogay ordasına gelmiştir. Yedigâr Muhammed teklifi kabul ederek yanında birkaç yüz asker ile Kazan'a gelmiştir. Bu sırada dağlık kesimde bulunan ve Rus himayesi altında olan Çirmiş ve Çuvaşlar da isyan bayrağını çekmişlerdir. Bu ayaklanmaya rağmen Züye Kalesi ve çevresi Rusların elinde kalmaya devam etmiştir.

Ruslar, Kazan'a karşı sefere giderken öbür düşmanları ile anlaşma sağlayarak kendilerini güvene almak istemişlerdir. İlk olarak Lehistan- Litvanya ile anlaşma sağlanmış, daha sonra ise Kırım'dan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı Moskova'nın güneyindeki Kolomna'ya bir miktar Rus askeri gönderilmiştir. Rusların saldırı beklentisi doğru çıkmıştır. Kırım Han'ı Devlet Giray 300 kadar yeniçeri ve birkaç top ile Tula şehrini kuşatma altına almıştır. Ancak bu seferden hiçbir sonuç alınamamış ve geri çekilmiştir. Bu sırada Kırım Han'ın çekilişinden habersiz olan diğer kuvvetler, yollarına devam ederken Ruslar tarafından saldırıya uğramışlardır. Ruslar, Kırımlıları mağlubiyete uğratarak ganimet elde etmişlerdir. Üstelik birkaç top ele geçirmeyi de başarmışlardır. Bu Kırım akınları tam bir fiyasko ile sonuçlanmış, Rusların Kazan'a saldırmasını engellemek bir yana Rus ordusunun moralini yükseltmiştir.

3 Temmuz 1552'de Kolomna Kalesi'nden yola çıkan Rus kuvvetleri Sura nehrini geçerek 15 Ağustos'ta Züye Kalesi'ne varmışlardır. Buradan Kazan'a mektup gönderilerek isyancıların yakalanmasını ve şehrin kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Mektubun cevabını beklemeden 16 Ağustos'ta Züye nehri boğazından İdil'e çıkmaya başlamışlardır. Rusların mektubun cevabını dahi beklememesi Kazan üzerindeki emellerini açıkça belli etmektedir. Üç günlük bir sürede Rus ordusu İdil'in sol yakasına geçmeyi başarmıştır. 20 Ağustos'ta ise mektubun cevabı gelmiştir. Yedigâr Han ve Kazan Beylerinin imzası bulunan mektupta açıkça bir meydan okuma vardı. Mektupta "*Biz de şuan sizi bekliyoruz*" denilmiştir.

Rus ordusu 150 bin kişiden oluşmakta ayrıca yanlarında Şah Ali'ye bağlı Tatarlarda bulunmaktaydı. Rus ordusu Kazanlılara göre sayıca ve teçizat bakımından üstündü. Kazan'ı savunmak için bekleyen kuvvetler ise 30 bin yerli 3 bin Nogaylı kuvvetten ibaretti. Elllerinde birkaç top ve biraz ateşli silah vardı. Kazan'ın şehrin dışında da kuvvetleri mevcuttu. 15 bin kadar olduğu biline bu birlikler Yapanca Bey, Sunak Mirza ve Arça Beyi Eyyüb'ün kontrolü altındaydılar. 23 Ağustos günü Kazan artık her taraftan kuşatılmıştı. Kazan'dan kaçıp Rus tarafına katılan Kamay Mirza şehrin nasıl savunma vaziyeti aldığını Ruslara anlatmıştır. Bu ihanet Kazanlıları çok zor duruma düşürmüştür. Yapanca Bey'e bağlı bulunan birlikler ilk

hafta Rusları oyaladığından fazla bir ilerleme kaydedemediler. Bunun üzerine Ruslar Yapança Bey'in kuvvetleri üzerine harekete geçtiler. Arça şehrinde meydana gelen muharebeden Ruslar galip ayrıldılar.

Şehrin surları hâlâ yıkılamamıştı. Bunun üzerine İngiliz Butler lağımcılara emir verdi. Kazan şehrinin altındaki suyolları kullanılarak havaya uçuruldu. Böylece 30 Eylül'de surların bir kısmı havaya uçurulmuş oldu. Ruslar şehre hücum etmeye çalıştılsa da başarılı olamadılar. 2 Ekim günü ise barut dolu fiçılar patlatılarak surda yine gedikler açıldı. Bu sefer bütün Rus ordusu şehre girmeye başladı. Ancak şehirde kalan herkes savaşmaya devam ediyordu. Rusların çokluğuna rağmen kimse geri adım atmıyordu. Kul Şerif Molla ve etrafındaki diğer Kazanlı din adamları kılıçları ile Ruslara karşı direniyorlardı. Kazan Han'ı Yadiğâr Ruslara yanındaki birkaç kişi ile teslim oldu. Ancak arkasında kalan Kazanlılar çarpışmaya devam ettiler. Ancak bu direniş belli bir yere kadar devam edebildi. Ruslar sayıca çok üstündü. Şehirde kan gövdeyi götürmüş ve neticede Kazan Ruslar tarafından işgal edilmiştir (2 Ekim 1552). Şehrin içinde âdeta katliam yapıldı. Erkeklerden neredeyse kimse kalmadı ayrıca kadınlar ve çocukların bazıları da öldürüldü. Kazan şehri yağma edilerek camiiler, mescitler ve evler yakıldı. Ancak Kazanlıların şehri savunurken gösterdikleri direniş takdire şayandır.

Rusların Kazan'ı ele geçirmeleri kendileri için çok önemliydi. Çünkü Ruslar Kazan gibi bir kaleyi daha önce hiç hâkimiyetleri altına alamamıştı. Bununla birlikte Kazan düşse de halkı Ruslar için sorun teşkil etmeye devam etti. Rus tahakkümünü kabul etmeyen Kazanlılar birçok kez ayaklandılar. Ancak bunlar Ruslar tarafında şiddetle bastırıldı. Ruslar Kazan'ı işgal ederek kendilerine Türkistan'ın kapısını da açmayı başarmış oldular. Türkistan'da uygulayacakları zalim politikaların ilk ipuçlarını aslında Kazan'ın işgali sırasında vermişlerdir.

Korkunç İvan'ın Kazan'ı İşgal Ederken Yaptıklarını Anlatan bir Resim

(www.ukhtoma.ru)

11.2. Kazan Hanlığının İdari, Askeri ve İktisadi Yapısı

Kazan hanlığının devlet teşkilat yapısında Bulgarların ve Altın Orda'nın izlerini görmek mümkündür. Devlet teşkilatı ekseriyetle Altın Orda'dan etkilenmiştir. Kazan Hanlığında da askerî kuvvete dayanan bir yönetim söz konusudur. Devlet'in başındaki kişiye "Han" unvanı verilmiştir. Ruslar hanlığın başındaki kişiye "Çar" unvanı vererek onları Bizans İmparatorları ile aynı seviyede görmüşlerdir. Kazan Han'ı olmak için iki şarta uymak gerekiyordu. Bunlardan birincisi Cengiz Han'ın soyundan gelmek, ikincisi de Müslüman olmaktı.

Kazan Şehri (www.ukhtoma.ru)

Han'ın hâkimiyeti mutlak olarak gözüксе de divan bunu biraz dengeliyordu. Divana üye olan kişilere "karaçi" adını veriyorlardı. Karaçiler, boy beylerinden seçiliyor ve karaçilik babadan oğula geçiyordu. Kırım Hanlığında olduğu gibi Kazanda da Şirin boyu Uluğ Karaçi unvanını taşıyordu. Eğer han güçsüz bir kişi ise karaçiler yönetimde daha fazla söz sahibi oluyorlardı. Asillerin yüksek devlet memurluklarında bulunmaları Kazan Hanlığının kendine has durumlarından biridir. Devlet memurluğu babadan oğula geçiyor, ayrıca devlet memurları görevden alınamıyordu. Devletin önemli görevlerine sürekli aynı çevreden kişilerin gelmesi teşkilatlanmayı neredeyse imkânsız kılıyordu. Memurluklar liyakat esasına göre dağıtılmayınca, devlet beceriksiz ve tecrübesiz kişilerin elinde kalıyordu. Ayrıca sürekli aynı ailelerden devlete memur atanması yapılacak ıslahatlara da mani oluyordu. Asillerin, yüksek kademeli memur olmaları güçlerinin artmasına sebep oluyordu. Bu da Kazan Hanlığına dışarıdan etki edilmesini kolaylaştırıyordu. Kazan Hanlığında sürekli gördüğümüz han değişimi ve istikrarsızlık bu yapılanmanın bir neticesidir.

Kazan Hanlığında karaçilerden başka bir meclis daha vardı. Daha geniş bir tabakadan temsilciler ile toplanan bu meclise "Kurultay" adı verilmekteydi. Kurultay kanun çıkarmak ve hanlığın esas yasalarını değiştirmek yetkisine sahipti. Kurultay hanın sarayı veya büyük camiiler de toplanırdı. Yazın ise açık hava tercih edilirdi. Mecliste ruhaniler, askerler ve ayanlar hazır bulunurdu. Kurultaylar genel olarak han seçimleri zamanında toplanıyordu. Bunun dışından olağanüstü durumlar meydana geldiğinde kurultayların yine devreye girdiği bilinmektedir.

Kazan'da din görevlileri çok önemli konumdaydılar. Din görevlilerinin başında ise Seyitlerden birisi bulunurdu. Hatta Ruslar Seyit'i sadece Kazan Hanlığının ruhani sınıfının başındaki kişi olarak bilmektedirler. Ancak hanlıkta birkaç Seyit bulunur ve bunlardan birisi din görevlilerine liderlik ederdi. Seyitler, handan sonra devletin ikinci güçlü şahsiyeti konumunda idiler. Nitekim taht boş kaldığı zamanlarda geçici hükümete başkanlık yapan kişiler hep Seyitlerden seçilmiştir. Tarikat şeyhleri, imamlar, hafızlar, müderrisler, âlimler ve dervişlerde ulema sınıfında yer alırlardı. Kazan Hanlığı, diğer dinlere de büyük bir hoşgörü ile yaklaşmıştır. Kazan'da bir Ermeni kilisesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca yıllarca Kazanlılar ile birlikte yaşayan Çuvaş, Çirmiş ve Ar kavimleri de gayrimüslimlere gösterilen hoşgörünün kanıtıdır.

Kazan Hanlığında imtiyazlı bir sınıf mevcuttu. Emirler, beyler ve mirzalardan oluşan bu gruplar topraklara sahip oldukları için devletin sosyal ve iktisadi yapısını etkiliyorlardı. Toprak babadan oğula intikal ediyordu. Kazan Hanlığında ayrıca vergiden muaf olan bir toplulukta mevcuttu bunlara “**tarhan**” adı veriliyordu. Kazan Hanlığı, Ruslar tarafında işgal edilince Han'ın toprakları Rus Çar'ının şahsi mülkiyetine alınmıştır. Rus işgaline karşı duran beylerin toprakları da Rus boyar ve komutanlarına dağıtılmıştır. Asillerden başka askerî zümreden oğlanlar da toprak sahibi olabiliyorlardı. Ordu kumandanı olan oğlanlara başarılarından dolayı han tarafından toprak ihsan edilebiliyordu.

Kazan Hanlığı mali ve idari olarak çok iyi teşkilatlanmıştır. Her bir emir ve ferman yazıya geçirilmiştir. Mal kâtiplerinin, mallara kıymet tayin edicilerin, vergi ve gümrük memurlarının kendine has görevleri vardı. Kazan'da bunları yetiştirmek için okul dâhi açılmıştı. Büyük yolların başlarına yerleştirilen gümrükçü ve damgacılar, geçenlerden vergi topluyorlardı. Kâtipler şehrin nüfusunu ve vergi verecek ahaliyi sayıyorlardı. Hâkim ve kadı adli olarak görevlendirilmişti. Hâkimler şehirde, kadılar ise daha küçük yerleşim birimlerinde görev alıyorlardı.

Kazan vergi sisteminde kişi mesleğinden bağımsız olarak vergi verirdi. Ancak esas olarak alınan vergiye “**yasak**” adı verildi. Bu vergi toprağın verdiği ürünün onda birine tekabül ediyordu. “**Kalan**” adı verilen verginin ise tam olarak bilinmese de han ve han ailesinin menfaati için toplandığı sanılmaktadır. Kazan halkının vergiden başka mükellefiyetleri de vardı. Yoldan geçen memurun konaklaması ve atının bakımı yapılırsa buna “**süsün**” adı verilirdi. Hazine malının nakli için at temin etmekte mükellefiyetlerden biriydi, buna da “yam” veya “ulak” adı verilirdi.

Kazan askerî teşkilatı Altın Orda'nın bir devamı niteliğindedir. Ordunun ana kuvvetini atlı askerler oluşturmaktaydı. Tatar kuvvetlerinin at üzerinde bu denli hızlı hareket etmesi, savaş alanında onlara büyük üstünlük sağlıyordu. Nitekim Uluğ Muhammed Han'ın Suzdal'da üç bin Tatar süvarisi ile yaptıkları buna örnek teşkil etmektedir. Turan taktiğini maharetle uygulayan Tatarlar, mücadeleden zafer ile ayrılmışlardır. Ancak topçuluk, konusunda ilerleyememişleri neticesinde yaptıkları savaşlarda kaleleri çok zor ele geçirebiliyorlardı. Bazen de başarısız olarak geri dönmek zorunda kalıyorlardı. Ruslar, Tatar süvarilerinden çok korkuyorlardı. Öyle ki 1524 senesinde Kazan'ı muhasara ettikleri sırada

kaleden çıkan altı Tatar süvarisi, iki bin kişilik piyade Rus ordusunun arasından sağ çıkarak kaleye geri dönmeyi başarmıştı.

Kazan Hanlığında insanların en önemli geçim kaynağı tarımdı. Kazan'da yaşayan Udmurtlar, Mokşalar ve Çirmişler eskiden beri tarım ile meşguldüler. Kazan'da ziraattan sonra en önemli geçim kaynağı ticaretti. Kazan ticaret yollarının üzerinde olduğundan birçok yabancı kavimle de alış veriş yapmıştır. İdil nehri sayesinde Hazar'daki kavimler ile iletişim kurabilmişlerdir. O dönemlerde ticaret için en uygun yol nehirlerdi. Kazan ayrıca düzenlenen panayırda birçok milletten tüccara ev sahipliği yapıyordu. Bu panayıra Osmanlı, Ermeni, Rus ve Nogaylı tüccarlar katılıyor ve birbirleriyle alışverişte bulunuyorlardı. Kazan Hanlığı, İran ve Türkistan'dan ipek, basma, ziynet, kitap; Rusya'dan, tuz, ham ketene ve Avrupa menşeli mallar ithal ediyordu. Kazan Hanlığının başlıca ihraç malları; balık, kürk, deri ve ayakkabıydı. Kazan coğrafyası gereği sık ormanlar ile kaplı olduğundan avcılık önemli bir yer tutuyordu. Kazan, Rusya ile Nogaylar arasındaki ticaretinde kavşak noktasında yer alıyordu. Nogaylar, Ruslardan kâğıt ithal ediyordu. Nogaylar ise Ruslara at satıyorlardı. Çünkü Rusların hiçbir atı Nogaylarınki kadar süratli değildi. Sonuç olarak Kazan, ziraat, avcılık ve balıkçılıkta gelişmişti. Ancak şehir konumundan dolayı ticaret yolları üzerinde yer alıyordu. Bu da Kazan'ın ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunuyordu.

Uygulamalar

Rusların Kazan politikaları ile bölgeyi ele geçirmelerini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kazan Hanlığının içtimai, iktisadi ve sosyal hayatı hakkında bilgi veriniz.
- 2- Kazan Hanlığında oluşan yönetim iktidarsızlığının sebeplerini değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sahip Giray'dan sonra onun yerine Safa Giray atanmıştır. Fakat daha önce Kazan tahtına oturan Safa Giray akıllanmış ve yanında Kırımlılar ile Kazan'a gelmiştir. Onları devlet işleriyle alakalı önemli mevkilere atamıştır. Yine Moskova'ya karşı seferler düzenlemiştir. Ayrıca Kırım Hanlığının düzenlediği seferlere de iştirak etmiştir. Genellikle Kazanlıların galeyanı ile taht değişiklikleri yaşanmıştır. Safa Giray tahttan uzaklaştırılmış ve yerine eski hanlardan biri olan Şah Ali getirilmiştir. Rus yanlısı olduğundan bu da bir süre sonra uzaklaştırılmış yerine yeniden Safa Giray tahta gelmiştir. Üçüncü kez tahta çıkışının ardından ilk iş olarak Rus Ayanlarını temizlemekle uğraşmıştır. Bu esnada Moskova'ya kaçan ayanlar olmuştur. Böyle bir ortamda Hanlığın birliğine sağlamaya çalışmıştır. Bu esnada Rusya cephesinde IV. İvan hâkimiyetini tesis etmiş ve Kazan Politikasını ilhak olarak değiştirmiştir. Bunun için küçük çapta başarılı bir sefer düzenlemiştir.

Safa Giray ölünce taht iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'a kalmıştır. Yönetim hâliyle Safa Giray'ın eşi Süyüm Büke ve onun yanındaki Kırımlı Koçak Oğlan'a kalmıştır. Bu yönetimden şikâyetler başlayınca Kazanlılar çareyi IV. İvan'dan yardım istemekte bulmuşlardır. IV. İvan'ın amacı da önce kontrol altına alıp daha sonra topraklarına katmak olmuştur. Bunun için üç ayrı kol şeklinde büyük bir ordu hazırlamıştır.(1549) 23 Ocak 1550'de bir araya gelen ordu'da sert kış şartlarından dolayı kayıplar görülmeye başlamıştır. 14 Şubat'ta ise Ruslar şehri kuşatmaya başlamışlardır. Kış şartları, şehir surları, Moskova'dan gelemeyen yardım gibi sebeplerden ötürü şehir kuşatmasından başarı sağlanamamış, Ruslar geriye çekilmişlerdir. İşini şansa bırakmak istemeyen IV. İvan ise yakınlarda bir kale yapımı emri vermiş ve burayı Kazan şehrini baskı altına almak için kullanacağı bir üs olarak yaptırmıştır. 16 Mayıs 1551'de kale inşası tamamlanmış ve Rus bayrağı çekilmiştir. Bu kale bölgedeki güç dengelerini Ruslar lehine çevirmiştir. Dağlık kesimlerdeki kabilelerde birer birer Rusya tarafına geçmiş ayrıca İdil ve Kama nehri geçitlerini de tutan Ruslar Kazan Hanlığını bölgede iyice yalnızlaştırmışlardır. Kazan'daki Koçak Oğlan ise akıbetini fark edince kaçmış fakat Ruslara yakalanmıştır. Kazan'da başda bulunan Huda Kul Oğlan ve Nur-Ali Şirin Bey, Ruslarla müzakere yoluna gidilmiş ve sonuçta ağır şartları olan bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Kazan'da başa geçen Şah Ali'de Kazan halkın bir oyun oynamış ve şehri Ruslara teslim etmek istemiştir. Ancak Kazan halkı şehrin düşeceğini anlayınca son bir gayretle Ruslara karşı koymaya çalışmışlardır. Rus orduları Kazan ordularına göre daha sağlam ve kalabalıktı. Çeşitli ihanetler ve savaşların ardından 2 Ekim 1552'de direnişi kıran Ruslar şehre girmiş ve işgale başlamıştır. Ruslar burada tarihe geçen çok büyük katliamlar yapmışlardır. Kazan'ın ele geçirilmesiyle Ruslar'a Türkistan kapıları da açılmıştır.

Devlet teşkilatı, Bulgarlar ve Altın Orda Devleti'nin izlerini taşımaktadır. Askeri kuvvete dayanan bir yönetim anlayışı söz konusudur. Han olmak için iki şart vardır. Bunlar; Cengiz Han'ın soyundan gelmek ve Müslüman olmaktır. Han'ın otoritesinin yanında onu biraz da olsa sınırlayan bir divan vardır. Divan üyelerine “**Karaçi**” denilir ve boy beylerinden seçilirdi. Kırım'da olduğu gibi Kazan'da da Şirin Boyu Uluğ Karaçi unvanını taşımaktadır.

Han'ın güçsüz oluşu bunları yönetimde daha etkili hâle getirmektedir. Devlet memurluğu babadan oğul'a geçer ve bunlar görevden alınamazlardı. Devletin önemli yerlere sürekli aynı kesimden insanların gelmesi teşkilatlandırmayı da imkânsız hâle getirmektedir. Asilerin memur oluşları, Kazan'da dış baskılarının artmasında etkili olmuştur. Kazan'daki sürekli han değişiklikleri ve istikrarsızlık bundan kaynaklıdır. Kurultay adı altında bir başka meclis daha vardır. Daha geniş tabakadan temsilcilerden oluşmaktadır. Kurultay kanun çıkarmak ve hanlığın esas yasalarını değiştirmek yetkisine sahiptir.

Meclis'te ruhaniler, askerler ve ayanlar hazır bulunurdu. Kurultay genel olarak Han seçimleri olağanüstü durumlar meydana geldiğinde toplanırdı. Kazan'da din görevlileri çok önemli konumdaydılar. Kazan Hanlığında imtiyazlı bir sınıf mevcuttu. Emirler, beyler ve mirzalardan oluşan bu gruplar topraklara sahip oldukları için devletin sosyal ve iktisadi yapısını etkilemişlerdir. Kazan Hanlığında ayrıca vergiden muaf olan bir toplulukta mevcuttu bunlara “**Tarhan**” adı veriliyordu. Kazan Hanlığı mali ve idari olarak çok iyi teşkilatlanmıştır. Her bir emir ve ferman yazıya geçirilmiştir. Mal kâtiplerinin, mallara kıymet tayin edicilerin, vergi ve gümrük memurlarının kendine has görevleri vardır.

Kazan askerî teşkilatı da Altın Orda'nın bir devamı niteliğindedir. Ordunun ana kuvvetini atlı askerler oluşturmaktadır. Tatar kuvvetlerinin at üzerinde bu denli hızlı hareket etmesi, savaş alanında onlara büyük üstünlük sağlıyordu. Ancak topçuluk, konusunda fazla ilerleyemeyişleri yaptıkları savaşlarda kaleleri çok zor ele geçirebilmelerine sebep olmuştur.

Kazan Hanlığında insanların en önemli geçim kaynağı tarımdır. Kazan'da yaşayan Udmurtlar, Mokşalar ve Çirmişler eskiden beri tarım ile meşgul olmuşlardır. Bundan başka en önemli geçim kaynağı ticarettir. Kazan ticaret yollarının üzerinde olduğundan birçok yabancı kavimle de alış veriş yapmıştır. Sonuç olarak Kazan, ziraat, avcılık ve balıkçılıkta gelişmiştir.

Bölüm Soruları

1. Rusların Kazan'ı baskı altında tutmak ve ileride ele geçirmek için inşa ettikleri kalenin adı nedir?

- a. Zarubej Kalesi
- b. Züye Kalesi
- c. Mihail Kalesi
- d. Belgorod Kalesi
- e. Gorodets Kalesi

2. Rusların Kazan'ı işgal etme sürecini anlatınız.

3. Kazan'ı 1552 tarihinde Rus topraklarına katan knez aşağıdakilerden hangisidir?

- a. IV. İvan
- b. III. İvan
- c. I. Vasiliy
- d. II. Vasiliy
- e. Feodor Davıdoviç

4. Aşağıdakilerden hangisi IV. İvan'ın Kazanlılardan istedikleri arasında yer almaz?

- a- Kazan'da Şah Ali yeniden Han ilan edilecek,
- b- Safa Giray Han'ın dul kalan eşi Süyüm Büke oğlu Ötemiş Giray ile beraber Moskova'ya teslim edilecek
- c- Kırım Beylerinin Kazan'da kalan eşleri ve çocukları Moskova'ya gönderilecek,
- d- Kazan'da esir bulunan Rusların tümü serbest bırakılacak
- e- Kazanlı gençler Moskova'da eğitim alacaklar

5. Kazan yüksek tabakasından olan ve Ruslara karşı bir politika uygulayarak halkı örgütleyen ve Safa Giray'ın da eşi olan aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Fatma Sultan

- b- Nur Banu Sultan
- c- Süyüm Büke Hatun
- d- Aykız Hatun
- e- Rabıa Sultan

6. Ruslar hangi tarihte Kazan'ı işgal etmişlerdir?

- a- 1551
- b- 1556
- c- 1552
- d- 1557
- e- 1550

7. Kazan tarihinde ayrı bir yer olan Süyüm Büke Hatun'u araştırarak bilgi veriniz.

8. Rusların Kazan'ı almalarına yardım eden Kazan Hanı aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Cin Ali Han
- b- Abdüllatif Han
- c- Yedigâr Han
- d- Şah Ali
- e- Kazan muhasarası ve sonucu hakkında bilgi veriniz

10. Karaçi Beyi kimlere denmiştir?

- a- Ordu mensuplarına
- b- Vergi memurlarına
- c- Divan üyelerine
- d- Ulema sınıfına
- e- İlmiye sınıfına

Cevaplar: 1) b, 3) a 4) e, 5) c, 6) c, 8) d, 10) c

12. KASIM HANLIĞI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1 Kasım Hanlığının Siyasi Tarihi
- 12.2 Kasım Hanlığında İdari, İktisadi ve Sosyal Yapı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Kasım hanlığının gerek kuruluşunda gerekse daha sonrasında Rus etkisini değerlendiriniz.
- 2- Hanlıklar ve Hanedanlar arasındaki mücadeleler hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kasım Hanlığı	Altın Orda Devleti'nin varislerinden biri olan Kasım Hanlığının siyasi ve kültür tarihi hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Kasım
- Rus
- Moskova
- Taht Mücadelesi

Giriş

On ikinci bölümümüzde Kasım Hanlığının siyasi tarihi ile bu sırada var olan diğer hanlıklar arasındaki mücadeleleri anlatılarak Rusların hanlıklar üzerindeki hanedan değişimlerine olan etkileri ele alınacaktır.

12.1. Kasım Hanlığının Siyasi Tarihi

Altın Orda Devleti'nin başında bulunan Uluğ Muhammed Han tahttan indirildikten sonra ilk olarak Kırım tarafına gitmiştir. Uluğ Muhammed Han burada da fazla tutunamamış, Moskova'yı tahakküm altına almak üzere Orta İdil boylarına hareket etmiştir. İlk olarak Nijni Kalesi'ni ele geçiren Uluğ Muhammed Han, buradan Moskova'ya hareket etmiştir. Ancak şehre yapılan top atışlarından bir sonuç çıkmamıştır. Her ne kadar başarısız bir girişim olarak gözüксе de Moskova'nın kuşatılması II. Vasiliy ve Rusları çok endişelendirmiştir (1439). Bu kuşatmadan sonra beş yıllık bir sükûnet dönemi hüküm sürmüştür.

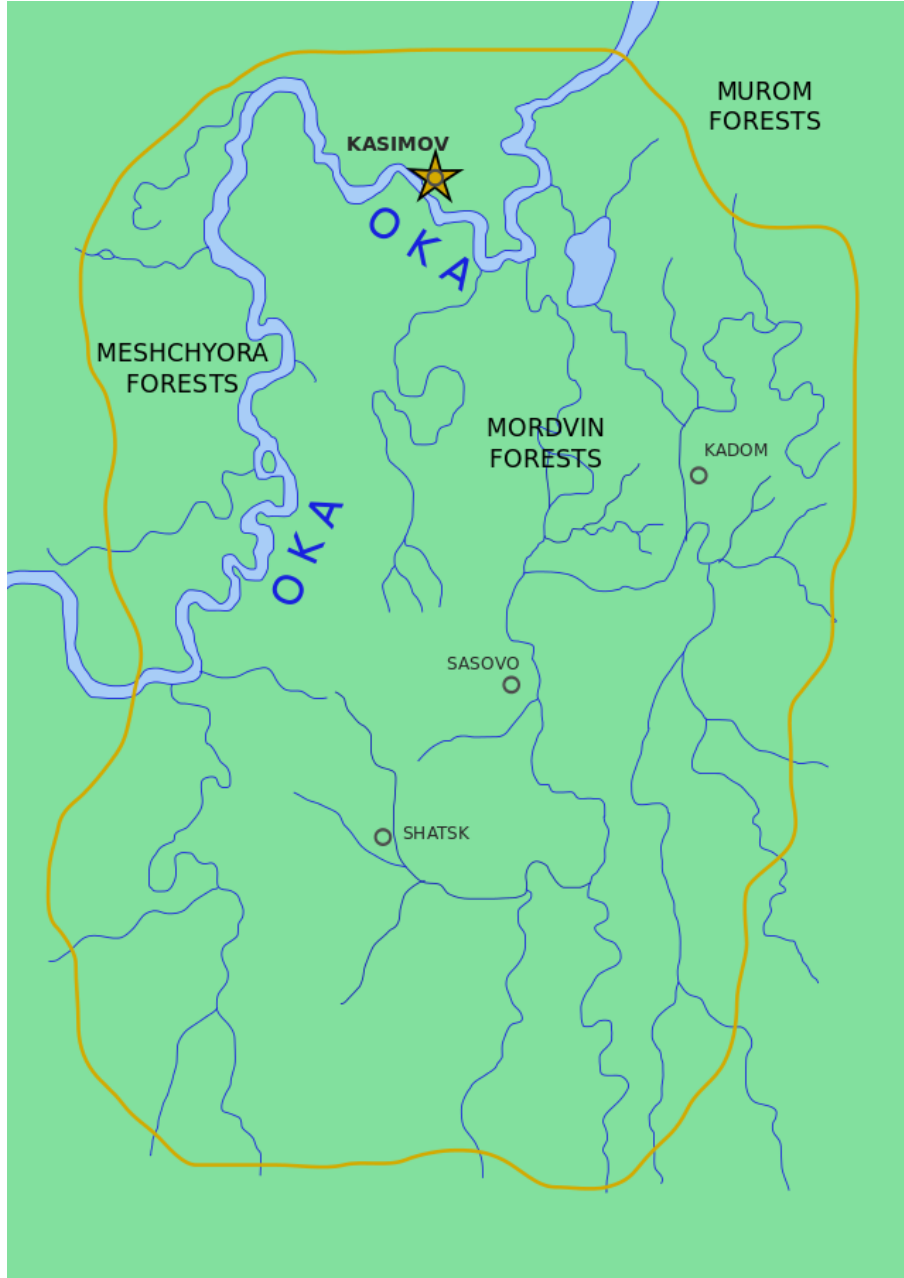
1444 yılına gelindiğinde ise Moskova iki düşman tarafından tehdit ediliyordu. Batı kanadında Litvanya, doğu tarafında ise Uluğ Muhammed Han'ın kuvvetleri vardı. Litvanya'nın baskısını arttırmasını üzerine, II. Vasiliy sefer kararı almak zorunda kalmıştır. Rusların, batıya hareketini takip eden Uluğ Muhammed Han Nijniy Novgorod'u hâkimiyeti altına almıştır. Ruslar iki ateş arasında kalmıştı ve Vasiliy karar vermekte güçlük çekiyordu. Uluğ Muhammed, oğlu Mahmutek'i orduların çekildiği yerleri yağmalaması için göndermiştir. Bu sırada orada bulunan başıbozuk Çerkes ve Kossaklar'da orduya katılmışlardır.

II. Vasiliy, zengin ganimetlere sahip Suzdal'ın yağmalanacağından endişe ettiği için ordu toplamaya başlamıştır. 14 Haziran 1445'te ordusu ile birlikte Moskova'dan ayrılmıştır. Bu sırada Vasiliy Nijniy Novgorod Kalesi'nin Uluğ Muhammed'e teslim edildiğini öğrenmiştir. II. Vasiliy ve ordusunun morali bu haber ile bozulmuştu zira artık kendine daha çok güvenen bir düşman ile karşı karşıya idiler. Tek tesellileri Tatar ordusunun 3500 süvariden oluştuğunu bilmeleri idi. Sayıca olan üstünlükleri onların kendilerine olan güvenlerini ve kibirlerini arttırmıştır. Karşılaştıklarında Tatarlar ilk saldırıyı gerçekleştirdikten sonra taktik gereği geri çekilmeye başlamışlardır. Kendilerinin onları bozguna uğrattığını sanan Rus ordusu ise son darbeyi vurmak için takibe başlamıştır. Ancak Tatar ordusu yeteri kadar geri çekildikten sonra saldırı harekâtına başlamış ve sayıca üstün Ruslar kaçışmaya başlamışlardır. 7 Temmuz günü Suzdal civarındaki savaşta Ruslar büyük bir mağlubiyete uğramışlardır.

Savaştan galip ayrılan ordu üç gün boyunca ganimet toplamıştır. Daha sonra Uluğ Muhammed ne kadar esiri olduğunu öğrenmek istemiştir. Tam bu sırada esirlerin arasında II. Vasiliy'inde olduğu fark edilmiştir. Uluğ Muhammed Han onunla kendi isteklerine göre bir anlaşma yapmıştır. Buna göre:

- 1- II. Vasiliy fidye olarak 200 bin Ruble ödeyecek,
- 2- Rus şehirleri, Kazan'a vergi verecek, vergileri Kazanlı memurlar toplayacak,
- 3- Bazı Tatar Beylerine Rus şehirlerinin gelirlerinden pay verilecek,
- 4- Oka Irmağı kıyısında bulunan Meşçerskiy Gorodok şehri, Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım'a bırakılacaktı.

Anlaşmanın bu son maddesiyle birlikte Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım'ın, kendi adıyla anılacak olan hanlığının temelleri atılmıştır. Böylece Moskova'nın hemen yanında bir Tatar Hanlığı kurulmuştur. Kasım Hanlığı ile Moskova arasında yaklaşık 250 kilometrelik bir mesafe mevcuttu. Bu hanlığın kurulması ile birlikte Moskova Knezliği gözetim altında tutulacak ve gerektiğinde de müdahale edilebilecekti. Yeni kurulan bu Hanlık Kasım şehri merkez olmak üzere, Serpuhov, Zvenigorod, Kaşira, Yuryey ve Surojik bölgelerini de içinde barındırmıştır.

Kasım Hanlığı Toprakları

Suzdal zaferinden sonra yapılan antlaşmadan Rus halkının haberi olmamıştır. Bu nedenle de verilen sözler tutulmaya çalışılınca halkta isyan hareketleri baş göstermiştir. II. Vasiliy'de gözlerine mil çekilerek tahtında indirilmiştir. Ancak 1447'de Kasım Han, Vasiliy'i

tekrar knezlik tahtına çıkartmıştır. Daha sonra ise rakibi olan Knez Şemyaka'ya karşı üç sefer düzenleyerek baskı altına almıştır. Ayrıca Moskova'ya saldıran Altın Orda Tatarlarına karşıda bir sefer düzenlemiştir. Bu akınların nedeni Kasım Hanlığının, Moskova'dan kendisini sorumlu tutması ve toprak bütünlüğünün onun kontrolü altında olmasıdır.

1467 yılına kadar kaynaklarda Kasım Han hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. Bu yılda ise Kazan Hanlığına düzenlenen seferler ile tekrar kaynaklarda adı zikredilmiştir.1467 yılından Kazan'da Halil Han ölmüş oğlu olmadığı içinde yerine kardeşi İbrahim geçmiştir. Ancak Kazan Beylerinden Abdülmümin adlı bir kişi tahta Kasım hanı davet etmiştir. Bunun üzerine Tatar ve Rus kuvvetleri Kazan üzerine yürümeyi kararlaştırmışlardır. Kasım Han ve Ruslar 14 Eylül 1467'de Kazan üzerine yürümüşlerdir. Ancak bu sırada yağın yağmurlar yolları bozmuş açlık baş göstermiştir. Askerlerin disiplini bozulunca da Kasım Han ordusu ile birlikte geri çekilmiştir. Kasım Han'ın bu bencilliği bölgedeki dengeyi Ruslar lehine değiştirmiştir. Hanlık kuruluş amacı olan Moskova'yı kontrol altına alma ve müdahale etme maksadına ters düşmüştür. Bu seferden sonra Ruslar Kasım Hanlığını düşman görmekten ziyade onları Kazan'ın içişlerine karışmak için bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Moskova Knezleri vergi ödemeye ve onlara saygı göstermeye devam etselerde hanlık nazarında diğer knezler ile aynı muameleye tabi tutulmuşlardır. Kasım Han tam olarak bilinmemekle beraber 1468 yılında vefat etmiştir.

Kasım Han'ın vefatında sonra oğlu Danyal Han tahta çıkmıştır. Danyal Han tahta çıktığı sırada Ruslar ayrıışmışlar ve Moskova Knezliği daha onlara üstünlüğünü kabul ettirememiştir. Moskova tahtında bulunan III. İvan bu sırada kendisinden özerklik isteyen Novgorod üzerine sefere çıkmayı karar vermişti ancak konuyu Danyal Han ile de müzakere etmiş ve olumlu yanıt alınca Danyal Han ile beraber Novgorod üzerine yürümüştür. Rus ve Tatar orduları muharebeden zaferle ayrılmıştır. Danyal Han birçok Novgorodluyu esir almış ve III. İvan ona hediyeler göndermiştir. Altın Orda Han'ı Moskova üzerine sefer düzenlemiş, ancak Danyal Han'ın Moskova tarafında olduğunu öğrenince geri çekilmiştir. Ayrıca Kırım Han'ı da Altın Orda'ya karşı yapacağı sefer için Danyal Han'dan yardım istemiştir. Bu dönemde Kasım Hanlığı gücünü koruyor ve Ruslardan vergi topluyordu. III. İvan ise Slav ve Ortodoksları birleştirmek istemiştir. Bunun üzerine 1477 yılından tekrar Novgorod üzerine yürüyerek şehri tamamen ele geçirmiştir. Bu adımla birlikte her geçen gün Moskova güçlenmeye başlamıştır. Danyal Han'ın akıbeti hakkında maalesef bir bilgi yoktur ancak 1486 yılından itibaren tahta bulunmadığı kesindir.

Danyal Han'ın ölümüyle Kasım Hanlığındaki Kazan Hanedanlığı son bulmuştur. Bundan sonra Kasım hanlığı tahtına Kırım Hanedanlığı oturmuştur. Kırım hanı Nur Devlet'in Kasım Hanlığının başına geçtiği bilinmekle birlikte bu dönem hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kasım Hanlığına gelmeden önce Kırım'da tahta çıktığı bilinmektedir. Kırım Han'ı Hacı Giray öldükten sonra taht mücadeleleri başlamıştır. Mengli Giray Cenevizlilerin desteğiyle Nur Devlet'i Kırım'dan uzaklaştırmıştır. Ancak daha sonra taraf değiştiren Cenevizliler Nur Devlet'i tahta davet etmişlerdir. Devam eden taht kavgalarına Osmanlı, Altın Orda ve Moskova Knezliği de katılmış, neticede Mengli Giray Kırım Han'ı olarak tahta kalmayı başarmıştır. Nur Devlet'de Moskova'ya sığınmıştır. Mengli

Giray kardeşini geri istese de III. İvan buna pek yanaşmamış ve 1486 yılında Danyal Han ölünce Kasım Han'ı olarak Nur Devlet'i uygun görmüştür. Nur Devlet 1491 yılında Altın Orda'ya karşı kardeşi Mengli Giray'ın yanına ordusu ve oğlu Satılğan ile beraber gitmiştir.

Babası Nur Devlet'in ölümünün ardından Satılğan Kasım Hanlığına getirilmiştir. Satılğan Han zamanında Moskova hâlâ Kasım Hanlığına vergi vermeye mahkûmdu. Satılğan Kasım Han'ı olarak Kazan üzerine düzenlenen sefere de katılmıştır. Kazan Han'ı Muhammed Emin'in Ruslara karşı olan tahakkümünü devam ettirmeyerek, Nijni'ye saldırması üzerine III. İvan Satılğan'ı diğer knezler ile birlikte oraya göndermiştir. III. İvan'ın ölümü ve III. Vasiliy'in tahta çıkmasıyla Kazan üzerine yeni bir sefer düzenlenmiştir. Kasım Han'ı bu sefere de iştirak etmiş ancak Ruslar bu seferden netice alamadan geri dönmüşlerdir (1505). Ertesi yıl Satılğan Han vefat etmiştir. Ardından kardeşi Canay Kasım Hanlığı tahtına çıkarılmıştır (1506-1512) Bu dönemde Canay ve ordusu Litvanya üzerine gönderilmiştir.

Canay Han'dan sonra Kasım Hanlığında Kırım sülalesi son bulmuştu. Bunun nedeni Moskova'nın değişen şartlara göre hareket etmesidir. Kırım Han'ı Mengli Giray, Altın Orda Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Böylece bölgedeki güç dengesini kendi lehine değiştirmiştir. Aslında bu olay Moskova'nın da işine gelmiştir. Ancak Kasım Hanlığında Kırım sülalesinin devam etmesi Mengli Giray'ın genişleme politikası ile örtüşecek ve Moskova Knezliğine zarar verecektir. Bunun farkına varan Moskova değişen güç dengesini gözeterek tahta Saray Hanları (Altın Orda) sülalesinden Şeyh Avliyar'ı geçirmiştir. Tabii ki Kasım Hanlığında yaşayan Kırımlı asilzadeler bundan hoşlanmamış ve şikâyet etmişlerdir. Ancak Moskova kararından vazgeçmemiştir. Avliyar Han döneminde çok önemli olaylar meydana gelmemiş o da eski Hanlar gibi Moskova ile birlikte Litvanya'ya karşı savaşmıştır.

Avliyar Han öldükten sonra yerine 10 yaşındaki oğlu Şah Ali geçirilmiştir. Kırım Han'ı Mengli Giray'da vefat etmiş onun yerine de oğlu Mehmed Giray tahta oturmuştu. Mehmed Giray Moskova Knez'ine elçi göndererek Kasım Hanlığı başına yine Kırım sülalesinden birinin geçmesini istemiştir. Ona göre Kasım Hanlığı Kırım sülalesinin toprağı olmalıydı ve birçok Kırımlı asilzade orada yaşamaktaydı. Ancak asıl amaç Kırım'ın gücünü arttırmak ve Kıpçak bozkırını kontrol etmektir. Bunun için Şah Ali'ye de teklifte bulunan Mehmed Giray yanına gelmesi hâlinde ona Moskova'nın verdiği kadar daha yüksek pâyeler vereceğini söylemiştir. Ancak ne Şah Ali ne de III. Vasiliy bu istekleri kabul etmemişlerdir. Bu sırada Kazan Hanlığında meydana gelen olaylar üzerine Ruslar yeni bir plan geliştirmişlerdir. Muhammed Emin ölmeden önce sâbık Kazan Han'ı Abdüllatif'i ortadan kaldırmışlardır. Böylece Muhammed Emin ölünce yerine kendi istedikleri birini gönderebileceklerdi. Nitekim çok geçmeden Muhammed Emin vefat etmiş, bunun üzerine 1 Mart 1519'da Şah Ali Kazan Han'ı ilan edilmiştir.

Şah Ali Kazan'a gönderilince yerine kardeşi Can Ali geçmiştir. Bu dönem Moskova ve Kırım'ın Kazan üzerindeki hâkimiyet çatışması ile geçmiştir. Mehmed Giray Han Şah Ali'nin Kazan'a gönderilmesinden hiç memnun olmamıştır. O taht için kendi kardeşi Sahip Giray'ı düşünüyordu. Mehmed Giray'ın asıl amacı Altın Orda'dan dağılan bütün hanlıkları kendi hâkimiyeti altında toplamaktı. Şah Ali Kazan'da Rus yanlısı davranışına devam edince

Kazanlılar çareyi Kırım Hanında bulmuşlardır. Mehmed Giray Kazanlılarla sürekli iletişim hâlindeydi ve kardeşi Sahip Giray tahta çıkarsa, Kazan'ı Moskova'ya karşı müdafaa edeceğinin teminatını vermişti. Sahip Giray şehre gelirken bunun haberine alan Şah Ali kaçmıştır. Bunun üzerine Sahip Giray Han ilan edilmiştir. Mehmed Giray vakit kaybetmeden Moskova üzerine yürüyerek kuşatmıştır. Ancak kuşatma başarı ile sonuçlanmamıştır. Mehmed Giray, Astarhandan yardım istemiş, olumsuz yanıt alınca da, Astarhan üzerine sefere çıkmıştır. Ancak 1523 yılında çıktığı bu sefer sırasında Nogaylar tarafından öldürülmüştür. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen III. Vasiliy Kazan'a saldırsa da başarılı olamamıştır. Kazan'da bulunan Sahip Giray ise Kırım tahtına geçmek için İstanbul'a gitmiştir. Yerine ise Safa Giray Han ilan edilmiştir. 1532 yılına kadar Moskova ile Kazan arasından bir sorun yaşanmamıştır. Daha sonra Ruslar Safa Giray'ı Kazan'dan uzaklaştırmışlardır. Moskova, Han olarak Kazanlıların Şah Ali'yi istememesi üzerine Kasım Han'ı Can Ali'yi hükümdar olarak tayin etmiştir. Can Ali Rus saraylarında yetişmiş ve Rus terbiyesiyle büyütülmüştü. Kazan Hanlığı sırasında da Ruslar lehine yönetimi sürdürmüştür. Bunun üzerin güçlenen Kazan millî partisi halkı ayaklandırmıştır. 25 Eylül 1533 tarihinde Can Ali isyancılar tarafından öldürülmüştür. Can Ali Kazan tarihinde kendi halkı tarafında öldürülen ilk ve tek hükümdar olmuştur.

Can Ali'nin ölümünden sonra beş yıl süre ile Kasım Hanlığı tahtına kimse çıkmamıştır. Şah Ali kiskanç birisi olduğundan kardeşinin Kazan Han'ı olmasından memnun olmamıştır. Knez ona yeni arpalıklar verse de yine mutlu olmamış, bunu belli edince Beloozero Kalesi'ne sürgüne gönderilmiştir. Yanındaki Beylerde ondan ayrı yerlere sürgün edilmiştir. Kasım Tatarları bu dönemde Nogaylar üzerine yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Nogaylar, Kasımlıları Ruslara şikâyet etse de netice alamamışlardır. Bu fetret devri aklımıza şu soruyu getirmektedir: “Neden Ruslar Kasım Hanlığını ortadan kaldırmamışlardır ?” Rusların iki sebepten dolayı bunu yapmamışlardır. İlki Kazan ve Astarhana karşı yapılacak seferlerde onlara duyulan ihtiyaç, ikincisi ise dağınık hâlde bulunan Hanlıkların bu duruma tepki göstermesi ve Moskova'ya karşı birleşme ihtimallerinin olmasıdır.

1533 yılına gelindiğinde III. Vasiliy ölmüş yerine küçük yaştaki oğlu IV. İvan geçmiştir. Bu sırada yönetim annesi ve boyarların elindedir. Bu dönemde Rusya içinde karışıklıklar başlayınca Kasım Hanlığına birinin tayin edilmesi gerekli olmuştur. Şah Ali eşi Fatma ile beraber tekrar Moskova'ya çağrılmış o da IV. İvan'dan kendisini affetmesini istemiştir. IV. İvan'da onu affederek Kasım Hanlığı tahtına oturtmuştur. 1541 yılında Safa Giray Han Ruslar üzerine sefer çıkmış, Moskova sınırlarını yağmalamış ve Ruslar arasında büyük korku uyandırmıştır. Kasım Tatarları ve Rus Knezleri, Kazanlıları önlemek için Vladimir Kalesi'ne gönderilmiştir. Nihayet tehlike Ruslar adına savuşturulmuştu. 1546 yılında Kazan'da Beyler harekete geçmiş ve Safa Giray'ı tahttan indirmişlerdir. Moskova ile temasa geçen bu grup Şah Ali'yi tekrar Kazan Han'ı olarak görmek istediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Şah Ali ikinci kez Kazan'a gönderilmiştir. Ancak bu hükümdarlığı da ancak bir ay sürebilmiştir. Şah Ali Kazan'dan ayrılarak Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. 1547 yılına gelindiğine ise IV. İvan kendisini tüm Rusların hükümdarı ilan etmiş ve Rus Çarlığı yeniden hayat bulmuştur. Rus Çarının ilk hedefi ise Kazan'ı kendi

topraklarına katmak olmuştur. Bekledikleri fırsat kısa süre gelmiş, Kazan Han'ı Safa Giray vefat etmiş ve Kazanlılar tahta iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'ı geçirmişlerdir (1549). IV. İvan hemen hazırlıklara başlamış ve 1550 yılının Ocak ayında ordu harekete geçmiş, Şubat ayında da Ruslar Kazan'ı muhasara etmişlerdir. Ancak buzların erimesi ile yollar bozulmuş ve İdil Nehri üzerinde buz tabakası erimeye başladığından Ruslar kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardır.

Yukarıda Kazan Hanlığı bahsinde de anlattığımız gibi Ruslar bu kuşatmadan başarı elde edemedi. Ayrıldılar da giderken Züye Nehrinin ağzına bir kale kurulmasını kararlaştırmışlardır. Bu kale inşa edildikten sonra Rusların baskısı artmış ve dağlık alandaki kavimler Rus himayesi altına girmeye başlamışlardır. Nesillerden beri Kazan'a bağlı yaşayan Çirmiş, Çuvaş ve Ar kavimleri Rusların hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Züye Kalesi'nin yapılması ile Kazan her yönden kuşatılmıştır. Bunun üzerine Kazanlılar yine Ruslar ile anlaşma yapmak istemişlerdir, ancak bu bir anlaşmadan ziyade Moskova'nın isteklerinin yerine getirilmiştir. IV. İvan'ın istekleri şunlar olmuştur:

- 1- Şah Ali yine Kazan tahtına geçecek,
- 2- Süyüm Büke ve oğlu Ötemiş Giray Moskova'ya teslim edilecek,
- 3- Kazandaki Rus esirler serbest bırakılacak,
- 4- Dağlık kısım Züye Kalesi'nin idaresine bırakılacak.

Bu şartların hepsini Kazanlılar kabul etmişler ve Şah Ali tekrar Kazan şehrine gelmiştir. Yanında 300 Kasım Tatarı ve 200 Rus askeri vardı. Askerler de Hanın güvenliğini sağlamak bahanesiyle saraya yerleştirilmişlerdir. Ancak dağlık kesimin kontrolden çıkması Şah Ali'yi bile rahatsız etmiştir. Kazanlı Beyler dağlık kesimi tekrar IV. İvan'dan isteseler de kabul ettirememişlerdir. Kazan'da yine isyan havası esmiş, bunu sezen Şah Ali kendisine karşı komplo hazırladığına inandığı yetmiş kişiyi bir ziyafet bahanesiyle toplayarak öldürtmüştür. Ancak bu durum olayları yatıştırmaya yetmemiş, durumu IV. İvan'a bildirince İvan Şah Ali'den tahttan feragat etmesini istemiştir. Şah Ali, İvan'ın isteğini gerçekleştirerek şehirden kaçmıştır. İvan aslında Kazanlı Beyler ile anlaşmış ve Rus Adaşev'i genel vali olarak Kazan'a tayin etmiştir. Ancak Kazanlılar son anda şehri teslim etmekten vazgeçerek Yedigâr Muhammed'i Han ilan etmişlerdir.

Tüm bu gelişmelerin ardından savaşı Kazan'ın ele geçirilemeyeceğini anlayan Rus Çar'ı sefer hazırlıklarına başlamıştır. Kırım Han'ı Devlet Giray Rusya üzerine bir sefer düzenlese de başarılı olamamış, bu tehlikenin atılması üzerine sefer hazırlıkları hız kazanmıştır. Ağustos ayında Ruslar Züye Kalesi'ne gelmiş bulunuyorlardı. Şah Ali ve Kasım Tatarları da onlarla birlikteydi. Şah Ali, Yedigâr Han'a mektup yazarak şehri teslim etmesini tembih etmiştir. Ancak Yedigâr Han cevabında buna hiç niyetli olmadığını iletmiştir. 150 bin kişilik Rus ordusuna karşın, 30 bin kişilik bir Tatar ordusu şehri savunmuştur. 1 Ekim günü Butler adlı bir İngiliz lağımçı şehrin surlarında gedik açmayı başarmış, 2 Ekim'de Kazan Hanlığı düşerek Rusların katliamına sahne olmuştur.

Kazan Hanlığı Rusların eline geçtikten sonra Şah Ali tekrar Kasım Hanlığına dönmüştür. Kasım Hanlığı ve ona bağlı birlikler bu dönemde tamamen Rusya lehine hareket etmişlerdir. Kırım Han'ı Devlet Giray Rusya üzerine sefer çıkmış ve karşısından Şah Ali ve Tatarları bulmuştur. Yine Kazanlıların ve Çirmişlerin isyanını Şah Ali'ye bağlı Tatarlar bastırmışlardır. Şah Ali bu dönemde Moskova ordularının başkumandanlığına yükselmiştir. IV. İvan Kazan ve Astarhanı ele geçirince ticaret yollarının büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Ancak bu hâkimiyetini arttırmak Baltık Denizine kapı açmak ve asker toplamak için gözünü Livonya'ya dikmiştir. 1558'de Livonya üzerine Şah Ali, ona bağlı Tatarlar ile Ruslar gönderilmiştir. Şah Ali şehre girerek yağmalamış, bu başarısı ona çok büyük bir şöhret kazandırmıştır. Şah Ali bu başarısından sonra bir süre Livonya'nın sınır bölgelerinde konaklamış daha sonra ise Moskova'ya çağırılmıştır. Moskova'da büyük bir tören ile karşılanmış ve saygı görmüştür. Bir müddet Moskova'da kaldıktan sonra Kasım Hanlığının merkezine geri dönmüştür. 1559-1562 yılları arasında Livonya seferleri devam etmiştir. Şah Ali akınlara katılmasa da Kasım Tatarları Rus ordusu içinde yer almışlardır. Bu akınlar IV. İvan'a büyük ün kazandırmıştır. Başarılı olan seferlerde Kasım Tatarları da önemli rol oynamışlardır. Şah Ali'nin tekrar savaş alanına çıkması ise 1562 yılında olmuştur. IV. İvan Leh Kralı Sigismund ile olan savaşında ona bir görev vermiştir. Smolensk şehrini savunması istenen Şah Ali bunu başarmış ve şehrin Ruslarda kalmasını sağlamıştır. Şah Ali 1567 yılından vefat etmiş ve Kasım şehrine gömülmüştür.

Şah Ali'nin halef bırakmadan ölmesi üzerine Kasım Hanlığının tahtına Sayın Bulat geçmiştir. Sayın Bulat erken yaşlardan itibaren Rus kültürü ile büyütülmüştür. Sayın Bulat'ın babası ise Bik Bulat adlı bir Tatar asilzadesiydi. Sayın Bulat'ın geçmişi ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. 1569 yılına gelindiğinde Osmanlı ordusu Astarhan üzerine sefer çıkmış ancak başarısız olmuştur. IV. İvan bu seferlerin tekrarlanacağını ve Osmanlı karşısında duramayacağını farkına vararak II. Selim'e bir elçi göndermiştir. İşte bu sırada gönderdiği mektupta Kasım ve Kazan Hanlıklarından bahsederek Müslüman tebaasına karışmadığını iletmiştir. Asıl amaç ise Osmanlıyı yatıştırmak ve üzerlerine gelmesini engellemektir.

Sayın Bulat Han devrinde Ruslar İsveç ile savaş hâlindeydiler. İlk olarak 1572 başlarında düzenlenen sefer çok çabuk bir anlaşmaya dönüşmüştür. 1573'te düzenlenen sefere ise bizzat IV. İvan komutanlık yapmıştır. Vittenştayn Kalesi'ni ele geçiren İvan geri dönmüş ancak Sayın Bulat ve Rus Voyvodalarının sefere devamını istemiştir. Sayın Bulat'ı komutan ilan etmiş, ancak alınan bir yenilgi üzerine ordu Novgorod'a çekilmek durumunda kalmıştır. Sayın Bulat Kasım Hanlığı tahtında fazla kalamamış, Hıristiyanlığa geçerek vaftiz edilmiş ve Simeon Bikbulatoviç ismini almıştır. 1574 yılına gelindiğinde ise ilginç bir olay yaşanmıştır. IV. İvan tahttan feragat ederek Simeon Bikbulatoviç'i Rus Çar'ı ilan etmiştir. İvan ise Moskova Knez'i olarak kalmıştır. Ancak İvan'ın bundaki maksadı yapacağı reformların başarıya ulaşmasını sağlamaktı. Ayrıca bu dönemde birçok knez öldürülmüştür. İvan bir temizlik harekâtına girişmiş ve bunun için Simeon Bikbulatoviç'i kukla olarak kullanmıştır.

Sayın Bulat Han'dan sonra yerine yine Saray Hanları sülalesinden Abdullah Ak Kubek'in oğlu Mustafa Ali geçmiştir. Mustafa Ali 1577 yılında Litvanya üzerine yapılan Rus seferlerine iştirak etmiştir. 1579 yılında ise Leh Kralı Ruslar üzerine sefer düzenlemiştir.

Bunun üzerine telaşa kapılan İvan bütün herkese haber göndererek Novgorod ve Pskov'da ordu toplanacağını bildirmiştir. İvan'ın planında toplanan orduyla Livonya ve Litvanya'ya saldırarak büyük bir darbe vurmak vardı. Ancak 1579 yılının Temmuzun da gerçekleşen savaşta Ruslar çok büyük bir mağlubiyet almışlardır. Bu dönemden sonra Kasım Hanlığının adı ancak 1584'te IV. İvan'ın ölümü üzerine Fedor İvanoviç tahta geçmesi sırasındaki belgelerde görülmektedir. Bu yıldan sonra ise 1600 yılına kadar Kasım Hanlığının adına kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Mustafa Ali Han'ın ölümüyle Kasım Hanlığında, Saray sülalesi devri son bulmuştur. Uraz Muhammed'in Kasım'a Han olması üzerine yönetim Kazak sülalesini geçmiştir (1600). Uraz Muhammed Han, Kırgız-Kazak Hanlarından Ondan Sultan'ın oğlu, Kazakların Rus egemenliğini girmesine sebep olan Tevkel Han'ın yeğenidir. Uraz Muhammed Kasım Han'ı olmadan önce 1588 yılında Rusların hizmetine girmiştir. 1590 yılında İsveç'e karşı, 1597 yılında Kırım'a karşı yapılan seferlerde Ruslara hizmet etmiştir. Rus Çar'ı 20 Mart 1600 yılında Kasım Hanlığını tüm gelirleri ile birlikte Uraz Muhammed Han'a ihsan etmiştir. Uraz Muhammed Han, 12 Haziran'da Kasım'a gelmiş ve orada bulunanlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Mollalar, Danişmendler, Beyler ve Mirzalar camii de toplanmış Han altın işlemeli bir keçeye oturtulmuştur. Daha sonra Ulema sınıfının en kıdemli üyesi olan Bulaya Seyyid Han, Uraz Muhammed Han adına hutbe okumuştur. Böylece Uraz Muhammed Han, Kasım tahtına resmi olarak çıkmıştır.

Bu dönemde Rusya'da çok ilginç olaylar yaşanmıştır. İlk olarak I. Dimitri, IV. İvan'ın oğlu olduğunun iddia etmiş ve bazı bölgelere saldırmıştır. Ancak bu durum çok geçmeden kontrol altına alınmıştır. 1608 yılına gelindiğinde ise bu sefer II. Dimitri aynı iddiaları tekrarlayarak Moskova üzerine yürümüş ve Moskova yakınlarında Tuşino adlı köye yerleşmiştir. Kasımlı Tatarlar'da bu Dimitri'nin yanında yer almışlardır. Dimitri Kazan'a bağlı Sviyazka'yı ele geçirse de gönderilen Rus ordusu karşısında şehri elinde tutamamış ve Kasım'a kaçmıştır. Ancak Ruslar Şermetev komutasındaki ordu ile Kasım'a da saldırmışlardır. Kasım Tatarları şehri savunmaya çalışmışlarsa da fazla başarı gösterememişlerdir. Ruslar şehri ele geçirince Kasımlı Tatarları katledip Çar yanlılarını hapisten kurtarmışlardır.

1610 yılında II. Dimitri Moskova üzerine yürümüşse de yine başarıya ulaşamamıştır. Bunun üzerine eskiden yaşadığı şehir olan Kaluga'ya geri dönmüştür. Bu sırada yanında Uraz Muhammed Han ve oğlu da bulunmaktadır. Yine aynı zamanda Oortaya Uraz Muhammed Han'ın Dimitri'yi öldüreceği gibi asılsız bir dedikodu atılmıştır. İddiyayı duyan II. Dimitri hemen harekete geçmiş, Uraz Muhammed Han'ı av şölenine davet etmiştir. Oka Nehri kıyısında avlanmaya çıkmışlar, çok geçmeden Uraz Muhammed Han'ı yakınındaki korumalarından ayırmaya başaran II. Dimitri, onu öldürerek cesedini Oka Nehrine atmıştır. Daha sonra ise Uraz Muhammed Han'ın kendisini öldürmeye çalıştığını, canını zor kurtardığını ifade etmiştir. Ancak Kasımlılar buna inanmamış ve Hanlarının intikamını almayı beklemişlerdir. Nihayetinde amaçlarına bir tüccarın yardımı ile ulaşılarak Dimitri'yi pusuya düşürüp öldürmüşlerdir.

Uraz Muhammed Han'ın ölümünden sonra Kasım tahtı üç yıl süre ile boş kalmıştır. Bu dönemde Rusya içlerinde de istikrarsızlık devam ettiğinden Kasım tahtına Han atanmamıştır. 1614 yılına gelindiğinde yine hanedan değişmiştir. Kazak Hanları yerine Sibir sülalesi Kasım Hanlığında hüküm sürmeye başlamıştır. 1613 yılında Romanov Hanedanını başlatan Mihail Federoviç Rus Çar'ı olmuştur. 1614 yılında Kasım Hanlığına Sibir Han'ı Küçüm'ün torunu Arslan getirilmiştir. Arslan Han zamanında Kasım Hanlığı tamamen Rus hâkimiyeti altına girmiştir. Uraz Muhammed Han zamanında Kasım Han'ı tarafından atanan Kasım Voyvodası artık Moskova tarafından atanmaya başlanmış ve bu voyvoda çok geniş yetkilere sahip olmuştur. Seyyidler ve Mollalar, voyvodaya bağlanmışlardır. Halktan alınan vergiler ona teslim edilmiş, ortaya çıkan anlaşmazlıklar voyvoda tarafından çözülmüştür. Eğer dava çok büyük ise bu sefer Moskova devreye girmiştir. Kasım Hanları Moskova'nın izni olmadan hiçbir şekilde diğer Müslüman Hanlıklar ile iletişim kuramamışlardır. Kasım Hanları uzun zamandır yer aldıkları Rus ordusunda da artık görev almamışlardır. Bu dönemde Kasım Hanlığında Rus baskısı çok bariz bir şekilde artmıştır.

Arslan Han'dan sonra Kasım Hanlığı tahtına üç yaşındaki oğlu Seyyid Burhan oturtulmuştur (1627-1679). Ancak yönetim annesi Fatıma Sultan ile dedesi Seyyid Ak Muhammed Şakulov'un elinde olmuştur. Rus Çar'ı Seyyid Burhan Han'ın diğer Müslümanlar ile iletişim kurmasından çok endişelendiğinden onu bir müddet Moskova'da ikamet ettirmiş ve daha sonra geri göndermiştir. 1643 yılına gelindiğinde Rus Çar'ı Kasım Han'ına eski haklarını iade etse de bölgeye giden elçilerin kendisinden izin almadan Kasım Hanları ile görüşmesine izin vermemiş ve Hanlık üzerinde oldukça büyük bir baskı kurmuştur.

1653 yılında Seyyid Burhan Moskova'yı ziyaret etmiş, bu ziyaretten kısa bir süre sonra Hıristiyanlığa geçerek Vasiliy Arslanoviç adını almıştır. Han'ın neden bunu yaptığını tam olarak anlaşılmasa da Çar'ın kız kardeşi ile evlendirilecek olması önemli bir sebep olarak görülmektedir. Ancak iki tarafında rızası ile gerçekleşecek olan evlilik mümkün olmamıştır. Kasım Han'ı bu dönemde Moskova-Lehistan savaşına katılarak yararlılık göstermiştir. Bu sırada Kasım Hanlığında artan misyonerlik faaliyetleri ve genişletilen voyvoda yetkileri devam etmiştir. Türk-İslam anlayışına göre Hıristiyanlığı kabul eden bir hükümdar devlet yönetemezdi. Daha önce Sayın Bulat Han'da vaftiz edilmişti. Ancak o bu davranışından sonra Kasım Hanlığından çekilmişti. Ancak Vasiliy Arslanoviç Rusların desteği ile Kasım Han'ı olarak kalmaya devam etmiş ve böylece Kasım Hanlığının ilk ve tek Hıristiyan Han'ı olmuştur.

Kasım Tatarları Hıristiyan Han'ı kabul etmeyerek isyan etseler de Ruslar gerekli tedbirleri almayı başarmışlardır. Ruslar bu dönemden sonra Kasım Hanlığını tamamen ortadan kaldırarak topraklarını ilhak etme siyasetine girişmişlerdir. Ancak bunu yaparken silah yerine misyonerlik faaliyetlerini kullanmışlardır. Ortodoks olmak o dönemde aynı zamanda Ruslaşmak anlamına geliyordu. Ruslar Hıristiyanlaştırmak için her türlü yolu denemişler, para vermişler, yoksul çiftçilere yem dağıtmışlar veya zor kullanmışlardır. Özellikle Piskopos Mihail misyonerlik faaliyetlerinin başını çekmiş ve başarıya ulaşmasını sağlamıştır.

Arslanoviç, Rusların yanında iki sefere çıkmıştır. Birincisi 1656'da İsveç'e karşı olanıdır. İkincisi ise 1678 yılında meydana gelen ve Osmanlı ile Rusları karşı karşıya getiren Çehrin müdafaasıdır. Bu muharebeden Osmanlı zaferle ayrılmış. Vasiliy'de Kasım Hanlığına geri dönmüştür. 3 Haziran 1679 yılında Kasım'da büyük bir yangın çıkmış ve kent çok büyük bir yıkıma uğramıştır. Vasiliy Arslanoviç'de takip eden aylar içerisinde ölmüştür.

Arslonoviç'in ölümünden sonra Ruslar Kasım Hanlığını topraklarına ilhak etmeye karar vermişlerdir. Ancak annesi olan Fatma Sultan oğlunun halefi olduğunu belirterek Kasım Hanlığı tahtına kendisinin oturması gerektiğini belirlemiştir. Ruslar yaşı ilerlemiş olan Fatma Sultan'a Han soyundan olan son kişi olduğu için izin vermişler ve Fatma Sultan iki yıl sürecek olan saltanatına 1679 yılında başlamıştır. 1681'de Fatma Sultan'ın ölümünün ardından Hanlık tamamen Rusya'ya bağlanmış ve Kasım aristokrat kesimine verilen Han ve Hanzade gibi unvanlarda kaldırılmıştır. Netice itibarı ile 1445'te kurulan Kasım Hanlığı 1681 yılından son bulmuştur.

12.2. Kasım Hanlığında İdari, İktisadi ve Sosyal Yapı

Kasım Hanlığındaki teşkilat yapılanmasına baktığımızda genel olarak Altın Orda'nın esas alındığı söylenebilir. Hanlıkların teşkilatları iletişimde buldukları Moskova Knezliği ve Osmanlı Devletinden de etkilenmiştir. Diğer Hanlıklar ile birlikte Kasım Hanlığının başına Cengiz Han'ın soyundan olanlar geçebilmişlerdir. Han'ın görevleri adalet dağıtmak, diplomatik ilişkileri yönetmek ve savaşçılıkla uğraşmaktır. Han aynı zamanda halk tarafından da kabul görmeliydi. Kasım Hanları Cuci'nin soyundan gelen beş farklı sülale tarafından yönetilmiştir.

Esasında Hanların yetkileri sınırsız değildi. Han'ı denetleyen dört kişilik bir meclis mevcuttu. Bu meclise Karaçi Beyler adı verilmiştir. Karaçi Beyler'in görevi Cengiz Han'ın yasasının devamını sağlamak ve halkın çıkarlarını gözetmektir. Bu nedenle hanlara muhalif olabilirler ve Cengiz Han'ın soyundan gelen bir asilzadeyi Hanlık tahtına davet edebilirlerdi. Kasım Hanlığındaki Karaçi Beylerini Argın ve Kıpçak boylarından gelenler oluşturuyordu. Ancak İşbay-Mangıt kabilesi daha ön plandaydı. Karaçi Beylerden sonra Hanzade, Bek ve Mirzalar gelmekteydi. Ayrıca Türk geleneği olan Hanların çocuklarının eğitimi ile ilgilenen atalık kurumu da önemli bir mevkiydi.

Seyyidler Kasım Hanlığında çok saygı gösterilen bir konumda bulunmuşlardır. Bunlar aynı zamanda ruhani sınıfta lideriydiler. Hanlar gibi kendilerine ait sarayları ve muhafızları bulunmaktaydı. Ayrıca Hanlar tahta çıkarken Hutbe okurlardı. Seyyidlerden sonra İmamlar, Hafızlar, Hacılar ve Danişmentler ulema sınıfındandı. Dini sınıf devlet işlerinin görüşüldüğü mecliste bulunur ve fikir beyan ederdi. Vakıf arazilerinden ziyade kendileri de toprak sahibiydi ve vergiden muaf tutulmuşlardı. Camiiler ibadethanenin yanı sıra eğitim kurumu olarak da hizmet vermekteydiler. Yerleşim genelde camiiler etrafından yoğunlaşmıştı. Kasım Hanlığı da Altın Orda'nın diğer ardılları gibi Hanefi mezhebine mensuptu. Ancak Hristiyanlar ile aralarında herhangi bir problem yaşanmamıştı. Moskova ve

Tatarlar arasında yapılan anlaşmalarda Tatarlar Kuran-ı Kerim'e, Ruslar ise İncil'e el basarak yemin ederlerdi.

Kasım Hanlığının askerî teşkilatı, Altın Orda'nın düzenine göre tanzim edilmişti. Ordunun ana kuvveti atlı birlikten meydana gelmekteydi. Kullandıkları silahlar ise ok, kılıç ve mızraktı. Nitekim onca yıl süren mücadeleler sonrasında Moskova birlikleride bu nizama geçmiş ve bu silahları tercih etmişti.

Kasım Hanlığında bütün topraklar Han ve ailesine aitti. Onun toprakları ihsan ettiği kişiler ancak kullanım hakkına sahiptiler. Bunlar miras yolu ile devredilemezdi. Bölgede yaşayan Mişer ve Mordvalar Yasak vergisi öderlerdi. Kasım Hanlığında yaşayan Ruslara bir ayrıcalık tanınmış ve sahip oldukları toprakları miras yoluyla bırakmaları kabul edilmiştir. Bölge halkının asıl geçim kaynağı hayvancılıktı. Bunun yanı sıra arıcılık ekonominin gelir kaynakları arasında önemli bir yer teşkil ediyordu. Kasım Tatarları avcılıkla uğraşır ve özellikle kürk hayvanlarını avlardı. Oka Nehri üzerinde yapılan balıkçılıkta gelir kaynakları arasındaydı. Burada balık tutma hakkı sadece Han'a ait iken daha sonra vergi karşılığı çeşitli kimselere de izin verilmiştir.

Kasım Hanlığında debbağlık, demircilik, taş işlemeciliği ve dokumacılık zanaatları ön plandaydı. Hanlık ayrıca ticaret yollarının üzerinde bulunduğu dolaylı gümrük vergilerinden de iyi bir gelir elde ediyordu. Rusların hizmetine giren Tatar tüccarlara bazı ayrıcalıklar tanınıyordu. Tüccarların en çok kullandığı mallar ise; ekmek, kürk, deri, kösele, bal ve ayakkabıydı. Tatarlar, Rusların ihtiyacı olan atların alınacağı yegâne kişilerdi. Astarhandan Kasım yoluyla getirilen yıllık atlar Moskova'da satılırdı.

Uygulamalar

Kasım Hanlığı üzerindeki Rus etkisini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kasım Hanlığındaki taht değişikliklerinde nasıl bir yol izlenmiştir? Yorumlayınız.
- 2- Kasım Hanlığını yöneten hanedan sülaleleri hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Altın Orda Devleti'nin başında bulunan Uluğ Muhammed Han tahtan indirildikten sonra Moskova'ya doğru hareketlenerek birkaç kaleyi ele geçirmiş ve daha sonra II. Vasiliy yönetimindeki Ruslar ile mücadeleye girerek Suzdal bölgesinde cereyan eden savaşta galip gelmiştir. Bu savaşın kazanılmasında Rusların iki cephede birden savaşmış olmalarının etkisinde büyük olmuştur. Neticede II. Vasiliy Uluğ Muhammed Han tarafından esir edilmiş ve ağır maddeleri olan bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Uluğ Muhammed Han ve II. Vasiliy arasındaki anlaşmanın en can alıcı maddesi Oka Irmağı kıyısında bulunan Meşçerskiy Gorodok şehrinin, Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım'a bırakılması olmuştur. Çünkü böyle bir madde ile birlikte Kasım Han yeni kurulacak bir hanlığın temellerini atmış oluyordu. Sonuç olarak Serpuhov, Zvenigorod, Kaşira, Yuryey ve Surojik bölgelerini kapsayan bir Kasım Hanlığı kurulmuştur. Yeni kurulan bu hanlık, Rusların iç işlerinede karışarak bir üstünlük kurmayı başarmıştır. Öyle ki 1447 yılında gözlerine mil çekilerek tahttan indirilen II. Vasiliy Kasım Han tarafından tekrar hükümdarlık koltuğuna oturtulmuştur. 1447 yılından sonra yaklaşık 20 yıl kadar kaynaklarda Kasım Han adına rastlanmamaktadır. 1467 yılına gelindiğinde Kazan Han lideri Halil Han ölmüş ve onun yerine kardeşi İbrahim geçmiştir ancak bu esnada Kazan Beylerinden Abdülmümin Kazan hükümdarlığına Kasım Han'ı davet etmiştir. Birleşik Kasım ve Rus birlikleri Kazan Hanlığına doğru harekete geçmiştir. Sefer olumsuzluklar neticesinde iptal edilmek istenmiş ancak ilerleyiş devam etmiştir. Kasım Han burada kendi ordusunu yanına alarak geri çekilmeyi daha münasip görmüş ve Rus hamiliğine ters düşen bir harekette bulunmuştur. Bu olay neticesinde Ruslar, Kazan'ın iç işlerine karışmak için Kasım hanlığını kullanmaya başlamışlardır. Ertesi yıl yani 1468'de tam günü bilinmemekle beraber Kasım Han vefat etmiş yerine oğlu Danyal Han lider olmuştur. Danyal Han Rus işbirliğini sürdürmeye devam etmiştir. Moskova lideri III. İvan kendinden özerklik isteyen Novgorod üzerine sefere çıkmak için Danyal Han'dan yardım istemiş ve birleşik Rus-Tatar kuvveti 1477 yılında şehri ele geçirmiştir. Bu galibiyet sonrası Moskova güçlenmeye devam etmiştir. 1468 yılında Danyal Han'ın ölümünden sonra Kasım Hanlığındaki Kazan Hanedanlığı son bulmuş, bundan sonra onların yerine Kırım Hanedanlığından geçmiştir. Nitekim Nur Devlet hanlığın yeni lideri olmuştur. Nur Devlet Han dönemi hakkında tafsilatlı bilgilere sahip değiliz. Nur Devlet sonrasında Hanlığın başına oğlu Satılğan geçmiştir. Satılğan Han dönemi Rus-Kasım Hanlığı ilişkileri eski seyrini korumuştur. Satılğan Han döneminde iki kez düzenlenen Kazan seferine Kasım hanlığı ordusu da iştirak etmiştir. 1506 yılında vefat eden Satılğan Han yerine kardeşi Canay Han olmuş ve ondan sonrada Kasım hanlığındaki Kırım sülalesi son bulmuştur. Tüm bu hanedan değişimleri güçlenen Rus etkisi ile olmuştur. Nedeni ise güçlenen hanedanı hanlık idaresine getirmeyerek güçlerine güç katmalarını engellemek istemesi şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Altın Orda'ya son veren Kırım hanlığı hanedanından Canay han Kasım hanlığı vazifesini çok sürdürememiş ve Saray hanları sülalesinden Avliyar, Kasım hanlığı lideri olmuştur. Avliyar ölünce yerine 10 yaşındaki oğlu Şah Ali Han olmuştur. Bu dönem Kırım-Kazan-Kasım hanlığı arasındaki hanedanlık mücadelelerine sahne olmuştur. Ruslar ise her an durumlardan istifade edebilme amacı ile hazır bekleyerek her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hanlıkların yönetimlerine karışmışlardır. Bu iç işlere müdahale öylesine bir hâl almıştır ki tarihler 1653'ü gösterdiğinde

din değiştirerek Vasiliy Arslanoviç adını alan Rus yanlısı Seyyid Burhan Kasım hanlığı halkının onu istememesine rağmen Rus desteği ile han tahtında kalmaya devam etmiş ve ilktek Hristiyan Han olarak tarihe geçmiştir. Kasım hanlığının son dönemlerine gelindiğinde Rusların Hanlık topraklarındaki siyaseti daha çok misyonerlik olarak ortaya çıkmaktadır. Arslanoviç Rus-Osmanlı Çehrin savaşına katılmış yenilgiye uğradıktan sonrada hanlığa dönmüş ama kısa süre sonra vefat etmiştir. Ruslar gelişen bu olaylar sonrasında Kasım hanlığını ilhak etmeye karar vermişlerse de Arslanoviç'in annesi Fatıma Sultan, oğlunun halefi olduğunu belirterek tahtın varisi olduğunu belirtmiştir. Yaşı bir hayli ilerlemiş olan Fatma Sultan'ın Hanlık lideri olmasına Ruslar müsaade etmişlerdir çünkü onun ardından gelecek hanedanlık sülalesinden kimse yoktur. Nitekim iki yıl süren saltanat sonrası Fatma Sultan ölmüş ve Kasım Hanlığı Ruslara 1681 tarihinde tam olarak bağlanmıştır.

Kasım Hanlığının askerî, siyasi ve idari yapısı Altın Orda Devleti'nin yapısı ile aynilik göstermektedir.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi Kasım Hanlığının kuruluş amacıdır?

- a- Ruslara istediklerinde yardımcı olmak
- b- Kazan Hanlığı ile Moskova knezliği arasında tampon bir hanlık oluşturmak
- c- Moskova Knezliğini gözetim altında tutmak ve gerektiğinde müdahale etmek
- d- Moskova Knezliğini güçlendirmek
- e- Uluğ Muhammed Hanın kendi ailesine ait bir hanlık kurmak istemesi.

2. Aşağıdaki şehirlerden hangisi Kasım Hanlığının içerisinde yer almamaktadır?

- a- Serpuhov
- b- Zvenigorod
- c- Kaşira
- d- Yuryey
- e- Suzdal

3. Uluğ Muhammed Han'a yenilerek esir düşen ve daha sonra gözlerine mil çekilen Moskova knezi hangisidir?

- a- I. Vasiliy
- b- II. Vasiliy
- c- III. İvan
- d- IV. İvan
- e- I. İvan

4. II. Vasiliy dönemi Kazan-Rus münasebetlerini anlatınız.

5. Hangi hanın ölümü ile Kasım Hanlığında Kazan Hanlığı sülalesi dönemi sona ermiştir?

- a- Danyal Han
- b- Kasım Han

c- Uluğ Muhammed Han

d- Nur Devlet

e- Canay Han

6. Aşağıdaki sülalelerden hangisine Kasım Hanlığında Han tayininde yer verilmemiştir?

a- Alın Orda Sülalesi

b- Kazan Sülalesi

c- Kırım Sülalesi

d- Nogay Sülalesi

e- Astrahan Sülalesi

7. Kasım Hanlığında han değişiminde Rusların rolünü anlatınız.

8. Kasım Hanlığı tarihinde halk tarafından öldürülen ilk ve tek han hangisidir?

a- Satılğan

b- Şah Ali

c- Canay Han

d- Can Ali

e- Sahip Giray

9. IV. İvan tarafından Hıristiyan olduktan sonra Çar ilan edilen Kasım Hanı hangisidir?

a- Sayın Bulat Han

b- Yadiğâr Han

c- Can Ali

d- Şah Ali

e- Canay Han

10. Kasım Hanlığının sosyal ve idari yapısı hakkında bilgi veriniz.

Cevaplar: 1) c, 2) e, 3) b, 4) 5) a, 6) e, 8) d, 9) a

13. ASTARHAN HANLIĞI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 13.1. Astarhan Bölgesi ve Astarhan İsmi
- 13.2. Astarhan Bölgesinin Moğollar Tarafından İstilasası
- 13.3. Astarhan Hanlığının Kuruluşu
- 13.4. İdari ve Ekonomik Yapı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Astarhan bölgesinin önemi hakkında bilgi veriniz.
- 2- Astarhan Hanlığının kuruluşu hakkında bilgi veriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Astarhan Hanlığı	Altın Orda Devleti'nin varislerinden Astarhan Hanlığının tarihi hakkında bilgi sahibi olmak	

Anahtar Kavramlar

- Astarhan
- Moğol
- İdare
- Ekonomi

Giriş

On üçüncü bölümümüzde Astarhan Hanlığının kurulduğu bölge hakkında bilgiler verilip, hanlığın siyasi tarihi anlatılacaktır.

13. ASTARHAN HANLIĞI

13.1. Astarhan Bölgesi ve Astarhan İsmi

Astarhan bölgesi coğrafi özelliği ve jeopolitik önemi neticesinde bir ticaret noktası olmasının yanı sıra asırlarca Türk boylarının doğudan batıya doğru yaptıkları akınların merkezinde kalan bir bölge olmuş ve netice itibarı ile bu boylar tarafından birçok devlet teşkilatlanmasına sahne olmuştur. Sınırlarını belirleyecek olursak; araştırmacıların birkaç sonuca vardığı sınırlar konusunda L.E. Verein sınırları daha açık ve net bir şekilde vermektedir. Verein'e göre hanlığın sınırları şu şekilde belirlenmiştir: Doğuda Buzan Irmağı, kuzeyde Saray'a kadar, güneyde Terek Irmağı ve batıda Kuban'dan Don Nehri'nin yukarı kesimlerine kadar. Bu tarife eklenecek tek durum kuzey sınırının İdil ve Don Nehirlerinin en dar olan yerinde son bulduğunu belirtmek olacaktır.

Astrahan Hanlığının Sınırları (www.ukhtoma.ru)

Astarhan Hanlığının kurulduğu sahanın ehemmiyeti neticesinde burada birçok Türk Devleti tezahür etmiştir. Burada V. yüzyılda Bulgarlar, VII. Yüzyıllar arasında Hazarlar, X. yüzyılda Peçenekler, XI. yüzyılda ise Kuman-Kıpçaklar varlık göstermişlerdir. En son olarak

da XII. yüzyıldan itibaren Moğolların rehberliği altında harekete geçen yeni kuvvetli bir dalganın gelmesiyle Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti bu sahada var olmuştur.

Moğol istilası ile kurulan Altın Orda Devleti ve sonrasında bu coğrafyada kurulan Türk Hanlıklarının hiç biri Astarhan kadar çok muhtelif isimle anılmamıştır. Bunun sebebi tabii ki bölgenin Türkistan ile Güneydoğu Rusya bozkırları arasında doğal bir kavşak olması, önemli ticaret yollarının ortasında kalması ve önemini her daim muhafaza etmesi ile alakalıdır. Tüm ticaret unsurlarının yanı sıra şehrin adının farklı varyantlarının olmasının diğer sebebi ise Türkistan'dan gelen hacıların burada konaklamasıdır. Ayrıca 1556 yılında Astarhan hanlığının Rusya tarafından işgali ile Osmanlı-Rus-İran ilişkilerinde kilit nokta hâline gelmiş ve vesikalarda farklı biçimlerde zikredilmiştir. Astarhan ismi Türk lehçelerinde muhtelif şekillerde geçmektedir. Kazakçada "Aydarhan", Kırım ve Kazan Tatarcası'nda "Açtarhan", Çuvaşçada "Açtarkan, Açtarhan veya Açt'arhan", Arap ve Fars kaynaklarında "Hacc Tarhan" ve "Hacı Tarhan" şekillerinde geçmektedir. Bunların yanı sıra Batı dillerinde kullanılan isimleri de vardır. *Axetrehan, Azetrechan, Agitarcam, Agitarcham, Astarchan vb...* isimler öyle ya da böyle şehrin isminin Türkçe telaffuzu ile ilgilidir. Tüm bu varyantlar neticesinde şehri ya da hanlığı isimlendirirken Türkçeyi göz önünde bulundurarak "Astarhan" varyasyonu tercih edilmektedir.

16. Yüzyılda Astrahan Şehri (www.uhktoma.ru)

13.2 Astarhan Bölgesinin Moğollar Tarafından İstilas

Cengiz Han Karakurum'da yaptığı büyük kurultay sonrası oğlu Cuci Han'a Kıpçak ülkesini yani Harezm toprakları ile kayalık sınırlarındaki yazlık ve kışlaklardan Saksın ve Bulgar bölgesini himayesi altına almasını emretmiştir. Cuci sefer yapılamadan 1227 yılında vefat edince tüm görevleri Batu Han'a verilmiştir. 1229 yılında yapılan diğer kurultayda Moğol tahtına oturan Ögedey, Sübüdey önderliğinde 30 bin kişilik orduyu Saksın ve Bulgar taraflarına sefer yapmakla görevlendirmiştir. Nitekim bundan sonra bu bölgeler ve Doğu

Avrupa istilasını başlatmıştır. Moğol ordusunu en çok uğraştıran Saksın şehri olmuştur. Saksınlılar Moğol ordusuna sekiz yıl boyunca direnmişler ancak 1236 yılında Mengü Han'ın yönetimindeki ordunun şehri ele geçirmesini engelleyememişlerdir. Saksın şehri 1254'te Karakurum'dan Saray şehrine doğru giden seyyah Rubruk'un eserinde *Summerkent* olarak geçmektedir. Rubruk Summerkent'in Moğol saldırılarına 8 yıl dayandığını ve burada Alanlar ve Müslümanların oturduğunu, ayrıca yılbaşına doğru Batu ve Sertak'ın bu bölgeye gelerek biri nehrin bir tarafında diğeri nehrin diğer tarafında ikamet ettiğini belirtmektedir. Bu durum ise Astarhan şehrinin Saraydan sonra Altın Orda için ikinci şehir olduğu anlamına gelmektedir. Durumu destekler bir ifade ise İbn-i Battuta'nın eserinde Özbek Han'ın bir müddet Astarhanda kaldığını belirtmiş olmasıdır.

Altın Orda Devleti tarihinde çok mühim rol oynayan Astarhan şehri ilk kez 1333/34 tarihinde Hacı Tarhan şeklinde İbn-i Battuta'nın eserinde geçmektedir. İbn-i Battuta *Tarhan* kelimesinin Türklerde her çeşit vergiden muaf olan yer anlamına geldiğini ve vakti zamanında bir sufi'nin bu bölgeye yerleşmesi ile onun bulunduğu mekânın vergilerden muaf kılınması ile burasının bir kasaba hâlini aldığını yazmaktadır. Eserde Hacı Tarhan şehrinin çarşılarının muhteşem olduğu ve kendisinin o güne kadar gördüğü en güzel şehir olduğunu belirtmektedir. İbn-i Haldun ise burayı *Hacc Tarhan* olarak yazmaktadır. Şehir Orta Çağ Batı Avrupa haritalarında sıklıkla yer almıştır. Bu durum onun Altın Orda Devleti döneminde önemli bir idari ve ticari merkez olduğunu teyit etmektedir. Bundan dolayı Altın Orda'nın kargaşa döneminde şehir hâkimiyeti ele geçirmek isteyen emirler arasında el değiştirmiştir. İbn-i Haldun Astarhan bölgesinin XIV yüzyıl ikinci yarısında Hacı Çerkes isimli bir asilzadenin eline geçtiğini bildirmektedir. Hacı Çerkes, Cengiz nesilindedir ve karmaşanın halis olduğu 1359-1379 yılları arasında Saray şehri ve havalisindeki birçok bey ile muhasara etmiş ve daha sonra da Altın Orda emiri Mamay'a saldırarak Saray'a hâkim olmuştur (1374-1375). Hacı Çerkes'in buradaki hâkimiyeti fazla uzun sürmemiş ve Harezm'den gelen Urus Han ordusuna Astarhan şehrini teslim edilmiştir. Urus Han'ın hemen sonrasında ise şehir Toktamış Han tarafından ele geçirilmiştir. Altın Orda Devleti'ndeki cülusu sonrasında devlet nezdinde fetret devri son bulmuştur ancak bu kez de Timur sorunu zuhur etmiş ve Emir Timur Toktamış hanı cezalandırmak isteyerek 1395 yılında şehri yakıp yıkmıştır. Kendisine karşı olan düşmanlığı adamlarından öğrenen Timur'un şehri tahrip etmesi kaynaklarda tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır.

Timur bu seferi ile Toktamış hana indirdiği darbeden sonra Altın Orda'da hâkimiyeti Edigei Mirza sağlamıştır. Timur faciasından sonra şehir eskiden bulunduğu yere yakın bir yerde tekrar kurulmuştur. Bu durumu Şadine Han'ın 1402-1403 yıllarında "Hacı Tarhan El-Cedid" adında bastırılmış olduğu sikkelerden öğrenmekteyiz. Bu şehirde çabucak gelişmiştir. Zira J.Schiltberger'in 1427'de kaleme aldığı eserinde belirttiğine göre Haitzicherchen (Hacı Tarhan/Astarhan) iyi toprakları olan büyük bir yerleşim alanıydı. Ancak bir handikap olarak belirtmek gerekir ki Timur tahribatından sonra şehrin ekonomik önemi azalmıştır çünkü doğudan gelen malların Avrupa'ya taşınma güzergahı değişmiştir. Yukarıda bahsi geçen sikkelerden sonra Astahan şehrinden tam 1 asır sonrasına kadar bağımsız bir siyasi teşekkül olarak bahsedilmemektedir. Ancak XV. yüzyıl ortalarından beri süre gelen iç çekişmeler

neticesinde Altın Orda'nın parçalanması ile ayrı ayrı hanlıklar ortaya çıkmıştır. Nitekim bu hanlıklardan biri de Astarhan Hanlığıdır.

13.3. Astarhan Hanlığının Kuruluşu

Tatarların şanlı Edigeey destanına yansıyan Altın Orda'nın taht mücadeleleri sonrasında dağılması sonuç olarak bölgede hanlıkların kurulması ile neticelenmiştir. Merkez topraklar Ulu Orda hanlığı hâkiminde kalmıştır. İlk dönemlerde Astarhan hanlığı merkez Ulu Ordaya bağlı olarak teşekkül etmiştir. Toktamış Han sonrasında Altın Orda'nın başına geçenler hep Timur soyuna dayanmaktadır. Timur'un torunu olan Küçük Muhammet 1459 yılında ölmeden evvel Altın Orda'nın bir parçası olarak Astarhanda hüküm sürmüştür. Onun ölümünden sonra oğulları Ahmed ve Mahmud taht kavgasına tutuşmuşlar ve Astarhan Ulu Orda'dan ayrılma sürecine girmiştir. Kavgalar neticesinde Ahmed han galip gelmiştir. Bu sebeple ki yıllıklarda ve seyahatnamelerde Astarhan Hanlığının kuruluşu ve soyu Ahmed Han'a bağlanmaktadır. Durumu tarihi olay neticesinde sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyecek olursak tamamıyla zıt bir durumla karşılaşırız. Zira 1465 yılına kadar Ulu Orda'nın hanı olan Mahmud kardeşi Ahmed tarafından tahtan indirilince Astarhana kaçmış ve orada şehri ele geçirerek Hanlığın temellerini atmıştır. Hanlığın kurulma çabalarından ilki Mahmud Han'ın 10 Nisan 1466 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'e bir elçi ile yolladığı mektubunda eskiden beri iyi olan münasebetlerin devamını istediğini belli etmiştir.

Astarhan Hanlığının soyunun Mahmud hana dayandığını gösterir başka vesikalar da vardır. Tverli tüccar Afanasiy Nikitin Buzan Nehri kenarında bulunan ve üç bin Tatar adamıyla birlikte tüccarları gözetleyen Mahmud Han'ın oğlu hanzâde "Kasım Sultan"ın adını da zikretmektedir. Mahmud Han'ın adına Astarhanda ve başka yerlerde basılan paralarda görmek mümkündür. Bu paraların üzerlerinde "*es- Sultani'l-adil Mahmud bin Muhammed Han bin Timur*" diye yazılmıştır. Ayrıca, Astarhannın Mahmud Han'ın soyuna bağlandığı Kırım hanlarının Astarhan hanlarını "Mahmudoğulları" diye adlandırmalarından da bellidir. Basılan paralardan da Mahmud Han'ın soyu Kutluk Timur'a bağlanmaktadır. Mahmud Han'ın tam olarak ne zaman öldüğünü ve oğlu Kasım'ın ne zaman Astarhanda hâkimiyet kurduğu kesin olarak bilinmemektedir. Elden edilen bilgilere göre onun adı son kez Rus kaynaklarında 14 Mart 1475 tarihli bir belgede geçmektedir. Üstelik 30 Nisan 1476'da Astarhana gelen Venedikli seyyah A. Contarini şehrin Ulu Orda Hanı'nın (Ahmed Han) kardeşinin (Mahmud Han) oğullarına ait olduğunu belirtmiş ve Kasım Han'dan "Astarhan Hâkimi" olarak bahsetmiştir. Bu durumda Mahmud Han'ın 14 Mart 1475 ile 30 Nisan 1476 tarihleri arasında öldüğünü söylemek yanlış olmaz.

Kasım Han tahta geçer geçmez Taht-ili (Altın Orda) ile mücadeleye devam etmiştir. Onun amcası Ahmed ile giriştiği mücadele her ne kadar bir taht kavgası gibi görünse de Kasım Han'ın her yıl Rus Knezi'ne elçi ile hediyeler yollaması onun müstakil bir hanlık gibi, bağımsız olmaya çalışan bir idareci olarak Astarhanda hâkimiyet kurduğunu göstermektedir. Kasım han, tüm hanlıklar içersinde en büyük orduya sahip olan amcasına karşı direniş göstermiştir. Kasım hanın bu tutumundan rahatsız olan Ulu Orda Han'ı amcası Ahmed Han saldırmak için bir sebep aramaktadır. Nitekim Sibir ve Kazak hanları ile Nogay mirzalarının

Özbek Hanı Ebü'l Hayr Han'ın halefi olan Şeyh Haydar'a karşı oluşturmuş oldukları ittifakla Özbek ordusunu yenip Şeyh Haydar'ı öldürmüşlerdir. Şeyh Haydar'ın oğlu Şeyban Han Astarhana kaçınca Ahmed han aradığı bahaneyi bulmuş ve koalisyon kuvveti ile Astarhanı muhasara etmiştir. Kasım Han bu zor durum karşısında Şeyban Han'ı Astarhandan uzaklaştırmış ve âdeta Ulu Ordaya bağımlı olduğunu ilan etmiştir. Ulu Orda tüm bu olan biten sonrasında daha da güçlenecek ve Kırım hanlığını da yönetimine alacaktır. (1475) bu tarihten sonra bölgede diğer bir güç unsuru Osmanlı Devleti zuhur etmiş ve Kırım Hanlığını idaresi altına aldıktan sonra bölgedeki güç idaresinin değişmesini sağlamıştır. Kırım Hanlığı öncelikle Ulu Orda'ya ve onun yıkılmasından sonra Astarhan Hanlığına karşı büyük bir tehlike olacaktır.

Astarhan Hanlığı 1502 yılına kadar Ulu Orda hanlığına tabi olmuş hatta Ahmed Han Moskava knezine karşı açmış olduğu savaşa katılmıştır. 1502 yılına gelindiğinde Kırım Hanlığı Osmanlı desteği ile iyice güçlenmiş ve Mengli Giray, Taht iline saldırarak Ahmet Han'ı öldürmüş ve Altın Orda tamamıyla tarih sahnesinden silinmiştir. Bu hadise sonrasında Kırım, Nogay ve Astarhan arasında topraklar pay edilmiş ve bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır.

Ulu Orda'nın yıkılmasından sonra Astarhan Hanı 1502-1514 yılları arasında Abdulkerim b. Mahmud olmuştur. Dönemindeki hadiseler hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Abdulkerim Han güçlenen Kırım Hanlığına karşı Nogay mirzalarının desteğini almıştır. Kırım Hanı Astarhan Hanlığını âdeta Altın Orda'nın devamı niteliğinde gördüğü için onu ortadan kaldırma düşüncesinde olmuştur. Astarhan Nogay mirzaları ile ittifak kurarak Kırım Hanlığı üzerine harekete geçecekken Kırım Hanlığı Rus knezleri ile birleşik ordusunu Nogayların üzerine yollayarak ağır bir yenilgiye uğratmış ve ganimetlerle geri dönmüştür. Ancak bu seferde Astarhan üzerine gidememiştir çünkü Rus donanması yardıma gelmemiştir.

Abdulkerim Han'ın ölümünden sonra onun kardeşi Canibek Han Astarhan Hanlığı tahtına geçmiştir. Aynı yıl Kırım tahtına da Rus düşmanı Mehmed Giray Han geçmiştir. Kırım Han'ı çok geçmeden öteden beri düşmanı olduğu Astarhan ve Nogay hanlıkları üzerine sefere çıkmıştır (1515). Bu dönemde Astarhan ve Nogay mirzalarının işbirliği işe yararmış ve Kırım Hanının geri çekilmesini sağlamıştır ancak bu olaydan bir yıl sonra Astarhan ve Nogayların savaşa tutuşması ile bu dostluk kırılmış ve Nogay mirzaları 1517 yılında Muhammed Giray Han'ı Astarhanı ele geçirmeye davet etmişlerdir. Aynı yıl Kazan Hanı hastalanınca onun yerine kimin geçeceği konusu tartışılmıştır. Kırım'a giden Kazan beyleri Astarhan hanlarından birinin Kazan hanı yapılmak istendiğini Muhammed Giray'a bildirip âdeta onu Astarhan seferi için tahrik etmişlerdir. Bu dönem belki de Astarhan hanlığının en parlak dönemidir. Çünkü yapılan karşılaşmalar neticesinde Nogaylar idil-Yayık bölgesini terk ederek İdil Nehrinin sol tarafına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Astarhan hanlığının bu yükselişi Kırım Hanı Muhammed Giray'ı olası bir Moskova seferi için güçleri birleştirme fikrine itmiştir. Nitekim bu durum Canibek Han tarafından red edilerek geri çevrilmiştir. Astarhan hanının bu tutumu Kırım-Astarhan husumetini daha da tetikleyen bir olay olmuştur.

1521 yılına gelindiğinde dengelerde değişmeler olmuştur. Nogay Mirzası Seyid Ahmed Bin Musa (Şiydiak) güçlü bir ordu ile Astarhanı ele geçirmeyi başarmış, şehri yağmalamış ve Canibek Hanın birçok akrabasını katletmiştir. Aynı yıl Canibek Handa vefat etmiştir. Liderless kalan Astarhan hanlığının başına Nogay mirzalarının desteğini alan Hüseyin Han geçmiştir. Kırım ve Kazan Hanları 1521 yılında Moskova'ya bir sefer düzenlemişlerdir. Bu iki büyük kuvvetin yokluğunu fırsat bilen Astarhan akıncıları hemen Kırım üzerine sefere çıkmışlardır. Muhammed Giray Moskova knezi ile anlaşma yaparak Kırım'a dönmüş ve Aşağı İdil sahasındaki bu karmaşıklığa son verip Astarhandan öcünü almak için Nogay mirzası Mamay ile ittifak kurarak 1523 yılında büyük bir ordu ile Hüseyin Han idaresindeki Astarhana saldırmıştır. Muhammed Giray her ne kadar zafer kazanmış olsa da Nogay mirzaları ile bu seferde ters düşmüş ve onlar tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. Nogayların buradaki düşüncesi büyük olasılıkla Astarhan hanlığından sonra sıranın kendilerine gelebileceğini düşünmüş olmalarıdır. Çünkü eğer Muhammed Giray'a dur denilmezse Kırım Hanlığı tüm Nogay sahasına da sahip olabilecek güce ulaşmış bulunmaktaydı. Öldürülen Kırım hanı neticesinde Astarhan hanı tekrar hanlığına kavuşmuş ve hanlık için Kırım tehlikesi son bulmuştur. Bu durumdan en çok Rus Knezliği faydalanacaktır. Nitekim Kazan hanlığının başına bile Rus düşmanı Sahib Giray'ın geçmesini sağlayan Muhammed'in ölmesi en çok Rusların işine yarayacaktır.

1533 yılına kadar Astarhan tahtına kısa süreli beyler idareci olarak geçmişlerdir. 1533 yılında Abdurrahman bin Abdülkerim hanlığın idaresini ele almıştır. Onun döneminde hanlık zorunlu olarak Moskova ile yakınlaşmıştır nitekim hanlık, doğuda Nogay mirzaları, batıda ise Kırım hanlığı tarafından sürekli sıkıştırılmaktaydı. Kırım Hanlığı sürekli Astarhan hanlığının iç işlerine karışmak isteyerek kendi adamlarının han olmasını istemiştir. Bu amaçla oluşabilecek bir karşılaşma ortamına önlem olarakda Nogayları kendi yanlarında tutmuşlardır. Tüm bunlara seyirci kalmak istemeyen Astarhan hanlığı ise sonunu getirecek olan siyasi hamle olan "düşmanımın düşmanı dostumdur" diyerek Moskova ile yakınlaşma yoluna gitmiştir. Abdurrahman han 1533 yılında Kırım hanına karşı Moskova'nın desteğini almak için knez Vasiliy İvanoviç'e elçiler yollamış dostluğunu ve bağlılığını bildirmiştir. Bunun neticesinde 1533 yılında Rus Hizibi teşkil edilmiştir. Bu grup tamamıyla Rus taraftarı olduğu gibi hanlık üzerinde de büyük etki sahibi olmuştur.

1537 yılında Moskova knezliği de kendi dostluğunu bildirmek amacıyla bir elçilik heyeti yollamıştır. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra yollamasının sebebi 1537 yılında oluşan Nogay ve Kırım ortak ordusuna karşı Astarhanın dostluğuna ihtiyacı duymasıdır. Bu elçilik heyetleri gidip gelirken Nogay mirzalarından Mamay'ın adamları Rus elçi heyetine saldırarak onları bölgeden kovmuş ve Nogay mirzaları Astarhan hanı Abdurrahman'ı tahttan indirerek yerine kendi adamları olan Derviş Ali Hanı geçirmişlerdir. Derviş Ali tahta çok fazla kalmayarak tekrar Abdurrahman Astarhan hanı olmuştur. 1543 yılına kadar hanlığın başında kalan Abdurrahman, Moskova ile dostluğunu daha da pekiştirmiştir. Bu tarihten sonra kaynaklarda Abdurrahman Hanın adı bir daha geçmemektedir. 1545 yılında hanlığın başına Akkubek b. Murtaza geçmiş onu da 1546 yılında Yamgurçi b. Berdibek tahtan indirerek hanlığın yeni lideri olmuştur.

Yamgurçi ile Kırım hanı Sahib Giray arasındaki düşmanlık Kazan'dan dönmekte olan Kırımlı tüccarların mallarına el konması ile daha da çetrefilli bir hâl almıştır. Bu olay akabinde Sahib Giray, Yamgurçi'yi cezalandırmak için iki yüz bin asker toplayarak harekete geçmiştir. İlk olarak bin kişilik ufak bir birlik tacirlerin intikamını almak için Astarhanlı kervana baskın yapmış ve onların mallarını yağmalamıştır. Daha sonra büyük ordu Astarhan şehrini kuşatmıştır. Yamgurçi ve Astarhan beyzadeleri, asilzadeleri ve harem şehirden kaçmışlardır. Şehri ele geçiren Sahib Giray şehri yağmalamış ve kendi kervanından alınanların iadesini sağlamıştır. Yeğenlerinden birini hanlığın idaresine geçirerek ganimetlerle birlikte Kırım'a geri dönmüştür. Tüm bu olan biten karşısında bu yerin önemine istinaden Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman duruma el koymuş ve Kırım Hanından Astarhandan alınanların iadesini istemiştir. Nogaylara sığınan Yamgurçi 1549 yılında tekrar hanlığın idaresini ele almıştır. Yamgurçi Han 1551 yılında Moskova'ya tekrar elçi yollamış ve onların hâkimiyetini kabul ettiğini belirtmiştir. 1552 yılında ise Kazan Hanlığının Ruslar tarafından ele geçirilmesine her hangi bir tepkide bulunmayarak aradaki tampon bölgenin yok olmasına ve Ruslarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. 1554 yılında Nogay mirzalarının desteği ile Derviş Ali Han ikinci kez hanlığın başına geçmiştir. Onun saltanat döneminde ise hanlık Ruslar tarafından ele geçirilecektir.

Hanlığın dönüm noktası 1552 yılıdır. Kazan Hanlığı işgaline sessiz kalan Astarhan Hanlığı, asıl amacı Hazar Denzine doğru yol almak olan Ruslar ile artık sınırdaş olmuştur. Astarhanın Kırım hanlığı veya Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden çekinen IV. İvan sürekli teyakkuz hâlinde bulunmakla beraber 1554 yılında hanlık üzerine sefere çıkmıştır. Elde edilen zafer neticesinde Ruslar, hanlığın idaresini kendi taraftarları olan Derviş Ali hana bırakmışlardır. Ancak yanına Knez Andrey Boryatinsk ve Petr Turgavek'i Kossak okçuları ile birlikte olası bir tehdide karşı bir yıl süre ile bırakmayı da uygun bulmuşlardır.

Yeni han olan Derviş Ali Han ile 9 Temmuz 1554 yılında barış anlaşmasının maddeleri şu şekildedir:

- Astarhan hanı Moskova'ya bağlılığını kabul edecek
- Astarhan hanlığı Moskova'ya her yıl 40 bin altın ödeyecek ve 3 bin adet balık verecek
- Ruslar İdil üzerinde her türlü vergiden muaf olacak ve istedikleri gibi balık yakalama hakkına sahip olacaklar.

Nitekim Ruslar hanlığın tamamının zaptını 1556 yılında gerçekleştirmişler ve eski şehri bırakarak İdil Nehrinin bir adasında yeni bir kale şehir kurmuşlardır. Bu kale toprakları ve askerler ile güçlendirilmiş ve Rusların en müstahkem kale şehirlerinden biri olmuştur. 1556 yılında Astarhan hanlığının Ruslara kaybı sadece o bölgeyi ilgilendiren bir hadise olmamıştır. Yayılmacı politika güden Ruslar çok geçmeden yalnızca Hazar Denzine ayak basmakla kalmamışlar, beş on yıl içerisinde Terek Nehrinden de öteye Kafkaslara kadar uzanmışlardır. Hanlığın kaybı ile Ruslar sadece İdil boyunu kazanmamışlar, Osmanlı ülkesine giden kapıyı

açarlarken, Türkistan sahasına doğru genişlemelerinin de önu açmışlardır. Rusların yayılmacı politikası sonucunda İdil Nehri boyundaki Türk unsurlar süratle mahvolmuşlar, bölgedeki Nogaylar da azalmaya mahkûm edilmiştir.

13.4. İdari ve Ekonomik Yapı

Astarhan Hanlığının başında Altın Orda'nın diğer hanlıklarında olduğu gibi Han bulunmaktadır. Han'ın akabinde söz sahibi ve ülke yönetiminin veliahdı Kalgaylar bulunmaktadır. Bu durumda Altın Orda Devleti'nden tevarüs etmiştir. Nitekim tüm bunların yanı sıra beyler, mirzalar, ulanlar ve mollardan oluşan aristokrat bir kesim bulunmakta ve bunlar zaman zaman diğer devletler ile diplomatik ilişkilerin çözümünde görüşmeler yapmaktadırlar. Astarhan hanlığında yüksek bir İslam Kültürünün de etkisi mevcuttur. Nitekim toplum katmanında seyid, şeyh, şeyhzade, molla, hafız ve hacı gibi unvanlar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Hanlığın ekonomisinin temeli ticarettir. Ticaret yolu üzerinde bir kavşak noktası konumunda olan hanlık transit ticaretin önemli bir merkezî konumundadır. Nitekim seyyahların seyahatnamelerinden de edindiğimiz bilgilerde Astarhan şehrinin çok güzel bir şehir olduğu ve büyük pazarlarının kurulduğu biliyoruz. Diğer hanlıklardan daha küçük topraklara sahip olması bir bakıma yaşayan halkın refah seviyesinin daha yüksek olmasına etki etmiştir. Elverişli jeopolitik konumuyla bol balık barındıran suları ve verimli üzüm bağları ile birçok tüccarın dikkatini çekmiştir.

Uygulamalar

Astarhan Hanlığı kuruluş süreci hakkında bilgi veriniz.

Uygulama Soruları

1- Astarhan adı hakkında bilgi vererek Astarhan bölgesinin önemini değerlendiriniz.

2- Astarhan Hanlığının diğer hanlıklarla olan münasebetlerini değerlendirerek idari ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Astarhan Hanlığının kurulduğu bölge ticaret yollarının kesiştiği bir yer olması nedeni ile son derece stratejik öneme sahip bir durumda olmuş ve birçok devlet için burası kendi topraklarına katılması gereken bir bölge konumunda görülmüştür. Bu bölgede birçok devlet teşkilatlanması görülmüştür ki bu devletler sırasıyla; V. yüzyılda Bulgarlar, VII. Yüzyıllar arasında Hazarlar, X. yüzyılda Peçenekler, XI. yüzyılda ise Kuman-Kıpçaklardır. Daha sonra Astarhan hanlığına kadar Altın Orda Devleti bölgede hâkim güç olmuştur. Astarhan hanlığının sınırları birçok araştırmacı tarafından araştırılan bir konu olmuş ve sonuç olarak en net tespit L.E. Vereyn tarafından şu şekilde yapılmıştır; Doğuda Buzan Irmağı, kuzeyde Saray'a kadar, güneyde Terek ırmağı ve batıda Kuban'dan Don ırmağının yukarı kesimlerine kadar. Astarhan isminin manası ve bölgenin bu isimle anılmasındaki etkenler, önemli ticaret yollarının kesiştiği bir nokta olmasının yanısıra Türkistan'dan hacca giden Müslümanlar için buranın bir konaklama yeri olmasından kaynaklanmaktadır. Astarhan bölgesi birçok kaynakta farklı isimler ile zikredilmektedir. Bunun sebebi şehrin isminin Türkçe telaffuzu ile ilgilidir. Ancak önemli bir nokta olarak Hacı Tarhan isminin bir telaffuzun ürünü değil de buraya yerleşen bir sufiden kaynaklandığını belirtmek gerekir. Timur ve Toktamış Hanların bu topraklar üzerinde girdikleri hâkimiyet mücadelesi tabii olarak Astarhanı da fazlası ile etkilemiştir.

Altın Orda Devleti taht mücadeleleri ile zayıflamış ve ardından dağılmıştır hüküm sürdüğü bölgede hanlıklar kurulmuştur. Altın Orda'nın hanedan sülalesine mensup olan Küçük Muhammed 1459 yılında ölmeden evvel Altın Orda'nın bir parçası olarak Astarhanda hüküm sürmüştür. Küçük Muhammed'in de ölümünün ardından onun oğulları bu bölgede yeni bir siyasi teşekkül kurma mücadelesine girişmişlerdir. Bu yeni hanlık ilk olarak Ulu Orda (yani merkez Orda) 'ya bağlıdır ancak sonraki süreçte Astarhan Hanlığı adı ile yeni bir devlet olarak ortaya çıkış süreci yaşamıştır. 1502 yılında Altın Orda Devleti'nin tarih sahnesinden tamamıyla silindiğinde, ortaya çıkan otorite boşluğunda Kırım, Nogay ve Astarhan Hanlıkları Altın Orda Devleti'nden kalan toprakları kendi aralarına pay ederek tam olarak bağımsız birer hanlık olarak tezahür etmişlerdir. Astarhan Hanlığının bağımsızlık kazandıktan sonra ilk hanı Abdülkerim b. Mahmud olmuş ve bu dönemde Abdülkerim Han, Kırım Hanlığına karşı Nogay mirzalarının desteğini almıştır. Bunun sebebinin ise Kırım hanlığının Astarhan Hanlığını Altın Orda Devleti'nin bakiyesi olarak görmesidir. Bu çekişmeler hanlıkların siyasi dönemlerinin şekillenmesini sağlayan en önemli etken olmuştur. Nitekim dönem dönem hanlıklar çıkarları doğrultusunda birbirlerini desteklemişler, zaman zaman da birkaç yıl önce birbirlerini destekleyen hanlıklar savaş hâline bürünmüşlerdir. Bu çekişmelere Astarhan hanlığı da arada sırada dâhil olmuştur.

Çekişmelerle geçen yaklaşık 50 yılın ardından Astarhan Hanlığı için dönüm noktası 1502 yılında meydana gelen Kazan Hanlığının Rus işgaline sessiz kalması olmuştur. Rus Devletinin gücü bu dönemde yadırganamaz şekilde büyümüştür. En büyük amacı ise Hazar denizine açılmak olup bu gaye için bölgedeki hanlıklar ile her fırsatta savaşmayı göze almıştır. Kazan Hanlığının Rus işgaline karşı bir şey yapamamasından sonra Astarhan ile Rus Devletini sınırdaş bir konuma gelmiştir ve savaş kaçınılmaz olmuştur. Nitekim 9 Temmuz

1954 yılında Astarhan hanlığı Moskova'ya bağı bir hanlık hâline gelmiş ve buradaki Ruslara birçok ekonomik haklar verilmiştir.

Astarhan hanlığının başında da diğer hanlıklarda olduğu gibi bir han bulunmaktadır. Han'ın veliahdı ve söz sahibi olarak Kalgaylar vardır. Altın Orda Devleti'nde Seyid, Şeyh, Şeyhzade, Molla ve Hazfız gibi unvanların olması hanlıkta İslamiyet'in etkisinin açıkça bir göstergesi olmuştur. Hanlık, ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmasından ötürü stratejik bir öneme sahip olduğu gibi, bu durumu hanlığın ekonomisinin ticarete bağlanmasına da neden olmuştur.

Bölüm Soruları

1- Astarhan Hanlığında, Han'dan sonra ülke yönetiminde söz sahibi olan veliahda verilen isim aşağıdakilerden hangisidir?

- a- Şeyhzade
- b- Kral
- c- Şan-yü
- d- Yabgu
- e- Kalgay

2- Astarhan bölgesinin sınırları hakkında en doğru bilgiyi veren bilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- a- L. N. Gumilév
- b- A. Yu Yakubovskiy
- c- L. Ligeti
- d- L. E. Verein
- e- V. V. Bartold

3- Astarhan bölgesinin önemi hakkında bilgi veriniz.

4- Kaynaklarda geçen Astarhan isimleri hakkında bilgi veriniz.

5- Astarhan Hanlığı bağımsız bir hanlık olarak kaç yılında ortaya çıkmıştır?

- a- 1476
- b- 1502
- c- 1554
- d- 1482
- e- 1490

6- Astarhan Hanlığının yıkılış süreci hakkında bilgi veriniz.

7- Astarhan Hanlığının sınırları hakkında bilgi veriniz.

8- Aşağıdakilerden hangisi Astarhan bölgesinin sınırlarında ortaya çıkan bir devlet değildir?

- a- Altın Orda
- b- Peçenekler
- c- Hazarlar
- d- Bulgarlar
- e- Sabarlar

9- Astarhan Hanlığının kuruluş süreci hakkında bilgi veriniz.

10- Hacı Tarhan ismi hakkında bilgi veriniz.

Cevaplar: 1) e, 2) d, 5) b, 8) e.

14. ALTIN ORDA DEVLETİNDE KÜLTÜR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 14.1. Altın Orda Hanlığının Teşkilat Yapısı
- 14.2. Altın Orda Hanlığında Askerî Teşkilat
- 14.3. Altın Orda Hanlığında Posta ve Ulaşım
- 14.4. Altın Orda Hanlığında Maliye ve Vergiler
- 14.5. Altın Orda Hanlığında İçtimai Hayat
- 14.6. Altın Orda Hanlığında Bozkır Hayatı
- 14.7. Altın Orda Hanlığında Şehir Hayatı
- 14.8. Altın Orda Hanlığında Ticarî Hayat
- 14.9. Altın Orda Hanlığının Kültürüne Ait Noktalar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1- Altın Orda Devleti'nin teşkilat yapısı hakkında bilgi veriniz.
- 2- Altın Orda Devleti'nde şehir yaşamı hakkında bilgi vererek halkın geçim kaynaklarını anlatınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altın Orda Devleti'nde Kültür	Altın Orda Devleti'nin içtimai, kültürel, siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olmak.	

Anahtar Kavramlar

- Teşkilat
- Ekonomi
- Ticaret
- İçtimai Yapı

Giriş

Bu bölümde, Altın Orda Devleti'nin teşkilat yapısı, içtimai yapısı ve iktisadi yapısı hakkında bilgi verilecektir.

14.1. Altın Orda Hanlığının Teşkilat Yapısı

Altın Orda Hanlığının siyasi teşkilat yapısına baktığımızda bu yapının Cengiz Han'ın temelini attığı Moğol sistemine göre işlediğini görürüz. Yani Cengiz Han soyuna mensup kişiler bir kurultayda toplanarak soydan birini han seçerler, soyun diğer erkek üyeleri de bey olurlardı. Gerekliğinde bir ulusu miras olarak paylaşabilirlerdi. 1206 yılında Cengiz Han'ın kağan seçildiği kurultayda Moğol yasalarının biraz değiştiği görülmektedir. Bu tarihlerde başlayan Moğol istilaları Deşt-i Kıpçak sahasına uzanmış, ancak burada Avrupa Hunlarından, Hazarlardan, Peçeneklerden Uzlardan ve Kıpçaklardan kalan kadim bir Türk varlığı ile karşılaşmıştır. Bu nedenle hızla Türk kültürünün etkisi altına girmeye, dillerindeki terimler de hızla Türk dilindeki karşılıklarını almaya başlamıştır. Aslında 1206 yılındaki Kurultay'da Cengiz han da bunun emarelerini vermiş, sağ ve sol merkezli bir yapı teşkil etmiş ve orduyu onlu sisteme göre düzenlemiştir. Bu değişiklikler Moğolları sıkışık ve geçici bir bozkır imparatorluğu olmaktan kurtarmış, Türk kültür öğelerine sahip olarak onlara cihanşümül bir imparatorluğun yolunu açmıştır.

Bundan dolayıdır ki Altın Orda Hanlığının teşkilat yapısına girmeden önce bu teşkilatın kurulmasında en önemli rolü oynayan Türk teşkilat yapısına değinmemiz gerekmektedir. Türk devletlerinden olan ikili yönetim sistemi yani devletin sağ ve sol olmak üzere iki koldan yönetilmesi anlayışı Altın Orda Hanlığına geçen bir hususiyettir. Hatta sağ ve sol kolların Ak-Orda ve Gök-Orda şeklinde isimlendirilmesi de Hun ve Gök-Türk devletlerindeki gibidir. Ancak Türk devletlerinde olduğu gibi Altın Orda Hanlığında da sağ ve sol merkezler devletin iki koldan yürütüldüğüne değil, devlet işlerini kolaylaştırmak adına sağ kola tabi bir sol kol tayin edildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla sağ ve sol kollar kendi başlarına birer merkez değil, bir bütünün parçasıdır.

Altın Orda Hanlığının kullandığı ikili teşkilata örnek olarak Özbek Han'ın Cuma namazından sonra yaptığı kabul törenini gösterebiliriz. Bu törende devlet ileri gelenlerinin sağ ve sol düzene göre yerleştikleri bilinmektedir. Sağ tarafta hatunların bulunması onların devlet üzerindeki kudretlerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. El Ömerî'nin hatunlar ile ilgili şu kaydı hatunların Altın Orda içindeki nüfuzlarını ortaya koymaktadır: *“Kıpçak ülkesinde hatunlar, hanlarla birlikte idareye iştirak ederler. Verilen yarlıkların birçoğunda ‘buna han ile hatun birlikte karar verdiler’ şeklinde kayıtlar bulunur. Ben böyle yarlıklar çok gördüm”*. Hatunların tek başlarına yarlık verebilecek kadar kudretli olduklarını gösteren pek çok belirti vardır. Canı-Bek Han'ın anası ve Özbek Han'ın Hatun'u Tay-Tuğlu Hatun'un Metropolit Feognost'ta vermiş olduğu yarlıkta Ulus Emiri ve Orda Emirlerine ve vilayet ve şehir kasaba darugalarına ve damgacılara ve elçiler şeklinde bütün devlet ileri gelenlere hitap eden ifadesinden devlet idaresindeki nüfuzu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yarlıktan devlet ileri gelenlerinin de hiyerarşik düzeni hakkında bilgi vermektedir. Buna göre en üst seviyede Ulus Emiri'nin bulunduğunu söylemek mümkündür. Altın Orda Hanlığında dikkat edilmesi gereken bir başka husus da Cuci ve Batu hanlar da dâhil olmak üzere bütün hanedan mensuplarının birden fazla hatun almalarına rağmen hatunlardan birinin muhakkak Kongırat kabilesine mensup olmalarıdır.

Devletin en üst seviyesinde bulunan kurultay ise her yıl toplanır ve mühim meselelerin kararları burada alınır. Kurultay Altın Orda Hanlığında yüksek bir meclis idi. Kurultaya katılanlar arasında kurultaya başkanlık eden han, en yüksek konumda idi. Hatunlar ve knezler de kurultaya katılırlardı. Bütün beylerin başbuğu durumunda bulunan Ulus Emiri kurultayın yüksek rütbeli üyelerinden biri idi. Atalık da Altın Orda Hanlığında yüksek bir makam idi. Atalık unvanını vezir hüviyetinde bir makam olarak düşünmek mümkündür.

Tümen Beğleri ve Bin Beğleri de kumandan olarak kurultaya katılırlardı. Bu kimseler Kıyat, Kongirat, Mangıt, Şirin, Barın, Secut gibi kabilelerin emirleri durumundaydılar.

Yukarıda belirtilen kimselerden teşekkül olan kurultay yine yukarıda işaret edildiği gibi ya Cuci Sülalesi mensupları yahut da kabilelerin ırsî beylerinden oluşmakta idi. Bu kimseler daha önceleri Moğolca “bey” anlamına gelen “Noyan” tabirini kullanmışlarsa da daha sonra Türkçe “Bey” kelimesini kullanmayı yeğlemişlerdir.

Kurultayın işlevlerine baktığımızda, kurultay mutlaka yasalara göre karar almak durumunda idi. Dolayısıyla yasa ve yargı işlerine bakan Yasa Emiri olan bey de kurultayın doğal bir üyesi konumunda idi. Ayrıca Uluğ Bitikçi veya Bitikçi Emiri diye bilinen defterdarlar da kurultaya katılan üyelerden idiler. Mesela, Cengiz Han’ın Yasa Emiri Çağatay, Batu Han’ın Bitikçisi Berke Han kurultaya katılmışlardır.

Altın Orda Hanları kurultay meseleleri ve kararlarından başka devlet işlerini yürütürken Kineş=Kingeş, heyetine danışırldı. Bu heyet, hanın daima yanında bulunan devlet adamları ve beylerinden oluşmakta idi. Metinlerde Kingeş heyeti ile ilgili olarak “Han, yakın beyleri ile kineşti” ifadelerine sıkça rastlanmaktadır.

Devlet işlerinde kurultaya katılan ve devlet idaresi üzerine görüş bildiren daha önce zikrettiğimiz beylerden başka devlet memurlarında mevcut idi. Taytuğlu Hatun’un yarlıklarında görüldüğü üzere şehir ve kasaba darugaları, hanlığın yerleşik merkezlerindeki mülkün amiri olup vergiyi toplayan kişiler idi. Darugalar için bazı kaynaklarda “emir” tabiri kullanılmaktadır. Ayrıca hukuk işlerinde Saray şehrinde oturan Baş Kadı ve Baş Yargucu teşkilatın başındaydılar. Teşkilata uygun şekilde Sağ-Kol ve Sol-Kol Orda Kadıları ve Orda Yargucuları da mevcuttu. Orda Kadıları ve Orda Yargucuları Sağ-Kol’da Kırım’da, Sol-Kol’da ise Harezm’de oturmakta idiler. Bu münasebetle Saray Kadısı veya Baş Kadı, daha sonra Sağ ve Sol-Kol Orda Kadılıkları, üçüncü kademedede ise şehir kadıları şeklinde bir sıralama yapmak mümkündür. Aynı durum yargucular için de geçerli idi. Kadılar dinî hukukla alakalı meselelerde yargucular ise örf ve âdete ait yasa hukuku üzerinde yetkili idiler.

Taytuğlu Hatun’un yarlıklarından geçen bir başka unvan da “tamgacı” unvanı idi. Yarlıklarda tuğra veya nişan karşılığı damga kullanılmakta idi. Osmanlılarda nişancının veya tuğrakeşin vazifesini, Altın Orda Hanlığında Tamgacı yapmakta idi.

Rütbe olmamakla beraber Tarhanlık ve Küregenlik unvanları da zikredilmesi gereken makamlar arasındadır. Bunlardan Küregen, Sayın Han Sülalesi’ne damat olan beylerin

kullandığı unvan iken Tarhanlık han tarafından yarlık ile birlikte verilen her nevi vergiden muaf olanlara ve ayrıca dokuz çeşit suçtan muaf sayılan kimseler için kullanılmıştır.

Altın Orda devlet hizmetlerini gerçekleştiren aristokratik yapıyı üç başlık altında toplayabiliriz:

- 1- Ak- Orda Hanedanı ve Gök- Orda Hanedanı
- 2- Cuci ulusundan gelen ancak han olmaya hak kazanamayan ve ulusun iki kanadında bulunan Sağ ve Sol Kol oğlanları
- 3- Kıyat, Kongirat, Secut, Mangut gibi kabilelerin kendi soylarından gelen başbuğları ve evlâtları

Bu aristokratik yapı devletin her türlü meselesinde söz sahibi olabilmiş, yalnızca dinî meselelerde yetkili olmamışlardır. Zira İslamiyet yeni kabul edilmiş olduğundan Saray Kadısı veya Baş Kadı, Sağ ve Sol Kol Orda Kadılığı ve şehir kadıları Moğol aristokrasisinin dışında kalmışlardır. Dinî meseleler genellikle Türk soylu kişiler tarafından icra edilen bir merci olmuştur.

Altın Orda Hanlığında idarî teşkilatı üç başlık altında toplayabiliriz:

- 1- Ulus Seviyesi: Bu seviyede görevli olanlar yalnızca bir kişi olur ve hanlık içindeki meslektaşlarını temsil ederdi. Meselâ Ulus Beyi veya Emiri bütün ulustaki beylerin başı, Yasa Emiri veya Baş Yargucu ulustaki bütün yargucuların başı idi. Bitikçi Emir bütün darugaların amiri konumunda idi.
- 2- Orda Seviyesi: Bu kademe devletin iki kol hâlinde yönetilmesi seviyesidir. Sağ- Kol (Ak- Orda) ve Sol- Kol (Gök- Orda) 'yı ifade etmektedir. Sağ ve Sol kol emirlerinden sağda olanı Kırım'da solda olanı ise Harezmi'de bulunmakta idi.
- 3- Şehir Seviyesi: Altın Orda Hanlığının şehirlerinde darugalar hem mülkî hem de idarî amir konumunda idiler. Her şehirde darugalar dışında birer Yargucu, Kadı ve Bitikçi de bulunmaktadır.

14.2. Altın Orda Hanlığında Askerî Teşkilat

Cuci Ulusundaki askerî düzen, bütün Cengiz Han soyunda olduğu gibi 1206 Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda tertip edilmiştir. Cengiz Han bu kurultayda ordu birliklerini onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve tümen beyleri olmak üzere hiyerarşik bir düzene sokmuştu. Bu düzen Türk onlu sisteminden feyz alınarak oluşturulmuş bir düzen idi. Bu zamana kadar düzensiz ve göçebe birliklerden oluşan Moğol ordusu onlu sistem ile daha modern bir yapıya kavuşmuştur.

Batu Hanın Askeri Kıyafeti

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Moğol Yasası'nda ordu teşkilatına dair sert hükümler yer almakta idi. Meselâ eli silah tutan her Moğol, harp anında hangi onluk birliğe katılacağını bilmekte idi. Her asker kendilerine lazım olan silahlar temin etmekle görevli idi. Seferberlik hâlinde askerlikle mükellef olan her erkek orduya katılmak durumunda idi. Ordunun kural ve disiplinine riayet etmeyen her kimse -isterse Tümen beyi olsun- şiddetle cezalandırılırdı. Her asker ve komutan ait olduğu birlikte görevini ifa etmek durumunda idi. Başka bir birliğe geçmeye hakkı yoktu. Ayrıca asker her zaman yarı aç bir hâlde harbe gönderilirdi. Zira askerin tok olması onu gevşetir, harbin gidişatını değiştirebilirdi. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere askerlikle ilgili hükümler yasaya göre düzenlenmiş ve hiçbir esneklik kabul etmeyecek şekilde disipline sokulmuştu.

Moğol ordusu esas olarak dört ulusun teşkil ettiği 4 bin kişiden oluşuyordu. Ordu dört Moğol kabilesinden binbaşılardan idaresi altında idi. Bunlar; sol kolda Binbaşı Menggür idaresinde Secut askeri Cuvangar, merkezde Bibaşı Kingday Kotay Noyan idaresinde Kihnit askeri, merkezde Binbaşı Huşiday Noyan idaresinde Huşin askeri ve sağ kolda Binbaşı Baysungur idaresinde Kiyat askeri Birangar şeklinde konumlanmış idiler. Deşt-i Kıpçak sahasında konumlanan Moğol birlik ve kabileleri buralarda Kıpçaklar ile birleşerek Kıpçaklaşmışlar dolayısıyla da Türkleşmişlerdir. Bu ordu düzeninden unvanlara kadar yansımış, Moğol ordusunda genellikle Türk sistemi hâkim olmuştur.

Altın Orda Hanlığında ordu tümen ve birliklerden oluşmakta idi. Yüzlük ve onluk birliklerin birleşerek bir tümen oluşturmaları da yasa gereği idi. Harp zamanında sağ kolda

bulunanlar ordunun sağ tarafını, sol kolda bulunanlar ise ordunun sol kanadını teşkil etmekte idi. Ayrıca Tokta Han döneminde yaşanan bir hadise Moğol ordusundaki aristokrasi ile ilgili bilgi vermektedir. Tokta Han döneminde bir nogayın yardımcı birlik içinde yer alan, “kara kişi” olarak adlandırılan bir Rus tarafından öldürülmesi han tarafından hoş karşılanmamış ve o Rus hemen öldürülmüştür. Buradan da anlaşıldığı üzere Moğol aristokrasisi dışında olan herkes “kara kişi” olarak adlandırılmakta idi.

Altın Orda Hanlığında ülke “yurt” adı verilen bölümlerden teşkil idi ve bu bölümler de yaylak, kışlak ve otaklardan oluşmakta idi. Kimse kendi yurdunun sınırını geçemez ve hanın kendisine tayin ettiği yurdun dışına çıkamazdı. Hanlar başbuğların, başbuğlar tümenbeylerinin, tümenbeyleri binbeylerinin, binbeyleri yüzbeylerinin, yüzbeyleri de on beyleinin yurtlarını tayin etmekle mükellef idiler. Her yurdun dirliği ve ülüğu belli idi.

Bütün bu vasıfları bir arada düşündüğümüzde Altın Orda Hanlığının devlet ve ordu teşkilatı ile yurt sistemi bakımından tam bir bozkır devleti vasfını taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bazı batılı araştırmacılar tarafından iddia edildiği gibi göçebe bir devlet değil, aksine kendi döneminde Avrupa’da olmayan bir nizama sahip olabilmiş bir devlettir.

14.3. Altın Orda Hanlığında Posta ve Ulaşım

Cengiz Han’ın kurduğu devletin cihanşümul bir yapıya ulaşması devlet içinde haberleşmeyi de zorunlu kılmıştır. İlk başlarda bu haberleşme postacı ulaklar ile sağlanırken Ögedey Kağan’ın 1240 yılında topladığı kurultaydan sonra posta ve ulaşım Altın Orda hanlığı da dâhil olmak üzere “Yam” adı verilen posta teşkilatı ile yapılmaya başlamıştır. Bu nizam içinde yer alan ulaklar olağanüstü durumlar dışında şehirlere ve meskûn mıntıklara uğramadan esas gidecekleri yere ulaşmak için çaba sarf etmişlerdir. Posta teşkilatının gidecekleri yerlerde mutlaka at ve yedek ulaklar hazır bulunmuş ve her ulak kendisine ulaşan evrakı bir sonraki menzile ulaştırmakla görevlendirilmiştir.

14.4. Altın Orda Hanlığında Maliye ve Vergiler

Altın Orda Hanlığı oldukça geniş bir coğrafyaya hükmetmesine rağmen iktisadi şartlar itibarıyla çok zengin bir ülke olmamıştır. Bu durum Deşt-i Kıpçak’ın coğrafî yapısı ile yakından ilgilidir. El-Ömerî bu durumu “*bu ülkenin insanları, bozkır şartlarına uygun şekilde umumi olarak hayvancılıkla, bazı yerlerde ise ziraat ile iştilal ederler. Kıtık ve hayvan hastalıklarının zuhur ettiği yıllarda perişan olurlar; hatta erkek evlatlarını satmak zorunda kalırlar. Bugün Mısır ordusunda bunların pek çoğu vardır*” şeklinde açıklamaktadır.

Altın Orda Hanlığının ticari geliri ise çok fazla değildi. Zira Avrupa ile Asya arasındaki ticari irtibat o devirde Ön-Asya üzerinden yürümüş bu nedenle Deşt-i Kıpçak coğrafî olarak daha geri bir planda kalmıştır. Bundan dolayı da Altın Orda Hanlığı İlhanlılar ile karşılaştırıldığında onlara göre daha büyük ve güçlü bir devlet olmasına rağmen, daha basit bir iktisadi yapıya sahip olmuştur. İlhanlılarda, iktisadi hayatın ifadesi olarak altın para bol miktarda darp edilirken, Altın Orda Hanlığında Sayın Han Sülalesinin son bulduğu 1360

yılına kadar altın para bastırıldığına dair emare görülememiş ve ancak gümüş ve bakır paralar darp edilebilmiştir.

Altın Orda Hanlığının iktisadi yapısı şu gelirlere sahip idi:

1- **Cuci Ulusunun kendi bünyesindeki mükelleflerden toplanan vergiler:** Cuci Ulusunun kendi bünyesindeki mükelleflerden toplanan vergilerin başında gayrimenkullerden alınan “Uluğ-mal” veya “Talay” adı verilen vergi gelmekte idi. Bir başka vergi ise hasat sonunda mahsulün 1/10’u oranında alınan “kalan” vergisi idi. Koyun sürülerinden de 1/100 oranında “kopçur” adı verilen bir vergi alınmakta idi. Altın Orda Hanlığında en çok gelir getiren vergi, tüccarlar tarafından getirilen mallardan alınan “tamga” resmi idi. Bunlardan başka devletin pota teşkilatı için alınan “yam ve ulak” ile özel olarak “kultka”, “kunalka” ve “susun” adlarında hediye, takdim, Hanların avına katılma, elçilerin ağırlanması ve yemlik için konmuş vergiler de mevcuttur. Ayrıca “Galle” adı verilen ve orduya hayvan ve erzak sağlamak amacı ile aynen alınan bir vergi de vardı.

Altın Orda hanlığında “Ortaklık” sistemi tesis edilmiş, hanlara “murabahacılık” yapan kimselerin büyük bir gelir elde ettikleri de bilinmektedir.

2- **Altın Orda Hanlığına tabi olan Rus knezliklerinden alınan vergiler:** Bu sınıftaki vergiler ilk defa 1257 yılında Berke Han tarafından belirlenen ve ev “baca” miktarına göre hesaplanan vergiler idi. Bu vergiden yalnızca Rus kilisesi muaf tutulmuş idi. Vergiler Han tarafından görevlendirilmiş Darugaların gözetimi altında “baskak” adı verilen mültezimler tarafından toplanmakta idi.

3- **Yabancı ticaret erbabından alınan vergiler:** Bu vergiler genellikle Venedikli ve Cenovalı ticaret kolonilerinden alınan vergilerden müteşekkildir. Bu vergiler zaman zaman özel anlaşmalar ile de desteklenebilmekte idi. Mesela Özbek Han zamanında 1333 yılında Venediklilerin kendilerine tahsis edilen depo ve Pazar yerleri için %3 üzerinden, ayrıca Kırım’daki limana gelen gemiler için yelken sayısına göre resim ödemedikleri bilinmektedir.

Mengü Timur’un Paralardaki Damgası

14.5. Altın Orda Hanlığında İçtimai Hayat

Altın Orda Hanlığının kurulduğu Deşt- i Kıpçak sahası tarih boyunca pek çok kavme ve devlete ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın bir özelliği olarak burada kurulmuş bütün devletler şehir hayatının yanında bozkır kültürünü yaşamışlardır. Ayrıca yine bölgenin karakteristik özellikleri gereği burada kurulan devletlerin genişleme sahalarının bile hangi yönde olacağı belli idi, bu coğrafya onların tabii hudutlarını belirlemiş bir durumda idi. Altın Orda Hanlığı için de bu durum geçerli olmuştur.

14.6. Altın Orda Hanlığında Bozkır Hayatı

1246 yılında Deşt-i Kıpçak bozkırlarına giden ünlü seyyah Plano Carpini, bozkırlarda yaşayan Türk ve Moğol unsurlarını anlatırken onların at, deve, sığır ve koyun sürülerine sahip olduklarını hatta hayvan bakımından dünyanın en zengin insanları olduklarını belirtmiştir. Orta Çağ'ın büyük seyyahı İbn Battutuda Deşt-i Kıpçak bozkırları ile alakalı olarak orada bir Türk'ün binlerce atının olabileceği o nedenle atların çok ucuz olduklarını söylemiştir. Ayrıca atların arpa ile beslenmeye ihtiyaç duymadıklarını, taze ot ile beslendiklerini de bildirmiştir.

1253 yılında Deşt-i Kıpçak'ta bulunan W. Rubruk ise, bozkırlarda bulunan yurt yerini şu şekilde tasvir etmiştir: “ *Bu bozkırlarda oturanlar keçeden yapılmış çadır kullanırlar. Erkekler daima lazım olan ok yaparlar ve yay bağlarlar; gem, üzengi ve eğer gibi koşum takımlarını tamir ederler veyahut da yılka sürüp kısarak sağarak kısarak sütünden kımız yaparlar; ayrıca itibar ettikleri kımızı muhafaza için de tulum dikerler, develer yüklerler, koyun ve keçileri birlikte sürer, otlatırlardı. Süt sağımı bazen erkekler bazen de kadınlar tarafından yapılır; deriler yoğurt ve tuz ile işlenirdi. Kadınlar ise arabaları kullanır, çadırları kurmak, sökmek ve arabalara bindirmek, indirmek, inekleri sağmak, yağ ve yoğurt yapmak, deri işlemek veya dikmek gibi işlerle uğraşırlardı. Deriler sinirden yapılmış iplerle dikilirdi. Sinirleri önce ince liflere ayırırlar sonra da bunu dikişte kullanırlardı*”. Aynı seyyah bir başka notunda ise: “*onlar, avlanacakları zaman büyük gruplar teşkil ederler ve avlanacakları yeleri kuşatırlar, çemberi daraltarak hayvanları bir kesimde toplamaya muvaffak olup ok menziline girince avlamaya başlarlardı*”. “*Bunlar, Tuna ağzından gün doğusuna doğru uzanan geniş İskit ülkesini (İskit Ülkesinden kasıt Deşt-i Kıpçak bozkırlarıdır.) kendi aralarında taksim etmişlerdir. Her başbuğ, kendisine tabi olan insanların miktarını ve onlara ait olan yaylak, kışlak ve otlakların hudutlarını bilmektedir*”.

Esas itibarıyla hayvancılık, avcılık ve sınırlı oranda tarım ile uğraşan bozkır sakinleri çadırlarda oturlardı. Yuvarlak kubbeli ve kubbesinin üstü keçe ile örtülmüş, tepesinde de baca deliği görünümünde bir delik bulunan çadırlar çubuklarla tutturulurdu. Gerektiğinde yerlerinden çıkartılıp tekrar takılabilen çadırların kapı ve pencereleri de keçeden yapılmış idi.

Yurtlar askerî hiyerarşiye göre konumlanmış idi. Yani buna göre on beyinin yurdunun sınırları yüzbeyinin yurdu içinde, yüzbeyinin yurdunun sınırları binbeyinin yurdu içinde, binbeyinininki ise Tümenbeyinin yurdu içinde yer alıyordu.

14.7. Altın Orda Hanlığında Şehir Hayatı

Deşt-i Kıpçak sahası genel olarak bozkır kültürünün yaşanmasına elverişli olsa da yerleşik hayatın geliştiği bölgeleri de ihtiva etmekte idi. Bu bölgelerin başında ise Kırım, Bulgar, Aşağı idil Boyu, Harezm, Sır- Derya Boyu ve Kuzey Kafkasya'nın bir kısmı geliyordu.

Kırım'da bulunan Kerç, Kef ve Sudak sahil boyunda ticaretin geliştiği liman kentleri idi. Aynı zamanda Kırım, Sağ Kol Orda Emiri'nin oturduğu merkez idi. 1333 yılında Deşt-i Kıpçak'ta bulunan İbn Battuta Kerç'ten başlayarak şehirleri birer birer tasvir etmiştir. Ona göre Kerç Hıristiyanların bol olduğu bir şehirdi. Buradan Kefe'ye gidebilmek için sahildeki Hıristiyan Kıpçaklardan araba temin edilirdi. Kefe ise büyük bir liman idi. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Venediklilerin oluşturduğu şehirde Müslüman nüfusda yaşamakta idi. Şehirde çok güzel çarşılar ve çok sayıda geminin yanaştığı büyük bir liman bulunmaktaydı. Hatta seyyahın notlarından anlaşıldığı üzere seyyah bir mescide girmiş, duyduğu çan sesleri üzerine paniğe kapılarak minareye çıkıp ezan okumuş ve silahlı bir adam tarafından teskin edilmiştir. Bu kişi şehrin kadısıdır. Kefe'den sonra Kırım şehrine geçen seyyah, buranın büyük ve güzel bir şehir olduğunu belirtmiştir. Şehirde Hıristiyan tebaanın bulunmadığını söylemiştir. O dönemde Kırım yönetiminde Sultan Muhammed Özbek han adına şehri yöneten Emir Tülek-Timur'un idaresinde idi. Burada şehrin kadıları ile tanışmıştı.

Kırım'dan sonra Sudak şehrine giden seyyah, buranın da akarsular, bostanlar ve bahçeler arasında bir şehir olduğundan bahsetmiştir. Şehirde Türkler ve Rumlar birarada oturmakta idiler. Daha sonra Emir Tülek-Timur ve maiyetindekiler ile birlikte Azak şehrine giden seyyah, bu şehrin başta Cenevizliler olmak üzere birçok tüccarın mallarını sattıkları bir yer olduğunu belirtmiştir.

İbn Battuta daha sonra yine büyük bir nehir etrafında kurulmuş olan meyve bahçeleri ve bostanlar ile çevrili, çok güzel bir Türk şehri olarak tasvir ettiği Macar'a gitmiştir. Burada bir zaviyenin şeyhi tarafından karşılanarak yemek yediği sırada Özbek Han ve hatunlarının ihsanlarına nail olmuştu. Türklerin hanımlarına göstermiş oldukları bu itibar karşısında şaşırarak seyyah, şehir emiri ile birlikte şehri tanımaya çalışmıştır. Şehrin büyük bir çarşıya sahip olduğunu kaydeden İbn Battuta, burada kadınların yüzlerini örtmediklerini, erkeklerin ise külaha benzer bir başlık giydiklerini söylemiştir. Ticaret bakımından da canlı olan Macar şehri çok etkileyici bir şehirdi.

İbn Battuta'nın Deşt-i Kıpçak'a seyahati sırasında Altın Orda'nın başkenti Berke Han tarafından kurulan Yeni- Saray idi. Batu Han tarafından kurulan Eski Saray'ın yerini de Hacı-Tarhan yani Astarhan almıştı. Yeni- Saray çok geniş bir saha üzerinde kurulmuş son derece düzenli bir şehir idi. Şehir o kadar büyük bir alana yayılmıştı ki seyyah notlarında bu şehri at üzerinde sabahtan akşama kadar zor gezdiğini ifade etmiştir. Şehirde pek çok mescid vardı. Şehirde yaşayan etnik gruplar (Türk, Moğol, Çerkes, Rum, As, Rus) ayrı yerlerde yerleşik hâlde idiler. Şehrin ortasında hanların Altun- Taş adlı sarayı yer almaktaydı.

Altın Orda Hanlığının Sol Kol Ordasının şehri olan Harezmi şehri ise Hanlığın en güzel şehirlerinden birisi idi. Esas adı Urgenç olan bu şehir, Çarşıları, Pazarları ve binaları ile fevkalade bir güzelliğe sahipti. Sol Kol Orda merkezî olduğu için de Altın Orda Hanlarının hâkim paralarını bastırdıkları bir merkezdir.

Altın Orda Hanlığında payitaht merkezlerinden biri olan Sıgnak (Suğnak) şehri hakkında ise kaynaklarda çok fazla malumat bulunmamaktadır. Bu şehir hakkında bildiklerimiz Gök Orda Hanlarından Erzen Han'ın oğlu Mübarek Hoca'nın 1237-1238 yıllarında bu şehirde hükümdarlığını ilan etmek için adına para bastırması üzerine Özbek Han'ın Gök Orda Hanedanı'na son vermesidir. Sonrasında şehrin Toktamış Han zamanında yeniden canlandığını ve geliştiğini görüyoruz. Ancak daha sonra Toktamış Han'ın Timur ile mücadelesi sırasında bu şehirler yağmalanmıştır. İlk yağmalanan da Harezmi şehri olmuştur. Şehirler bir daha eski canlılıklarına kavuşamamışlardır. Bundan dolayı da Altın Orda Hanlığının içtimai, ticari ve siyasi gerilemeye mahkûm olmuştur.

Deşt-i Kıpçak'ın fethi sırasında Rus knezlikleri üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Kiev Büyük Knezliği'nin başkentinde Moğollar tarafından tahribi sebebiyle; eski itibarını kaybeden Kiev şehrindeki Rus metropolitliği, daha sonra kuzeydeki Moskova'ya taşınmıştır. Altın Orda Hanları, Moskova knezini Büyük Knez olarak tayin ettikleri gibi, Moskova metropolitlerini de Rus kilisesinin başı olarak tanımışlardır. Böylece, Moskova Knezliği, Altın Orda'nın da himaye ve müsamahasıyla diğer Rus knezleri üzerinde hâkimiyet kurmaya muvaffak olmuştur. Yani Altın Orda Hanlığı başlangıçta Batu'nun yıktığı Kiev Büyük Knezliği yerine, Rus Devleti'nin temelini teşkil edecek Moskova Rusyası'nın yolunu açmıştır. Netice itibarıyla, Altın Orda Hanlığı, Doğu Avrupa'nın ve Rusya'nın modern hâlini kurmasına vesile olmuştur.

14.8. Altın Orda Hanlığında Ticari Hayat

Moğol istilası ile büyük zarara uğrayan Altın Orda şehirleri, Batu Han zamanında yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bunun için Batu Han tüccarlara büyük önem vermiş, din ve millet ayırt etmeden tüccarları ve ticaret yollarının ehemmiyetini vurgulamıştır. Ticaretin gelişmesi ile iktisadi ve siyasi iktidarında gelişeceğine inanmıştır. İlk olarak, Asya'dan Avrupa'ya ve Yukarı Bulgarya'dan güneye giden kervan yolunun geçtiği yere Yeni Saray'ı inşa ettirmiştir. Bununla birlikte Kırım Bölgesi'nde Kefe, Kerç, Sudak ve Azak limanları, Yukarı Bulgarya'da Bulgar, Ükek şehirleri, Kuzey Kafkasya'da Macar şehri, Harezmi'de Urgenç şehri gibi şehirler kısa zamanda ticari olarak canlılığa kavuşmuşlar, Ticaret kervanlarının uğrak merkezleri hâline gelmişlerdir. Yeni Saray'da yeni kurulmuş olmasına rağmen ticari olarak en canlı merkezlerden biri olmuştur.

Deşt-i Kıpçak bozkırlarında Bozkır hayat tarzının en önemli gelir kaynağının at olması atların ticarettede yer almasına neden olmuştur. Atlar, Saray ve Harezmi üzerinden Hind'e kadar götürülmüş ve ticareti yapılmıştır. Bulgar şehri ise çok eski ve ünlü bir kürk merkezi olmasından dolayı ticarete bu anlamda katkı yapmıştır. Kuzeyli kavimlerden alınan kürkler Bulgar şehrinde işlenerek hazırlanır, yabancı tacirlerde işlenmiş kürkleri almak üzere Bulgar

şehrine gelirlerdi. Samur ve kakım kürkleri en çok rağbet gören kürkler idi. Bulgar şehrinde kürkçülük kadar gelişmiş olan bir başka zanaat da kadim Türk uğraşı olan madencilik idi. Bu nedenle bu şehirdeki ticaret malları arasında kılıç, kalkan, zırh gibi ürünlerde yerlerini almışlardır.

Kırım Bölgesi ise Atın Orda hanlığında memleketin Avrupa'ya açılan kapısı konumunda idi. Kefe, Kerç, Sudak ve Azak limanları özellikle Ceneviz ve Venedik tacirlerin uğrak yerleri olmuştur. Ceneviz ve Venedikliler bu limanlarda ticaret kolonileri kurmuşlar ve her türlü malı burada satmışlar veyahut da Avrupa'ya götürmüşlerdir.

Harezm ise Saray yönünden gelen veya Saray yönüne giden bütün yolların merkezinde olduğundan ticari olarak çok canlı bir durumda idi. Derbend Yolu İlhanlı- Altın Orda münasebetlerinin gergin olmasından dolayı kullanılamaz bir durumda olunca Harezm Yolu kullanılmıştır. Buda buradaki ticareti her zaman canlı tutmuştur.

Sonuç olarak Altın Orda Hanlığında ticari faaliyetler özellikle Kırım, Bulgar ve Harezm şehirlerinde gelişmiştir. Bu üç şehir arasında bulunan Saray ise bütün ticari münasebetlerinde odak noktası olmuştur.

14.9. Altın Orda Hanlığının Kültürüne Ait Noktalar

Altın Orda Hanlığının hâkim etnik yapısı Moğollara baktığımız zaman dinî inanışlarında Şamanizm önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Plano Carpini'nin konu ile ilgili notları şu şekildedir: *“onlarda keçeden yapılmış insan şeklinde bir takım putlar vardır. Bunları karargâh kapılarının iki yanına yerleştirirler ve keçeden emziğe benzer şeyler yaparlar. Bunları, sürülerin koruyucusu sayarlar ve hayvanların bol süt ve döl vermesini kolaylaştırdıklarına inanırlar. Çok saydıkları bir takım putları da ipek kumaştan yaparlar. Bunları örtülü arabalar içinde karargâhlarının kapısında tutarlar ve bu arabalardan bir şey çalanları hiç acımadan öldürürlerdi. Bundan başka güneşe, aya, ateşe, suya ve toprağa taparlar ve özellikle sabahları yemeye ve içmeye başlamadan, ilk lokma ve yudumlarını onlara sunarlardı”*.

Moğolların dinî inanışlarında Şamanizmin en bilindik özelliklerinden biri olan ateşle temizlenmede mevcuttur. Hatta bu konu ile ilgili olarak iki Batu'nun sarayına gelen Çernigov Knezi'nin iki ateş arasından geçmedikleri ve temizlenmedikleri için öldürüldükleri kaynaklarda geçmektedir.

Berke Han ile birlikte İslamlaşmanın ve Türkleşmenin başladığı Altın Orda Hanlığı İslam'ı yaymak ve yaşatmak için XIII. yüzyıldan itibaren önemli katkılar yapmıştır. Ancak şehir hayatı İslamiyet'i kabul ederken, bozkırdakiler Şamanizm inanışlarının etkisinde çok fazla olmasada kalmışlardır.

Altın Orda Hanlığında sanat, daha çok Harezm çevresinde sarayın olduğu yerde şekillenmiştir. Bu bölgede yapılan arkeolojik çalışmaların sonucunda Saray-ı Berke'de çalışan Kafkasyalı, Mısırlı, Bizanslı ve Rusyalı zanaatkârların çalışmalarından çok zengin bir kültür

birikimine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Özellikle mimaride kullanılan çinilerin güzelliği Harezmi bölgesinin kültürel zenginliğini ortaya koymaktadır. Saray-ı Berke'nin çinileri de bugün St. Petersburg Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir.

Altın Orda edebiyatının en eski örneği XIV. yüzyıldan kalma kayın kabuğuna yazılmış bir yazmadır. İdil Nehri'nin kenarında 1931 yılında tesadüfen ele geçirilen bu yazma Altın Orda Hanlığına ait bir mezardan çıkarılmıştır. Uygur harfleri ile Moğolca yazılmış bu yazmada bir ananın bir beyin yanında çalışmak üzere giden oğlu ile konuşmaları, ananın oğlunu teselli etmesi anlatılmaktadır. Altın Orda Hanlığının yazı ve edebiyatında da diğer yönlerde olduğu gibi Harezmi bölgesi en önemli yeri teşkil etmektedir.

Uygulamalar

Altın Orda Devleti'nin içtimai yapısının dayandığı temelleri değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1- Kurultay'ın işlevi hakkında bilgi vererek üyelerinin görevlerini belirtiniz.
- 2- Altın Orda Devleti'nin ticarete verdiği önem hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Altın Orda dersimizin son bölümünde devletin kültür yapısını inceledik. Altın Orda Devleti'nin siyasi teşkilatı Cengiz Han'ın temelini attığı Moğol sistemi ile de örtüşmektedir. Bu sistem aynı zamanda temelini Türk devlet teşkilatından almıştır. Cengiz Han'ın 1206 yılında yapılan Kurultay'da kağan olması ile başlayan ve gittikçe güçlenen Moğol istilaları Deşt-i Kıpçak sahasına doğru yayılmış ve buradaki kadim Türkler ile karşılaşmıştır. Bu durumun sonucu olarak hızlı bir şekilde Türk Kültürüne benzeme ve onun hâkimiyetine girme Moğol devletinde görülmüştür. Nitekim bunun emaresi Cengiz Han kurultayda orduyu onluk sisteme göre düzenlemesinde ve devleti sağ ve sol merkezli olarak tanzim etmesinde görülmektedir. Bu değişiklikler Moğolları sıkışık ve geçici bozkır imparatorluğu olmaktan kurtararak daha geniş sahaya hükmeden bir imparatorluk kurma yolunu açmıştır. Altın Orda Devleti'nde de kadim Türk sistemi olan ikili sistemi görmekteyiz. Bu sistem devletin ayrı ayrı yönetilmesi için değil aksine yönetimin kolaylaştırılması adına tanzim edilmiş bir bütünün parçasıdır. Mühim meselelerin görüşüldüğü ve önemli kararların alındığı yılda bir kez toplanan bir kurultay vardır. Kurultayda en yüksek mevki Han'a aittir. Onun yanında Hatun ve knezler de kurultaya katılmaktadırlar. Tüm beyleri temsilen Ulus emiri meclisin en mühim üyelerindedir. Kabile emirleri olan Tümen Begleri ve Bin Begleri de kurultaya katılan üyelerindedir. Kurultayın işleyişi yasalara dayanmaktadır. Yasa Emiri yargı işlerine bakmakla hükümlüdür ve onun emirinde de Uluğ Bitikçi ve Bitikçi Emiri adlı defterdarlar bulunmaktadır. Hanlar kimi durumlarda devlet işlerini yürütürlerken devamlı yanlarında bulunan Kineş heyetinde danışmışlardır. Devlet işlerinin yürütülmesi ve düzenli olabilmesi için zikrettiğimiz kurultaya katılan memurlardan başka görevlilerde mevcuttur. Örneğin Darugalar devletin vergi toplama memurları, Yargucular örf ve adet ile ilgili yasa hukuku üzerine yetkilidirler. Devletin hizmetlerini gerçekleştiren aristokratik yapı ve idari teşkilatı üç ana başlık altında toplanabilir. Altın Orda Devleti'ndeki ordu düzeni Cengiz Han'ın tanzim ettiği 10'luk sisteme dolayısıyla da Türk onlu sistemine dayanmaktadır. Altın Orda Devleti'nin ordusu sert kurallar ile yönetilmiş ve Tümen ile birliklerden oluşmuştur. Cengiz Han'ın temellerini attığı sistematik yapı ile cihanşümul yapıya ulaşan devlet, kendi içinde haberleşmeye ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle de "Yam" adı verilen bir teşkilat kurulmuştur. Altın Orda Devleti büyük topraklara sahip olmasına rağmen büyük gelirlere ve zenginliğe sahip olamamıştır. Devlet gelirlerini şu şekilde sıralayabilmekteyiz; Cuci ulusunun kendi bünyesindeki mükelleflerinden topladığı vergiler. Bu vergi ulusun kendi bünyesindeki mükelleflerden alınan gayrimenkul ve hasat sonu alınan 1/10 oranında mahsul vergisi ile 1/100 oranında koyun sürülerinden alınan vergi ve ordunun iâşesini sağlamak adına toplanan vergilerden oluşmaktadır. Diğer gelirler ise Rus knezliklerinden alınan vergiler ve yabancı ticaret erbaplarından alınan vergilerdir. Altın Orda Devleti geniş bozkırlara yani mümbit topraklara sahip olduğundan buralarda hayvan besiciliği ve yetiştiriciliği önemli olmuş ve bu durum bölgeye gelen seyyahların seyahatnamelerinde oldukça fazla dile getirilmiştir. Devletin kurulduğu bölgede bozkır ikliminin hüküm sürmesine ve yaşayış tarzında buna paralel olmasına rağmen yerleşik hayatında geliştiği bölgeler vardır. Bu bölgelerin başında Kırım, Bulgar, Aşağı idil Boyu, Harezmi, Sır-Derya Boyu ve Kuzey Kafkasya'nın bir kısmı gelmektedir. Altın Orda Devleti yaşadığı yıkımlar neticesinde yeniden gücüne kavuşmak

adına yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şehirlerde ticaretin canlanması adına faaliyetlerde bulunmuştur. Batu Han meydana gelen Moğol istilası ile zarara uğrayan şehirleri yeniden canlandırmaya gayret etmiş ve milliyet-ırk ayırt etmeksizin tüccarların kendi şehirlerinde ticaret yapmalarına izin vermiştir. Batu Han Kırım, Bulgar ve Harezmi şehirlerinde geliştirmeyi başardığı ticaretin odak noktası olarak da Saray şehrini inşa ettirmiştir.

Bölüm Soruları

1. Kadim Türk devletlerinde devlet teşkilatında hangi sistem uygulanmıştır?

- a- İkili (sağ-sol)
- b- Üçlü (sağ-sol-merkez)
- c- Birli (merkez)
- d- Dörtlü (sağ-sol, doğu-batı)
- e- Beşli (sağ-sol, doğu-batı, merkez)

2. Altun Orda devletinde handa başka kimler yarlık vermişlerdir?

- a- Ordu Komutanları
- b- Divan üyeleri
- c- Hatunlar
- d- Âlimler
- e- Tarhanlar

3. Altun Orda'da hanlar hangi boyun kadınları ile mutlaka evlenmek zorunda olmuşlardır?

- a- Mangıt
- b- Kıyat
- c- Şirinler
- d- Kongıratlar
- e- Barın

4. “Noyan” kelimesinin anlamı nedir?

- a- İlim adamı
- b- Meclis üyesi
- c- Divan Üyesi
- d- Vergi memuru

e- Bey

5. Aşağıdakilerden hangisi Kurultaya katılamaz?

a- Han

b- Atalık

c- Vergi Memurları

d- Hatun

e- Yasa Emiri

6. Altın Orda Devleti'nin askerî teşkilatı hakkında bilgi veriniz.

7. Altın Orda'da posta teşkilatına ne ad verilmiştir?

a- Yam

b- Kopçur

c- Daruga

d- Tamga

e- Tarhan

8. Altın Orda'nın sosyal hayatına dair bilgileri hangi yazarın eserinden öğreniyoruz?

a- Cüveybi

b- Mesudi

c- Gerdizi

d- El Ömeri

e- Batuta

9. Altın Orda'da alınan vergiler hakkında bilgi veriniz.

10. Aşağıdakilerden hangisi Altın Orda'nın Kırım'da bulunan limanları arasında yer almaz?

a- Kefe

b- Kerç

c- Harezmi

d- Sudak

e- Azak

Cevaplar: 1) a, 2) c, 3) d, 4) e, 5) c, 7) a, 8) d, 10) c

KAYNAKÇA

ACAR Serkan, KARATAY Osman, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kitabevi Yay. İstanbul, 2013.

ACAR, S. *Kasım Hanlığı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

ARAT Reşid Rahmeti, “Astarhan Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C1, Ankara, 1992 s. 415-417.

GROUSSET René, *Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur*, Çev. M. Resat Uzmen, Ötüken Nesriyat, İstanbul 1999.

KAMALOV, İ., *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

KOÇ Dinçer, “Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XII 1, 2012, s 455-459.

İNALCIK Halil, “Kırım Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.1, Ankara, 1992, s. 420-435.

KURAT Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, DTCF Yay., Ankara 1972.

KURAT Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astrahan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, TTK Yay, Ankara, 2011.

RUBRUK, W, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, Çev. Ergin Ayan, Ayısığı Kitapları, İstanbul 2001.

ŞEŞEN Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay.

TEMİR Ahmet, “Kazan Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.1, Ankara, 1992, s. 409-415.

TEMİR Ahmet, “Nogay Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.1, Ankara, 1992, s.435-437.

YAKUBOVSKİY A. YU, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, TTK Yay., Ankara 2000.

YÜCEL Muallâ Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yay., Ankara 2007.

ZAITSEV İlya V., “Astarhan Hanlığının Sınırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ankara, 2001, C. XXIV, S.2, 2009, s.171-178.